



ZALOŽBA
Z R C

Metafora w leksikalnem systemu

Jerica Snoj



Jerica Snoj je bila po diplomi iz slovenskega jezika s književnostjo in iz muzikologije (Filozofska fakulteta v Ljubljani) sprejeta v leksikografsko delavnico na Inštitutu za slovenski jezik, kjer se je ob zaključnih delih pri *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* specializirala v slovenskem enojezičnem slovaropisju. Bila je sourednica pri temeljnih slovenističnih slovaropisnih delih in je soavtorica nastajajočega prvega slovenskega sinonimnega slovarja. Ob osnovni leksikografski dejavnosti se raziskovalno posveča leksikalnemu pomenoslovju, kamor se umeščata opravljeni magisterij (2003) in doktorat (2009) in poleg drugih objav monografija *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov* (2004).



Zbirka Linguistica et philologica 24
Urednica zbirke Varja Cvetko Orešnik

Jerica Snoj
Metafora v leksikalnem sistemu

© 2010, Založba ZRC, ZRC SAZU

Recenzentki Ada Vidovič Muha, Andreja Žele

Oblikovalska zasnova Milojka Žalik Huzjan

Grafično oblikovanje Brane Vidmar

Prelom Simon Atelšek

Izdajatelj Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Zanj Marko Snoj

Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU

Zanj Oto Luthar

Glavni urednik Vojislav Likar

Tisk Present, d. o. o.

Naklada 300 izvodov

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za knjigo RS.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6'373.612.2

SNOJ, Jerica

Metafora v leksikalnem sistemu / Jerica Snoj. - Ljubljana :
Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010. - (Zbirka Linguistica et philologica; 24)

ISBN 978-961-254-219-1
252311040

Jerica Snoj

Metafora v leksikalnem sistemu

Ljubljana 2010

VSEBINA

PREDGOVOR	9
UVOD	11
RAZUMEVANJE METAFORE V LEKSIKOLOGIJI	15
1 Splošna leksikološka dela	15
2 A. Vidovič Muha: Slovensko leksikalno pomenoslovje	19
2.1 Strukturalno modelirani slovarski pomen kot izhodišče za določitev leksikalizirane metafore	20
2.2 Tipološke pomenskoizpeljavne značilnosti leksikalizirane metafore	22
2.3 Metafora znotraj samostalniške večpomenskosti	30
3 Izbrane specialne leksikološke obravnave metafore	32
4 Slovnična metafora	41
4.1 Utemeljenost slovnične metafore v postavkah sistemske funkcijske slovnice	41
4.2 Predstavitve pojma slovnična metafora	44
4.3 Razmerje med slovnično metaforo in leksikalno metaforo	54
5 Metafora v splošnih jezikovnih priročnikih	63
ANALITIČNI PRIKAZ METAFORE V LEKSIKALNEM SISTEMU	65
0 Uvod	65
1 Prepoznavanje in opisovanje metaforične pomenotvornosti	67
1.1 Pojem metafora v leksikalnem sistemu in gradivna analiza	67
1.2 Metaforična pomenska izpeljava in strukturalni model slovarskega pomena	70
1.3 Medpodročna preslikava	72
1.4 Leksikalizacija, leksikaliziranost metaforične pomenske izpeljave	76
1.5 Drugotnost metaforičnih pomenov	79
1.6 Paradigmatika in sintagmatika kot sistemski pomenskoorganizacijski osi pri metaforični pomenotvornosti	79
1.7 Znotrajleksemska in medleksemska metaforična izpeljava	79
1.8 Slovnična metafora pri razumevanju leksikalizirane metafore	80
1.9 Metaforična pomenotvornost pri različnih stavčnočlenskih leksemih	82
2 O gradivu za analitično obravnavo metafore	87
3 Povedkovniška metafora	94
3.1 Samostalniški povedkovnik	98
3.1.1 Antropomorfní povedkovnik	101
3.1.1.1 Leksikografska evidentiranost	101
3.1.1.2 Leksikalnopomenske značilnosti	104
3.1.1.3 Lastnostnodoločitveni stavek kot pogoj za metaforični povedkovnik	108
3.1.1.4 Slovarsko-slovnična izbira	110
3.1.1.5 Sistemskost pomena metaforičnega povedkovnika	113

3.1.1.6	Denotativni pomen metaforičnega povedkovnika	114
3.1.1.7	Pomenska intenzivnost	117
3.1.1.8	Drugotnost metaforične izpeljave	117
3.1.1.9	Posamostaljenje metaforičnega povedkovnika	118
3.1.1.10	Razmerje med metaforičnim samostalniškim povedkovnikom in primerjavo	120
3.1.1.11	Soizrazitvenost in izbirnost pri metaforičnih povedkovnikih	121
3.1.1.12	Stopnjevitost samostalniške kategorialnosti	122
3.1.1.13	Leksikografsko ekspliciranje povedkovniške kategorialnosti	123
3.1.2	Metaforični povedkovnik iz samostalniških pomenov s KPS človeško+	126
3.1.3	Kategorizacijski povedkovnik	130
3.1.3.1	Vrednotenjski kategorizacijski povedkovnik	131
3.1.3.2	Objektivni kategorizacijski povedkovnik	135
3.1.4	Stanjski samostalniški povedkovnik	137
3.1.5	Modalni povedkovnik	138
3.2	Pridevniški povedkovnik	140
3.3	Zaključek k analizi povedkovniške metafore	151
SKLEPNE UGOTOVITVE		155
POVZETEK		157
METAPHOR IN THE LEXICAL SYSTEM		167
PRILOGE		179
1	Obdelano gradivo za antropomorfno povedkovniško metaforo	179
2	Obdelano gradivo za povedkovniško metaforo iz samostalniških pomenov s KPS človeško +	190
VIRI IN LITERATURA		195
STVARNO KAZALO		203

KAZALO GRAFIČNIH PRIKAZOV

(1) Leksikalna metafora v slovnični metafori: <i>popláva -e ž</i>	46
(2) Združba kongruentnih in metaforičnih poimenovalnih možnosti v večpomenskem leksemu (na primeru leksema <i>gnéздо -a s</i>)	49
(3) Zasedranost slovnične metafore v stavčni zgradbi	53
(4) Leksikalna metafora: leksem <i>poměsti -mětem dov.</i>	61
(5) Slovnična metafora v posamostaljenju	61
(6) Metafora kot slovarsko-slovnična kategorija	68
(7) Medpodročna preslikava pri leksikalni metafori in slovnični metafori	75
(8) Tipologizacija samost. povedkovnikov na osnovi konkretizacije določitvenega stavka	97
(9) Lastnostni samostalniški povedkovnik glede na realizacijo osebka	100
(10) Leksikalne uresničitve lastnostnega povedkovnika glede na metaforično motiviranost in glede na prisotnost leksikalne metafore v slovnični metafori	136

KRATICE

KPL	kategorialna pomenska lastnost
KPS	kategorialna pomenska sestavina
PS	pomenska sestavina
UPS	uvrščevalna pomenska sestavina
RPS	razločevalna pomenska sestavina
LM	leksikalna metafora
SM	slovnična metafora

BIBLIOGRAFSKE KRATICE (GL. VIRI IN LITERATURA)

SLP	A. Vidovič Muha: Slovensko leksikalno pomenoslovje
SS	J. Toporišič: Slovenska slovnica
SSKJ	Slovar slovenskega knjižnega jezika
CCED	Collins Cobuild English Dictionary
NEOD	New English Oxford Dictionary
RS	Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka
WNED	Webster Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language
ZIN	Vocabolario della lingua italiana (Nicola Zingarelli)

PREDGOVOR

Metafora je poleg metonimije osrednji tip pomenske izpeljave, omogočen v asociativnem povezovanju vsebin. Menda ni leksikologa, ki ga ne bi vznemirjala privlačnost tega pojava, hkrati pa strašila neobvladljivost metafore v njeni vlogi neizčrpnega vira izraznih možnosti, ki učinkovito sledijo vselej novim poimenovalnim in preimenovalnim potrebam. Neusahljivost metafore je zagotovljena v neskončnosti možnih asociacij. Znotraj tega prostranstva je za eksaktno jezikoslovno obravnavo nujna omejitev na obvladljivo zoženo problematiko. Eno od možnih omejitev nakazuje naslov monografije Metafora v leksikalnem sistemu.

Monografija se znotraj slovenskega leksikalnega pomenoslovja pridružuje usmeritvi, ki poudarja neločljivost leksikalnega sistema in slovnice. To je usmeritev, ki med drugim ohranja vero v smiselnost eksaktnega opisovanja jezika in predpostavlja, da ima leksikalno pomenoslovje svojemu raziskovalnemu predmetu ustrezno metodološko svojskost. Tako usmerjen pristop k jezikovnemu pomenu in leksikalnemu sistemu ima v preučevanju slovenskega jezika odlično tradicijo: Preko strukturalističnega pogleda na jezik vgrajen v teoretično podlago Slovarja slovenskega jezika je ta pristop omogočil še danes ne preseženo leksikografsko uresničitev slovenskega razlagalnega slovarja. V teoretično zasnovanem monografskem Slovenskem leksikalnem pomenoslovju Ade Vidovič Muha in v področnih leksikoloških razpravah je znotraj imenovanega pristopa prehojen precejšen del poti v smeri globljega poznavanja leksikalnega sistema slovenskega jezika. Pričujoča monografija se temu pridružuje tako, da poskuša na osnovi novejših spoznanj o leksikalizirani metafori, zlasti z upoštevanjem kategorialnega pomena pri metaforičnih pomenskih prenosih (A. V. Muha) in siceršnje vloge sintagmatike pri besedilnem uresničevanju leksikalizirane metafore (M. A. K. Halliday), prispevati drobec k temeljitejšemu poznavanju pomenske ravnine slovenskega jezika.

Tako izbira tukajšnjega raziskovalnega predmeta kot tudi teoretičnega in metodološkega pristopa je rezultat medsebojnega učinkovanja različnih spodbud: 1. V zadnjem času prevladujoča kognitivna obravnava metafore, ki jezikovno metaforo pojmuje na ravni ponazorila vnaprej sprejete teorije konceptualne metafore, uzavešča potrebo po raziskovanju metafore s stališča neposrednega strukturnega in leksikalnega sintagmatskega okolja. 2. Slovar slovenskega knjižnega jezika v elektronski izdaji dandanašnji omogoča vpogled v obstoj nekaterih sistemskih tipov leksikalizirane metafore. 3. Slovensko leksikalno pomenoslovje A. Vidovič Muha (2000), v katerem sta definirana slovarski pomen in leksikalizirana metafora ob ponazarjanju z gradivom slovenskega jezika, je izziv slovenistični leksikologiji, da dalje posodablja in pogloblja obstoječe poznavanje tega področja. 4. Raziskava večpomenskosti slovenskih samostalnikov (Snoj 2004), ki je do določene mere osvetlila sistemskost metonimičnih pomenskih prenosov, je v zvezi z metaforičnimi pomenskimi prenosi zlasti vzbudila radovednost, kaj je ob gradivu slovenskega jezika možno potrditi novega o leksikalizirani metafori. 5. Raziskovanje metafore med drugim podpirajo potrebe slovenskega slovaropisja. Brez globljega poznavanja metafore kot sestavine leksikalnega sistema si je težko obetati naprednejše slovaropisne rešitve za prikaz metafore v slovarskih priročnikih.

V predstavitvi opravljene gradivne raziskave in v siceršnjem razpravljanju monografija ne prikriva povezanosti z neposredno leksikografsko izkušnjo. Pomenska analiza kot temelj slovarskega sestavka v vsakem izvirno zasnovanem razlagalnem slovarju je spodbuda brez primere za slovarnikovo dobesedno neskončno samoprisebno izpraševanje, kaj je pravzaprav leksikal-

ni pomen, kako ga je mogoče najustrezneje opisati in kako opis prilagoditi leksikografskim zahtevam določenega slovarskega koncepta. Ta spodbuda je lahko bila še zlasti učinkovita v domišljeno organizirani leksikografski delavnici, kakršno je za izdelavo Slovarja slovenskega knjižnega jezika na Inštitutu za slovenski jezik v tedanjem času na sodoben način zasnoval in vodil leksikograf Stane Suhadolnik. Kot slovaropisno začetnico ob sicer iztekajočih se delih za imenovani slovar sta me v tej delavnici v pomensko analizo uvajali mentorici Marija Janežič in Ivanka Černelič. Vsaka v svojem izrazito individualnem stilu poglobljanja v pomenoslovno problematiko, ob tem pa obe blesteče prodorni in brezkompromisno leksikografsko disciplinirani, sta svoje bogato znanje - nenadomestljivo pri reševanju vprašanj pomenske sistematike za prvi razlagalni slovar slovenskega jezika - kulturno, plemenito in nepreračunljivo dajali na voljo drugim sodelavcem, vlagali vse svoje moči v skupinsko delo za Slovar slovenskega knjižnega jezika, tako da njuno delo zagotovo nikoli ne bo moglo biti ne ustrezno razvidno ne citirano, čeprav obsežno in očitno prisotno v celotnem slovarju. S svojim odgovornim odnosom do pomenoslovnih vprašanj sta mi omogočili, da sem lahko odkrila meni dostopno pot po pomenoslovnih prostranstvih. Da na tej poti osamljena nisem obupala ali se izgubila, so pripomogli moji sodelavci leksikografi Martin Ahlin, Branka Lazar in Zvonka Praznik. Z zavzetostjo pri našem skupnem delu za nastajajoči sinonimni slovar slovenskega jezika so mi med študijem in pri pripravi te monografije pomagali vzdrževati nujno trohico vere, da so pomenoslovna vprašanja lahko še za koga drugega vznemirljivo zanimiva in da so spoznanja, pridobljena s študijem tega področja, v leksikografiji tudi praktično uporabna.

Tako kot so bile opisane okoliščine pomembne za značaj pričujoče monografije, je bila za njeno konkretizacijo odločilna beseda red. prof. dr. Ade Vidovič Muha, ki je ob zaključku magistrskega študija pod njenim mentorstvom (Tipologija slovarske večpomenskosti, 2003) nakazala pripravljenost spremljati raziskovalno nalogo s področja leksikalizirane metafore. V okviru doktorskega študija pod njenim mentorstvom (2005-2009) je nastala doktorska disertacija Metafora v slovenskem slovarju (2009), ki je osnova za pričujočo monografijo. Kritična zavzetost mentorice pri preverjanju med študijem predstavljenih pomenoslovnih interpretacij, izhajajoča iz njenega izjemnega poznavalstva na področju leksikalnega pomenoslovja, je izdatno prispevala k temu, da je delo, opravljeno tako za disertacijo kot za pričujočo monografijo, vsaj v svoji ciljni naravnosti težilo k preverljivim in uporabnim ugotovitvam. Temeljitejši premislek nekaterih vprašanj so narekovali kritični komentarji red. prof. dr. Erike Kržišnik in izr. prof. dr. Andreja Žele, ocenjevalk doktorske disertacije.

Da je dokončana monografija doživela objavo, so poleg neimenovanih omogočili: red. prof. dr. Varja Cvetko Orešnik, urednica zbirke Linguistica et philologica, red. prof. dr. Marko Snoj, predstojnik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, recenzentki red. prof. dr. Ada Vidovič Muha in izr. prof. dr. Andreja Žele, dr. Vojislav Likar, vodja Založbe ZRC, in Simon Atelšek, ki je delo tehnično pripravil za tatis.

V Ljubljani, 1. julija 2010

UVOD

I.

Metafora je poleg metonimije osrednji tip pomenske izpeljave, ki poteka v okviru predvidljive dinamike pomenskih sestavin. Rezultat metaforičnega pomenskoizpeljavnega postopka je leksikalizirana metafora kot konkretizirana pomenotvorna možnost. Vloga leksikalizirane metafore je bodisi poimenovalna pri tvorbi novih poimenovanj ali preimenovalna pri tvorbi drugotnih, nadomestnih poimenovanj oziroma poimenovalnih različic s specifično stilno vrednostjo.

Naslovni pojem *metafora v leksikalnem sistemu* odraža predvidevanje, da je obstoj leksikalizirane metafore omogočen z nekaterimi predvidljivimi uresničitvenimi pogoji, ki presegajo okvir slovarskega pomena, kot ga je mogoče opisati z denotativnimi in kategorialnimi pomenskimi sestavinami. Leksikalizirana metafora in metaforična pomenska izpeljava sta kot ožja pojma vključena v pojmu *metafora v leksikalnem sistemu*.

Nakazani pogled, izbran za temelj obravnave metafore v leksikalnem sistemu na gradivu slovenskega jezika, se načeloma podreja smernicam strukturalnega leksikalnega pomenoslovja. Izhaja iz predpostavke, da so empiričnemu preučevanju dostopne te za leksikalizirano metaforo relevantne okoliščine:

- Leksikalni sistem individualnega jezika.
- Leksem kot enota leksikalnega sistema.
- Leksikalni pomen, katerega strukturiranost odraža strukturiranost človekovih predstav o zunajjezikovni stvarnosti.
- Večpomenskost leksemov kot lastnost, pri kateri se z enim izrazom povezuje več medsebojno povezanih pomenov.
- Tipološkost v posameznih leksemih uresničene večpomenskosti, v okviru katere se kot poseben tip ločuje metaforično povezovanje pomenov.
- Metaforične medpomenske povezave, tako znotrajleksemske (večpomenskost) kot medleksemske (konverzne tvorbe, zgodovinskorazvojno pomenotvorje), imajo osnovo v asociacijah med vsebinami oz. v medpodročnih preslikavah, ki na ravni slovarskega pomena lahko ostajajo nerazvidne.
- Neločljiva povezanost slovnice in leksikalnega sistema in iz tega izhajajoča povezanost metaforičnih izraznih možnosti z določenimi slovničnimi strukturami.

Neposredno delo z jezikovnim gradivom dokazuje, da zahteva obravnava leksikalizirane metafore uzaveščenost trojice zanjo konstitutivnih kategorij: 1. slovarski pomen kot metajezikovni konstrukt; 2. objektivna stvarnost, prisotna v slovarskem pomenu abstrahirana v denotativnih pomenskih sestavinah; 3. specifično logično-semantično razmerje, omogočeno v asociativnosti.

II.

Zahteva po uzaveščenosti enotni rabi izrazja (terminologije) v znanstvenem besedilu narekuje, da se uvodno pojasni svojskost razmerij med nekaterimi poimenovanji za osrednje pojme, obravnavane v nadaljevanju.

V slovenski terminologiji s področja leksikalnega pomenoslovja je vzporedno z izrazom *leksikalni sistem* ustaljeno poimenovanje *slovar* in temu ustrezno so ustaljena tudi besednodružinsko povezana poimenovanja *slovarski pomen* (namesto *leksikalni pomen*), *slovarska metafora*, *slovarsko pomenoslovje* ipd. Zunaj najožjega specialnega področja slovarskega pomenoslovja preverjeno prihaja do motnje pri razumevanju neprevzetega izraza *slovar* namesto *leksikalni sistem* in pri razumevanju besedotvornih sestavin iz pridevnika *slovarski* v pomenu 'nanašajoč se na leksikalni sistem'. Pri izrazu *slovar* se namreč na prvem mestu samodejno aktivira splošni pomen ('po abecedi razvrščene besede, navadno v posebni knjigi') namesto izbranega terminološkega pomena, ki je sopomenski z izrazom *leksikalni sistem*. To dejstvo je odločalo o izbiri izraza *leksikalni sistem* namesto *slovar* v naslovu monografije in o prednostni rabi izrazijskih dvojnic tipa *leksikalnopomenski* poleg *slovarskopomenski* v nadaljnjem besedilu monografije na mestih, kjer je to zaradi razdvoumljenja potrebno. Tako je v besedilu monografije v kontekstih, kjer ni nevarnosti dvoumja, poleg izrazov *leksikalni sistem*, *leksikalna metafora*, *leksikalni pomen*, *leksikalno pomenoslovje* nemoteno navajano neprevzeto izrazje *slovar*, *slovarska metafora*, *slovarski pomen*, *slovarsko pomenoslovje*. Taka rešitev je v danih razmerah zavestno sprejet kompromis, ki daje prednost nedvoumnosti in lažji razumljivosti.

Glede na tematiko razprave izstopa poimenovanje *leksikalizirana metafora* kot izraz za osrednji obravnavani pojem. V tej zvezi je treba upoštevati, da je v jezikoslovju običajno obravnavana *leksikalna metafora*, eliptično pogosto imenovana kar *metafora*, ki se pojmuje kot pomenska lastnost besede in je določena z umestitvijo v leksikalno ravnino jezikovnega sistema, ne da bi se eksplicitno povezovala s pojmom hierarhizirano strukturiranega slovarskega pomena. V tem je utemeljeno razlikovanje *leksikalizirane metafore* in *leksikalne metafore*: Metafora, pojmovana kot tip strukturalno modeliranega slovarskega pomena znotraj leksikalnega sistema, je v nadaljnjem besedilu poimenovana *leksikalizirana metafora* (z možnimi izrazijskimi variantami *slovarska metafora*, *uslovarjena metafora* ali *metaforični slovarski pomen*), če ni nevarnosti dvoumja pa lahko tudi eliptično samo *metafora* ali *metaforični pomen*.

III.

V skladu z izbranimi pomenoslovnimi predpostavkami, ki so odločale o specifični usmeritvi opravljene gradivne raziskave, ima v tukajšnji obranavi metafore dominantno vlogo perspektiva, kot jo določa predpostavljeni hierarhizirano strukturirani slovarski pomen. Usmeritev celotne obranave tako sledi tem točkam:

1. Leksikalizirana metafora je tip znotrajleksemske medpomenske povezave. Če je večpomenskost pojmovana kot lastnost slovarskih enot, da se pri enem izrazu združuje več medsebojno povezanih pomenov, pri čemer so možni različni tipi njihovih medsebojnih povezav, potem leksikalizirana metafora ustreza enemu od tipov teh povezav. S stališča pomenskosestavinske zgradbe slovarskega pomena je metaforična pomenska izpeljava tipologizirana s pojavitvijo nove uvrščevalne pomenske sestavine v motiviranem pomenu (različne od uvrščevalne pomenske sestavine motivirajočega pomena), medtem ko razločevalne pomenske sestavine motivirajočega pomena (razvidno ali nerazvidno) omogočajo vsebinske povezave oz. medpodročne preslikave. S splošnim pojmovanjem metafore se leksikalizirana metafora povezuje prav po tem, da preko vsebinske asociativnosti vključuje medpodročno preslikavo; v tem so utemeljena poimenovanja *slovarska metafora*, *metaforični pomen*, *metaforični pomenski prenos*.

2. Kot rezultat metaforične pomenske izpeljave je leksikalizirana metafora tip slovarskega pomena, za uresničitev katerega je bistvena neposredna slovnična strukturalna enota, v kateri se dani pomen edino lahko uresničuje (npr. prilastkovna zveza *morje sreče* za metaforični pomen oz. rabo pri leksemu **mórje** -a s). S pomenoslovnega stališča je bistveno prepoznavati strukturalne

danosti, ki omogočajo, da se realizirajo dani metaforično motivirani slovarski pomeni. Poenostavljeno povedano s primerom: Pri leksemu, v slovarskem priročniku obdelanem pri iztočnici »**mórje** -a s«, s stališča leksikalnega pomenoslovja ne zadošča ugotovitev, da se v besedni zvezi *morje sreče* sestavina *morje* nanaša na pomen 'velika količina'. Pač pa je s pomenoslovnega stališča potrebno dani primer kategorizirati glede na sistematično ugotovljene tipe slovničnih struktur, ki omogočajo metaforične pomenske izpeljave; v danem primeru je na osnovi analognih primerov *poplava besed*, *ploha žaljivk*, *dež psovok*, *plaz ogorčenja* ipd. zveza samostalnika z rodilniškim prilaskom lahko potrjena kot relevantni strukturni tip.

Znotraj metaforičnega pomena s stališča predvidljivosti ni pomemben le novi nabor in razvrstitev PS; ta opisuje že novo stanje, kot se lahko ugotavlja potem, ko je metaforična možnost že konkretizirana. Enako pomembno je, da je tipsko prepoznana slovnična struktura, s katero je povezana metaforična izrazitev. Slovnična struktura metaforične rabe ali metaforičnega pomena je od slovnične strukture izhodiščnega pomena lahko neodvisna, pogosto tudi različna, za metaforično izpeljani pomen specifična.

3. Stavek je tista slovnična struktura, ki leksikalizirani metafori omogoča dejansko uresničitev, pomensko zadostnost in utemeljenost. Zlasti je to razvidno pri preimenovalni metafori, kjer je eksplicitno možno primerjati nemetaforično izrazitev dane vsebine z metaforično izrazitvijo. Iz njune primerjave je razvidno, da metaforična izrazitev večinoma ni vezana na zgolj v enem leksemu realizirano metaforično poimenovanje, pač pa zadeva celotni stavek. Primer: *Po razglasitvi rezultatov so ljudje množično protestirali* → *Razglasitvi rezultatov je sledila poplava protestov*. Leksikalizirana metafora pojavno ni omejena na variantna izolirana poimenovanja konkretnih danosti. Smiselno je, jo obravnavati kot nepogrešljivo sredstvo pri ubesedovanju pomenov in vsebin, pri ubesedovanju torej, ki je v jezikovnem sistemu predvidljivo določeno s strukturnimi (slovničnimi) pravili. S tega vidika se leksikalizirana metafora kaže kot dinamični dejavnik, udeležen v metaforičnem izražanju pomenov, vsebin, in ne le statična komponenta znotraj slovarske večpomenskosti.

IV.

Gornja okvirna določitev naslovnega pojma *metafora v leksikalnem sistemu* nedvoumno umešča obravnavo metafore na področje jezikoslovja, natančneje leksikalnega pomenoslovja. Kljub temu se obrobno odpira vprašanje, kako gledati na razmerje med pojmovanjem leksikalizirane metafore v leksikalnem pomenoslovju in splošnim, najširšim pojmovanjem metafore, ki ni vezano na določeni model jezikovne zgradbe. Poleg tega ni mogoče prezreti dejstva, da je pojem metafore v zadnjih desetletjih eden od najbolj množično raziskovanih predmetov, in to v okviru različnih znanstvenih področij, od jezikoslovja in filozofije do psihologije.

Podrobnejše ukvarjanje z metaforo na določenem področju, kot je tukajšnje na področju leksikalnega sistema, potrjuje, da za pojem *metafora* ni mogoče navesti eksaktne določitve, ki bi bila vsesplošno povedna ali vsaj okvirno vsesplošno sprejemljiva, saj je metafora kot raziskovalni predmet na vsakem posameznem področju določena z drugega stališča in temu ustrezno drugače obravnavana. Če bi že morali predstaviti metaforo kot splošno poznan pojem, potem je zanesljivo mogoče potrditi, da se zgodovinsko gledano metafora najbolj razvidno povezuje z literarno vedo in retoriko. Na tem področju je metafora do nedavnega kraljevala kot nepogrešljiva prvina pesniškega izraza, in sicer kot izrazno sredstvo, utemeljeno v pomenskem prenosu na osnovi vsebinske asociativnosti.

Drugačno kot v literarni teoriji in jezikoslovju je pojmovanje metafore v okviru teorije konceptualne metafore, ki metaforo primarno ne vidi v jeziku, pač pa v območju človekovih miselnih procesov; metafora naj bi imela vlogo pomembne pojmovne strukture, ki je udeležena

pri človekovem pojmovanju objektivnih danosti in odzivanju nanje. Leksikalna metafora (še najbližja pojmu »metafora v slovarju« in ne docela izločena iz pojmovnika teorije konceptualne metafore) ima znotraj teorije konceptualne metafore vlogo potrjevanja predpostavljene teorije, medtem ko sama zase, kot avtonomna jezikovna danost, ni obravnavana. V skladu s teorijo konceptualne metafore se odpravlja vezanost metafore na pesniški izraz; metafora se umešča v jezik sploh. Raziskovalno zanimanje za metaforo je v okviru kognitivnega pogleda na jezik in v okviru teorije konceptualne metafore usmerjeno tako, da je v središču pozornosti samo prepoznavanje konceptualnih metafor, bodisi bolj ali manj univerzalnih ali pa za dani jezik specifičnih, in da se ob njih večinoma ugotavlja jezikovna sredstva, v katerih se dana konceptualna metafora potrjuje. Pri tako zastavljenem gledanju vprašanje razmerja med jezikovnim znakom in metaforičnim pomenom tega znaka in druga z leksikalizirano metaforo povezana vprašanja ne morejo biti aktualna.

In vendar ostaja neovrgljivo dejstvo, da v jeziku obstoje medpomenske povezave v okviru pomenskih izpeljav in pomenotvornih postopkov, ki se uvrščajo v prepoznavni pomenotvorni tip s tem, da odražajo asociativno povezane vsebine. Predpostavljati je mogoče, da ta tipizirana pomenotvorna možnost ne more obstajati zgolj na osnovi asociativne povezanosti vsebin, pač pa jo omogoča ustrezna pomenska organiziranost jezika. Pomenskosestavinsko definirani slovarski pomen je že bil preizkušen kot okvir, ki v mejah specifičnega pomenskega modela omogoča sprejemljivo eksaktno obravnavo leksikalizirane metafore. Tako teorija slovnične metafore kot korpusni pristop pa z novimi možnostmi prepoznavanja sintagmatske določenosti metaforičnih pomenov prinašata naravno nadaljevanje v poglobljanju že obstoječega vedenja o leksikalizirani metafori.

V.

Vsebina monografije je razdeljena v dva glavna dela. V prvem delu z naslovom *Razumevanje metafore v leksikologiji* so povzete ugotovitve, kot jih je mogoče v razpravljanju o metafori razbrati pri nekaterih jezikoslovcih. Podrobneje je predstavljen pristop v okviru strukturalnega pogleda na slovarski pomen (A. Vidovič Muha) in pristop, povezan s pojmom slovnična metafora (M. A. K. Halliday v okviru sistemske funkcijske slovnice). Drugi del, *Analitični prikaz metafore v leksikalnem sistemu*, vsebuje na osnovi gradiva predstavljeno problematiko metafore, razčlenjeno v troje enot: 1. sistematični pregled meril in predpostavk, ki so bile preverjene kot ustrezne za obravnavo metafore v leksikalnem sistemu slovenskega jezika (*Prepoznavanje in opisovanje metaforične pomenotvornosti*); 2. predstavitev relevantnega gradiva (*O gradivu za analitično obravnavo metafore v leksikalnem sistemu*) in 3. analiza metafore na področju povedkovnika v slovenskem jeziku kot ponazorilo gradivnoanalitične obravnave (*Povedkovniška metafora*). V *Sklepnih ugotovitvah* je podana ocena, kaj v rezultatu prinaša opravljena raziskava glede na to, da je zastavljena kot soočenje teoretičnih izhodišč z neposrednim jezikovnim gradivom.

Razumevanje metafore v leksikologiji

Prikaz se omejuje na povzemanje in komentiranje definicij in obravnava pri nekaj izbranih avtorjih, in sicer z namenom: (1) nakazati osnovne poteze in razčlenjenost širšega raziskovalnega področja metafore v leksikalnem sistemu; (2) predstaviti stopnjo leksikološke določenosti pojma *metafora v leksikalnem sistemu*; (3) opozoriti na razmerje med specifično določitvijo metafore v okviru leksikalnega pomenoslovja in siceršnjim pojmovanjem metafore. Predstaviteljev pogledov posameznih jezikoslovcev se v obsežnosti in podrobnosti podreja merilu, kaj iz že ugotovljenega predvidoma lahko prispeva k načrtovani gradivni analizi metafore v leksikalnem sistemu slovenskega jezika. To merilo pa se prilagaja potrebi po obravnavi leksikalizirane metafore z ozirom na njeno mesto v jezikovnem sistemu kot celoti, ne le na izolirani poimenovalni oz. preimenovalni ravni. To potrebo na svojski način utemeljuje pojem slovnicična metafora (M. A. K. Halliday), ki je v slovenističnem leksikalnem pomenoslovju z leksikalnopomenoslovnega vidika manj prisoten in zato v tem poglavju sorazmerno obsežno predstavljen. Za konec sta dodana jedrnat prikaz obravnave metafore v slovenskih slovnica in opis posredovanja metaforičnih pomenov v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, ki naj omogočita vpogled v obravnavo metafore na ravni splošnih jezikovnih priročnikov. Tako zasnovano prvo poglavje naj bi posredovalo odgovor na vprašanje, katere so realne možnosti gradivnega raziskovanja metafore v leksikalnem sistemu slovenskega jezika.

1 SPLOŠNA LEKSIKOLOŠKA DELA

V splošnih leksikoloških delih je metafora večinoma obravnavana kot tip pomenske izpeljave in tip slovanske večpomenskosti, pri čemer interpretacija metafore vselej odraža siceršnje pojmovanje zgradbe leksikalnega pomena oz. pojmovanje zgradbe in delovanja celotnega jezikovnega sistema. Pri pojmovanju metafore kot pomenskoizpeljavnega oz. pomenotvornega postopka in tipa leksikalne večpomenskosti se, upoštevaje ubeseditveno izhodišče, kot zamenljiva pojavljajo poimenovanja metafora, leksikalna metafora, leksikalizirana metafora, slovanska metafora, metaforični (slovarski) pomen, metaforični motivirani pomen, metaforični izpeljani pomen, metaforični pomenski prenos.¹

¹ Več o razmerjih med posameznimi izrazi in o pojmi, na katere se nanašajo, gl. na str. 68-70.

1.1 J. Lyons metaforični pomen omenja kot primer jezikovnosistemske danosti, ki ni obvladljiva z naborom tvorbenih pravil. (Lyons 1977: 550-569) Večpomenskost je sicer določena z razmejitvijo od homonimije, medtem ko za sam pojem znotrajleksemske medpomenske povezanosti, ki je osnova večpomenskosti, Lyons ugotavlja, da je teoretično nedoločljiv. Kljub temu priznava, da ni mogoče ovreči večpomenskosti, saj večina pripadnikov danega jezika spontano vidi metaforično povezavo med določenimi pomeni, ki so torej pomeni enega večpomenskega leksema.

Priznavanje večpomenskosti, vključujoč metaforo, poleg homonimije metodološko za Lyonsa ni nič drugega, kot prepoznavanje nečesa, kar je osrednjega pomena v jezikovnem védenju. S tem je neposredno povezana zmožnost širitve pomena s procesom metaforičnega prenosa, ki je sestavni del jezikovne kompetence vsakega govorečega in je izpričana tudi v otroškem učenju jezika.² Pripadniki danega jezika radi iščejo, in tudi najdejo, metaforične povezave med poimenovanji, ki so sinhrono gledano nepovezana, torej homonimna. Da to počnejo, je vsaj delno najbrž posledica intuitivne zmožnosti metaforičnega širjenja obstoječega, znanega pomena. To, da pripadniki jezika pogosto ne soglašajo med seboj glede narave domnevne metaforične povezave, je povsem pričakovano. Tako je večpomenskost mogoče videti kot rezultat metaforične ustvarjalnosti.

Pri metafori ima Lyons za teoretično najbolj zanimivo to, da metaforičnost ni omejena na pesniško funkcijo jezika, da torej ni zgolj vprašanje besedilotvorja in stilistike. Za tvorbo metaforičnih pomenov ugotavlja, da je vodena s tako imenovanimi strategijami, in ne z determinističnim sistemom tvorbenih pravil. Razlikovanje med pravili in strategijami pa je analogno razlikovanju med produktivnostjo (konstitutivna lastnost jezikovnega sistema) in kreativnostjo (uporabnikova zmožnost razširitve sistema z motiviranimi, toda nepredvidljivimi načeli abstrakcije in primerjanja).

Metaforično tvorjenje pomenov je po Lyonsu tesno povezano s pojmom uslovarjanja (*lexicalisation*) v pomenu tvorbe novih pomenskih enot (in ne v pomenu izbiranja pomenskih enot iz že obstoječega slovarja (sistema) pri tvorbi sporočila). (Lyons 1977: 549) Uslovarjanje ni obvladljivo s tvorbenimi pravili. To ne pomeni, da se uslovarjanje ne podreja omejitvam danega jezikovnega sistema ali morda celo bolj splošnim omejitvam, univerzalno urejajočim vse jezikovne sisteme. Gre zgolj za to, da urejevalo niso pravila, sicer obvladujoča jezikovni sistem. Namreč: Formalizirati pomensko zgradbo jezikovnega sistema in tvorbo vseh in samo sprejemljivih interpretacij stavkov bi pomenilo predpostavljati, da je končno in preštevno ne le število leksemov danega jezika, pač pa da je končno in predvidljivo tudi število pomenov, povezanih z vsakim leksemom. Metafora s svojo neulovljivostjo v skladenjska pravila resno onemogoča tako predpostavko.

1.2 D. N. Šmelev (1977) pojmuje metaforo zlasti kot tip znotrajleksemske medpomenske povezave pri večpomenskih leksemih. Po stopnji predvidljivosti metafora zaostaja za regularno predvidljivim metonimičnim pomenom in manj regularnim metonimičnim pomenom. Šmelev določa metaforo kot pomenski prenos na osnovi podobnosti. (Šmelev 1977: 94) Pri tem ločuje na ravni govora / besedila nenehno nastajajoče individualne metafore (nesistemske) od »jezikovnih metafor«, ki pa so si vendar podobne v tem, da oboje na zelo različne načine temeljijo v podobnostnih povezavah. Opaznost določene metafore je po njegovem odvisna od pogostosti dane metaforične rabe in od tega, koliko je dani leksem, ki vsebuje metaforični pomen, rabljen v prvotnem pomenu. Metaforična poimenovanja so najbolj pogosta na področjih predmetnosti, o katerih se v danem času največ govori. Hkrati pa so najmočnejši vir metafor prav tako področja predmetnosti, ki so v danem času zaradi aktualnosti najpogosteje imenovana (npr. v vojnem času vojaška terminologija kot pomemben vir metaforike). Bistvena značilnost metaforičnih

² Ponazorilo: *Don't speak with your mouth full* kot izhodiščni pomen z metaforično širitvijo *the mouth of the river in the mouth of the bottle*. Gl. Lyons 1977, str. 552.

pomenov je njihova velika raznolikost (v povezovanju različnih vsebin), ki ne dopušča tipologiziranja, razen na ravni zelo splošnih zakonitosti (npr. prenos s konkretnega na abstraktno).

1.3 G. Leech (1981) navaja metaforo (preneseni pomen) za ponazoritev pojma »stopnjevita sprejemljivost«, in sicer v okviru pomenskosti. (Leech 1981: 213-214) Pojem stopnjevita sprejemljivost je izhodiščno doma v besedotvorju (npr. obrazilo *-less* je sprejemljivo ob *help-* (*helpless*), manj sprejemljivo ob *house-* (*houseless*), najmanj pa ob *growth-*), vendar ima močno analogijo v pomenotvorju. Metaforična raba živalskih poimenovanj za človeka v povedkovniku vključuje podobno lestvico glede stopnje sprejemljivosti; sprejemljivost v zvezi z metaforičnim pomenskim prenosom Leech imenuje »prilagojenost prenesenega pomena«. Tako navaja primer *Sam is an absolute stegosaurus* kot najmanj sprejemljiv, *Sam is an absolute elephant* je bolj sprejemljiv, *Sam is an absolute pig* pa najbolj. (Leech 1981: 214)

Pomenske prenose (metaforične in druge) je mogoče obravnavati v okviru leksikalnega (tvorbenega) pravila, pri katerem ostajajo oblikoslovne in skladenjske lastnosti slovarske enote nespremenjene, samo pomenske lastnosti se spremenijo.³ Pravilo pomenskega prenosa se glasi približno takole: 'a' je nadomeščeno s pomenom 'nekaj, kar je podobno a'. Zagotovilo, da je prisotna podobnost, je vgrajeno v formulo. Metaforično pravilo mora biti bolj splošno kot večina pravil, ker je prilagojeno različnim pomenotvornim tipom. Meja veljavnosti metaforičnega pravila je, da ne pojasnjuje pesniške metafore, pač pa samo institucionalizirano metaforo. Metafora, obvladovana z leksikalnim pravilom za pomenski prenos, je razumljiva na osnovi dejstva, da ostaja motivirajoči pomen odločujoči: *dim* v metaforični zvezi *zavesa dima* je še vedno isto kot *dim*. Pri pesniški metafori je to drugače, zato pravilo pomenskega prenosa za pesniško metaforo ne velja. (Leech 1981: 217)

1.4 J. Filipec (1985) definira metaforo kot uporabo poimenovanja, ustaljenega za poimenovanje predmetnosti A, za poimenovanje druge predmetnosti B (B_A). Tako preneseno poimenovanje je možno zato, ker imajo imenovani predmeti vsebinsko podobne lastnosti, t. i. tertium comparationis, ki se z novim poimenovanjem izrazijo na opazen način. Pri metafori se ukinjajo prvotne izbirne omejitve besede in spremeni se družljivost. Filipec razlikuje metaforo podobo, imenovano tudi aktualna metafora, in leksikalizirano metaforo, uzualno metaforo, ki je sestavina slovarske enote (*balvan ledu* 'kos ledu') ali pa drugotni pomen večpomenskega leksema (*magnetno polje*). Ugotovljenih je nekaj področij, ki se najpogosteje povezujejo znotraj metaforičnih pomenov: neživa narava – izdelek, rastlina – žival – človek, človeško telo – živalsko telo. (Filipec 1985: 109-110)

1.5 O pojmovanju metafore pri A. Wierzbicki (1992) je mogoče zgolj sklepati na osnovi izraženega odnosa do večpomenskosti. V zvezi s pomenotvorjem avtorica predpostavlja obstoj samostojne ravni, t. i. interpretacije stvarnosti, obstoječe v človeški mišljenjski dejavnosti, in sicer na poti od stvari k pojmu in dalje k pomenu. Na to raven je mogoče umestiti tisto stopnjo pomenotvornega procesa, na kateri se vzpostavlja povezava med prvotnim pomenom in tvorjenim pomenom in kjer ta povezava lahko obstaja tudi tedaj, ko ni leksikalizirana. Mišljeni so motivirani pomeni, ki temeljijo na določeni abstraktni pojmovni povezanosti dveh vsebin po podobnosti. Pojmovna osnova pomenskega prenosa obstoji zgolj na ravni človeške ustvarjalnosti in se uresniči v motiviranem pomenu, ne da bi sama zase bila izražena v slovarskem pomenu konkretnega leksema. (Wierzbicka 1992: 13-14, 25) Ta predpostavka ustreza naravi tistih

³ Pomenske lastnosti (pomenske v ožjem pomenu, kot ena raven pomena) se razumejo v okviru odslikavajnske, denotativne ravni pomena slovarske enote. Celotni pomen slovarske enote je zamišljen kot zgradba, ki obsega oblikoslovno raven (oblikoslovne lastnosti), skladenjsko raven (skladenjske lastnosti) in pomensko raven (pomenske lastnosti v ožjem pomenu besede, predmetnopomenske).

metaforičnih pomenov, za katere je v strukturalnem pomenskosestavinskem opisu ugotovljeno, da povezovalna pršina, na osnovi katere pride do asociacije, ni razvidna iz pomenske zgradbe.

1.6 Razumevanje metaforičnih pomenskih prenosov, kot ga prikazuje Ju. D. Apresjan (1995), tipično odraža siceršnje avtorjevo pojmovanje slovarskega pomena.⁴ Metaforična medpomenska povezava je v primerjavi z drugimi tipi medpomenskih povezav (znotraj večpomenskih leksemov) posebna v tem, da v okviru same pomenske razlage lahko ostaja nerazvidno, na osnovi česa sta pomena povezana. (Apresjan 1995: 164) Pojem »pomenska razlaga« se pri tem nanaša na pomenskosestavinsko razlago denotativnega pomena, v Apresjanovem pojmovanju pomena jezikovnega znaka pripadajočega ravni semantike jezikovnega znaka (védenje o razredu stvari, ki jih dani znak imenuje). (Apresjan 1995: 56-69) Iz tega izhajajo posebne zahteve glede opisovanja ravni pragmatike jezikovnega znaka (védenje o ekspresivnih elementih pomena, podatki o položaju oddajnika in sprejemnika sporočila) v slovarju, ki v te vrste primerih mora vključevati podatek o tem, kaj utemeljuje pomensko povezanost. Za primer navaja ruski samostalnik *mol'nja* (sln. *strela*), ki v ruščini pomeni poleg 'naravni pojav' tudi 'hitro izdan in natisnjen stenski časopis'. V slovarju bi moral biti poseben razdelek, v katerem bi bilo navedeno, da konotacija hitrosti, sicer neizražena v razlagi motivirajočega pomena, omogoča metaforično izpeljavo. Neizraženost povezave pri metaforičnih pomenskih izpeljavah Apresjan poudarja kot specifičnost slovarske metafore, ki ogroža definicijo večpomenskosti (slovarska enota z več medsebojno povezanimi pomeni; kot povezanost se pojmuje navzočnost skupnih pomenskih sestavin v njihovih razlagah), če ni utemeljena z ekspliciranjem asociativnega ali konotativnega temelja pomenske izpeljave. (Apresjan 1995: 164-215) Metaforično pomensko izpeljavo Apresjan večji del pojmuje kot neregularno, kar je razvidno iz tipologije večpomenskosti samostalnikov, v kateri med 39 tipi regularne večpomenskosti samo trije ustrezajo metafori ('žival', 'žuželka' – 'človek', 'predmet' – 'po obliki podoben predmet', 'del telesa živali' – 'del telesa človeka'), eksplicitno oznako metaforični prenos pa ima sploh samo tip pomenske izpeljave 'žival', 'žuželka' – 'človek'. (Apresjan 1995: 201)

1.7 Pri D. Gortan Premk (1997) je metafora prenos poimenovanja z enega pojma na drugi oz. ene vsebine na drugo. Prenos je motiviran s povezovanjem pomenskih sestavin po asociativnosti, in to razločevalnih pomenskih sestavin, ob obvezni zamenjavi uvrščevalne pomenske sestavine (*arhiseme*) izhodiščnega pomena z uvrščevalno pomensko sestavino ciljnega pomena. (Gortan Premk 1997: 86) Temelj metafore je torej asociativno povezovanje dveh vsebin. Pomembni naj bi bili pogoji, ki jih mora izpolnjevati leksem oz. pomen, uporabljen za preneseno poimenovanje: 1. Leksem mora biti iz ozkega kroga splošno rabljenega besedja. 2. Leksem mora biti netvorjeni leksem; če je tvorjenka, mora vsebovati celotno pomensko vsebino podstavnega leksema. 3. Metaforizira se osnovni pomen ali tisti, ki je po svoji samostojnosti podoben osnovnemu. Motivirajoče izhodišče za asociativno povezavo dveh vsebin je lahko vsaka razločevalna pomenska sestavina, ki se nanaša na obliko, barvo, katero drugo lastnost, prostor, namen, funkcijo, vrednostno oceno ipd. (Gortan Premk 1997: 88-90) Ob tem je potrebno upoštevati še pomembnost specifične leksikalnopomenske družljivosti pri motiviranih pomenih sploh, ki vključuje t. i. *pomenske determinatorje*, lekseme, ki v linearnem besednem okolju s svojim slovarskim pomenom usmerjajo na pomensko področje motiviranega pomena. Npr.: metaforični pomen samostalnika *zob* 'dolga, ostra izboklina, podobna zobu' se uresničuje v besedilu *zobje skalne gmote*, torej v besedilu, v katerem samostalniški izraz *skalna gmota* usmerja k ustreznemu pomenu samostalnika *zob*. (Gortan Premk 1997: 51)

⁴ Poglavlje v Apresjan 1995, ki se nanaša na pomenotvorje in vključuje obravnavo metaforičnih pomenskih izpeljav, je dopolnjena vsebina, kot jo posreduje razprava Apresjan 1974.

2 A. VIDOVIČ MUHA: SLOVENSKO LEKSIKALNO POMENOSLOVJE

Razpravljanje o metafori v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* (Vidovič Muha 2000) je ponazarjalno s tem, da kaže obsežno razčlenjenost leksikološke problematike, ki je nujno vključena v interpretiranje metafore kot jezikovne danosti znotraj eksaktno usmerjenega leksikalnega pomenoslovja. Izhodišče ima v strukturalno pojmovanem življenjskem okolju metafore, ki vključuje: jezikovni sistem, slovar kot enega od dveh polov tega sistema (poleg slovnice), slovarski pomen in slovarsko večpomenskost, znotraj katere je definirana leksikalizirana metafora kot pomenotvorna sprememba. Pogled na metaforo v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* je reprezentativen za strukturalistično usmerjeno obravnavo, upošteva obstoječe različice znotraj te usmeritve.⁵

Metafora se v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* obravnava v okviru trojice problemskih področij. Najpomembnejše od teh je (1) metafora kot tip razmerja med pomeni večpomenskega leksema. (Vidovič Muha 2000: 142-149) Neposredno s tem je povezana (2) metafora kot pomenska sprememba, vključujoča spremembo kategorialnih pomenskih lastnosti, s čimer predstavlja tvorbo novega leksema (npr. samostalnik → povedkovnik). (147-148) Nadalje (3) je metafora prikazana kot specifično izrazno sredstvo umetnostnega in znanstvenega jezika. (150-154)

Leksikalizirana metafora predpostavlja pojmovanje, da je utemeljen specifični pogled na metaforo kot sestavino leksikalnega sistema. Podobno kot metafora v splošnem pomenu je *leksikalizirana metafora* povezana z asociativnostjo in z medpodročno preslikavo, hkrati pa je rezultat pomenotvornega postopka, v katerem pomenski prenos preko leksikalizacije (določanje pomena jezikovnega znaka znotraj leksikalnega sistema danega jezika) pridobi položaj slovarskega pomena. Na tej osnovi je omogočeno pojmovanje leksikalizirane metafore kot tipa slovarskega pomena znotraj večpomenskega leksema; tipskost je v tem, da je dani (metaforični) pomen na osnovi pomenskega prenosa (enega od dveh možnih, torej poleg metonimičnega pomenskega prenosa) povezan z motivirajočim pomenom pripadajočega leksema. Sicer je za interpretiranje leksikalizirane metafore bistveno dvoje: (1) kako se pojmuje obstoj in zgradba slovarskega pomena in (2) kako se pojmuje večpomenskost.

Slovarski pomen kot pojmovna lastnost jezikovnega znaka vzpostavlja povezavo med jezikovnim izrazom in objektivno realnostjo, predmetnostjo spoznavanja. Zveza med izrazom in objektivno realnostjo je posredna. Posrednost je v potrebi po ubesediljenju: slovarski pomen potrebuje za svoj obstoj človeka, ki v konkretnem sporočilu uporabi določen izraz, tako da se slovarski pomen konkretizira preko besedilnega pomena. Posredništvo predstavljata besedilni pomen in človek, ki ga uporabi. Tako je slovarski pomen mogoče opredeliti kot »sekundarno aktualizirano vsebino jezikovnega znaka«. (Vidovič Muha 2000: 45)

V svoji notranji zgradbi je slovarski pomen opredeljen v smislu hierarhično urejenega zbira tistih vsebinskih lastnosti, ki omogočajo jezikovnosistemsko pomensko prepoznavnost tako znotraj (večpomenskega) leksema kot sploh v razmerju do pomenov drugih leksemov (»pomen leksema je odvisen od pomena drugega leksema«). Vsebinske lastnosti s pomensko razpo-

⁵ Prim. npr. že samo raznolikost v aplikaciji orodja razločevalnih pomenskih sestavin. (Taylor 1995: 33, 34)

znavno vrednostjo imenujemo pomenske sestavine (semantične komponente, semi). Do izbire pomenskih sestavin (iz nabora vseh vsebinskih lastnosti) pride v opomenjevalnem postopku, opomenjanju, in sicer na osnovi navzkrižnega pomenskega razločevanja znotraj različnih vrst pomenskih razmerij. V konkretnem pomenu neaktualizirane vsebinske lastnosti, imenovane no-emi, lahko odigrajo določeno vlogo pri oblikovanju novih, zlasti metaforičnih pomenov znotraj določenega leksema.

Opisano pojmovanje slovarskega pomena je torej pogojeno v pogledu na jezik, ki predpostavlja avtonomnost in sistemskost jezika in polarno razmerje med jezikovnim znakom in objektivno realnostjo: na eni strani je objektivna realnost, »od človeka neodvisna predmetnost spoznavanja«, na katero se nanaša dani jezikovni znak, na drugi strani je temu ustrezajoči jezikovni znak, sestojec iz izraza in slovarskega pomena. To izhodišče je v zvezi s pojmovanjem in možnostmi interpretiranja leksikalizirane metafore odločilno, tako v smislu možnosti, ki jih odpira interpretiranju, kot v smislu omejitev, ki jih hkrati postavlja. Predpostavljane avtonomnosti jezikovnega sistema namreč omogoča definiranje in zamejitev leksikalizirane metafore kot jezikovnosistemske danosti, vendar z izdatno omejitvijo, ki jo vnaša predpostavka o nujni asociacijski spodbudi katere koli leksikalizirane metafore. Asociacija med vsebinama lahko obstoji na temelju vsebinskih lastnosti, ki so zunaj nabora pomenskih sestavin, torej zunaj slovarskega pomena. Posledica tega dejstva je, da se predvidljivost metaforičnih pomenskih izpeljav omejuje na eno samo danost: V leksikalizirani metafori, metaforičnem motiviranem pomenu, vselej pride do pojavitve nove uvrščevalne pomenske sestavine, kar ustreza po asociaciji uresničeni medpodročni preslikavi dvojice v metafori udeleženih vsebin.

V nadaljevanju je podrobneje komentiran pogled na leksikalizirano metaforo, kot je razviden v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* s stališča uporabljenega strukturalnega modela leksikalnega pomena in s stališča predpostavljene tipologije leksikalne večpomenskosti (2.1). Temu sledi povzetek ugotovitev v zvezi z vprašanjem, v kolikšni meri je specifična metaforičnega pomenskega prenosa (glede na ostale tipe večpomenskosti) ugotovljiva na ravni same zgradbe, strukture slovarskega pomena (2.2).

2.1 STRUKTURALNO MODELIRANI SLOVARSKI POMEN KOT IZHODIŠČE ZA DOLOČITEV LEKSICALIZIRANE METAFORE

Zanima nas, katere zgradbene značilnosti strukturalno modeliranega slovarskega pomena so udeležene pri interpretiranju leksikalizirane metafore v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju*.

Izhodišče je v pojmovanju, da je slovarski pomen dialektična celota iz denotativnega pomena in kategorialnega pomena kot obveznih pomenov (in konotativnega pomena kot neobveznega). (Vidovič Muha 2000: 29) Denotativni pomen je povezava med jezikovnim znakom in razredom, vrsto stvari oz. govornih dejanj v objektivni realnosti. Pri denotativnem pomenu je s stališča denotata mogoče govoriti o dveh razsežnostih pomena: »kot sestavina besedila se leksem, v tej vlogi imenovan tudi aloleks, lahko nanaša na posamezni denotat, v okviru jezikovnega sistema pa je njegov denotat vedno od posameznega odtrgan, vezan na izražanje abstrakcije skupine istovrstnih denotatov.« (Vidovič Muha 2000: 45) V tej dvojnosti denotativnega pomena s stališča denotata temelji možnost metaforične pomenske izpeljave na dveh ravneh: metaforičnost kot leksikalizirano, tj. sistemsko pomenotvorno sredstvo in metaforičnost kot besedilna, enkratna izrazitvena možnost.

Pri nadaljnji obravnavi leksikalizirane metafore v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* so udeležene praktično vse danosti, relevantne za obstoj leksikalnega sistema. Pomembna je predpostavka, da je denotativni pomen določen z dejstvom, da leksem kot jezikovni znak izraža odslikavo (predstavo) spoznavnega objekta. Nasploh se predpostavlja, da je leksikalni sistem tako organiziran, da tudi kot celota odslikuje način, kako je strukturirana ubesedovana predmetnost. – Nadalje je pri zgradbi denotativnega pomena bistveno sintagmatsko urejevalno načelo: Pomenske sestavine so v slovarskem pomenu urejene tako, da je ena skladijsko vodilna in določana, imenovana uvrščevalna pomenska sestavina (UPS; npr. pri **lisíca** -e ž je po razlagi v SSKJ to 'zver'; ponazorilo J. S.), ostale so skladijsko odvisne, določujoče pomenske sestavine, imenovane razločevalne pomenske sestavine (RPS; npr. pri **lisíca** -e ž so to: 'rdečkasto rjava barva', 'podobnost s psom', 'košat rep'; ponazorilo J. S.). (Vidovič Muha 2000: 53) Tako zamišljena zgradba slovarskega pomena je odraz naravne (kategorialne) strukturiranosti predstave denotatov. – Najmanjša nedeljiva pomenska enota, ki določa denotativni pomen, je pomenska sestavina. »Določana je razločevalno glede na pomenske sestavine pomenov drugih leksemov, ki sodijo v isto pojmovno (pomensko) polje – pri endogenih leksemih členjeno glede na različnost vlog znotraj pomena na največje in najmanjše možno. Tako kot pomen tudi pomenska sestavina nima izraza; kot enota pomena je vezana samo na vsebino. Ubeseđenje pomena (razlaga v slovarju) temelji na ubeseđenju pomenskih sestavin.« (Vidovič Muha 2000: 52)

Večpomenskost je v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* definirana kot »dejstvo, da sta istemu izrazu podrejena dva ali več pomenov: $I = f('P'1 + 'P'2 + 'P'n)$ «. (Vidovič Muha 2000: 120). Skupina pomenov, ki pripadajo istemu izrazu, se pojmuje kot pomenje. Lastnost pomenja je večpomenskost, določena s povezanostjo pomenov.⁶ Večpomenskost je tako možno videti kot lastnost največje vsebinske, pomenske enote, vključene v leksemu (zadnja v vrsti pomenskih enot: pomenska sestavina - pomen – pomenje). Bistvena, za večpomenskost določujoča je medsebojna povezanost pomenov v pomenju, predvidljiva s pomenotvornimi pravili.

Glede na značaj znotrajleksemskih medpomenskih povezav se v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* ločujejo tipi večpomenskosti: 1. pomenska vsebovanost, 2. pomenski prenosi, med katere se uvršča metafora in metonimija s sinekdoho.⁷ Za pomensko vsebovanost je značilno znotrajleksemsko medpomensko razmerje, pri katerem je en ali več pomenov zakrito vsebovanih v enem od pomenov. Npr. pri leksemu **móž** možá m je v pomenu 'odrasel človek moškega spola' vsebovan drugi pomen, in sicer 'poročen odrasel človek moškega spola', ki ga ubeseđuje tudi sopomenka *zakonski mož*. Drugi tip večpomenskosti predstavljajo pomenski prenosi, ki so skupno definirani razlikovalno nasproti pomenski vsebovanosti: »O pomenskih prenosi lahko govorimo v primeru, ko med pomeni ni mogoče vzpostaviti razmerja vsebovanosti – nad-/podpomenskosti.« (Vidovič Muha 2000: 132)

Pogosta procesa nastajanja novih pomenov »na podlagi prenosa oz. posrednih poimenovanj« naj bi bila zlasti dva, metafora in metonimija s sinekdoho. Specifičnost pomenskih prenosov je, da implicirajo - analogno besedotvorju - motiviranost, ki pa - različno kot v besedotvorju - nima

⁶ Medpomenska povezanost oz. večpomenskost je pomenoslovno pomembna, saj predstavljajo znotrajleksemске medpomenske povezave posebno področje medpomenskih razmerij, za katero nekateri pomenoslovci uvajajo posebno jezikovno ravnino in predlagajo samostojno obravnavo in poimenovanje *epidigmatika* (poleg področij *sintagmatike* in *paradigmatike*; prim. npr. Šmelev 1977: 13).

⁷ Med preverjanjem te tipologije v gradivu se je sicer izkazalo za utemeljeno še bolj osnovno ločevanje dveh tipov večpomenskosti: 1. neposredno motivirana večpomenskost (pomenska vsebovanost, pomenska prenosa metafora in metonimija) in 2. posredno motivirana večpomenskost (pretežno tvorjenke, pri katerih različne pomene povezujejo pomenske lastnosti podstavnega leksema). (Snoj 2003: 86-102)

morfoloških (morfemskih) pokazateljev. Za pomenske prenose znotraj slovarja, tj. za leksikalizirano metaforo, metonimijo, sinekdoho (različno od besedilne, enkratne metafore, metonimije, sinekdohe), je bistveno, da služijo poimenovalni vlogi in predstavljajo eno izmed možnosti za odpravljjanje katahreze s sredstvi znotraj danega jezika. Razlika med vrstami pomenskih prenosov se potrjuje v različni dinamiki pomenskih sestavin, kot se kaže iz primerjave pomenskosestavinske zgradbe motivirajočega in motiviranega pomena. Pri sinekdohi je v motiviranem pomenu nabor pomenskih sestavin nespremenjen, hierarhično se preuredi zgolj razmerje med uvrščevalno pomensko sestavino in razločevalnimi pomenskimi sestavinami. Npr.: **hrást** -a m: 'listnato drevo, ki ima trd les' (*posekati hrast*) – 'les tega drevesa' (*kupiti nekaj kubikov hrasta*). Pri metonimiji je uvrščevalna pomenska sestavina vselej nova, izhodiščni pomen v celoti pa prevzame vlogo razločevalne pomenske sestavine novega pomena. Npr.: **mésto** -a s: 'naselje kot središče območja' (*stanovati v mestu*) – 'prebivalci naselja' (*Vse mesto se je zbralo in demonstriralo*). Metonimijo s sinekdoho označuje predvidljiva dinamika pomenskih sestavin motiviranega pomena glede na motivirajoči pomen in do določene mere tudi sam nabor pomenskih sestavin (zlasti pri sinekdohi). Od njiju se bistveno razlikuje metafora, pri kateri je pomenskosestavinska dinamika predvidljiva zgolj v okviru dejstva, da se v motiviranem pomenu praviloma pojavi nova uvrščevalna pomenska sestavina, pri čemer pa v določujočih novih razločevalnih pomenskih sestavinah – drugače kot pri metonimiji – izostane povezava z motivirajočim pomenom.

Izhodišča za obravnavo metafore v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* je mogoče strniti v povzetek: Leksikalizirana metafora se utemeljuje kot jezikovnosistemska danost tako, da se pojmuje kot tip večpomenskosti in da se ločuje leksikalizirane pomenske prenose, katerih rezultat so motivirani slovarski pomeni, od neleksikaliziranih, besedilnih pomenskih prenosov. V zvezi s tvorjenjem metaforičnih pomenov je poudarjeno ločevanje dvojih vsebinskih lastnosti: opomenjene vsebinske lastnosti (pomenske sestavine) in neopomenjene vsebinske lastnosti, ki so lahko bistvene pri metaforični pomenski izpeljavi. Znotraj zgradbe slovarskega pomena je pri metafori bistveno vnašanje novih (glede na motivirajoči pomen) pomenskih sestavin v motivirani pomen. Na ravni vsebinskih lastnosti sploh je za metaforo bistveno »medsebojno vplivanje (interakcija) vsebin dveh denotatov«: »Metaforična zveza med dvema vsebinama (predstavama) je možna, če vsebina enega denotata asocira določene vsebinske (predstavne) prvine drugega denotata.« (Vidovič Muha 2000: 149) V tej točki določitev metafore presega meje strukturalnega modela slovarskega pomena in prehaja na vsebinsko (pojmovno) raven.

2.2 TIPOLOŠKE POMENSKOIZPELJAVNE ZNAČILNOSTI LEKSICALIZIRANE METAFORE

Nadaljnje povzemanje obravnave metafore v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* ima za cilj zbrati in komentirati ugotovitve, ki se nanašajo na vprašanje, v kolikšni meri je specifičnost metaforičnega pomenskega prenosa (glede na ostale tipe večpomenskosti) ugotovljiva na ravni same zgradbe, strukture metaforično motiviranega pomena. Ugotovitve je mogoče razvrstiti okoli teh točk: 1. razvidnost povezovalne prvine med motivirajočim in metaforično motiviranim pomenom, 2. leksikalizirana metafora v vlogi zapolnitve poimenovalne praznine, 3. predvidljivost uvrščevalne pomenske sestavine metaforično motiviranega pomena, 4. določiteni stavek za dokazovanje metaforičnega pomena, 5. lastnostni pridevnik kot prekrivna množica motivirajočega in metaforično motiviranega pomena, 6. stopnja leksikaliziranosti metaforične pomenske izpeljave, 7. metaforična pomenotvornost v terminologiji kot podmnožici slovarja, 8. metaforičnost (pomenske izpeljave), neulovljiva v pomenskosestavinski opis.

2.2.1 Razvidnost povezovalne prvine med motivirajočim in metaforično motiviranim pomenom

Razvidnost povezovalne prvine med motivirajočim in metaforično motiviranim pomenom je izpostavljena kot specifičnost leksikalizirane metafore, ki ločuje leksikalizirano metaforo od neleksikalizirane metafore: »Povezovalni element je zlasti pri leksikaliziranih metaforah razviden, asociacija med motivirajočim in motiviranim – metaforičnim – pomenom leksema je lahko celo pomenskosestavinska, ali pa se mora opomeniti v metaforičnem (motiviranem) pomenu. Predvsem metafore kot vir terminoloških poimenovanj vsaj načeloma temeljijo na pomenski asociacijski prepoznavnosti, npr. *roka* (1) UPS okončina človeka, RPS za prijemanje, delo, (2) UPS del stroja, RPS (po funkciji) kot roka...« (Vidovič Muha 2000: 143). Iz ponazorila je mogoče razbrati, da je govor o povezovalni prvini, obstoječi na širši vsebinski ravni, in ne na ravni pomenskosestavinske zgradbe motivirajočega in motiviranega pomena. Pomen pri **rôka** -e ž 'del stroja' je povezano z **rôka** -e ž 'okončina pri človeku' preko asociacije med predstavama denotatov obeh pomenov. S stališča pomenskega sistema pa obstoji zahteva, da morata biti metaforično povezana pomena s pomenskimi sestavinami razlikovana – tako kot vsi slovarski pomeni – nasproti drugim pomenom znotraj danega leksema in pomenom drugih leksemov; asociacija med denotatoma metaforično povezanih pomenov pa je pri tem lahko pomenskosestavinsko neizražena. Povedano nekoliko drugače: Pomenskosestavinska razlaga motivirajočega pomena lahko sploh ne nakazuje, kaj omogoča asociacijo med vsebinama metaforično povezanih pomenov. (Vidovič Muha 2000: 125, op. 112) Povezovalne prvine med motivirajočim in metaforično motiviranim pomenom so lahko na ravni razvidnih asociacij, pri terminološki metafori je to celo zaželeno; ni pa nujno, da bi to bilo razvidno tudi na ravni slovarskega pomena oz. pomenskih sestavin.

2.2.2 Leksikalizirana metafora v vlogi zapolnitve poimenovalne praznine

Poimenovalna vloga in preimenovalna vloga leksikalizirane metafore predstavljata dvojico možnosti zapolnitve poimenovalne praznine. Predpostavlja se, da »ima metaforični pomen načeloma vlogo zapolnitve poimenovalne praznine v zvezi z določenim denotatom; to velja dosledno za terminološko metaforo, do določene mere pa tudi za njeno leksikalizirano stilno vlogo – metaforo zunaj terminologije.« (Vidovič Muha 2000: 143)

Ločevanje poimenovalne vloge kot bolj značilne za terminologijo in preimenovalne vloge kot bolj značilne za metaforo v umetnostnem jeziku se pravzaprav nanaša na možnost obstoja vzporednih konkurenčnih (sopomenskih) poimenovanj za izrazitev dane vsebine / danega pomena. Poimenovalna vloga se v smislu dvojice poimenovalno – preimenovalno nanaša na položaj, ko je nova predmetnost, ki še nima poimenovanja, poimenovana z že obstoječim jezikovnim znakom tako, da se po poti metaforičnega prenosa (na pojmovni ravni vzpostavitev asociacije, v zgradbi slovarskega pomena pojavitev nove UPS) razvije novi pomen, da se torej za novo predmetnost vzpostavi novi jezikovni znak z že znanim izrazom, sicer pripadajočim drugi vsebini. Drugače je pri preimenovalni vlogi, kjer se metaforični pomen razvije za izrazitev vsebine / pomena, ki že ima lastno osnovno poimenovanje. Potreba po še enem, drugotnem poimenovanju je navadno povezana z izražanjem konotativnega pomena in s ciljem doseganja potrebnega slogovnega učinka v besedilu, kar vse sodi v možnosti jezikovnosistemske stilistike.

Poimenovalna metafora in preimenovalna metafora se v slovarskih sestavkih SSKJ eksplisitno ločujeta z dvema tipoma slovarskih razlag: Velik del poimenovalnih metafor ima tipizirano razlago 'kar je po obliki podobno ...', torej razlago, ki ubeseduje podobnost med referenti, podobnost, na kateri temelji metaforično poimenovanje (npr. *goba* za krpanje nogavic, *hruška* toplomera, rože so dvigale *kelihe* proti soncu, otroci delajo papirnate *lastovke*, držati v rokah *pahljačo* kart itd.). Za poimenovalno metaforo je tipično, da ima pogosto v kvalifikatorskem

pojasnilu izkazano besedilno vezanost na določeno slovnično strukturo (npr. pri 1139 samostalniških slovarskih sestavkih se navaja pojasnilo »s prilastkom«, ki večinoma opozarja ne metaforične pomenske izpeljave tipa *trn ljubosumnosti*). – Preimenovalna metafora je kot variantna sopomenska izrazitev dane vsebine, navadno spremljana s posebnim slogovnim učinkom, pogosto prikazana s čustvenostno oznako in slogovno neoznačeno sopomenko ali nizom sopomenk (npr.: *armada* ekspr. 'velika množica', *atlet* ekspr. 'mišičast človek', *raj* ekspr. 'velika sreča, ugodje, udobje' itd.). Slovaropisna predstavitev s tako rešitvijo nazorno prikazuje, da je preimenovalna metafora kot tip metafore v poimenovalni sistem umeščena poleg že obstoječega poimenovanja kot rezultat pomenotvornega postopka, ki je funkcionalno namenjen omogočanju vselej novih možnosti pri izražanju konotativnega pomena in pri doseganju potrebnega slogovnega učinka v besedilu.

Pojmovanje metafore kot slovarskega pomena izhodiščno vključuje pri leksikalizirani metafori poimenovalno vlogo. Primere preimenovalne metafore je mogoče videti kot podmnožico znotraj krovne skupne poimenovalne vloge. Preimenovalna metafora je utemeljena zlasti v potrebi večje slogovne učinkovitosti. Prevladujoča poimenovalna vloga v okviru terminologije je posledica funkcijske specializiranosti terminološke leksike. Ne glede na možno kategorizacijsko ločevanje poimenovalne metafore in preimenovalne metafore ostaja definicijska lastnost leksikalizirane metafore vloga poimenovalnega sredstva, ki zapolnjuje poimenovalno praznino.

2.2.3 Predvidljivost uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) metaforičnega pomena

Predpostavljata se dva tipa uvrščevalne pomenske sestavine v metaforično motiviranih pomenih: 1. UPS metaforičnega pomena ostaja »v pojmovnem polju, ki ga s svojo UPS določa motivirajoči pomen«; ponazorilo: *mul(e)c* 'razposajen deček' - 'deček sploh'); 2. v metaforičnem pomenu »se pojavi nova UPS ... ki z določenimi lastnostmi spominja oz. se povezuje z motivirajočim pomenom oz. njegovim denotatom ... načeloma gre za njegove neopomenjene vsebinske lastnosti« (ponazorilo: *volk*: 'krvoločna zver' – 'napadalen človek'). (Vidovič Muha 2000: 144 – 146)

Definicijsko ločevanje leksikalizirane metafore (zlasti v razmerju do pomenske vsebovanosti) je popolno v primerih, ko nova UPS pripada pomenskemu polju, ki ni prekrivno s pomenskim poljem UPS motivirajočega pomena (gl. ponazorilo z *volk*). Prvi tip vedénja UPS (UPS metaforičnega pomena ostaja »v pojmovnem polju, ki ga s svojo UPS določa motivirajoči pomen«; ponazorilo z *mul(e)c*) pa je problematičen s stališča osnovne definicije metafore kot asociiranja različnega; vprašanje je, ali je možna dovoljšnja različnost znotraj istega »pojmovnega polja« (prim. različnost znotraj razmerja 'razposajen deček' - 'deček sploh').

V skladu s tem je kot leksikalizirana metafora popolno utemeljen tip *specificirajoče metafore*, medtem ko tip *posplošujoče metafore* uhaja iz določitve. Morda bi bilo za *posplošujočo metaforo* ustrezno prekvalificiranje v (*metaforično*) *pomensko posplošitev* glede na to, da predstavlja zrcalno podobo pomenske vsebovanosti (*mož*:A 'odrasel možki' – A' 'zakonski mož' (A vključuje, vsebuje A'), *mul(e)c*: A 'razposajen deček' – A' 'deček sploh' (A' vsebuje, vključuje A)). Regularna pojavitev nove UPS v metaforično motiviranem pomenu se kaže primerno definicijsko določilo za leksikalizirano metaforo v celoti; posplošujoča metafora temu ne ustreza, v čemer je mogoče videti utemeljitev za prekvalificiranje sedanjega tipa večpomenskosti *posplošujoča metafora* v tip (*metaforična*) *pomenska posplošitev*. Čeprav je pri tipu *mulec* 'razposajen deček' → 'deček sploh' prisotna podobnostna povezanost in preimenovalnost, ki sta v skladu z definicijo leksikalizirane metafore, je po učinkovitosti močnejša posplošitev; v ekspresivnem poimenovanju *mulec* za 'deček' je vendarle na prvem mestu to, da gre pri obeh pomenih za jedrno sestavino deček, podobnost pa deluje v omejenem obsegu, saj razmerje 'razposajen

deček' – 'deček sploh' tako rekoč zahteva podobnost med enakim. Vlogo povezovalne prvine med pomenoma ima UPS motivirajočega pomena, ki dobi v motiviranem pomenu vrednost celotnega pomena. Torej je povezovalna prvina jedro obeh pomenov, kar je prav nasprotno kot pri metafori sploh, kjer je povezovalna prvina razločevalna vsebinska lastnost, lahko celo neleksikalizirana in obstoječa zunaj obeh slovarskih pomenov. Poleg tega posplošujoča metafora v nobenem primeru ne dopušča spremembe kategorialnih PS, kar je sicer za specificirajočo metaforo značilno. Prekvalifikacija tipa *posplošujoče metafore* v (*metaforično*) *pomensko posplošitev* (in s tem izločitev iz metaforičnih pomenskih prenosov, ne pa metaforično motiviranih pomenov) se kaže kot možna kategorizacijska odločitev, ki bi prispevala k bolj razlikovalni definiciji leksikalizirane metafore (v vseh primerih nova UPS, pripadajoča drugemu pomenskemu področju kot UPS motivirajočega pomena) glede na metonimični motivirani pomen in vsebovanostni motivirani pomen.

Tip specificirajoče metafore je definiran z določitvijo, da se nova UPS preko določenih lastnosti povezuje bodisi s pomenskimi sestavinami motivirajočega pomena bodisi z neopomenjenimi vsebinskimi lastnostmi denotata motivirajočega pomena. V slednjem primeru motiviranost nove UPS ni razvidna iz pomensko sestavinskega opisa motivirajočega slovarskega pomena. To je tista značilnost metaforičnega pomenskega prenosa, na kateri je osnovana splošna ocena manjše predvidljivosti oz. nepredvidljivosti metaforičnih pomenov, zlasti v primerjavi z metonimičnimi pomeni.

2.2.4 Določitveni stavek za dokazovanje metaforičnega pomena

Možnost tvorbe določitvenega stavka z metaforičnim samostalniškim povedkovnikom (»samostalniki v povedkovniški rabi«; ponazorilo: *Sosed je kozel*) naj bi bila dokaz, da je motivirajočemu pomenu odvzeta prvotna UPS.⁸ (Vidovič Muha 2000: 146) V teh primerih je na prvem mestu treba upoštevati specifičnosti povedkovniške rabe. Če se leksem **kôzel**-zla m pojavi v povedkovniški rabi, pri čemer je v osebku samostalniki s pomenom 'oseba', pomeni, da je pri **kôzel**-zla m odsotna samostalniškost, kar je nedvoumen pokazatelj novega pomena v primerjavi z izhodiščnim samostalniškim pomenom. Izguba ali ukinitvev UPS (ki jo inherentno vsebujejo samo samostalniški in glagolski pomeni) je posledica nove skladenjske vloge, ki jo leksem opravlja v metaforični rabi oz. metaforičnem pomenu, medtem ko je metaforična sprememba omogočena s celotnim določitvenim stavkom. Določitveni stavek z značilno nezamenljivostjo skladenjskostrukturnih mest osebkov in povedka (**Kozel je naš soseda*) je kot celota dokaz metaforične pomenske izpeljave.

2.2.5 Lastnostni pridevnik kot prekrivna množica motivirajočega in motiviranega pomena

Vloga lastnostnega pridevnika kot prekrivne množice motivirajočega in motiviranega pomena je izpostavljena v zvezi z metaforičnim pomenom samostalnika, in sicer v okviru pojmovanja, da je metafora najabstraktnjša stopnja primerjave. (Vidovič Muha 2000: 146) Gre za možnost pretvorbenega ponazarjanja postopka zamenjave poimenovanj na način: *Grad je velik, Hiša je velika* (pridevnik v povedkovniški vlogi lahko izraža razločevalno pomensko sestavino pomena osebkovega leksema; Vidovič Muha 2000: 147) = *Hiša je velika, kot je velik grad* = *Hiša je grad* → *Stanuje v gradu* 'hiši'. Kot rečeno, pojmovanje lastnostnega pridevnika v primerjavi kot prekrivne množice motivirajočega in motiviranega pomena je vezano na pojmovanje metafore kot najbolj abstraktnje stopnje primerjave.

⁸ »Za obravnavani tip torej velja, da motivirajočemu pomenu leksema motivirani (metaforični) pomen vedno odvzema UPS ...« (SLP: 146)

2.2.6 Stopnja leksikaliziranosti metaforične izpeljave

Leksikaliziranost metafore je pojem, ki se v širšem smislu nanaša na dejstvo, da se asociacija, ki povezuje dvoje vsebin, lahko odraža v dveh metaforično povezanih pomenih ali metaforičnih rabah danega leksema. V ožjem, bolj specialnem pomenu se leksikaliziranost metafore nanaša na leksikaliziranost metaforične pomenske izpeljave, tj. na strukturiranost metaforično spodbujene pomenske tvorbe v skladu z značilnostmi slovarskega pomena, zlasti z impliciranjem razločevalnosti nasproti drugim pomenom znotraj leksema in nasproti pomenom drugih leksemov v okviru leksikalnega sistema.

Pojem leksikaliziranost oz. leksikalizacija (proces, v katerem se doseže stanje leksikaliziranosti) se v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* omenja zlasti v zvezi z metaforično spodbujenimi rabami samostalnika, v katerih izvorni samostalni v povedkovniški fazi pomenskega prenosa izgubi samostalniškost, vendar se na ravni metaforične prenesene rabe ne leksikalizira kot samostalni, tj. na ravni metaforičnega prenosa se ne usposobi za skladiškovno vlogo osebka, npr. *volk* v tipu *Človek je volk*. (Vidovič Muha 2000: 147, 148) Vprašanje je eno najbolj aktualnih v zvezi z leksikalno metaforo, če se ta obravnava kot leksikalizirana metafora (tj. znotraj strukturalnega pogleda na slovarski pomen, sestavljen iz denotativnega pomena in kategorialnega pomena in vključujoč ločevanje slovarskega pomena od besedilnega pomena). Analiza gradiva namreč kaže, da so metaforični pomenski prenosi možni ob čisto določenih slovničnih omejitvah, ki v postopku metaforične izpeljave postavljajo omejitve tako na ravni slovnične kategorialnosti kot na ravni leksikalne družljivosti metaforično motiviranih pomenov.⁹

Kot posebnost v leksikalizaciji navaja *Slovensko leksikalno pomenoslovje* metaforično lastnostno določanje človeka z izrazi, ki so v izhodiščnem pomenu imena za živali. Za te primere je rečeno, da »njihova asociacija z motivirajočim pomenom ne more temeljiti na pomenskosestavinski zgradbi tega pomena ... Živalim pripisane lastnosti kot neumnost, pamet, prebrisanost, zvičajnost ... so vezane na izkušnjo človeka z živaljo – človeku se zdi, da so živali takšne.« (Vidovič Muha 2000: 147) Posledica tega naj bi bila, vsaj pri preprostejših samostalniških metaforičnih izpeljavah te vrste, da je »pot njihove leksikalizacije na površinski oz. strukturalni ravni hkrati pot od predikacije, se pravi povedkove rabe, do prehoda v definicijsko samostalniško funkcijo, tj. v osebek: *Človek je volk/volčji*. Nominalizacija stavka strukturira metaforični pomen besede *volk*: *volčji človek* ← človek je volčji ← Človek je kot volk. ... Metaforični povedkovnik je jezikovnosistemsko omejen na glagolsko funkcijo, formalno pa na mesto za vezjo in pomeni pravzaprav šele prehod k popolni leksikalizaciji metaforičnega pomena, ki je vezana na prehod povedkovnika med samostalnike, se pravi v besedno vrsto, strukturalnoskladiškovno določeno z osebkom: *Ta človek je kot volk ... je volk -... Odločajo volkovi*.« (Vidovič Muha 2000: 148)

Pojmovanje leksikalizacije v smislu funkcijskega razvoja od predikacije do opravljanja skladiškovne funkcije osebka je vezano na pretvorbeni model interpretiranja danega jezikovnega pojava. S stališča definicije leksikalizirane metafore sta relevantni obe skrajni točki v tem razvoju, ki sta v gradivu edini preverljivi: Točka 0: Samostalni s pomenom 'žival z lastnostmi x' je lahko - tako kot kateri koli drugi samostalni oz. leksem - izhodišče za metaforično tvorjeni povedkovnik; ta v skladu s svojimi skladiškovskimi zmožnostmi (imenski del povedka) pripisuje lastnosti vsakokratnemu osebku. V teh primerih ni mogoče govoriti o samostalniškem metaforičnem pomenu. Točka Mf: Metaforično motivirani pomen 'človek z lastnostmi x', nastal preko

⁹ O tem priča že bežen pogled na metaforične pomene v slovarskih sestavkih v SSKJ, ob katerih je skoraj praviloma navedena slovnična omejitev (npr. v zvezi s *prilastkom*, v zvezi z *rodilnikom* ipd.), ki je pogoj za uresničitev metaforičnega pomena.

asociacije 'žival z lastnostmi LŽ' – 'človek z lastnostmi LČ', dosega skladenjsko neodvstnost in je lahko osebek; to naj bi bila leksikalizacija samostalniškega metaforičnega pomena. Ti dve možnosti sta na voljo, če pojav spremljamo s stališča uresničenosti strukture slovarskega pomena (slovarski pomen mora biti v kategorialnih pomenskih lastnostih (skladenjskih) dokončen) in s stališča stanja v gradivu (in zanemarimo stopnjevitost leksikaliziranosti ali enkratnost rabe). Navedeni možnosti je mogoče predpostavljati kot skrajni točki kontinuiranega prehajanja od povedkovnika do samostalnika. Kako obsežna množica leksemov izkazuje to problematiko, je razvidno v nadaljnji obravnavi.

Zgoraj obravnavani primeri naj bi v leksikalizaciji predstavljali posebnost zaradi svoje utemeljenosti v antropocentričnem gledanju pri poimenovanju stvarnosti. Verjetno so opaženi kot posebnost zato, ker je povedkovniška raba pri teh primerih pogosta in opazna. S stališča (ne) izpolnjevanja strukture slovarskega pomena pri metaforični izpeljavi pa ti primeri ne predstavljajo posebnosti.

2.2.7 Metaforična pomenotvornost v terminologiji kot podmnožici slovarja

Posebna pozornost se v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* posveča terminološki metafori. (Vidovič Muha 2000: 150-154) Ločevanje med metaforo v znanstvenem jeziku, tj. terminologiji, in umetnostnem jeziku se povezuje z različnostjo pretežno poimenovalne vloge metafore v terminologiji in pretežno vlogo doseganja slogovnega učinka v umetnostnem jeziku. Hipotetično se ugotavlja, da »imamo na ravni terminologije opraviti predvsem s pomeskosestavinsko (semsko) metaforo, motivirano s pomenskimi sestavinami, pri metafori v umetnostni besedi pa predvsem z noemsko metaforo, motivirano z vsebinskimi lastnostmi«. (Vidovič Muha 2000: 143; 150) V nadaljevanju je ločevanje terminološke metafore od neterminološke povezano z različnostjo cilja metaforičnega znanstvenega termina (»čista obvestilna vloga«, »takojšnja leksikalizacija«) in ciljem metafore v umetnostnem besedilu (»ostati čim dalj na ravni neleksikaliziranosti, originalne (avtorske) asociativnosti in s tem avtorske prepoznavnosti, tako tudi literarnoestetske učinkovitosti«), z različnostjo, zaradi katere mora terminološka metafora »izločiti (naj bi izločala) subjektivno (tvorčevo) prvino, imenovano (tudi) na ravni pomena konotativnost«. (Vidovič Muha 2000: 150-151)

Z ožjega pomenotvornega vidika je zanimivo, da se s poudarjenim ločevanjem med terminološko metaforo in ostalo metaforično tvornostjo vzpostavlja odvisnostna povezava med funkcijskozvrstno pripadnostjo danega jezikovnega izraza (terminologija) v določenem pomenu in neposredno zgradbo slovarskega pomena.¹⁰ S tem se terminologiji priznava, da si na svojski način prilagaja osnovni splošni način metaforičnega tvorjenja pomenov. Različnost metaforične pomenotvornosti v terminologiji izhaja iz specifičnega razmerja med terminološkim metaforičnim pomenom in motivirajočim pomenom na ravni pomenskosestavinske zgradbe obeh pomenov. Metaforični pomen je v terminologiji motiviran s pomenskimi sestavinami ali vsaj z razvidnostjo asociacije, medtem ko so metaforični pomeni zunaj terminologije motivirani z vsebinskimi lastnostmi, ki niso nujno pomenske sestavine in ki ne nujno ustrezajo zahtevi po

¹⁰ Za terminološko leksiko kot »posebno podmnožico slovarja določenega jezika« je sicer ugotovljeno, da se nanaša na »bolj ali manj zaprt pojmovni svet denotatov posameznih strok«; da ima besedilo, za katero je specializirana, tj. znanstveno besedilo, »čisto obvestilno vlogo«; da je »nosilec pojmovnega sveta znanosti«. Iz teh značilnosti terminološke leksike (podmnožica v celotnem slovarju) izhaja nabor posebnih lastnosti (Vidovič Muha 2000: 117-119), od katerih se na tem mestu obravnavajo tiste, ki so ožje povezane z zgradbo terminološkega pomena.

razpoznavnosti povezave.¹¹ Svojskost terminološke metafore je tudi, da s funkcijo zapolnitve poimenovalne praznine izključuje tako ubeseditev primere in predikativne rabe kot tudi možnost posplošujoče metafore. (Vidovič Muha 2000: 154)

Nadaljnja obravnava terminološke metafore se posveča metaforičnim besednim zvezam s področja strokovnih poimenovanj. Prikazana je razvrstitev na metaforične zveze z metaforičnim samostalniškim jedrom (*basovski ključ*) in metaforične zveze z metaforičnim prilastkom (*lepi jeglič*, *rdeči bor*). Metaforizacija samostalniškega jedra temelji na za metaforične prenose značilnih lastnostih: oblika (*udarna igla*), barva, otip (*padalska svila*), funkcija (*električni pastir*). V vlogi motivirajočega pomena so pri terminološki metafori pogosto poimenovanja delov človeškega telesa (*bok ladje*, *morsko uho*). (Vidovič Muha 2000: 151-154)

V metaforičnih prilastkih terminoloških besednih zvez se lahko pojavljajo vse pomenske skupine vrstnih pridevnikov. Metaforičnost iz lastnostnega pridevnika nastalih vrstnih prilastkov temelji na lastnostih, kot so barva (*rdeči bor*), stanje, lastnost (*slepo okno*), mera, razsežnosti (*nizka napetost*), dejanje (*rastoča intonacija*). Podobno metaforični pomeni tvorjenega pridevnika v prilastku (*pahljačasti javor*) temeljijo na podobnosti z lastnostmi podstavnega samostalnika, kot so: videz, oblikovanost (*uhati klobučnjak*), otip (*svileni papir*), teža (*papirna kategorija*), razsežnost (*brezkončni vijak*), dejavnost (*parazitsko nihanje*), časovna in prostorska umeščenost (*angleški park*, *bizantinski križ*) itd. Redkejši so primeri, ko sta metaforično tvorjena tako pomen jedrnega samostalnika kot prilastka (*pasji jezik*). Pri teh primerih je povezovalna prvina velikokrat podobnost po obliki. (Vidovič Muha 2000: 153-154)

Prikaz specifičnosti terminološke metafore (metaforični prenos na osnovi pomenskih sestavin, in ne katerih koli vsebinskih lastnosti) prepričljivo uporablja pomenskosestavinsko zamišljeni model slovarskega pomena za utemeljitev razlike med znanstvenim jezikom in umetnostnim jezikom, med poimenovalno metaforo (zapolnitev poimenovalne potrebe) in preimenovalno metaforo (doseganje slogovnih učinkov). Ustrezna je previdnostna zamejitev predpostavke, da je terminološka metafora pomenskosestavinska (»hipotetična trditev«, »razvidnost asociacije je vsaj zaželen«). (Vidovič Muha 2000: 150)

Primeri enobesednih metaforičnih terminoloških poimenovanj bi morda v tem pogledu potrdili večjo podobnost med metaforično pomenotvornostjo v terminologiji in metaforično pomenotvornostjo pri splošnem besedju. Vzemimo npr. medicinski termin *pogačica* 'ploščata kost v kolenu': *pogačica* kot manjšalnica k *pogača* se v osnovnem pomenu (po SSKJ, v okviru knjižne rabe) nanaša na 'boljši masleni kruh'; metaforična izpeljava nima opore v pomenskih sestavinah, vsaj če upoštevamo razlago v SSKJ. Pač pa celotna vsebina pojma pri leksemu *pogača* vključuje lastnosti kot okrogel obris, sploščenost, ploščatost po obliki, le da te lastnosti nimajo vrednosti pomenskih sestavin. – Načeloma se lahko pričakuje, da v postopku nastajanja, leksikalizacije metaforičnega pomena ni bistvene razlike med terminološko in neterminološko metaforo; različnost je aktualna na ravni že ustaljene prisotnosti metaforično tvorjenih terminoloških pomenov poleg metaforično tvorjenih neterminoloških pomenov. – Prav tako je utemeljena previdnost pri ostrem ločevanju poimenovalne vloge metaforične tvorbe od preimenovalne vloge. Možnost zblizanja obeh vlog metaforične izpeljave v smeri iskanja skupnega imenovalca se kaže v vpeljavi pojma stopnjevitost znotraj kategorije metaforičnosti (pri terminološki metafori se predpostavlja manjša stopnja metaforičnosti kot pri neterminološki metafori) in v pritegnitvi kategorije poimenovalna natančnost oz. pomenska intenzivnost pri ocenjevanju metaforičnih pomenskih izpeljav (več o tem prim. na str. 50 in str. 117).

¹¹ Prim. pomensko analizo samostalnika *gneздо* -a s (str. 48-49) za ponazorilo v pomenskih sestavinah neizkazane vsebinske povezave, ki omogoča metaforično motiviranje pomena.

2.2.8 Metaforičnost (pomenske izpeljave), neulovljiva v pomenskosestavinski opis

V razpravljanju o metafori v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* je večkrat prisotno opozorilo, da je utemeljitev za metaforično medpomensko povezanost pogosto treba iskati zunaj slovarskega pomena, zunaj pomenskih sestavin. (Vidovič Muha 2000: 149) Pri neleksikalizirani metafori je to praviloma, pri leksikalizirani pa zelo pogosto. S to značilnostjo se metaforični pomeni bistveno ločujejo od metonimičnih in sinekdohnih pomenov. Če se vprašamo, kaj je torej tisto, kar glede na to dejstvo sploh omogoča leksikalizirano metaforo kot slovarskopomensko (sistemsko) definirano danost, potem je to predpostavka, da obstoji proces, v katerem lahko določena (in ne katera koli) vsebinska asociacijska povezava privede do metaforičnega pomena, in to preko postopka leksikalizacije.

Pri tem postopku naj bi zlasti šlo za »pretvorbo povezovalne vsebinske lastnosti v pomensko sestavino«. Postopek tvorjenja metaforično motiviranega slovarskega pomena po tej poti izgleda zapleten. Jasna pa je ugotovitev, da se metaforični motivirani pomeni razlikujejo od metonimičnih in sinekdohnih, ki so definirani s povsem predvidljivo spremembo v pomenskosestavinski zgradbi. Pri metaforično motiviranih pomenih je predvidljivost dinamike pomenskih sestavin omejena na pojavitev nove uvrščevalne pomenske sestavine, povezave med pomenoma pogosto ne vsebujeta dana slovarska pomena, pač pa je povezava vzpostavljena v vsebinskih lastnostih, ki niso prekrivne s pomenskimi sestavinami.

2.2.9 Glede na potrebe načrtovane gradivne analize se obravnavo metafore v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* povzema takole:

Leksikalizirana metafora je določena kot tip motiviranega slovarskega pomena, katerega izpeljava je omogočena z asociiranjem različnih vsebin. Kot uresničitev enega od tipov večpomenskosti je določena razlikovalno nasproti pomenski vsebovanosti in metonimiji s sinekdoho. Strukturni okvir slovarskega pomena, konkretiziran v pomenskosestavinsko izraženi pomenski razločevalnosti v razmerju do drugih pomenov v leksikalnem sistemu, večinoma neposredno ne odraža ali pojasnjuje asociacije, s katero sta povezana motivirajoči in metaforično motivirani pomen. Ta povezava pogosto presega slovarski pomen in obstoji na ravni (neopomenjenih) vsebinskih lastnosti denotatov. Glede na to je pri raziskovanju metafore kot jezikovne danosti utemeljeno upoštevanje dvojnosti, ki jo uresničujejo na eni strani vsebinske povezave (ki preko asociativnega doživljanja omogočajo metaforične pomenske prenose) in na drugi strani jezikovne danosti, zlasti slovnično-slovarske, ki omogočajo izrazitev metaforičnih pomenskih prenosov.

Predvidljiv je nastop nove uvrščevalne pomenske sestavine v metaforično motiviranem pomenu. Nova uvrščevalna pomenska sestavina v metaforično motiviranem pomenu je določevalna lastnost za leksikalizirano metaforo, s katero se leksikalizirana metafora dobro ločuje od metonimije kot drugega najpomembnejšega pomenskega prenosa in od pomenske vsebovanosti kot drugega pomenotvornega tipa znotraj neposredno motivirane večpomenskosti.

Definicijsko ločevanje leksikalizirane metafore od drugih tipov pomenotvornih izpeljav, sklicujoče se na obvezno pojavitev nove uvrščevalne pomenske sestavine v metaforično motiviranem pomenu, je zadostno za primere, ko nova UPS v metaforično motiviranem pomenu pripada pomenskemu polju, ki ni prekrivno s pomenskim poljem UPS motivirajočega pomena.

2.3 METAFORA ZNOTRAJ SAMOSTALNIŠKE VEČPOMENSKOSTI

Določitev leksikalizirane metafore, kot jo prinaša *Slovensko leksikalno pomenoslovje*, je upoštevana v raziskavi tipologije večpomenskosti slovenskih samostalnikov (Snoj 2004), in sicer z utemeljitvijo, da omogoča tipologiziranje enega dela slovarske večpomenskosti kot metaforično motivirano večpomenskost, nasproti metonimično motivirani večpomenskosti in pomenski vsebovanosti.¹² V skladu z izbrano definicijo so bile pri tipologiziranju upoštewane vse že ugotovljene značilnosti leksikalizirane metafore: zasidranost medpomenskih povezav v vsebinskih lastnostih, razvidnost oz. nerazvidnost povezovalne lastnosti med motivirajočim in motiviranim pomenom (prisotna ali odsotna pomenskosestavinska medpomenska povezava), stopnjevitost leksikaliziranosti. Tipologiziranje leksikaliziranih metafor v obsežnejšem neizbranim gradivu naj bi odgovorilo na vprašanje, kaj lahko novega o metaforičnem pomenskem prenosu pove neposredno opazovanje večje količine slovarskega gradiva.

Pozornost pri obdelavi razmeroma obsežnega gradiva (2673 znotrajleksemskih medpomenskih povezav) je bila usmerjena zlasti na nekatere okoliščine, ki spremljajo metaforično povezane pomene: 1. stopnja vezanosti metaforičnega pomena na določeno skladiščno vlogo oz. govorni položaj; 2. status povezovalne prvine med motivirajočim in motiviranim pomenom (v kolikih primerih je izražena s pomenskimi sestavinami; na kaj se nanašajo pomenske sestavine, ki izražajo povezovalno lastnost; možnost tipologizacije primerov, pri katerih povezovalna lastnost ni razvidna iz pomenskih sestavin); 3. evidentiranje pridevnikov, ki se v gradivu potrjujejo v vlogi lastnostnega pridevnika kot prekrivne množice motivirajočega in motiviranega pomena; 4. spremembe v kategorialnih pomenskih lastnostih pri metaforični izpeljavi pomenov.

Celotno tipologiziranje samostalniških metaforičnih pomenov je bilo organizirano v četrtem klasificiranju metaforično motiviranih pomenov: 1. po pomenskih skupinah, v katere se uvrščata motivirajoči in motivirani pomen, 2. po vsebini asociacij (podobnost po obliki, druge podobnostne lastnosti), 3. po povezovalni lastnosti, 4. po kategorialnih pomenskih lastnostih. Posebej so bili obdelani metaforični pomeni, ki zaradi premajhne pogostosti v SSKJ niso bili prikazani kot slovarski pomeni, ampak so samo nakazani s slovarsko oznako pren. (»raba v prenesenem pomenu«).

Opravljena gradivno zasnovana raziskava (Snoj 2004: 168-180) utemeljuje nekaj ugotovitev.

Določitev leksikalizirane metafore z merilom pojavitve nove UPS in asociacijo med dvema različnima vsebinama (npr. *metuljček*: 'žival' – 'dodatek k moški obleki') omogoča na osnovi podatkov v razlagalnem slovarju (s strukturalno utemeljenim sistemom razlaganja) ločitev metaforično motivirane večpomenskosti od drugih tipov neposredno motivirane večpomenskosti. Pri tem je potrebno upoštevati, da slovarska razlaga kot ubeseditev pomenskosestavinsko opredeljenega slovarskega pomena večinoma ne neposredno izraža metaforičnega tipa medpomenske povezave, pač pa je to potrebno šele razkriti na osnovi ugotovljene asociacije med upomenjenimi vsebinami. Tipologiziranje zato zahteva posebno branje slovarskih razlag, pri katerem se razlagalni nabor pomenskih sestavin dopolnjuje z vsebinskimi lastnostmi, ki omogočajo asociacije.

Utemeljeno je tipologiziranje metaforičnih medpomenskih razmerij v smislu regularne večpomenskosti glede na pomenske skupine, v katere se uvrščata vsakokratni motivirajoči in moti-

¹² Ob tehtanju možnosti, kako tipologizirati slovarsko večpomenskost, znotraj katere metaforično motivirani pomeni nedvomno predstavljajo velik delež, je namreč bilo ugotovljeno, da splošna leksikološka dela večinoma ne prinašajo natančnejših in stvarnih določitev metaforično motiviranega slovarskega pomena (v primerjavi z metaforo kot pomenotvornim principom na eni strani in priložnostno metaforično (besedilno) rabo besede na drugi strani), s katerimi bi bila leksikalizirana metafora ločena od drugih pomenskih prenosov.

virani pomen, glede na to, da se mnoga razmerja na ravni pomenskih skupin pojavljajo pri več kot enem leksemu (npr. 'žival' – 'predmet igrača' v leksemih *račka*, *slonček*, *žabica*).

Vsebinske asociacije, ki omogočajo metaforično večpomenskost, se izmikajo podrobnejšemu tipologiziranju. Količinsko je opazno zastopana povezanost na osnovi podobnosti po obliki, ki je zato obravnavana v posebni skupini, povezanost na osnovi ostalih podobnostnih lastnosti pa v drugi skupini.

Povezovalno lastnost pri metaforično motiviranem samostalniškem pomenu je v več primerih mogoče izraziti z lastnostnim pridevnikom, vendar ta pridevnik običajno ni prekriven z nobeno razločevalno pomensko sestavino.

Metaforično motivirani pomeni pri samostalniku vključujejo možnosti sprememb kategorialnih pomenskih lastnosti glede na motivirajoči pomen: števno- (snovno) → števno- (pojmovno), števno- (snovno) → števno- (skupno); človeško- (števno) → človeško+, človeško- (snovno) → človeško+, človeško- (pojmovno) → človeško+.

Opravljen je bil poskus razlikovanja med metaforičnim pomenskim prenosom, ki se strukturno osamosvoji v samostalniški slovarski pomen (npr. *metuljček* 'dodatek k moški obleki'), in besedilno rabo, ki sicer temelji na metaforičnem pomenskem prenosu, vendar nima avtonomnosti slovarskega pomena (npr. *jezik* (čevlja), *glava* (zelja)). Odsotnost polne strukture slovarskega pomena (tj. odsotnost ubesedljive pomenskosestavinske razločevalnosti znotraj denotativne pomenskosti jezikovnega sistema) pri t. i. metaforični besedilni rabi na svojski način podčrtuje razliko med slovarskim pomenom in uslovarjeno vsebino.

Metaforični pomeni so v primerjavi z metonimičnimi pomeni bolj nepredvidljivi. Ta danost se lahko razlaga kot posledica dejstva, da se vse, kar je metaforično, vzpostavlja z izbiro določenega poimenovanja iz množice poimenovanj, ki so medsebojno povezana z osjo pomenske podobnosti (Jakobson), ki že po svojem bistvu ne more biti končno predvidljiva. Pri tem nikakor ni obvezno, da bi asociacija, ki je konstitutivna za dani metaforično motivirani pomen, bila razvidna iz pomenskosestavinske zgradbe danega pomena.

3 IZBRANE SPECIALNE LEKSIKOLOŠKE OBRAVNAVE METAFORE

3.1 Pri predstavitvi prisotnosti in razvoja teorije metafore v slovenskem prostoru ni mogoče obiti razprave *Podoba (metafora) v slovenskem jeziku in slovstvu*, ki jo je v letopisu kranjske gimnazije leta 1905 objavil **J. Debevec** in je ena najstarejših slovenskih obravnav te tematike. Čeprav avtor poznavanju tropov in figur načelno pripisuje povsem pragmatično vrednost – poznavanje teh sredstev prispeva k učinkovitejšemu umetnostnemu in znanstvenemu izražanju, poskuša na osnovi ugotovitev tedanjih psiholoških in jezikoslovnih znanosti podati teoretični opis izvora in rabe tropov, tj. metafore in metonimije s sinekdoho.

Izvor metafore Debevec vidi v treh zakonitostih: 1. Človek je razvojno najprej zaznaval in poimenoval predmetnost zunaj sebe; ko pa je prišlo do potrebe, poimenovati pojave v njegovi notranjosti, je iste izraze po načelu podobnosti uporabil še za te pojme, v čemer je uresničena »varčnost« (gospodarnost) jezika. 2. Temu prav nasprotno načelo je, da človek pojave zunaj sebe gleda, kot da bi bili značilnost človeka, iz česar nastanejo metaforične personifikacije.¹³ 3. Poleg omenjenih je pomemben še tretji vir metafore, psihološki (»dušeslovni vir metafore«), ki je v tem, da človekov um povezuje stvari po podobnosti. Vsi trije izvori metafore se napajajo iz značilnosti človeškega razuma, da »rajši gleda v stvareh podobnosti, kakor pa da bi preiskoval njih razlike«, zato je razumljivo, da pri potrebi, kaj novega poimenovati, seže po izrazu, ki že pomeni kaj podobnega. (Debevec 1905: 6-10)

Za psihološki temelj metafore torej avtor prepozna zaznavanje lastnosti podobnosti med dvema predmetoma. Glede na to, v kolikšni meri je eksplicitno opozorjeno na to podobnost, ločuje tri oblike metafore: 1. čista metafora (»najstarejša oblika metafore«, »metafora v najožjem smislu«): *Skopuh ima kamen v prsih, ostro pogledati, sladko se smejati, glavo si beliti, skrbi more kmeta*;¹⁴ 2. imenovana sta oba podobna pojma (*Tvoje srce, skopuh, je kamen*), vendar brez oblike primerjave; 3. oba pojma se primerjata z besedicama *kakor, ko* (*Nebo je jasno ko ribje oko*). Tertium comparationis, ki je sicer obvezen pri vseh treh vrstah metafore, je samo v tej vrsti eksplicitno izražen. (Debevec 1905: 11-12) Vsa ponazorila v razpravi J. Debevca so iz znanih pesniških besedil in ponazarjajo metaforo kot stilotvorno sredstvo.

Različnost med metaforo na eni strani in metonimijo s sinekdoho na drugi Debevec opisuje tako, da poudari za metaforo značilno utemeljenost na »idealni podobnosti dveh predmetov, tj. taki podobnosti, ki jo nam kaže naša domišljija, pri čemer pa čisto nič ne vprašamo, če sta dotična predmeta res tudi zunaj naše domišljije v kakšni naravni, tesni zvezi ...« (Debevec 1905: 14–16)

V povzetku je poudarjena stilna vloga tropov poleg siceršnje poimenovalne in poudarjena domišljajska individualiziranost pri metafori in izvorna domiselnost videnja vzrokov stvari pri metonimiji. Kljub temu, da so tropi ponazarjani s primeri iz umetnostnih besedil, so med njimi

¹³ Zanimivo je, da Debevec pri omembi raziskave metaforičnih izrazov nemškega znanstvenika (Brinkmann) navaja potrebo, da se poleg npr. metaforično rabljenega določenega samostalnika (npr. *pes*) razišče še vse druge izraze, ki so kakor koli (ne besednoizrazno, ampak pomensko) povezani z danim izrazom; tako npr. pri izrazu *pes*: *zobe komu pokazati, prilizovati se, lizun* itd., torej celotno asociativno polje. (Debevec 1905: 7)

¹⁴ Oznaka »najstarejši« se nanaša najbrž na to, da je izraz v metaforičnem pomenu (tj. brez vezanosti na primerjavo) povsem uveljavljen v rabi, kar pomeni, da je že zelo dolgo (od vseh treh naštetih možnosti metafore najbolj dolgo) v rabi. Glede na to poimenovanje in navedena ponazorila je mogoče povzeti, da je s tem ločena slovarskopomenska metafora od primere.

številni z vrednostjo metaforičnega slovarskega pomena. Nakazano je zavedanje o obstoju metafore in metonimije v jeziku sploh,¹⁵ le da razlika med leksikaliziranim pomenskim prenosom in pomenskim prenosom kot priložnostnim, enkratnim stilotvornim sredstvom nima eksplicitne opredelitve.

3.2 A. V. Isačenko (1976) na primerih figurativnih pomenov poimenovanj živali v različnih jezikih v zvezi z naborom relevantnih pomenskih lastnosti ugotavlja, da je lastnost, ki je v metaforičnem pomenu pripisana določeni živali na osnovi kolektivne izkušnje s to živaljo, pomembnejša od katere od bolj objektivnih lastnosti. Npr. pri *kozi* je pripisana ji lastnost radovednost, neumnost, kot naj bi se kazala v figurativnem pomenu za človeka, pomembnejša od objektivne lastnosti, da ima votle rogove. Celokupnost pomenskih lastnosti besede, ugotovljenih v vseh pomenih (figurativnih pomenih, reklih, frazeoloških zvezah), predstavlja potrebni nabor za pomensko identifikacijo, pogosto tudi zadosten za identifikacijo določene živali. Tisti del pomena, ki vključuje čustveni odnos do poimenovanega, je v posameznih jezikih različen, odvisen od zunajjezikovnih okoliščin, od vrednostnega sistema v določenem okolju. Jezikovno-sistemske relevantne pomenske lastnosti so odvisne od splošnih kulturnih razmer v določenem okolju. (A. V. Isačenko 1976: 426-427)

Povezava med izhodiščnim pomenom in figurativnim pomenom (npr.: *svinja*: 'žival' – 'človek', povezovalna lastnost umazanost) temelji na eni sami lastnosti, in ta bi morala biti v slovarski razlagi navedena; brezupno bi bilo iskati širši skupni imenovalc obema pomenoma. (A. V. Isačenko 1976: 430)

Specifičnost odnosa podobnosti, na katerem temelji figurativna raba besede, je neregularnost: Za običajno podobnost velja: Če je A podoben B, potem je tudi B podoben A. V uslovarjeni metafori to ne more veljati: Če je že možno, da je oseba X podobna živali A, to ne implicira možnosti, da bi bila žival A podobna temu X. (A. V. Isačenko 1976: 432)

3.3 Iz podobnosti dveh vsebin izhaja pri določitvi metafore tudi **F. Novak** (2004), ki sicer metaforo pojmuje kot rezultat metaforizacije, tj. dogodka ali procesa, »v katerem se kaka beseda premakne z izhodiščnega pomena na mesto poimenovanja za drug pojav na podlagi podobnosti tega pojava s pojavom, ki ga označuje izhodiščni pomen«. Poudarja enkratno dragocenost metafore na ravni intenziviranja izrazitve (»ima pomemben vpliv na globino izrazitve«; Novak 2004: 73). Razširljivost pojma podobnost ugotavlja za vzrok, da »ni mogoče določiti meja metafore« ne na ravni primerjanega ne na ravni metaforično poimenovanega. Ločuje se pesniška metafora kot svojska, izvirna, in leksikalna metafora kot ena od možnosti bogatenja besednega zaklada. Sistemskost metaforične izpeljavnosti se utemeljuje na ravni vzorcev, ki jih ponavljajoče se v obliki analogij predstavljajo imenovane vsebine (npr. prenos poimenovanja delov človeškega telesa na druge pojave). (Novak 2004: 74) V skladu s tem je metaforičnost jezika slovenskih protestantskih piscev izčrpno prikazana s citatno navedbo ponazoril, razporejenih v t. i. pomenske skupine izhodiščnih pomenov in pomenske skupine metaforično motiviranih pomenov (npr. sorodniška skupina ljudi → skupina, ki je s kako lastnostjo podobno povezana; vojska kot skupina ljudi → velika, urejena množica itd.; Novak 2004: 79). (Novak 2004: 75-91)

3.4 V 90-ih letih prejšnjega stoletja se je slovensko slovenistično jezikoslovje učinkovito pridružilo siceršnjemu razmahu kognitivnega pristopa v jezikoslovju in na slovenskem

¹⁵ »Če primerjamo, kakšne podobe ima ta, kakšne oni pesnik, to in ono slovstvo, ta in oni jezik sploh (podč. J. S.), si obogatimo zakladnico duha (kar utegne prav priti ob raznih prilikah) in se vadimo v primerjajočem dušeslovju.« (Debevec 1905: 16) Prim. še definicijo za njegov prvi tip metafore (»čista metafora«).

jezikovnem gradivu predstavilo pojem t. i. konceptualne metafore. Sam pojem konceptualna metafora je prvič v slovenističnem jezikoslovnem okolju verjetno naveden v razpravi **E. Kržišnik** *Slovenski glagolski frazemi* (1994), in to v okviru predloga, razlagati podstavo frazeološke metafore s konceptualno metaforo. Konceptualna metafora pojasnjuje dani jezikovni izraz, npr. v frazemu *imeti besedo na koncu jezika* (Kržišnik 1994: 187–188), s tem, da predpostavlja, da človek dojema dani nematerialni proces (v primeru frazema *imeti besedo na koncu jezika* je to proces govorjenja) na način popredmetenega gibanja.

Bolj obsežno je pojem konceptualne metafore predstavljen v razpravi *Metafore, v katerih živimo tukaj in zdaj* (**Kržišnik – Smolić** 1999), kjer je nakazano specifično razmerje med pojmom konceptualna metafora in pojmovanjem jezika znotraj kognitivnega jezikoslovja. Izhodišče teorije konceptualne metafore je, da se metafora pojmuje kot del človekovega dojemanja in doživljanja sveta. Metafora ni sredstvo jezika, temveč del mišljenja. Metafora omogoča, da »razumemo in doživljamo eno izkušensko področje (domeno) s pomočjo (in v okviru) drugega izkušenskega področja«. (Kržišnik–Smolić 1999: 63–64) Načelno in s ponazarjanjem je prikazano, katere možnosti odpira jezikoslovju teorija konceptualne metafore. Poudarjeno je »ozaveščanje konvencionalnih jezikovnih izrazil za metaforične koncepte« (Kržišnik–Smolić 1999: 71), kot ta izrazila so navedene konvencionalne metafore, kreativne metafore in frazeološki izrazi, v nadaljevanju razprave pa so navedene tudi gradivne ponazoritve teh izrazil. Tako je konceptualna metafora med drugim prikazana v vlogi metodološkega orodja, ki lahko poveže in v novi luči interpretira določeno jezikovno gradivo. Nadaljevanje obravnave konceptualne metafore je razprava »*Slike* časa v slovenskem jeziku« (**Kržišnik – Smolić** 2000), kjer je prikazana jezikovna izraženost dveh konceptualnih metafor za pojem čas (ČAS JE PREMIKAJOČI SE PREDMET, ČAS JE DENAR), in sicer na osnovi gradiva, kot ga vključuje *Slovar slovenskega knjižnega jezika* in tedanji *Korpus slovenskega jezika Fida*.

Še temeljiteje je ozadje razumevanja konceptualne metafore predstavljeno v razpravi *Pojmovanje metafore v kognitivnem jezikoslovju* **E. Kržišnik** (2004), kjer je načrtno opisan kognitivni pristop v jezikoslovju, med drugim s previdnostno zamejeno primerjavo med poenostavljeno povzetimi postavkami strukturalizma na eni strani in kognitivnega jezikoslovja na drugi. (Kržišnik 2004: 57) V nadaljevanju (od str. 61 dalje) se razprava osredotoča na obravnavo metafore. Avtorica ugotavlja, da »raziskovanje metafore v novejšem času ni (bilo) v središču zanimanja slovenskega jezikoslovja« in kot osamljena jezikoslovna prispevka s tega področja navaja razpravi B. Pogorelec in A. Vidovič Muha (oboje 1986). V prikazu kognitivnega pojmovanja metafore je kot novost poudarjeno, da je metafora premaknjena »v jedro gledanja na mišljenje in jezik«, in sicer preko dveh predpostavk: 1. Metafora »ni predvsem sredstvo retoričnega oblikovanja besedila, temveč je del »vsakdanjega« jezika, jezikovno je torej (običajno) izražena s konvencionalnim sredstvom in (le izjemoma) s kreativnim (novim) izrazom«. 2. Metafora »ni sredstvo jezika, temveč konceptualni sestav, znotraj katerega tako mislimo kot tudi delujemo, (je) po svojem bistvu metaforičen.« (Kržišnik 2004: 62) V nadaljevanju avtorica opozarja na mesta v slovenski jezikoslovni tradiciji, ki že vsebujejo nekatere prvine »novega« gledanja na metaforo (F. Levstik 1858, A. Vidovič Muha 1986).

Bistveni prispevek predstavitve kognitivnega pogleda na metaforo v obravnavani razpravi je v ekspliciranju razmerja med t. i. konceptualno metaforo in jezikovnimi izrazi, kot ga uvaja citat iz Lakoffa: »/.../ mesto metafore sploh ni v jeziku, temveč v načinih, kako konceptualiziramo eno mentalno področje v okviru drugega. Splošna teorija metafore je dana s karakterizacijo takih čezpodročnih preslikav.« Pri tem izbira preslikav ni povsem poljubna, pač pa narekovana s človekovo fizično in kulturnoizročilno izkušnjo. In nadaljevanje: »Temelj metaforičnosti je torej konceptualna (pojmovna) metafora, ki je izhodišče, iz nje jezik izpeljuje različne jezikovne

izraze, ti pa so metaforični izrazi.« (Kržišnik 2004: 64) V ponazorilu ob konceptualni metafori TEORIJE SO ZGRADBE je pojasnjeno, kako je dani metaforični koncept izražen z različnimi jezikovnimi izrazi: s konvencionalnimi metaforičnimi izrazi, imenovanimi tudi konvencionalne metafore (*Je to temelj tvoje teorije?*), ki so lahko besede, stalne besedne zveze, in sicer frazeološke in nefrazeološke, stavčni frazemi, pregovori. Ob dveh temeljnih konceptualnih metaforah za pojem čas je še natančneje prikazano, kako se opisuje in interpretira razmerje med dano konceptualno metaforo in jezikovnimi izrazi zanjo v določenem jeziku. Razmerje med konceptualno metaforo in jezikovnimi izrazi je pravzaprav tisto, kar je v zvezi s konceptualno metaforo jezikoslovno zanimivo. Besedna zveza »izrazi za določeno konceptualno metaforo v danem jeziku« (prim. podnaslov *Čas – konceptualne metafore in metaforični jezikovni izrazi zanje v slovenščini*, Kržišnik 2004: 67) je za predstavo o tem razmerju ključnega pomena.

Prav pojmovanje razmerja med »izrazi za določeno konceptualno metaforo« in konceptualno metaforo samo pa je tarča kritike kognitivnega pristopa s strani sodobnega korpusnega raziskovanja metafore. Korpusni pristop, poudarjajoč pomen besedne povezovalnosti kot najbolj relevantnega merila pri ugotavljanju pomenov, za metaforične pomene dokazuje, da se pojavljajo v razmeroma ustaljenih sobesedilnih vzorcih, in to tako na skladenjski ravni kot na leksikalni. (Hanks 2004, Deignan 2006) Slabost kognitivnega pristopa in teorije konceptualne metafore je, da ne predvideva načrtnega in temeljitega raziskovanja jezikovne metafore v tej perspektivi. (Deignan 2006) Razpravljanje o metafori znotraj teorije konceptualne metafore je osredotočeno na opisovanje področij, udeleženih v preslikavah; jezikovna metafora, kolikor se sploh obravnava, se upošteva le, če jo je mogoče pri tem kako uporabiti.¹⁶ S stališča raziskovanja jezikovne metafore pomeni teorija konceptualne metafore pristop »z vrha navzdol«, ki dopušča, da ostajajo neposredne besedilne pojavitve metafore neobravnavane, čeprav na škodo uporabnih ugotovitev. Potrebno je neposredno preučevanje posameznih jezikovnih metafor v neposrednih besedilih, ki edino lahko vodi k odkrivanju novih teoretičnih spoznanj, namesto da se – po zgledu teorije konceptualne metafore – izhaja iz teorije in nato v jeziku odbira primere, ki so primerni, da potrjujejo teorijo. (Deignan 2006)

Razprave Kržišnik – Smolić 1999, Kržišnik – Smolić 2000 ter Kržišnik 2004 so v razvoju slovenistične metaforologije zaslužne, ker so z jezikoslovnega stališča v slovenskem prostoru osvetlile kognitivno pojmovanje metafore in pojem konceptualne metafore. S tem so prispevale k jasnejši predstavitvi tega področja v primerjavi z dotlejšnjo filozofsko predstavitvijo na ravni splošne teorije metafore. Pionirska dela s tega področja (npr. zbornik *Kaj je metafora*) namreč značilno ponazarjajo položaj, ko se določena teorija šele uvaja v slovensko okolje in se pri tem spopada z iskanjem ustreznih jezikovnih izrazil za misel, izhodiščno zasidrano v drugem jezikovnem okolju. Jezikoslovni pristop k sorodnim vprašanjem – ne da bi pri tem zanemarili različnost med jezikoslovjem in filozofijo – in ponazarjalno gradivo iz slovenskega jezika na videz samodejno prispevata k razjasnitvi marsikatere zapletenosti in nejasnosti v zadevnih filozofskih besedilih. – Popularnost in produktivnost kognitivnega pristopa k metafori je sicer razvidna iz navedb številnih obravnav s tega področja v razpravi in literaturi k razpravi Kržišnik 2004 ter iz monografije A. Będkowska 2004.

Teorija konceptualne metafore je bila med drugim preizkušena kot možnost interpretacije metaforičnih pomenskih prenosov, realiziranih v frazemih slovenskega jezika. (Kržišnik 2007: 183-203) Ugotovitev, da »frazeeološki pomen kot rezultat metaforičnega postopka ni preprosto enosmerno izpeljiv iz pomena podstavne proste besedne zveze« in da »je treba preneseni pomen mnogih idiomov razumeti kot zapleteno semantično konfiguracijo, motivirano z omejenim številom konceptualnih metafor«, se sklada z rezultatom analize frazemov govorjenja v slovenskem jeziku, da »pomenskih prenosov v frazeoloških enotah ni mogoče razrešiti niti s tradici-

¹⁶ V razpravi Deignan 2006 je z uporabo termina *jezikovna metafora* (*linguistic metaphor*) eksplicitno opozorjeno na potrebo po ločevanju konceptualne metafore od v jezikovnih izraznih sredstvih konkretiziranih pojavnih oblik metaforičnih pomenskih izpeljav.

onalnim (aristotelovskim) pojmovanjem metafore »po podobnosti« niti s katero drugo, modernejšo substitucijsko teorijo metafore, ker obstajajo množice izrazov, ki jih na ta način ni mogoče izpeljevati«. Pomenska razmerja znotraj frazemov je mogoče razložiti le v okviru konceptualne metafore, kot ga razume kognitivna semantika. (Kržišnik 2007: 184) Ob analizi t. i. prenosniške metafore, kot se kaže v slovenskem jeziku, je prikazano, kako bi potrjena pripadnost eni ali več konceptualnim metaforam lahko bila merilo za ločevanje homonimije izrazov, nastopajočih v frazemih (dani izraz v prenesenih pomenih se nanaša na različne konceptualne metafore), od večpomenskosti (izraz v prenesenih pomenih pripada eni sami konceptualni metafori).

Za ponazorilo sta navedena frazema *zastaviti besedo* in *požreti besedo*. Pri prvem (*zastaviti besedo*) se na osnovi pomenov 'začeti govoriti', ki sodi v konceptualno metaforo BESEDA JE PREMKAJOČI SE PREDMET, in 'dati zagotovilo', ki izraža konceptualno metaforo BESEDA JE DRAGOCENOST, potrjuje homonimija, pri *požreti besedo* in *požreti očitek* pa oba pomena *požreti* ('izpustiti, ne izgovoriti besede', 'ne se odzvati na očitek') potrjujeta eno samo konceptualno metaforo BESEDE SO HRANA, torej gre za večpomenskost. Dokončna meja med homonimijo in večpomenskostjo v frazemu nastopajočih izrazov vseeno ostaja problematična, ker bi bilo potrebno upoštevati raznovrstno jezikovno gradivo, ki bi utemeljevalo presojo, kateri so homonimi in kateri pomeni se povezujejo v smislu večpomenskosti.

3.5 Obravnava metafore pri **R. Moon** (2004) je s stališča v tem poglavju zastavljenega cilja (predstaviti stopnjo določenosti pojma slovarske metafora; opozoriti na posebno razmerje med splošno teorijo metafore in določitvijo metafore v slovarju) dragocena, ker prinaša jasno zastavljena vprašanja v zvezi z metaforo v jeziku in se ne ogiba soočanju teoretičnih predpostavk z jezikovnimi realizacijami. Poleg tega je edinstven primer leksikografskega (aplikativnega) pristopa h konceptualni metafori, ki si zastavlja nalogo, opredeliti razmerje med pojmom konceptualne metafore kot mišljenjskega pojava in pojmom slovarskega pomena.

Aplikativni pristop h konceptualni metafori je bil spodbujen s tem, da je bilo potrebno ustreči zamisli, da bi se ponazorila besed in besednih zvez, ki uresničujejo konceptualno metaforo, navajala v t. i. specialnih slovarskih sestavkih znotraj sicer tradicionalno oblikovanega slovarskega besedila. Zamisel te leksikografske inovacije je uresničena v enojezičnem razlagalnem slovarju angleškega jezika *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*, prva izdaja 2002. R. Moon, avtorica prvega upoštevanja konceptualne metafore v tradicionalnem splošnem razlagalnem slovarju, pojmuje specialne slovarske sestavke, namenjene navajanju realizacij konceptualne metafore, kot nadaljnjo razvojno obliko ponazarjalnega gradiva (ki razvojno dopolnjuje običajne oblike ponazarjanja z besednimi zvezami in slikami), ki je v tem primeru hkrati tudi poskus, kako vključevati onomaziološko usmerjene podatke v sicer semaziološko utemeljeni slovarski prikaz; poleg tega specialni slovarski sestavki z gradivom, ki ponazarja realizacije konceptualne metafore, po njenem mnenju pomenijo prispevek k raziskovanju metafore nasploh. (Moon 2004: 217)

Pojem metafore v obravnavi je opredeljen kot nepesniška, t. i. institucionalizirana metafora, ki je kot pomenska enota slovarja edina lahko upoštevana v splošnih slovarjih. Institucionalizirana metafora je določena s pogosto metaforično rabo besed in besednih zvez tipa *vihar protestov*. Čeprav se ta pojmuje kot mrtva metafora, so govorniki ob teh primerih še vedno ob premisleku zmožni se zavedati pomenske tvorjenosti (izpeljave), kljub temu, da se v rabi tega običajno niti ne zavedajo. Sploh je znano, da je mejo med mrtvimi metaforami in živimi metafori težko postaviti. S stališča prikaza v slovarju so metafora, primerjava in metonimija iste vrste pojavi, čeprav po svojem bistvu različni (semantika resničnostnih pogojev ločuje metaforo od primerjave).¹⁷ (196-197)

¹⁷ V specialnih sestavkih za ponazarjanje konceptualnih metafor se navajajo vse tri vrste figur.

Sopostavitev teorije metafore in leksikografskega pogleda na metaforo avtorica uvaja tako, da poudarja, kako raziskovalci metafore skoraj ničesar niso prispevali k vprašanju prikaza metafore v slovarju (priročniku). Tradicionalni pogled omejuje metaforo na raven posameznih poimenovanj, pri čemer je osnova za razumevanje metaforičnega pomena bodisi nadomeščanje bodisi primerjava. (197)

Pri kognitivnem pristopu se pojmuje metafora kot pojav na visoki in abstraktni mišljenjski ravni, kjer so celotna izkustvena področja metaforično konceptualizirana (primer DOKAZOVANJE je VOJNA). Pri tem je bistveno, da se metafora pojmuje kot univerzalni fenomen s kulturnospecifičnimi realizacijami in deluje na ravni koncept nasproti konceptu, in ne beseda nasproti besedi. V jedru konceptualne metafore je primerjava, pri čemer so pomenske lastnosti izhodiščnega področja, področja vira, preslikane na drugo področje, ciljno področje. S stališča slovaropisja se kaže kognitivni pristop k metafori uporaben v tematskih slovarjih, ki izhajajo iz pojmov, medtem ko se izključuje z običajnimi abecednimi slovarji, ki ustrezajo substitucijskemu ali primerjalnemu interpretiranju metaforične tvornosti.

R. Moon ugotavlja, da se teoretično jezikoslovje pri obravnavi metafore večinoma ne meni za slovaropisje in potrebe le-tega. Izjemo predstavlja zanimanje za prepoznavanje sistematičnosti pri nekaterih splošnih pomenoslovcih (Ullmann, Leech), ki predpostavljajo, da je sistematičnost temelj pomenskih sprememb in pomenskega razločevanja v okviru večpomenskosti, kjer imata metafora in metonimija ključno mesto. Tako kot dejansko obstojijo omejitve, kaj je mogoče vključiti v slovarski priročnik, tako novejšim pogledom v splošnem in uporabnem jezikoslovju povsem ustreza širjenje pojmovanja, kaj je slovarski pomen, z upoštevanjem kulturnih in komunikoloških dejavnikov. (198)

Pričakovalo bi se, da se metafora praviloma obravnava zaradi pomembnosti pri pomenski analizi, potrebni za slovarje. Dejansko je v okviru te vrste pisanja možno prepoznati dva pristopa: Pri prvem, ki vključuje navodila za izdelavo slovarjev, je vloga metafore znotraj slovarja (poimenovalnega sistema) podrejena splošni obravnavi večpomenskosti; pri tem se ločuje metafora kot priložnostna figurativna raba besede, imenovana tudi ustvarjalna, in metaforični slovarski pomen. S pogosto, ustaljeno rabo lahko postane figurativna raba slovarski pomen. Ločevanje in razlikovanje med obojima je prepuščeno slovaropiščevi oz. urednikovi presoji. Sicer pa imajo znotraj samega razpravljanja o večpomenskosti (Zgusta 1971, Bejoint 1994, Svensen 1993) druga vprašanja – ločevanje pomenov, pomensko zaporedje, vzpostavitev krovnega pomena, ki utemeljuje medpomenske povezave ipd. – popolno prednost pred obravnavo metafore in metonimije same po sebi. (199) Drugi pristop je usmerjen v komentiranje in ocenjevanje načinov, kako se v slovarjih prikazujejo metaforični pomeni. Opaža se težnja po osamosvojenih metaforičnih pomenih v slovarjih, upadanje označevanja metaforičnih pomenov s »figurativno« in velika raznolikost v prikazovanju metafore v slovarjih. Iz pedagoških razlogov se poudarja potreba po eksplicitnem opozarjanju ne metaforične izpeljave. Poleg tega naj bi bilo v slovarju zelo učinkovito eksplicitno sistematično opozarjanje na denotativne in konotativne pomenske sestavine, ki omogočajo metaforični pomenski prenos. Merilo pogostosti rabe pogosto umesti metaforični pomen v slovarskem sestavku na prvo mesto, tj. pred pomene, iz katerih je izpeljan metaforični pomen, tako da ni razvidno njegovo izhodišče, kar pomeni okrnitev obvestilnosti v spoznavanskem in pragmatičnem pogledu. (200)

Izsledki analize prikazovanja metaforičnih pomenov v angleških razlagalnih slovarjih dokazujejo, da se metaforičnih povezav v novejših izdajah slovarjev načrtno ne eksplicira, kvečjemu se v razlagi metaforičnega pomena uporabi razlagalna sestavina, ki posredno nakazuje metaforični pomenski prenos (npr. v razlagi metaforičnega pomena *poplava* -e ž (ponazorilo

poplava besed) se pojavi razlagalna beseda 'izbruh' ali 'tok'). Na metaforičnost se v splošnih slovarjih opozarja kvečjemu z oznako *figurativno*.¹⁸ (Moon 2004: 202-206)

Ob nalogi, kako v splošnem slovarskem priročniku ustrezno upoštevati naraslo zanimanje za metaforičnost, spodbujeno s popularnostjo konceptualne metafore, prihaja do ekspliciranja razmerja med slovarskim pomenom in metaforičnim konceptom. Določena slovarska iztočnica dobi vlogo imenovanja ciljnega področja in je izhodišče za obdelavo področja določene konceptualne metafore; npr. pridevnik **srečen** pokriva dvoje konceptualnih metafor (SREČA je GOR, NESREČA je DOL; SREČA je SVETLOBA, NESREČA je TEMA) in je v tej vlogi izhodišče za slovaropisni prikaz dveh dodatnih razširitev poimenovalnih možnosti: podpomenke k **srečen** in **nesrečen** (*biti v devetih nebesih, biti v sedmih nebesih, jasna mladost, plavati v oblakih* itd.) in sobesedilne modifikacije le-teh (*duša mu poje, zmerom naj ti sije sonce* itd.). V tem okviru so metaforične realizacije pomena kot pojma (*meaning-concept*) položajno izenačene z ostalimi tradicionalnimi pomenskimi in slovarskoslovnimi podatki v slovarju (priročniku).

Na tej osnovi je realizirana enotna osnovna oblika ponazarjanja konceptualne metafore v slovarju Macmillan English Dictionary for Advanced Learners, 2002. Najprej je razložen dani metaforični koncept na ravni preslikave med ciljnim področjem in področjem vira (»Sreča in upanje je tako kot svetla luč ali svetle barve. Žalost in obup je kot tema ali temne barve.«), temu sledijo ponazorila besed in besednih zvez, ki uresničujejo dano preslikavo. Ti sestavki so znotraj tekočega slovarskega besedila lahko senčeni, da se ločujejo od »glavnega« slovarskega besedila. Utemeljitev tega prikaza je opisana znotraj posebnega spremnega besedila, ki na 22 straneh, od katerih sta 2 strani posvečeni metafori, v poljudno poenostavljeni obliki posreduje v slovarju zastopane poglede na angleški jezik. Sestavek o metafori opozarja na posebne sestavke za metaforo in opozarja na njen pomen v jeziku sploh. –R. Moon natančno opisuje vprašanja, kot jih je zastavljala zahteva obdelati konceptualno metaforo v tradicionalnem slovarskem besedilu, čeprav v posebnih sestavkih. Opisi postopkov in vprašanj, ki so se zastavljala, so zanimiv in redki primer ubeseditve neposredne izkušnje pri iskanju slovaropisne »upodobitve« teoretično sicer domišljenega pomenoslovnega vprašanja. (Moon 2004: 209-216)

V zaključku avtorica poskuša podati oceno slovaropisne realizacije predstavitve konceptualne metafore znotraj splošnega slovarja. Dokončno oceno učinkovitosti prikaza prepušča uporabnikom slovarja, sama pa vidi pomen slovaropisnega sledenja teoriji konceptualne metafore v tem, da opozarja na težavnost sistematičnega raziskovanja metafor in metaforičnosti v danem jeziku in da gradivo, ki je bilo raziskano v ta namen,¹⁹ predstavlja dragoceno izhodišče za nadaljnje metaforološke raziskave. Znotraj slovarja ponazarjanje konceptualne metafore po njeni sodbi ne more imeti druge vloge kot vlogo določenega tipa ponazarjalnega gradiva, poleg običajnih besedilnih ponazoritev in morebitnega slikovnega gradiva. (217)

3.6 V povezavi s sodobnimi slovaropisnimi postopki, vezanimi na korpusno gradivo, je s stališča dosežkov korpusnega slovaropisja ponazarjalni pristop, kot ga razvija **Patrick Hanks**. (Hanks 2004, 2006) Korpusne raziskovalne metode, ki imajo v zadnjih dveh desetletjih vlogo osrednjega empiričnega jezikoslovnega pristopa na vseh ravneh jezikovne zgradbe, so namreč na področju raziskovanja pomenskih prenosov, metafore in metonimije, v primerjavi z drugimi

¹⁸ Posebnih slovarjev, namenjenih metafori, v glavnem ni, metaforičnost je slovarsko pretežno pokrita s frazeološkimi slovarji. Izjema je priročnik *Metaphor*, izdana v zbirki *Collins Cobuild English Guides*, ki eksplicitno prikazuje metaforične pomenne in frazeme s stališča učenja jezika. Vključuje izbrane nize metafor in vsebuje izčrpne opise prenesenih pomenskih lastnosti in konotativne vrednosti. Prim. *Collins Cobuild English Guides* 1995.

¹⁹ Na poti k cilju, ponazoriti osrednje konceptualne metafore, je bilo zbranega in preučenega mnogo več gradiva, kot je iz nastalih slovarskih sestavkov razvidno. (Moon 2004: 208-216)

jezikoslovnimi področji, v zaostanku.²⁰ Neposredno pridobivanje podatkov za pomenske prenose iz korpusnega gradiva je nemogoče, saj se pomenski prenosi ne povezujejo s posebnimi jezikovnimi oblikami. Kljub temu je bilo preizkušanih nekaj različnih pristopov, ki poskušajo premostiti to oviro. (Stefanowitsch 2006) Enega teh poskusov predstavlja raziskovanje sintagmatskih vzorcev za leksikalno metaforo P. Hanksa.

Ugotavljanje sintagmatskih vzorcev za leksikalno metaforo temelji na metodi analize korpusnih vzorcev kot eni od možnih metod korpusnega približevanja pomenu oz. pomenskemu potencialu posamezne besede. (Hanks 2004) Ugotavljanje metaforičnih pomenov na osnovi analize korpusnih vzorcev, ki temelji v *teoriji pravil in uporabe*, je primer prizadevanja, izpopolniti metodološke postopke, ki bi v korpusnem gradivu omogočili objektivno ločevanje metaforičnih pomenskih izpeljav od nemotiviranih, tj. od dobesednih pomenov.²¹ V korpusih zbrano gradivo omogoča opazovati in analizirati sintagmatske vzorce (utemeljene v frekvenčno natančno izmerjenih naborih pojavitev v korpusu), v katerih nastopa obravnavana beseda. Vsak sintagmatski vzorec je povezan s pomenskim potencialom dane besede, tj. z njeno zmožnostjo, da v danem sobesedilu sodeluje pri tvorjenju smiselnega sporočila. Glavna predpostavka *teorije pravil in uporabe* je, da je pomen oz. pomenski potencial določene besede možno ločiti od drugih pomenov na osnovi ožjega sobesedila, povzetega v korpusnih vzorcih. Korpusni vzorec sestoji iz nabora leksemov (semantičnega nabora) in skladenjskih struktur.²² Vzorec kot najožje relevantno besedilo mora biti eksplicitno opisan kot nabor izključujočih se predvidljivih lastnosti, in ne kot nabor nujnih in zadostnih pogojev, in sicer z navedbo tako semantičnih lastnosti kot skladenjskih lastnosti. Pomenska razlika med motivirajočim in motiviranim pomenom mora biti eksplicirana tako, da jo računalnik sprejema kot razliko. Za pomensko analizo je bistveno, da je možno na ta način opisati vse običajne, navadne, »pravilne« rabe dane besede (ne pa vseh možnih rab). Leksikalizirana metafora ima značaj pravilne rabe, tj. se podreja pravilu (*norms*); neleksikalizirana metafora, nasprotno, izstopa iz pravila in ga zgolj »uporablja« (izrablja; *exploatation*).²³ Leksikalizirana metafora se – tako kot sicer pomeni med seboj – ločuje od nemotiviranega pomena z lastnim semantično motiviranim sintagmatskim vzorcem (npr. *ploha žaljivk* po vzorcu *ploha česa*, tj. z vlogo mernega izraza, se razlikuje od vzorca za motivirajoči pomen *poletna ploha*). Na vprašanje, ali je sintagmatska merila mogoče uporabiti za ločevanje metaforičnih rab od dobesednih rab, metoda analize korpusnih vzorcev odgovarja pritrdilno, vendar z opozorilom, da je za dokončno razdvoumljenje in potrditev metaforičnosti pogosto potrebno upoštevati še druge dejavnike, zlasti vsebinsko področje, ki mu pripada besedilo, in besedilni tip, v katerega se po pričakovanju uvršča in v katerem se ugotavlja metaforični pomen dane besede; včasih je za razumevanje potrebno aktivirati védenje, ki presega samo besedilo in je zunaj tega. (Hanks 2004: 268)

²⁰ Korpusno raziskovanje metafore se je med drugim izkazalo za učinkovito pri preverjanju veljavnosti nekaterih splošno sprejetih in ponavljanih konceptualnih metafor. Tako npr. E. Semino ugotavlja, da je konceptualno metaforo, poimenovano DOKAZOVANJE JE VOJNA (ARGUMENT IS WAR), glede na gradivo v korpusu ustrezno zamenjati z NASPROTOVANJSKO KOMUNICIRANJE JE FIZIČNI SPOPAD (ANTAGONISTIC COMMUNICATION IS PHISICAL CONFLICT). (Semino 2006: 36-62)

²¹ V angleščini je teorija imenovana *theory of norms and exploitations*, okrajšano TNE (Hanks 2004), v slovensščini že prevedeno kot »teorija jezikovnih konvencij in možnosti njihove izrabe« (Gantar 2008: 22), kar je povsem ustrezno in natančno, le neprikladno za pogosto navajanje; zato je sprejeta poenostavitev »teorija pravil in uporabe«, ki se sklicuje na pomensko kompleksnost besede *pravilo* v slovenskem jeziku.

²² O metodi analize korpusnih vzorcev prim. Gantar 2008, 22-23.

²³ »A conventionalized metaphor is a kind of norm. So is an idiom. Regular syntagmatic patterns for at least some conventional metaphors distinguish them from literal senses. A dynamic metaphor, on the other hand, is a kind of exploitation. Dynamyc metaphors have no place in a dictionary.« (Hanks 2004: 272)

V razpravljanju P. Hanksa o leksikalni metafori je več mest, ki učinkovito ponazarjajo, kako korpusno raziskovalno izhodišče specifično vpliva na definicijsko, teoretično pojmovanje določenega jezikovnega pojava. (Hanks 2004, 2006) Tako Hanks ugotavlja, da jezikovno metaforo ustrezneje razlagajo teorije, ki jezikovne pojave obravnavajo v smislu boljših in slabših primerkov kategorij (prototipska teorija). (Hanks 2006: 17) Pomembnejše od teoretičnega ločevanja med nemotiviranimi pomeni (dobesednimi pomeni) in metaforičnimi pomeni se mu zdi ločevanje med t. i. konvencionalnimi metaforami, ki sodijo v navadno, običajno, regularno jezikovno rabo, in t. i. dinamičnimi metaforami (priložnostnimi, naključnimi), ki so namenjene izražanju česa novega ali izražanju novega videnja česa. S stališča empiričnega ugotavljanja in preverjanja konvencionalne metafore je bistveno, da je vsaj za nekatere metafore mogoče ugotoviti določene prepoznavne sintagmatske vzorce, različne od vzorcev za druge, nemetaforične pomene (npr. v angleščini konstrukcija *of (a storm of protest)* v določenih pogojih nakazuje sintagmatski vzorec za metaforični pomen mernega oz. količinskega izraza). Nadalje je korpusnemu izhodišču prilagojeno tudi to, da se Hanks pridružuje relativiziranju pojma dobesedni pomen in relativiziranju nasprotja med dobesednim pomenom in metaforičnim pomenom, poudarjajoč danost, da besede, strogo vzeto, sploh nimajo pomena, dokler niso v določenem besedilu.²⁴ Posamezne besede imajo samo pomenski potencial, sestavljen iz neskončnega števila semantičnih sestavin, ki se aktivirajo (vse ali pa samo nekatere), ko je beseda uporabljena v besedilu. Dobesedni pomen je sicer uporaben poenostavljen pojem za tisti vidik pomenskega potenciala posamezne besede, ki se aktivira v najbolj navadnem, običajnem besedilu. (Hanks 2006: 19) Prav tako je korpusno izhodišče prisotno v definiciji metafore kot »drugotnega pomena« (poleg npr. metonimije): metaforo kot drugotni pomen določa »resonanca« z določeno drugo danostjo v neposrednem sobesedilu.²⁵ Za pravilno razbiranje metaforičnega pomena kot drugotnega pomena je bistveno prepoznavanje besedilne zvrsti, v katero se uvršča dano besedilo, in upoštevanje širšega besedilnega okolja, ki deluje tako, da se napačni pomeni ne morejo aktivirati in da se na osnovi »resonantnega« semantičnega razmerja (npr. med *sreča* in *morje* v *morje sreče*) pravilno aktivira metaforični pomen. (Hanks 2006: 26) Pomembna svojskost jezikovne metafore je stopnjevitost, merljiva s stopnjo oddaljenosti izhodiščnega pomena in metaforičnega pomena. Tako ima metaforični izraz *morje sreče* višjo stopnjo metaforičnosti kot *morje solz*, in sicer na osnovi danosti, da so *solze* pomensko bližje z ozirom na *morje* (oba imata snovni pomen) kot pa *sreča*.

²⁴ Ni težko videti vzporednost med tukajšnjim relativiziranjem pojma *dobesedni pomen* in Hallidayevo vpeljavo pojma *kongruentnost*, s katerim v zvezi s slovnično metaforo nadomešča pojem *dobesednost*.

²⁵ Z »resonanco« je v skladu z interakcijsko teorijo metafore (Black) mišljeno medsebojno vplivanje v besedilu bližnjih izrazov, npr.: V metaforičnem izrazu *morje sreče* se ločujeta *morje* (II. subjekt) in *sreča* (I. subjekt); I. subjekt (*sreča*) se razumeva »v resonanci« z določenimi lastnostmi II. subjekta (*morja*) (v tem primeru je lastnost, preko katere sta pomena »v resonanci«, prostranost, velika količina). (Hanks 2006: 20)

4 SLOVNIČNA METAFORA

4.1 UTEMELJENOST SLOVNIČNE METAFORE V POSTAVKAH SISTEMSE FUNKCIJSKE SLOVNIČNE

Pri poskusu jedrnato predstaviti, kako je metafora prisotna v jeziku preko *slovnične metafore*, se v polni meri potrjuje, da je pogled na metaforo kot jezikovnosistemska danost docela odvisen od siceršnjega celovitega pogleda na jezik, jezikovno dejavnost. Halliday posveča metafori v izpopolnjeni izdaji svoje systemske funkcijske slovnice celotno poglavje, v katerem je izvorno vzpostavljen pojem, imenovan *slovnična metafora (grammatical metaphor)*.²⁶ (Halliday 1994: 340-361) Izhaja iz definicije metafore v retorični teoriji. Toda to je le uvod v pojmovanje, ki je omogočeno s predpostavljanjem slovarske slovnice in ki je širše od pojmovanja leksikalizirane metafore v njeni osnovni poimenovalno-preimenovalni vlogi. Leksikalizirana metafora je po Hallidayu le eden od elementov znotraj metafore kot jezikovnosistemske danosti.

Pojem *slovnična metafora* je utemeljen v naziranju, da je (1) pri funkcijskem razlaganju slovnice v ospredju vloga slovnice kot sredstva za gradnjo pomena in (2) da sta slovar in slovnica različna konca enega kontinuuma, sta en pojav, viden z različnih perspektiv.²⁷ (Halliday 1994: 15) V tem okviru je osrednja plast jezika slovarska slovnica (*lexicogrammar*), katere enote so morfemi, besede, besedne zveze in stavki.

V prvem poglavju Hallidayeve slovnice, naslovljenem *Constituency* (Halliday 1994: 3-16), je pojasnjeno, kako osnovna načela systemske funkcijske slovnice vključujejo gledanje, da je jezik sestavljen iz več ravnin; vsaka višja ravnina uresničuje nižjo, opis vsake pa je usmerjen h končnemu cilju, tj. pomenu. Pogled na jezik kot uresničitev načela sestavnosti dejansko v temelju določa vse nadaljnje interpretacije posameznih jezikovnih pojavov. Pri Hallidayu je ta vsesplošna značilnost jezikovne zgradbe, tudi sicer v strukturaliziranih splošno prisotna, imenovana *constituency*. V slovensko terminologijo je bila prenesena z izrazom *sestava* (Skubic 2000), kar je pomensko sprejemljivo, s stališča pomena 'temeljna lastnost, značilnost jezikovne zgradbe' oz. 'načelo, ki temeljno določa jezikovno zgradbo' pa bi morda bil bolj poveden izraz *sestavnost*.

Vsebina pojma *slovnična metafora* temelji v (1) specifičnem pojmovanju vloge, ki jo opravlja jezik v družbi, (2) v specifičnem pojmovanju treh osrednjih logično-semantičnih razmerij, ki obvladujejo jezikovno dejavnost (»dodelava«, »razširjanje« in »dopolnjevanje«)²⁸ in (3) v

²⁶ O definiciji in poimenovanju pojma *slovnična metafora* gl. na str. 45 in str. 46.

²⁷ »The central stratum, the inner core of language, is that of grammar. To be accurate, however, we should call it lexicogrammar, because it includes both grammar and vocabulary. These two, grammar and vocabulary, are merely different ends of the same continuum – they are the same phenomenon as seen from opposite perspectives.« (Halliday 1994: 15) Halliday je na tem mestu citiran zato, ker je navedeni pogled izhodišče za vzpostavitev pojma *slovnična metafora*. Sicer je pogled na slovnico in slovar kot nerazdružljivi danosti v slovenskem leksikalnem pomenoslovju implicitno in eksplicitno že dalj časa prisoten v leksikoloških delih A. Vidovič Muha, v okviru strukturalističnega jezikoslovnega nazora pa konkretiziran v slovarski zasnovi in izvedbi *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*.

²⁸ Narekovaj nakazuje specifični, v slovenski jezikoslovni terminologiji doslej neuporabljeni terminološki pomen teh izrazov v okviru funkcijske slovnice. Gl. razlago teh izrazov na str. 43. – Glede na doslejšnjo neznanost prisotnosti nekaterih obravnavanih pojmov v slovenski terminologiji so mestoma v oklepaju poleg prevedenk ali siceršnjih slovenskih ustreznih navedeni termini iz angleščine za večjo verodostojnost in preverljivost povzemanje Hallidayeve teorije slovnice metafore.

pojmovanju, da je metaforična izrazitev pomena vzporedna, alternativna možnost k t. i. kongruentni izrazitvi, ki je nemetaforična in zato prvotna, sistemsko predvidena kot osrednja možnost za jezikovno izrazitev danega pomena.

4.1.1 Vloga jezika v družbi

Eno od izhodišč sistemske funkcijske slovnice je, da ima jezik v družbi trojno vlogo: 1. poimenovati človekovo delovanje in vso siceršnjo stvarnost (ideacijska metafunkcija jezika; *ideational metafunction*), 2. vzpostavljati, vzdrževati in spreminjati medčloveške odnose (medosebna metafunkcija jezika ali komunikacijska metafunkcija jezika; *interpersonal metafunction*; približno sorodno pragmatičnemu vidiku jezikovne dejavnosti), 3. organizirati samega sebe (tj. jezik organizira samega sebe) v koherentno in smiselno celoto (besedil(otvor)na metafunkcija jezika; *textual metafunction*). (Halliday 1994: 30-36)

Pri iskanju ustreznih slovenskih izrazov za poimenovanje trojice vlog so bili upoštevani obstoječi slovenski prevodi (Skubic 1999, 2000; Plemenitaš 2007). Za *ideational metafunction* (metafunkcija ubeseditve, odražanja, odslikavanja objektivne stvarnosti, konstruiranja jezikovne resničnosti) se ponujajo prevedenke *predstavna metafunkcija* ali *odražajska metafunkcija* ali *odslikavna metafunkcija*, v katerih pa je razmerje med zunajjezikovno vsebino in ubeseditvijo le-te precej poenostavljeno in enostransko poimenovano. Zato je ohranjen izraz *ideacijska funkcija*, zlasti še, ker je v okviru te pozneje uveden pojem *ideacijska metafora*, ki bi jo morali sicer manj primerno neprevzeto poimenovati *predstavna metafora*, *odražajska metafora*, *odslikavna metafora*. Pač pa je svobodno preveden izraz *interpersonal metafunction* (že pri Skubicu *medosebna metafunkcija*). S stališča slovenskega poimeovalnega sistema je manj ustrezen in bi lahko bil nadomeščen s *komunikacijska metafunkcija*, pri čemer se *komunikacijski* lahko nanaša na medčloveške stike, ki vključujejo tudi jezikovno dejavnost. *Textual metafunction* bi lahko nadomeščali z *besedilna metafunkcija*, vendar je ustreznik *besedilotvor-na metafunkcija* (Skubic 1991, 2000) povednejši, zato je ohranjen.

Trem prepoznanim metafunkcijam jezika ustreza trojni pogled na stavek kot temeljno strukturno enoto:

Stavek kot reprezentacija ustreza ideacijski funkciji jezika in se nanaša na to, kako je zunajjezikovna stvarnost ubesedena v prehodnostni strukturi stavka. Stavek, ki ima glagol za središče, vedno izraža določeno glagolsko dejanje, imenovano *proces*.²⁹ Bistveno je, da Halliday vzpostavlja povezavo med naravo določenega procesa in temu ustrezno stavčno strukturo; narava procesa naj bi narekovala strukturo stavka. Glede na naravo procesa Halliday ločuje materialne procese (bistveni udeleženec je delovalnik; npr. *Lev je ujel turista*), duševne procese (bistvena udeleženca sta čutilec in pojav čutenja; npr. *Občudujem te*) in relacijske procese (udeleženca sta nosilec lastnosti in lastnost (*Maja je bistra*) ali identificiranec in identifikator (*Sosed je moj stric*)). Prepoznavanje relacijskih procesov je zlasti pomembno pri interpretiranju metaforičnega samostalniškega povedkovnika. Stavek kot reprezentacija omogoča t. i. ideacijski tip slovnične metafore.

Stavek kot izmenjava ustreza funkciji vzpostavljanja, vzdrževanja medčloveških odnosov. Omogoča drugi tip slovnične metafore, t. i. medosebno metaforo (komunikacijsko metaforo) s podtipoma metaforo modalnosti (*metaphors of modality*; *Mislím, da bo jutri deževalo. – Ver-*

²⁹ Izraz *proces* se v tem primeru nanaša na glagolsko dejanje ali glagolski dogodek v širšem smislu, tj. na vse vsebine, ki se lahko ubesedujejo z glagolsko besedo, glagolsko besedno skupino. Povzemamo Hallidayev v slovenskem jeziku sicer nenavaden izraz *proces*, ker je nadomestna možnost (*glagolsko dejanje* ali *glagolski dogodek* ali *glagolsko dogajanje*) neprikladna za prilastkovno poimenovanje tipa *relacijskih procesov*. (Z drugimi besedami: *relacijski dogodek* je nenavadno, *relacijski proces* bolj sprejemljivo.)

jetno bo jutri deževalo; Halliday 1994: 354) in metaforo naklona (*metaphors of mood*; Prošnja *oddajte do ... - Prosimo Vas, da bi prošnja oddali do ...*)³⁰

Stavek kot sporočilo ustreza besedilotvorni funkciji jezika.

4.1.2 Trojica temeljnih logično-semantičnih razmerij v jezikovnem sistemu: dodelava, razširjanje, dopolnjevanje

Poleg zgoraj opisanega ločevanja treh metafunkcij jezika je pri Hallidayevem interpretiranju metafore vključeno prepoznavanje trojice logično-semantičnih razmerij, ki se uresničujejo na različnih ravneh in v celoti obvladujejo jezikovni sistem. To so dodelava (*elaboration*), razširjanje (*extension*) in dopolnjevanje (*enhancement*).

Ta razmerja so osrednjega pomena pri tvorbi zloženih povedi in v tem okviru jih Halliday tudi izhodiščno predstavi. Danemu stavku se pri tvorbi zložene povedi dodaja drugi stavek, ki prejšnjega dopolnjuje tako, da bodisi (1) njegovo vsebino ponovi z drugimi besedami ali podrobneje ubesedi (razmerje dodelave; dodelava; *elaboration*), (2) razširi z novo vsebino, ki je dodatek prejšnji (razmerje razširitve; razširitev; *extension*) ali (3) dopolni z okoliščinskimi informacijami (razmerje dopolnjevanja; dopolnitev; *enhancement*). (Halliday 1994: 225-232)

Prav enemu od teh temeljnih logično-semantičnih razmerij ustreza razmerje med nemetaforično izrazitvijo dane vsebine in metaforično varianto ubeseditve. Kot je v nadaljnjem razpravljanju o imenovanih treh logično-semantičnih razmerjih razvidno, je v tem primeru mišljena metaforičnost kot pomenski prenos v širšem pomenu. Imenovana logično-semantična razmerja namreč po vrsti ustrezajo metafori (dodelava; *elaboration*), metonimiji (razširjanje; *extension*) in sinekdohi (dopolnjevanje; *enhancement*). Za potrebe razumevanja v okviru slovnične metafore je ta razmerja mogoče povzeti takole:

- DODELAVA (→ METAFORA): poved natančneje, popolneje, z drugimi besedami opisuje, ubeseduje tisto, kar je že navedeno v prejšnji povedi: *Ta ura ne gre naprej; ne dela.* (Halliday 1994: 226) Za to razmerje so bistveni pokazatelji pojasnila, kot so: *z drugimi besedami (Ta ura ne gre naprej; z drugimi besedami, ne dela.), natančneje rečeno, na primer ipd.*
- RAZŠIRJANJE (→ METONIMIJA): poved razširja vsebino prejšnje povedi z dodajanjem česa novega: *Jaz gojim perutnino, mož pa skrbi za vrt.* (Halliday 1994: 230) V to skupino spada večina medpovednih povezav, ki vključujejo najrazličnejša razmerja.
- DOPOLNJEVANJE (→ SINEKDOHA): poved dopolnjuje prejšnjo z različnimi določitvami, glede na čas, kraj, način, vzrok ali druge okoliščine: *Lahkotno je letela po stopnicah, ne da bi se jih sploh dotikala; nato je letela dalje po hodniku.* (Halliday 1994: 234)

4.1.3 Metaforično kot opozicija kongruentnemu

Tretja specifičnost pojmovanja metafore pri Hallidayu je, da se metaforična izrazitev dane vsebine (ubeseditve danega pomena) pojmuje kot sistemsko obstoječa vzporedna možnost k sistemsko omogočeni nemetaforični, dobesedni izrazitvi.³¹ Poenostavljeno povedano s primerom: Ubeseditve *Poplava protestov je sledila razglasitvi rezultatov* je metaforična izrazitvena možnost za ubesedeno vsebino in s tem vzporedna pripadajoči nemetaforični, kongruentni ubeseditvi *Množično so protestirali ob razglasitvi rezultatov.* (Halliday 1994: 340)

³⁰ Ponazorilo, kot ga navaja Halliday 1994 na str. 365, je manj primerno (*I'll shoot the pianist*), zaradi česar ga je verjetno z ustreznjšim s stališča slovenščine zamenjal tudi Skubic (Skubic 2000, str. 356).

³¹ Vzporednost metaforične izrazitve dane vsebine in nemetaforične izrazitve je mogoče videti kot »na višjo ravnino preneseno fonološko privativno opozicijo Trubeckojaka«. Na to opozarja red. prof. dr. E. Kržišnik v oceni disertacije *Metafora v slovenskem slovarju*.

4.2 PREDSTAVITEV POJMA SLOVNIČNA METAFORA

4.2.1 Metafora v retorični teoriji kot izhodišče za vzpostavitev pojma slovnična metafora

Pripravlja prostor za pojem slovnična metafora, Halliday povzema retorično teorijo, ki med retoričnimi prenosi navaja različne oblike prenesene rabe besed, splošno poimenovane z izrazom *metafora*. Ob tem navaja, da se izraz metafora sicer uporablja tudi v bolj določenem pomenu za eno samo vrsto prenesene rabe, kot nasprotje drugega pomenskega prenosa, metonimije. Poleg teh dveh se včasih posebej navaja še sinekdoha. Vsi trije retorični prenosi vključujejo »nedobesedno« rabo besede, se obravnavajo kot različni in so definirani takole:

- **METAFORA:** Beseda se uporabi za poimenovanje nečesa, kar spominja na tisto, na kar se beseda običajno nanaša. Primer: *Poplava protestov je sledila razglasitvi rezultatov... 'velika količina'*.³² Večina primerov vključuje prenos s konkretnega na abstraktno, velika skupina teh primerov je prenos materialnih dogodkov v mentalne dogodke (*Ušlo mi je, Nisem ujel ..., Ne morem slediti ...*). Če je dejstvo podobnosti eksplicitno nakazano, npr. z besedo kot *kot*, se ne šteje za metaforo, pač pa za primerjavo.
- **METONIMIJA:** Beseda se uporabi za poimenovanje nečesa, kar je v zvezi, v povezavi s tistim, na kar se običajno nanaša. Primer: *Imej oko 'pogled' na žogi. Vedno je bil na lovu za kıklami 'ženskami'*. Značaj povezave je lahko zelo raznolik, vendar gre pogosto za povezanost po vzroku, izvoru ali sredstvu (orodju).
- **SINEKDOHA:** Beseda se nanaša na večjo celoto, katere del je tisto, na kar se nanaša beseda v dobesednem pomenu. Primer: *strune 'godalni instrumenti', streha 'hiša, prebivališče', grižljaj 'obrok, jed'*.

Gornji retorični prenosi se splošno razlagajo kot leksikalnopomenski izpeljavni postopki, pri katerih gre za utemeljenost v meronimiji pri sinekdohi (del - celota) in za utemeljenost v določeni vrsti sinonimije (zamenljivost neprenesene rabe in prenesene rabe) pri metonimiji in metafori.

Poleg zgoraj opisanega pristopa k prenesenim pomenom je možen še drugi, pri katerem retorične prenose razlagamo v okviru slovnice na osnovi treh vrst relacijskih procesov (glagolskih dogodkov): neposredni lastnostnodoločitveni proces (*intensive*), okoliščinski proces (*circumstantial*) in posedovanjski proces (*possessive*).

V slovenski terminologiji že obstoje poslovenjena poimenovanja *intenzivni*, *okoliščinski* in *posedovalni* (Skubic 2000), pri čemer je vsak od teh bodisi atributivne ali identifikacijske narave. Glede na to, da se *intenzivni tip* relacijskih procesov nanaša na imenovanje neposredne lastnosti in da vključuje nosilca lastnosti in prisojano lastnost (*Sosed je prekanjen, Sosed je lisjak*), se zdi v slovenskem jeziku ustreznejše poimenovanje *neposredni lastnostnodoločitveni proces*, kar je razločevalno glede na druga dva tipa prisojanja lastnosti: *okoliščinski proces* (*Hiša je nad gozdom*) in *posedovanjski proces* (*Hiša je sosedova*; pri Skubicu *posedovalni tip*). Tako bi v slovenski terminologiji tipologija relacijskih procesov vključevala *neposredni lastnostnodoločitveni proces* (intensive attributive process) za izrazitev lastnostne določitve z neposrednim prisojanjem lastnosti; enakovredno poimenovanje bi bilo *neposredna lastnostna določitev*. Okoliščinski proces ustreza lastnostni določitvi z imenovanjem okoliščin časa / kraja; *okoliščinska določitev* (nasproti neposredni lastnosti). *Posedovanjski proces* oz. *posedovanjska določitev* se nanaša na imenovanje posedovanjske pripadnosti.

³² Ponazarjalni primeri so prirejena ponazorila, navajana pri Halliday 1994, str. 340-341.

Vsakemu od imenovanih procesov ustreza pripadajoči tip stavka:

METAFORI ustreza neposredni lastnostnodoločitveni stavek, za katerega je značilen 'biti', in sicer kot sestavina v 'biti ponazorjen s čim'; npr. 'velika količina' je ponazorjeno (/ izraženo) s poplava. Primer: *Poplava protestov je izbruhnila po razglasitvi rezultatov*.

METONIMIJI ustreza okoliščinski stavek, za katerega je značilen 'biti pri čem'; npr. 'pogled' je 'pri očeh' (s tem, ko je usmerjen iz oči). Primer: *Imej oči na žogi*.

SINEKDODHI ustreza posedovanjski stavek, za katerega je značilen 'imeti', in sicer kot sestavina v 'celota ima dele'; npr. hiša ima streho, *streha* je del hiše. Primer: *Končno so pod streho 'v hiši'*.

Ta pogled omogoča pojmovanje, da so metafora, metonimija in sinekdoha vrste leksikalne (slovarske) variacije, izhajajoče iz treh splošnih logično-semantičnih razmerij: dodelave, razširjanja in dopolnjevanja. Razmerje med dobesednim pomenom dane leksikalne enote in prenesenim pomenom ustreza enemu od treh naštetih logično-semantičnih razmerij.

4.2.2 Onomaziološki temelj slovnične metafore

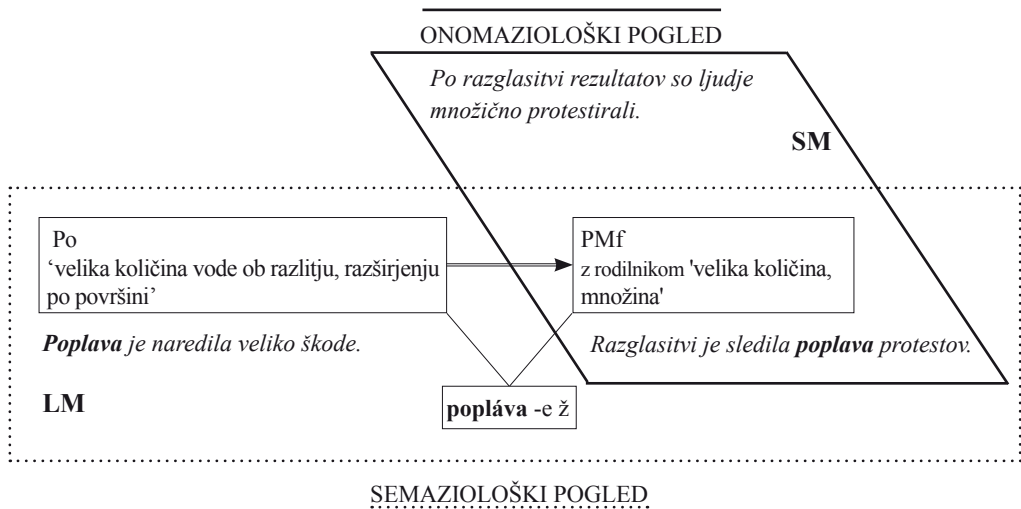
Nadaljnja specifičnost Hallidayevega pogleda na metaforo je v tem, da ne izhaja iz vprašanja, kako je dana beseda rabljena (ali v dobesednem ali v prenesenem pomenu), pač pa, kako je izražen dani pomen oz. dana vsebina.

IZ širšega konteksta sistemske funkcijske slovnice je razvidno, da se *pomen* v tem kontekstu ne nanaša zgolj na slovarski pomen danega leksema, pač pa je mišljen širše, kot *vsebina*, ki je predmet jezikovne obdelave in ki naj bi bila jezikovno izražena, ubesedena. Tako postavljeno razmerje med vsebino (pomenom) in besedilom obstoji neposredno, brez vmesne stopnje posplošujočega abstrahiranja vsebine na poti od referenta preko denotata k besedilu. Upošteva to razliko med pojmovanjem pomena oz. vsebine znotraj sistemske funkcijske slovnice in strukturalističnim pojmovanjem pomena kot lastnosti jezikovnega znaka, se kaže sprejemljiva poenostavitev, da se slovarski pomen kot lastnost leksema, s katero se jezikovni znak (preko človeka in besedila) povezuje z zunajjezikovno stvarnostjo, torej z vsebino v najširšem smislu, pojmuje kot strukturirana podmnožica znotraj širšega pojma vsebina nasploh.

Pomen je lahko izražen z izbiro besed, ki so različne od tistega, kar je za izrazitev danega pomena predvideno kot najbolj ustaljeno, tipično, navadno ali neoznačeno. S tega stališča je metafora varianta, različica pri izrazitvi pomenov.

Če na metaforo tako gledamo, potem se slovarska (leksikalna) izbira (izbira določenega leksema) kaže kot samo en vidik slovarskoslovnice (leksikogramatične) izbire, samo en vidik ubesedenja. Metaforična različica ubeseditve dane vsebine se kaže bolj slovarsko-slovnica kot samo slovarska izbira. Mnoge metafore so sicer lahko umeščene v lekseme; toda tudi pri teh je pogosto prisotna spremljajoča jih slovnična variantnost. Povedano s primerom: Preprosto nimamo načina, da bi *poplava protestov* (*Poplava protestov je sledila razglasitvi rezultatov...* (*poplava 'velika količina'*)) povsem enakovredno izrazili na nemetaforični način samo s tem, da bi zamenjali leksem *poplava* z nevtralnim, nemetaforičnim poimenovanjem, ne da bi pri tem prišlo do siceršnje spremembe v slovnici. V pomenskih prenosih je namreč močno udeležena slovnica. To vodi k vzpostavitvi pojma *slovnica metafora* (*grammatical metaphor*; Halliday 1994: 342) z določitvijo: variantnost ubeseditve dane vsebine (tj. obstoj različnih jezikovno-izrazitvenih možnosti za ubeseditve dane vsebine), ki je omogočena v slovničnih danostih in ki vključuje leksikalno variantnost v leksikalni metafori. *Slovnica metafora* se tako kaže kot pogoj za uresničevanje leksikalne (in leksikalizirane) metafore. Hkrati sta slovnična metafora in leksikalna metafora dialektično povezani.

(1) Leksikalna metafora (LM) v slovnični metafori (SM): **popláva -e ž**



Dvoje dejstev zlasti izstopa v Hallidayevi zamisli slovnične metafore: 1. Poudarjanje slovničnih danosti kot bistvenih pri pomenskih prenosih oz. leksikalni metafori v Hallidayevi interpretaciji pomeni poudarjanje vloge sintagme oz. sintagmatike (poleg vloge paradigmatike) v pomenotvorju. V slovarju kot sistemu je potrebno prisotna slovnica, in sicer s tem, ko je slovarski pomen kot enota slovarja sintagmatsko in paradigmatično določen; sintagmatska določenost pomena je dejansko prisotnost slovnice v slovarju. Novost, in sicer uporabna novost pojma slovnična metafora je prav v tem, da se strukturi (slovnici) prisoja vloga vodenja in pomenotvornega spreminjanja leksike. Na tem temelji v zadnjem času vse bolj glasna zahteva po korpusnem raziskovanju leksikalne metafore. 2. Postavlja se vprašanje prikladnosti poimenovanja *slovnična metafora*. Poimenovanje je namreč metaforično utemeljeno: Metafora v tradicionalnem pojmovanju se nanaša na variantnost poimenovanja določene danosti ('ženska' v ljubkovalnem nagovoru je *golobica, mucka, srnica* itd.). Analogno temu se v sistemski funkcijski slovnici predpostavlja *variantnost* (obstoj variant) za ubeseditev dane vsebine sploh, brez omejitve na izolirana poimenovanja v obsegu leksema (variantnost tipa *Po razglasitvi rezultatov so ljudje množično protestirali*: *Poplava protestov je sledila razglasitvi rezultatov*). Variantnost (izrazitve) je torej tista lastnost, ki omogoča metaforično uporabo sestavine *metafora* znotraj jezikoslovnega terminološkega izraza *slovnična metafora*. Sestavina *slovnična* pa se nanaša na predpostavko, da ubeseditveno variantnost omogočajo ustrezne slovnične strukture. Glede na vsebino podstavnega pomena 'slovnica' bi bilo v tem primeru morda ustrežnejše poimenovanje *strukturna metafora*. Termin *slovnična metafora* je brez ustreznega upoštevanja celotnega aparata Hallidayevega pojmovanja sistemske funkcijske slovnice lahko dvoumen zlasti zato, ker se pri vzpostavitvi pojma *slovnična metafora* priznava funkcionalno izhodišče v leksikalni metafori in ker je pojem *slovnična metafora* tudi sicer z leksikalno metaforo neločljivo povezan, po svojem bistvu pa usmerjen k širšemu pogledu na jezik, ki presega »dogajanje« na eni sami (tj. leksikalni) ravni.³³ Pojem *slovnična metafora* je metaforična razširitev pojma *metafora*, kot se je tradicionalno razumeval v retoriki oz. literarni teoriji. Nemetaforično bi pojmu *slovnična metafora* ustrezalo poimenovanje *strukturna utemeljenost variantnosti ubeseditvev, vključujoča leksikalno metafora* ali *slovnična utemeljenost variantnosti ubeseditvev, vključujoča leksi-*

³³ Gornji komentar ob izpostavitvi dvojice dejstev v zvezi s slovnično metaforo (1. poudarjeni pomen sintagmatike, 2. metaforični izvor termina slovnična metafora) je nadaljevanje premissljanja, ki ga je s kritično zadržanostjo do termina *slovnična metafora* na konzultacijah v okviru doktorskega študija spodbudila in vsebinsko usmerila mentorica prof. dr. A. Vidovič Muha.

kalno metaforo kot izraz medpodročnih preslikav. – Metaforičnost termina *slovnična metafora* med drugim preprečuje, da bi v opoziciji *metaforična izrazitev* – *kongruentna izrazitev* slednjo nadomeščali s protipomenko *nemetaforična izrazitev* ali podomačenim izrazom *skladna izrazitev*, *ujemalna izrazitev*. Izključevalna razmerna določitev obeh členov nasprotja *metaforični* - *kongruentni* tudi ne podpira sicer zapovedanega slovenjenja izraza *kongruentni*. S splošnim pomenom prevzetega izraza *skladni*, *ujemalni* se sicer prekriva, vendar ostaja nejasnost pri neizraženem vezljivostnem določilu: 'ki se sklada, ujema z [vezljivostno določilo = {izrazitvena varianta, ki je ob dani vsebini uzaveščena kot najbolj običajna, tj. tista varianta, ki je v zavesti jezikovnega uporabnika na prvem mestu}]. Podomačena ustreznika *skladni*, *ujemalni* sta brez tega vezljivostnega določila preveč nejasna, vezljivostno določilo pa je za povzemanje ali izpisovanje preobsežno. Prevzeti izraz *kongruentni* kot sestavina termina ni sicer nič manj nejasen, vendar je v funkciji terminološke strokovnosti manj moteč. Pri končni izbiri termina *slovnična metafora* (namesto *strukturna metafora*) je odločal premislek, da je enačenje »slovnice« in »strukture« v slovenističnem slovarskem pomenoslovju (znotaj raziskovanja prepletajoče soudeleženi slovarja kot poimenovalnega in slovnice kot urejevalnega pola jezikovnega sistema) razmeroma domače in da je določilo *slovnična* (*slovnična metafora*) vendarle bolj povedno s stališča umešanja imenovanega pojma v jezikoslovje, kot bi to bilo v primeru bolj splošnega določila *strukturna metafora*.

4.2.3 Razmerje metaforično – kongruentno

Sama vzpostavitev pojma slovnična metafora ne daje neposrednega odgovora na to, na kaj se nanaša pojem metaforičnost. Še vedno imamo iz tradicionalnega pojmovanja metafore na voljo zgolj dejstvo, da ocena, da je kaj metaforično, vselej vključuje to, da je metaforično glede na nekaj drugega. To razmerje se navadno predstavlja kot enosmerno razmerje, tako da metaforičnemu pomenu besede ustreza drugi, nemetaforični pomen, ki je pojmovan kot 'dobesedni'.

Toda kategorija dobesednosti v zvezi s slovnično metaforo ni ustrežna glede na to, da je pri slovnični metafori v središču pozornosti razmerje med dano vsebino in izrazitvijo le-te (in ne med različnima pomenoma danega leksema!), pri čemer se metaforična izrazitev pojmuje kot ena od možnih izrazitev (varianta, različica) dane vsebine. Glede na to Halliday nemetaforično izrazitev pojmuje kot kongruentno (npr. *množično so protestirali*) nasproti metaforični izrazitvi (*poplava protestov*), ki je nekongruentna. Pri tem izhaja iz predpostavke, da ima načeloma vsaka semantična konfiguracija predvideno pripadajočo tipično uresničitev v slovarski slovnici, tj. pripadajočo ubeseditev, ki se pojmuje kot kongruentna.

Primer: Za izrazitev semantične konfiguracije 'v osebk u imenovani danosti se pripisuje lastnost L' ima slovnica predviden lastnostnodoločitveni stavek, v katerem je prisojana lastnost imenovana s pridevniškim povedkovnikom (kot specializiranim izraznim sredstvom za to vsebino), ki stoji za veznim glagolom *biti* v ustreznem pomenu: *Sosed je prekanjen* = osebek + biti + lastnostni povedkovnik, izpeljan iz lastnostnega pridevnika. To je sistemsko predvidena kongruentna varianta za ubesedovanje prisojanja lastnosti. Če se na mestu pridevniške besede v povedkovniku pojavi nepridevniška beseda (*Sosed je lisjak*, *Sosed je tako* = osebek + biti + povedkovnik, izpeljan iz nepridevniške besede), imamo nekongruentno, metaforično različico ubeseditve prisojanja lastnosti.

Pomembno dopolnilo v pojmovanju opozicije metaforično (nekongruentno) – kongruentno je, da se kongruentna izrazitev ne pojmuje kot boljša ali bolj pogosta ali celo da bi imela vlogo norme; nasprotno, obstoji mnogo primerov, v katerih je metaforična izrazitev postala norma, in to je dejansko naravni proces jezikovnega razvoja. Prav tako ni mišljeno, da bi te vrste variante pojmovali kot popolnoma sopomenske. Izbira metaforične izrazitve je sama zase pomenosna izbira; metaforična izrazitev namreč vključuje lastne pomenske lastnosti, različne od tistih v kongruentni izrazitvi. Variante ubeseditve so sicer med seboj sistemsko povezane s tem, da jim je skupna zmožnost ubesedenja iste vsebine, zaradi česar so v določenem pogledu sinonimne. (Halliday 1994: 342)

Namesto *sinonimne variante* bi bilo v duhu slovnične metafore ustrežnejše uporabiti izraz *soizrazitvene variante* ali *sinekspresivne variante*, da bi se eksplicitno ognili pojmu sopomenskost v smislu ozke zamenljivosti v okviru slovarskega pomena in bi bil pravilno poudarjen pojem zamenljivost v širšem pomenu, vključujočem variantnost: zamenljivost različnih ubeseditev, možnih za izrazitev dane vsebine. Izbira metafore je sama po sebi pomenonosna izbira, in izbrana metafora omogoča ubeseditve lastnih vsebinskih prvin. Pobudo za obstoj soizrazitvenih variant, ki niso vrednostno razlikovane, je mogoče povezovati z namero tvorca besedila. – Halliday med drugim ugotavlja, da so metaforični načini izražanja v smislu slovnične metafore vsesplošno značilni za izražanje pri odraslih. Obstoji velika raznolikost med različnimi jezikovnimi zvrstmi tako v stopnji kot v vrstah metafor, ki so prisotne; toda nobena zvrst jih ne more pogrešati. Primeri izražanja brez slovnične metafore so omejeni na otroško izražanje, in to v govoru zelo majhnih otrok in v ljudskih otroških pesmih. Sicer je v vsakem besedilu, ki je nekoliko obsežnejše od minimalnega, na določen način prisoten kakšen metaforični element.

4.2.3.1 Večpomenskost kot združba kongruentnih in metaforičnih poimenovalnih možnosti (na primeru leksema *gnéздо* -a s)

Shematski prikaz večpomenskosti kot združbe kongruentnih in nekongruentnih poimenovalnih možnosti (gl. grafični prikaz (2) *Združba kongruentnih in metaforičnih poimenovalnih možnosti*, str. 49) ima za osnovo pomensko analizo samostalnika **gnéздо** -a s v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*. Pomenska analiza potrjuje, da predstavlja samostalnik **gnéздо** -a s kongruentno poimenovalno možnost za izrazitev pomena 'ptičje bivališče v obliki zavarovanega prostora, ležišča, ki ga pripravi ptica za nesenje jajc in valjenje'. Za vse ostale pomene, ugotovljene pri samostalniku **gnéздо** -a s, je ta samostalniški leksem nekongruentna poimenovalna možnost, pri čemer za tri od teh pomenov obstoji tudi kongruentna poimenovalna možnost v drugih sopomenskih leksemih. V slovarskem sestavku **gnéздо** -a s je v SSKJ je ob nekongruentnih poimenovalnih možnostih, tj. ob metaforičnih pomenih, navedeno kongruentno poimenovanje kot nevtralni ali vsaj približni nevtralni sopomenski izraz: 2. 'človeško bivališče, kjer kdo stalno živi, navadno v družinski skupnosti' - kongruentno poimenovanje **dom**, **stanovanje**; 3. 'naselbina, ki je daleč od prometnih poti in zato težje dosegljiva' – kongruentno poimenovanje **odročni kraj**; 4. 'namensko prilagojen prostor za določeno dejavnost, navadno ilegalno' – kongruentno poimenovanje **postajanka**, **skrivališče**. Nekongruentno je poimenovanje **gneздо** tudi v metonimično izpeljanem pomenu iz prvega pomena ('mesto, kjer imajo *neptice mladiče): 'mladiči, istočasno skoteni, izvaljeni'. Za ta pomen je kot kongruentno poimenovanje ob razlagi naveden samostalnik **leglo**.

Povezovalna lastnost, ki omogoča metaforično izpeljavo 'ptičje bivališče' → 'dom, stanovanje', je verjetno 'varnost', 'udobnost': ptičje bivališče je pripravljeno tako, da je za mladiče varno; varen naj bi bil tudi dom, zlasti v primerjavi s svetom zunaj doma, ki ima veliko nevarnosti. V vzročni povezavi s tem je tudi lastnost 'odročnost' in iz tega primernost za ilegalno delovanje. Vendar povezovalna lastnost 'varnost' v slovarski razlagi ni eksplicirana, ker ne nosi vloge pomenske sestavine. Ta »pomanjkljiva« informativnost razlaganja prenesenih pomenov je v SSKJ slovaropisno učinkovito obvladovana s sistemom navajanja sinonimov ('prostor, kjer kdo stalno živi, navadno v družinski skupnosti {kar omogoča občutek varnosti, kakršnega omogoča gnezdo mladičem} = sopomenki *dom*, *stanovanje*), ki predstavljajo v luči slovnične metafore kongruentno izrazitev danih pomenov.

Obravnava pomenov večpomenskega leksema v smislu slovnične metafore, tj. na ravni ločevanja kongruentnih poimenovalnih možnosti od metaforičnih, potrjuje utemeljenost siceršnjega splošnega ločevanje nemotiviranih pomenov od motiviranih pomenov. Pri nemotiviranih pomenih je izključeno vprašanje, zakaj se dana vsebina izraža prav s tem izrazom, saj je izraz v teh primerih prvobitno namenjen prav izražanju te vsebine. Nasprotno so pri danem leksemu

(2) Združba kongruentnih in metaforičnih poimenovalnih možnosti v večpomenskem leksemu (na primeru leksema **gnézd**o -a s)

gnézdo -a s P₀ KONGR.
 prostor, ki ga pripravi ptica za nesenje
 jajc in valjenje

gnézdo -a s PMf 1
 prostor, kjer imajo *neptice mladiče

KONGR.: /

gnézdo -a s PMn
 mladiči, istočasno skoteni

KONGR.: **lêglo** -a s

gnézdo -a s PMf 2
 prostor, kjer kdo stalno živi, navadno v družinski
 skupnosti

KONGR.: **dom, stanovanje**

gnézdo -a s PMf 3
 prostor, ki je daleč od prometnih poti in zato težko
 dosegljiv

KONGR.: **odročni kraj**

gnézdo -a s PMf 4
 prostor, namenjen določeni dejavnosti, navadno
 ilegalni

KONGR.: **postojanka,
 skrivališče**

P₀ motivirajoči pomen
 KONGR. kongruentna poimenovalna možnost
 PMf metaforična pomenska izpeljava
 PMn metonimična pomenska izpeljava

motivirani pomeni, pri katerih je razvidno, da so izpeljani iz že obstoječega nekega drugega pomena, na drugem mestu, v mnogih primerih so kongruentno izrazljivi z drugim, sopomenskim leksemom, kot to ponazarjajo sopomenke v slovskem sestavku pri **gnézd**o -a s. Ločevanje prvotnih, nemotiviranih izrazitev od drugotnih, motiviranih sodi v samo bistvo poimenovalnega sistema. Pojem slovnična metafora osvetljuje to jezikvosistemsko danost celovito, tj. brez omejitve na leksikalno ravnino.

4.2.3.2 Kongruentnost leksikalizirane metafore v terminologiji

Nasprotna pola izrazitvenih možnosti, *metaforično* in *kongruentno*, sta v zvezi s slovnično metaforo določena izključevalno v razmerju drug nasproti drugemu. To je na prvi pogled nezdržljivo z danostjo, da je v terminologiji metaforična pomenotvornost na ravni tvorjenja terminov nepogrešljiva, hkrati pa so terminološka poimenovanja glede na funkcijo zagotovo kongruentna izrazitvena možnost. Pojav je razložljiv tako, da se upošteva, da je metaforizacija kot pomenotvorni postopek v vlogi poimenovalne izbire v terminologiji prisotna v nastanku termina, in ne v izbiri izraza v neposrednem besediljenju. V izbiri dejanske besedilne izrazitvene možnosti je namreč tudi uporaba metaforično tvorjenega termina kongruentna izazitvena možnost. Terminologija potrebuje glede na specifičnost svoje sporočanje funkcije eno samo ubeseditveno možnost, in ta mora biti kongruentna.³⁴

4.2.4 Dva tipa slovnične metafore na osnovi dveh jezikovnih metafunkcij

Obstojita dva tipa slovnične metafore: *ideacijska metafora* in *medosebna metafora*, ki temeljita v dveh različnih metajezikovnih funkcijah, ideacijski metafunkciji in medosebni metafunkciji.

Prevajanje obeh izrazov, *ideacijska metafora* in *medosebna metafora*, prinaša precej zapletenosti: *ideacijska metafora* ima ustreznike *odražajska metafora*, *odslikavna metafora*, *predstavna metafora*. *Ideacijski* (angl. *ideational*) izhaja iz pomena pri *ideation*, ki v slovenskem jeziku pri prevzeti besedni družini okoli leksema *ideacija* ni razvit. *Medosebna metafora* ima ustreznik *komunikacijska metafora*. Ker nadomeščanje sestavine *ideacijski* v zvezi *ideacijska metafora* s podomačenim izrazom ne prispeva k predstavljenosti poimenovanega terminološkega pojma, ki je izpeljan iz pojma *ideacijska funkcija*, se obe poimenovanji v ozkem terminološkem pomenu povzemata po angleščini.

Ideacijska metafora kot tip slovnične metafore je utemeljena v ideacijski metafunkciji stavka, kot ponazarja sledeči primer: Vsebini, kot jo posreduje poved *Marija je ugledala nekaj čudovitega*, ustreza tudi poved *Mariji se je odprl čudovit pogled*. Prvo možnost imamo za kongruentno, tj. nemetaforično, drugo za metaforično. Različnost med obema ubeseditvama je mogoče prikazati zgolj tako, da se rekonstruira njun nastanek preko treh stopenj: (i) izbira tipa dogodka/procesa (tip glagolskega dejanja; v gornjem ponazorilu mentalni dogodek (*je ugledala*)); (ii) določitev tipu dogodka ustrezne konfiguracije prehodnostnih funkcij, ki predstavljajo dogodek, njegove udeležence in vse okolišinske elemente; (iii) določitev sosledja besednovrstnih skupin – fraz, ki uresničujejo prehodnostne funkcije.³⁵

4.2.5 Razločevanje metaforičnega od kongruentnega

Ko si predstavljamo pot od vsebine do ubeseditve, izhajamo iz predpostavke, da obstoji tipični način za ubesedenje dane vsebine, tj. da obstoji sistemsko določeno razmerje med zgoraj opisanimi tremi stopnjami ubesedovanja. Če naj se torej govori o tem, kaj vidi Marija, potem je potrebno: (i) dano vsebino opredeliti kot mentalni dogodek sprejemanja; (ii) predvideti tipu dogodka ustrezno strukturo, v danem primeru: Dogodek + zaznavajoči + pojav; (iii) realizirati strukturo kot sosledje: samostalniška skupina (v pomenu 'zavedajoče bitje') + glagolska skupina

³⁴ Razmerje kongruentno nasproti metaforično v smislu slovnične metafore, kot sistemsko obstoječe izbirno ubeseditveno razmerje, bi lahko celo uporabili za definicijo terminologije: Terminologija je področje poimenovalnega sistema, določeno s funkcijo strokovnega in znanstvenega ubesedovanja, pri katerem ni izbirnosti med kongruentnimi in metaforičnimi izrazitvami.

³⁵ Postopek je predstavljen v poglavju *Stavek kot reprezentacija* (Halliday 1994: 106-161).

(v pomenu 'sprejemanje') + samostalniška skupina (katera koli stvar ali dejstvo). Rezultat uredništvih vseh treh stopenj je izrazitev: *Marija je ugledala nekaj čudovitega*.

Halliday opozarja, da obstoji pomemben ozir glede resničnosti ocene, da je določena izrazitev kongruentna različica ubeseditve. Ni mogoče vedeti, ali se je jezik razvijal po stopnjah, in sicer začenši s kongruentnimi načini izrazitve in postopoma dopolnjujoč jih z metaforičnimi; o kongruentnih možnostih se namreč začne razmišljati šele tedaj, ko so poleg njih prisotne metaforične možnosti. Možno je, da je bila metaforična različica izrazitve dane vsebine inherentna v naravi jezika od samega začetka. Halliday zatrjuje, da obstoji možnost prepoznati kongruentno obliko za kongruentno, kot tipični način, po katerem je v jeziku preko ideacijske metafunkcije sestavljena resničnost. Kljub kritičnemu samospraševanju o možnostih prepoznavanja kongruentnih izrazitvenih možnostih (nasproti nekongruentnim, metaforičnim) ostaja ločevanje metaforičnega od kongruentnega v okviru temeljnega znanja jezika. (Halliday 1994: 343) Vedenje, kateri so »tipični načini za ubesedovanje stvari«, je sestavni del znanja jezika. Ob tem Halliday opozarja, da pojem tipičnosti v tem okviru ni tako preprost, kot se zdi na prvi pogled. »Tipično« je lahko bodisi način, kako se v maternem jeziku najprej naučimo kaj ubesediti, ali način, ki je najbolj običajno rabljen, ali način, kako se kaj ubesedi, če ni nobenih posebnih okoliščin pri ubeseditvi. Te različne možnosti niso vedno prekrivne. Toda predpostavlja se, da obstoje vzorci ubeseditve, ki jih govorniki danega jezika prepoznavajo za tipične, in te imamo za kongruentne. Glede na to, da je sestavljanje izkustva na ravni jezika (v obliki jezika, »na način« jezika) samo po sebi že inherentno metaforično, ni presenečenje, da se pojavlja nadaljnja dimenzija metafore znotraj jezika samega.³⁶ Prav tako kot prepoznavamo, kaj je kongruentno, tako prepoznavamo tudi druge možnosti, pri katerih tipični vzorec ni uporabljen in s katerimi govorec ali pisec izbira način, da je dana vsebina ubesedena drugače, nekongruentno, torej metaforično.³⁷

Vprašanje razmerja med kongruentno in metaforično izrazitvijo ostaja odprto tudi pri drugih raziskovalcih slovnične metafore. Ti opozarjajo, da je postavka o pomenski enakovrednosti kongruentne in metaforične izrazitve sprejemljiva z omejitvijo, da sistemski funkcijska slovnica (v katere okviru živi slovnična metafora) pač nima možnosti pokazati, v čem se kongruentna in metaforična izrazitev vendarle razlikujeta. Prav tako ostajajo merila za prepoznavanje nekongruentnosti nepopolna. (Taverniers 2003, 21)

Relevantnost razlikovanja med kongruentnimi in nekongruentnimi izraznimi možnostmi na svoj način potrjuje leksikografska praksa, ki si prizadeva ob manj nevtralni izrazitvi prikazati bolj nevtralnemu (bolj običajno oz. bolj ustaljeno, bolj predvidljivo) glede na dano ubesedeno vsebino, kar je eksplicirano v navajanju (nadrejenih) sopomenk poleg slovarske razlage ali celo namesto slovarske razlage. Kako uzaveščen je bilo ločevanje med (hallidayevsko rečeno) kongruentnim in nekongruentnim pri sestavljanju SSKJ, je mogoče razbrati npr. iz naknadne kritike prikaza prislovne rabe samostalnika **mera** v prislovni zvezi v *kolikšni meri*. V *Napotkih za redakcijo* je priporočeno, naj bi se zveza v **kolikšni meri** navedla namesto v posebni pomenski enoti pri samostalniku **mera** (publ., v prislovni rabi, s prilastkom 'izraža omejitve, kot jo določa prilastek') v pomenskem razdelku takole: publ., z oslavljenim pomenom

³⁶ Sestavljanje izkustva na ravni (v obliki) jezika, v jeziku je dejansko ideacijska jezikovna metafunkcija, ki ji ustreza stavek kot reprezentacija. Proces bi lahko imenovali tudi: prestavitev izkustva v jezik, prestavitev izkustva v jezikovno (neizkustvo). Rezultat tega procesa je, da kar ni jezik, postane jezik preko tega, da je z jezikom izraženo.

³⁷ Meje med metaforičnimi in kongruentnimi načini izrazitve ni mogoče natančno začrtati in tudi pri analizi ostaja odprta meja, v *kolikšni meri* ugotavljamo slovnično metaforo. Npr. glagoli tipa *narediti* v *narediti napako*, ki pomenijo samo to, da gre za dejanje, vse ostalo je povedano v samostalniku – izrazi s takimi glagoli so gotovo nekongruentni. Toda so toliko ustaljeni, da jih ne obravnavamo več kot metaforične. Pa čeprav obstojijo v jeziku kongruentne možnosti ob teh, se v analizi pri njih ne ustavljam s stališča metafore. (Halliday 1994: 348-349).

'obseg, stopnja česa sploh', in sicer »z zapostavljeno sopomenko«, ki ustreza prislovni kategorialnosti, kot jo vsebuje zveza v **kolikšni meri**. Torej naj izrazitvi *ugotoviti*, v *kolikšni meri podatki ustrezajo resnici* sledi nadrejena sopomenka *koliko*. (Napotkih za redakcijo 1981: 124) To pomeni, da je izrazitev *koliko* (*koliko podatki ustrezajo resnici*) prepoznana kot kongruentna nasproti nekongruentni izrazitvi v **kolikšni meri** (*v velikšni meri podatki ustrezajo resnici*). S stališča celovitega prikaza delovanja leksikalnega sistema (za kakršnega si mora prizadevati koncept razlagalnega slovarja) je relevanten podatek o konkurenčnih izraznih sredstvih pri danem pomenu (npr. v *kolikšni meri* – *koliko*, v *polni meri* – *zadovoljivo*, *popolnoma*) in ima prednost pred morebitnim razčlenjevanjem skladenjske strukture in razlaganjem enega člena te strukture, če pa ta člen pomensko ni samostojen. Tako v primeru zveze v *kolikšni meri* ni smiselno posebej razlagati sestavino *mera*, če pa pomensko ni samostojna.

4.2.6 Metafore prehodnosti

Ideacijski tip slovnične metafore je glede na svoje izvorno bistvo imenovan tudi *metafore prehodnosti*. Ponazorjen je z izrazitvenimi različicami dane vsebine:

*Marija je ugledala nekaj čudovitega.*³⁸

Mariji se je odprl čudovit pogled.

Marijinim očem se je ponujal čudovit pogled.

Razlike med navedenimi ubeseditvami dane vsebine zadevajo izbiro vrste glagolskega dogodka (procesa) in v tej zvezi značaj udeležencev. Dogodek zaznavanja (*je videla*) iz prvega primera je nadomeščen z materialnim dogodkom v drugem primeru (*se je odprl*), pri čemer je dogodek zaznavanja nadomeščen z udeležencem (*pogled*). V tretjem primeru pa je *Marija* navzoča samo še kot oseba, posedujoča *oči*. Navedene različne ubeseditve naj bi bile sprejemljive izrazitve ene vsebine, vendar zagotovo ne sinonimne. Vsaka od ubeseditvev ima nekaj svojrskega. Kot izrazitve ene vsebine so potencialno soizrazitvene in v tem pogledu tvorijo skupino metaforičnih različic ideacijskega tipa.

Bistvo metafore prehodnosti je v zamenjavi tipa glagolskega dogodka (procesa). Težišče pojava je torej v zamenjavi (najbolj) tipičnega stavčnega vzorca za izrazitev dane vsebine, tj. kongruentne izrazitve, z drugimi, manj tipičnimi vzorci. Glede na to, da se v doslejnjem prikazu pojma slovnična metafora posveča pozornost večinoma stavčni izrazitvi dane vsebine, se postavlja vprašanje, kako v tem okviru razmišljati o metaforičnem slovarskem pomenu, o leksikal(izira)ni metafori.

Halliday si tega vprašanja ne zastavlja sistematično, pač pa se ga dotika v razpravljanju o načinu prikaza metaforičnih izrazitvenih možnosti v analizi besedila. Za analizo metaforičnih izrazitvenih možnosti predlaga kot priporočljiv postopek vzporeditev metaforične ubeseditve in kongruentne ubeseditve dane vsebine. Šele v tem okviru, prav znotraj primerjave metaforične ubeseditve s kongruentno, se potrjuje leksikalna metafora. Povedano s primerom: Metaforični izrazitvi *Noč je naša* (*gorsko odpravo ujela sredi vzpona*) naj se v analizi vzporedi kongruentna izrazitev *Naša* (*gorska odprava se je še vzpenjala, ko se je znočilo*).³⁹ Nato naj se sestavine primerjajo glede na vlogo, ki jim pripada v stavku. Gl. grafični prikaz *Zasidranost slovnične metafore v stavčni zgradbi*, str. 53. S primerjavo postane razvidno troje: 1. razlike v slovnični funkciji ubeseditvenih sestavin, 2. pojavitve leksikalne metafore, 3. vzrok za izbiro metaforične izrazitve.

³⁸ Primeri so prevod ponazoril iz Halliday 1994, str. 344: *Mary saw something wonderful, Mary came upon a wonderful sight, A wonderful sight met Mary's eyes.*

³⁹ Primer je prilagoditev ponazorila: *The fifth day saw them (mountaineering expedition) at the summit. – They arrived at the summit on the fifth day.* (Halliday 1994: 346)

(3) Zasedranost slovnične metafore v stavčni zgradbi

Marija je ugledala nekaj čudovitega.

KONGR.	Marija		je ugledala	nekaj čudovitega.	
METAF.	Čudovit	pogled {SM}	se je odprl {LM}	Marijinim {SM}	očem.

Po razglasitvi rezultatov so ljudje množično protestirali.

KONGR.	Po	razglasitvi rezultatov	so	ljudje	množično	protestirali.
METAF.	Razglasitvi rezultatov		je sledila {SM}	poplava {LM}		protestov {SM}.

Naša odprava se je še vzpenjala, ko se je znočilo.

KONGR.	Naša odprava	se je	še	vzpenjala,	ko se je znočilo.
METAF.	Noč {SM}	je ujela {LM}	našo odpravo		sredi vzpona {SM}.

SM	slovnična metafora
LM	leksikalna metafora
KONGR.	kongruentna ubeseditev
METAF.	metaforična ubeseditev

V primeru *Noč je (našo) odpravo ujela sredi vzpona* je v kongruentni izrazitvi okoliščina časa izražena s časovnim odvisnikom (*ko se je znočilo*), v metaforični izrazitvi pa s slovnično vlogo udeleženca, prvega delovalnika (*noč*); glagol *ujeti (je ujela)* mora biti leksikalna metafora, saj ga v kongruentni različici sploh ni; in končno, kot motiv za izbiro metaforične izrazitve se potrjuje sporočevalna namera, da se časovno okoliščinsko določilo poudari kot tema, kar je možno doseči samo z ustrezno metaforično ubeseditvijo (prvi delovalnik namesto okoliščine). S stališča leksikalne metafore je pomembna ugotovitev, da se glagol v metaforičnem pomenu (*[noč] je ujela*) v okviru metaforične izrazitve pojavi na novo, kongruentna izrazitev ga ne vključuje.

Kot neizčrpni in najmočnejši vir slovnične metafore je v okviru ideacijskega tipa metafore obravnavano posamostaljenje (*tehnologija se izboljšuje – izboljšave v tehnologiji* ipd.). S tem sredstvom se dejanja (kongruentno ubesedena z glagoli: *O tem bodo razpravljali v družbenopolitični sferi*) in lastnosti (kongruentno ubesedene s pridevniki) metaforično preslikajo v stvari oz. se preubesedijo v samostalnike (*Razprava o tem bo tekla v družbenopolitični sferi*).

4.2.7 Medosebne metafore

Slovnica vključuje tudi metafore na ravni medosebne metafunkcije jezika, pri izražanju naklona in modalnosti. Primer medosebne metafore je *Nimam upanja, da bo ta večerja kdaj kuhana*, v katerem fraza *ne imeti upanja* nadomešča izraz modalnosti: 'Ta večerja verjetno nikoli ne bo kuhana.'

4.2.7.1 Modalne metafore

Tip modalne metafore je ponazorjen s primerom *Mislim, da bo deževalo*. Omogoča ga semantično razmerje projekcije takole: Sporočevalčevo mnenje (medosebna metafunkcija) glede verjetnosti, da je trditev (ugotovitev, predvidevanje) pravilna, ni izraženo kot modalna sestavina

znotraj povedi, kar bi bila kongruentna ubeseditev (*Verjetno bo deževalo*), pač pa kot samostojni nadrejeni stavek. Kongruentni izrazitvi *Verjetno je tako* ustreza metaforična različica *Mislim, da je tako*, v kateri je *mislim* glavni stavek (analogno napovednemu stavku v premem govoru). Utemeljitev, da je to metaforična varianta, je v tem, da *mislim* (, *da*) ni vključen v propozicijo, v propoziciji je samo *je*. Z drugimi besedami povedano: *Mislim, da bo deževalo* je metaforična varianta k *Verjetno bo deževalo*, in ne k *On misli, da bo deževalo*.⁴⁰ Tako metaforično izražanje verjetnosti omogoča ločevanje izražanja objektivne verjetnosti (*Izgleda, da bo deževalo*) od subjektivne verjetnosti (*Mislim, da bo deževalo*). Vselej ni možno določiti, ali je modalnost izražena metaforično ali kongruentno. Na voljo so številne možnosti za izrazitev mnenja (*jasno je, da ...; vsakdo prizna, da ...; vsakomur je jasno, da ...; neumno bi bilo zanikati, da ...* itd.) oziroma za prikrivanje dejstva, da sporočevalec izraža svoje mnenje. Vzrok za to, da je področje modalnosti tako močno udeleženo v slovnični metafori, je v samem značaju modalnosti, ki se nanaša na izražanje razmerja do ubesedene vsebine v razponu od *da* do *ne*, od potrjevanja do izključevanja.

Nekaj primerov modalne metafore iz ponazarjalnega gradiva v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*: *Nelepo je, da mu ne pomagaš*. 'Moral bi mu pomagati.'; *Neljubo mi je, da hodiš tja*. 'Ne hodi tja.' *Nelogično je, da se prepira z njim*. 'Ne bi se smel prepirati z njim.'; *Neprijetno mi je bilo, ko sem ga srečal*. 'Nisem ga hotel srečati.'; *Neverno je, da se bo v takem vremenu prehladil*. 'Verjetno se bo prehladil.'

4.2.7.2 Naklonske metafore

Naklonske metafore omogočajo, da določeno govorno dejanje izrazimo z obliko, ki je značilna za drugo govorno dejanje, npr. grožnja dobi obliko vprašanja: *Naj ti eno primažem?*⁴¹ Pri te vrste metafori je delovanje specifične retorične funkcije posebno zapleteno, saj je odvisno od različnih posameznih ali hkrati udeleženih dejavnikov, kot so glagolski naklon, intonacija, sobesedilo, parajezikovni in vedenjski dejavniki (glasovne lastnosti, mimika in gestikuliranje), situacijski kontekst, kulturni kontekst. Področje naklonske metafore je obsežno raziskano v okviru teorije govornih dejanj, vendar z jezikovnega vidika ni samostojen pojav, pač pa samo drugi vidik splošnega pojava slovnične metafore. Naklonske metafore je mogoče preučevati na enak način kot ideacijske metafore: s predpostavljanjem določene kongruentne oblike in nato z analiziranjem obeh v medsebojnem razmerju.

4.3 RAZMERJE MED SLOVNIČNO METAFORO IN LEKSIKALNO METAFORO

Pojem *slovnična metafora* sam zase je metaforična razširitev pojma iz retorike (pomen govorne figure). Smisel slovnične metafore je v tem, da omogoča videti medsebojno povezanost številnih jezikovnih pojavov, ki so na prvi pogled ločeni, nepovezani in medsebojno različni. Npr.: *Niti sanjalo se mu ni, da bo kdaj kaj takega doživel*. – *Ni pričakoval, da bo kdaj kaj takega doživel*. Ob upoštevanju, da se v slovarski slovnici povezujejo različne vrste pomena, zlasti temeljno različna ideacijski pomen in medosebni pomen, se namreč izkaže, da je tisto, kar izgleda kot dvoje različnih jezikovnih pojavov (prim. gornji ponazarjalni povedi), v resnici en sam pojav v dveh različnih izrazitvah. V vseh primerih, ki jih imamo za slovnično metaforo, je mogoče ugotoviti, da je struktura

⁴⁰ V angleščini je kot dokaz za to, da *mislim* ne spada v propozicijo, poleg tega še t. i. *question tag*, ki ne vključuje glagola *mislim*: *I think it's going to rain, isn't it?*

⁴¹ Ponazorilo, kot ga navaja Halliday (str. 365), je manj primerno (*I'll shoot the pianist*); z ustreznnejšim s stališča slovenskega jezika je ponazorilo zamenjano tudi v Skubic 2000, str. 356.

stavka različna od tiste, ki bi jo uporabili, če bi na najkrajši, najbolj neposreden način izrazili dano vsebino. Ta značilnost metaforične izrazitve se ne pojmuje kot kaj negativnega ali kot odklon. Da bi se ognili negativnim konotacijam, je bil za to možnost privzet izraz »metaforično« namesto npr. »inkongruentno«, ki bi po pričakovanju lahko stalo nasproti »kongruentnemu« (Halliday 1994: 366)

Če se vprašamo, čemu služi ugotavljanje in interpretiranje metaforičnega v smislu slovnične metafore v besedilu, potem se izkaže, da gre za ugotavljanje razmerja med rabo v besedilu in jezikovnim sistemom v celoti. Dano besedilo je namreč smiselno zato, ker je aktualizacija potenciala, ki vzpostavlja jezikovni sistem; zaradi tega raziskovanje besedila ne more biti ločeno od raziskovanja slovnice.

Ob vprašanju, v čem so učinki slovnične metafore, se je treba osredotočiti prav na področje besedilne metafunkcije. Ideacijska metafora namreč lahko bistveno odloča o tem, kako je besedilo organizirano v določeno sporočilno strukturo.⁴² (Taverniers 2003: 27) S tem je povezano tudi dejstvo, da se slovnična metafora pojmuje v okviru izbirnosti; izbirnost se pri slovnični metafori pojmuje kot splošna spodbuda za to, da se realizira metaforična izrazitev kot pomenonosna izbira namesto kongruentne izrazitve.

Upošteva se doslejšnjo predstavitev pojma *slovnična metafora*, je mogoče takole povzeti uporabnostno prilagojeno definicijo, kot se kaže uporabna zlasti, če naj bi bila pritegnjena v obravnavo leksikalizirane metafore:

Slovnična metafora se nanaša na variantnost možnih ubeseditvev dane vsebine, ki jo omogočajo slovnične, sintagmatske danosti: *Janez piše pismo. – Janezovo pisanje pisma*. Ta variantnost, utemeljena v slovničnih danostih, pogosto vključuje tudi leksikalno variantnost: *Janez piše pismo. – Janezovo komponiranje pisma*. Sam izraz slovnična metafora je metaforičnega izvora: Za ubeseditve dane vsebine so na voljo variantne možnosti na osnovi različnih slovničnih struktur (*Janez piše pismo. – Janezovo pisanje pisma*), tako kot so za poimenovanje določene danosti na voljo variantni (sopomenski) leksemi v smislu leksikalne metafore (npr.: *pisati pismo* = ekspresivno *komponirati pismo*; *glava* 'del telesa' = *betica, buča, butica, čelada, črepina, kuštra, lobanja, tikva* itd.). Slovnična metafora je prepoznana za pojem, ki ustrezno osvetljuje pomen sintagmatskih pogojev, ki jih je treba upoštevati pri obravnavi leksikalne metafore.

Kritiki Hallidayeve zamisli slovnične metafore opozarjajo na šibke točke obstoječe določitve in na možni zavajajoči učinek tega metaforično tvorjenega poimenovanja: Hallidayeva določitev slovnične metafore ne vključuje meril, s katerimi bi se zanesljivo ločevalo nemetaforično od metaforičnega v jeziku, kar pomeni, da se pogreša merila za identificiranje metafore. Določitev slovnične metafore prav tako ne vključuje opredelitve pojma podobnost, kot je prisoten v metafori. Zlasti naj bi bila problematična metaforičnost izpeljave termina slovnična metafora: izpeljava termina je v nasprotju z načelom metaforične izpeljave, ker se preveč oddaljuje, celo negira bistvo metafore v splošnem pomenu. Metafora je namreč vselej povezana s pojmovanjem, predstavljanjem, zato je ni mogoče ločiti od leksike. Nosilec metafore v splošnem pojmovanju je prav leksika. V terminu slovnična metafora (lahko) pride do nesporazuma, ker se termin prav nasprotno pričakovanemu nanaša na slovnično variantnost. Na pogled nasprotna sta si pojava slovnična metafora in leksikalna metafora tudi v tem, da je pomenska sprememba pri leksikalni metafori paradigmatična in ne zahteva (vsaj nujno ne) spremembe slovnične kategorialnosti, medtem ko je slovnična metafora po svojem bistvu zavezana variantnosti slovničnih struktur. (Romero, Soria 2005; Taverniers 2003, 2006) – Čeprav je definiranost slovnične metafore kot teoretskega pojma v navedenih točkah pomanjkljiva, je pri obravnavi leksikalizirane metafore kot sestavine leksikalnega sistema uporabno dopolnilo poleg pojma metaforični slovarski pomen, kar je razvidno iz nadaljevanja tukajšnje razprave.

⁴² Za ponazoritev, kako npr. ideacijska metafora odloča o oblikovanju in organiziranju besedila, lahko vzamemo slovnično metaforo pri posamostaljenju, npr.: *O tem bodo razpravljali v družbenopolitični sferi. – Razprava o tem bo tekla v družbenopolitični sferi*. Ubeseditve s posamostaljenjem omogoča drugačno razvrstitev besedilnih sestavin na ravni tema – rema kot pa ubeseditve brez posamostaljenja.

Nadaljnji opis razmerja med slovnično metaforo in leksikalno metaforo se začneja z ločevanjem obeh pojavov z namenom ugotoviti njuno različnost (4.3.1), nadaljuje z ugotavljanjem analogij med njima in njune medsebojne povezanosti (4.3.2 – 4.3.6) in zaključuje s spoznanjem, da sta slovnična metafora in leksikalna metafora dvojje uresničitev enega metaforičnega načela (4.3.7 – 4.3.8).

4.3.1 Slovnična metafora kot dopolnilo leksikalne metafore

Pri presoji inovativnosti in uporabnosti pojma slovnična metafora za preučevanje leksikalnega sistema določenega jezika se kaže smiselno slediti Hallidayevemu pristopu: slovnična metafora ima vlogo dopolnila k sicer splošno upoštevanim leksikalnim metaforam. Halliday je slovnično metaforo uvedel tako, da je izhajal iz tradicionalnega pojmovanja leksikalne metafore (preneseni pomen poleg nepreneseni pomenov v okviru leksema) in ga razširil z uvedbo t. i. pogleda »od zgoraj«, tj. od vsebine k izrazitvam le-te (onomaziološki pogled), ki dopolnjuje tradicionalni pogled »od spodaj«, tj. od izraza k pomenom le-tega (semaziološki pogled). Za pogled »od zgoraj« je bistveno, da določa metaforo kot različico v izrazitvi pomena, in ne kot različico pomena oz. enega od pomenov danega izraza.

Pri opredeljevanju razmerja med slovnično metaforo in leksikalno metaforo, ki naj bi pomagalo določiti, kaj je pri slovnični metafori »metaforično«, se kot bistveno ugotavlja: ⁴³

4.3.1.1 Pri slovnični metafori se vzporejajo slovnične konfiguracije znotraj stavka in na ravni stavka, medtem ko tradicionalno pojmovanje metafore obsega samo primerjanje pomenov (običajno abstrahiranih iz besedil) posamičnega leksema. Bistveni prispevek pojma slovnična metafora je, da se kot merodajna vpeljuje nova, samostojna enota v slovnični zgradbi, ki je nato lahko interpretirana v okviru slovnične metafore.

Slovnična konfiguracija nam pomeni ureditev, razvrstitev slovničnih prvin v določeno kombinacijo, vezano na izražanje določene vsebine; npr. pri posamostaljenju je tipična slovnična konfiguracija glogolski samostalnik v družbi svojilnega pridevnika (*Ana ga je zavrnila* → *Anina zavrnitev*). – *Semantična konfiguracija* se nanaša na določeno tipsko ureditev vsebinskih prvin, za katero je v jeziku predvidena določena tipska ubeseditev; npr. semantična konfiguracija je prisojanje lastnosti, za katero je predvidena tipska ubeseditev z določitvenim stavkom.

4.3.1.2 Preko slovnične metafore se različne slovnične konfiguracije lahko medsebojno primerjajo kot izrazitve istega pomena, iste vsebine. Na mestu, kjer je v tradicionalnem gledanju opozicija dobesečno – metaforično, se tako pojavlja *lestvica kongruentnosti*: nekateri izrazi so tipične realizacije danega pomena in definirane kot kongruentne izrazitve; ostale so bolj ali manj kongruentne v primerjavi s kongruentno uresnitvijo.

Primer lestvice kongruentnosti: Za izražanje velelnega naklona je specializirana slovnična oblika velelnika, ki jo imamo za kongruentno izrazitveno možnost: *Pošljite prijavo po elektronski pošti*. Na osnovi slovnične metafore se ista vsebina lahko izrazi z metaforičnimi različicami: *Prosimo, da prijavo pošljete po elektronski pošti*; *Priporočamo, da prijavo pošljete po elektronski pošti*; *Priporočljivo je, da prijavo pošljete po elektronski pošti*; *Priporočamo se, da se prijava pošlje po ...* Vsaka od možnih variant

⁴³ V osnovni predstavitvi slovnične metafore, kot jo prinaša Halliday 1994, se ločevanju leksikalne metafore in slovnične metafore ne posveča posebna pozornost; leksikalno metaforo kot realizacijo tradicionalnega pojmovanja, kaj je metaforični pomenski premik, ima Halliday za izhodišče poti, po kateri pride do slovnične metafore. Primerjanje obeh pojmov – slovnične metafore in leksikalne metafore – je razvito zlasti pri drugih avtorjih iz kroga sistemskih funkcijskih slovničarjev (Taverniers 2003, 2006; Ravelli 2003), Halliday mu več pozornosti namenja šele v poznejših delih.

ima lastno »oddaljenost« od kongruentne izrazitve; glede na različne »oddaljenosti« se različice razvrščajo v lestvico kongruentnosti. – Pojem *kongruentnost* v zvezi z ideacijsko komponento jezika je v sistemski funkcijski slovnici sicer znan iz časa pred slovnično metaforo. Fawcett ga je predpostavljajal v okviru pojma *kongruenčna mreža* (*congruence network*). V kongruenčni mreži so npr. posamostaljeni tipi ubeseditvev sistemsko predstavljeni kot manj tipične variante drugih, neposrednih, 'premočrtnih' ubeseditvev. Faucettova kongruenčna mreža ima namen obvladovati kompleksno množico možnih razmerij med referentom kot surovim vložkom v jezikovni sistem in pa nadaljnjim vložkom v različne sistemske mreže. Kongruenčna mreža ne pripada nobeni funkcijski sestavini, je prva sistemska mreža v pomenskosti; mreža, ki določa vstopne pogoje za obdelavo v nadaljnjih sistemih. Ponazorilo: Pogoj za vstop v kongruenčno mrežo je »vložek« v jezikovni proces nasploh, torej referent. Mreža (ne še kongruenčna mreža!) nato nakaže različne načine, kako naj bi bil referent »obdelan«. Na osnovni ravni je referent obdelan na enega od treh načinov: ali je obravnavan kot DOGODEK, ali kot STVAR ali kot LASTNOST. Za vsako od teh glavnih možnosti so nato specificirane nadaljnje možnosti. V tej točki nastopi pojem kongruentnosti, interpretiran v Hallidayevem smislu: »Izraz *kongruentni* je prikladna oznaka za sistemsko mrežo, v kateri se odloči, ali se za danega referenta uporabi tipični nabor pomenskih možnosti – in s tem sintaktičnih enot – ali ne.« (Fawcett 1980: 92, po: Taverniers 2003: 19) Primer: Če imamo referenta DOGODEK, potem so v nadaljnji obdelavi na voljo tri možnosti, od katerih je ena kongruentna (imenovana tudi »premočrtna«), kot npr. *Ivy quickly refused his offer*. Ostali tipi ubeseditve istega referenta so: (1) ubeseditvev kot »posedovalnost« (gerundij: *Ivy's quickly refusing his offer* in (2) kvazistvar (posamostaljenje: *Ivy's quick refusing of his offer*). (Taverniers 2003: 19-20)

4.3.1.3 Ubeseditvenje dane vsebine kot raven, na kateri se opazuje slovnična metafora

Pomembno vlogo ima raven jezikovne realizacije: tisto, kar se pri slovnični metafori primerja, so različne ubeseditve iste vsebine.

4.3.1.4 Primerjava onomaziološkega pogleda in semaziološkega pogleda

Primerjava obeh pogledov v nekaj točkah ponazarja, v čem je slovnična metafora dopolnilo k leksikalni metafori.⁴⁴

Tradicionalni pogled (»od spodaj«; semaziološki pogled):

- v središču pozornosti je leksikalna metafora (lastnost leksema);
- metafora je pojmovana kot varianta (različica, sprememba) v pomenu danega izraza;
- razvidna je s primerjanjem pomenov enega leksema (v različnih družljivostnih sobesedilih);
- aktualna je opozicija dobesedni pomeni (nemetaforični pomeni) nasproti metaforičnim pomenom (prenesenim pomenom) danega leksema;
- realizacija (dejanska ubeseditvev) je inherentno udeležena pri leksikalni metafori (pomeni so razločevalni v besedilu!), vendar se to v zvezi s pojmom leksikalna metafora izrecno ne poudarja.

Novi pogled (»od zgoraj«; onomaziološki pogled):

- v središču pozornosti je slovnična metafora;
- metafora je pojmovana kot varianta (različica) v izrazitvi določene vsebine;
- razvidna je s primerjanjem različnih slovničnih konfiguracij, ki so potrjene kot izrazitve iste vsebine;
- aktualna je stopenjskost (ne)kongruentnosti: pri dani vsebini se kongruentne izrazitve potrjujejo poleg manj kongruentnih;
- značilnost kongruentnosti se ugotavlja na ubeseditvah (realizacijah) dane vsebine.

⁴⁴ Primerjava se zgleduje po podobnem prikazu v Taverniers 2003, str. 8.

Razmerje med slovnično metaforo in leksikalno metaforo je razvidno z vzporednim izpisom metaforične ubeseditve, vključujoče slovnično metaforo, ob kongruentni ubeseditvi; tak vzporedni zapis se priporoča kot metoda analiziranja slovnične metafore.

4.3.2 Zasedranost slovnične metafore v stavčni zgradbi

Iz vzporednega zapisa kongruentne ubeseditve in metaforične ubeseditve je razvidno, kako se medsebojno razlikujeta na ravni udeležensko-dogodkovne zgradbe stavka. (Gl. grafični prikaz *Zasedranost slovnične metafore*, str. 53.) Stavček kot nosilec ideacijskega pomena ima za najbolj tipično, neoznačeno ubeseditve izkustva, tj. kongruentno ubeseditve, pripravljeno zgradbo, vključujočo glagolski dogodek (povedje) in udeležence. Najbolj tipična ubeseditve torej je konstruiranje izkustva v stavku preko konfiguracije glagolskega dogodka in udeležencev. Pri tem je za kongruentno izrazitev bistveno, da se v enem izrazu združujejo hkrati psihološki osebek, logični osebek in slovnični osebek (Halliday 1994: 34-36) ; temu ustreza npr. ponazorilo *Marija je ugledala nekaj čudovitega*, različno od nekongruentne različice npr. *Čudovit pogled se je odprl Marijinim očem*, ki temu ne ustreza. Jezik ima namreč za konkretiziranje vsake od metafunkcij specializirana tipična slovnična izrazna sredstva. (Taverniers 2006: 325) Če se za ubeseditve dane vsebine ne uporabijo tipična, najbolj običajna in neoznačena sredstva – v gornjem primeru namesto konfiguracije z glagolom samostalniška fraza (*je ugledala* → *čudovit pogled*), potem je dana ubeseditve uresničena slovnična metafora.

4.3.3 Konstitutivnost slovnične metafore za leksikalno metaforo

Če se sprašujemo o eksplicitnih značilnostih povezave med slovnično metaforo in leksikalno metaforo, potem se ena od njih kaže v tem, da je slovnična metafora pogosto nujni pogoj za leksikalno metaforo.

Vzporedni zapis kongruentne, nemetaforične ubeseditve (*Po razglasitvi rezultatov so ljudje množično protestirali*) in ubeseditve, vključujoče slovnično metaforo (*Poplava protestov je sledila razglasitvi rezultatov*), potrjuje in kaže leksikalno metaforo. V kongruentni ubeseditvi ni leksema *poplava*, ta se pojavi šele v metaforični ubeseditvi, in to zanesljivo v metaforičnem pomenu (*poplava*: 'razlitje, razširjenje velike količine vode po kaki površini' - ekspr., z rodilnikom 'velika količina, množina'). Te vrste povezava med slovnično metaforo, ki vključuje celotni stavek, in leksikal(izira)no metaforo, ki je osredotočena na posamezni leksem, utemeljuje hierarhizirano povezovanje obeh pojavov: slovnična metafora je širši jezikovnosistemske pojav, ki se uresničuje v besedilu in pri tem kot življenjsko okolje omogoča leksikalno metaforo.

4.3.4 Inherentna drugotnost slovnične metafore in leksikalne metafore

Tako za slovnično metaforo kot za leksikalno metaforo je bistvena inherentna drugotnost. (Taverniers 2003: 326-327) Pri slovnični metafori se drugotnost meri s stališča kontrasta nasproti nemetaforični, kongruentni možnosti izrazitve dane vsebine, ki predstavlja neoznačeno, nemotivirano, izhodiščno različico, ob kateri so možne bolj ali manj nekongruentne, tj. metaforične različice. Nemotivirano različico povezuje z vsemi možnimi metaforičnimi različicami ujemanje v večjem delu ubesedene vsebine. Če se vprašamo, kaj je v slovnični metafori rabljeno v drugotnem, prenesenem pomenu, potem so to določena slovnična sredstva. S stališča specializiranosti slovničnih sredstev za izražanje določenih vsebin (pomenov) lahko rečemo, da gre za preneseno rabo slovničnih sredstev.

Pri leksikalni metafori (npr. *poplava* P₀ samostalnik 'velika količina vode ob razlitju, razširjenju po površini' → PM₁ količinski izraz, z rodilnikom 'izraža, da je v rodilniku imenovana danost prisotna v veliki količini, množini') se drugotnost (motiviranost) nanaša na razmerje z

dobesednim pomenom; dobesedni pomen je preko pomenskega prenosa prisoten v motiviranem pomenu, metaforični motivirani pomen je z ozirom nanj drugotni pomen. Razmerju nemotivirani pomen – metaforični pomen pri leksikalni metafori s stališča inherentne drugotnosti ustreza razmerje kongruentno – metaforično (nekongruentno) pri slovnični metafori.

Primerljivost področja metaforičnosti pri leksikalni metafori in slovnični metafori je zlasti prepričljivo razvidna, če obe vrsti metafore modeliramo kot postopek, v katerem pride bodisi do metaforične izrazitve dane vsebine (slovnična metafora) ali pa do poimenovanja določene danosti z leksemom v prenesenem pomenu (leksikalna metafora). Metaforičnost slovnične metafore je v tem, da so določena slovnična sredstva rabljena v drugotnem pomenu (tj. ne v tistem, za katerega so specializirana). Slovnična metafora je vpeljana kot pojem, ki dopolnjuje, pogosto pa tudi omogoča splošno znano leksikalno metaforo.

4.3.5 Medpodročna preslikava pri leksikalni metafori in slovnični metafori

V poznejših obravnavah slovnične metafore (Halliday, Matthiessen 1999: 232-234) se razdalja in različnost med leksikalno metaforo in slovnično metaforo zmanjšuje in končno celo ukinja. Razlikovanje med leksikalno metaforo in slovnično metaforo se preseli na področje pomenske intenzivnosti: obstoji manjša pomenska intenzivnost slovničnih izraznih sredstev in mnogo večja pomenska intenzivnost leksikalnih izraznih sredstev. Tako v primeru slovnične metafore kot leksikalne metafore gre za spremembo oz. varianto v izrazitvi, le da je pri leksikalni metafori sprememba omejena na izbiro leksema (*glasno ploskati* – *viharno ploskati*), pri slovnični metafori pa vključuje slovnico in leksiko (*glasno ploskati* – *viharen aplavz*, *glogol* – samostalnik). V navedeni leksikalni metafori (*viharen aplavz*) je leksikalnopomensko področje 'glasnost' preslikano na leksikalnopomensko področje 'vremenski dogodek'; na osnovi asociacije med bučnim ploskanjem in viharjem se kot rezultat medpodročne preslikave lastnost ploskanja identificira ob vremenskem pojavu. V primeru slovnične metafore (*glasno ploskati* – *viharen aplavz*, *glogol* – samostalnik) je slovničnopomensko področje 'dogodek', za izražanje katerega je specializiran glagol, preslikano v slovničnopomensko področje 'udeleženec', izraženo s samostalniško besedo. Metaforični princip medpodročne preslikave je v obeh primerih isti.

Doslej ugotovljeno o razlikovanju slovnične metafore in leksikalne metafore je mogoče povzeti: Pri leksikalni metafori so za izrazitev dane vsebine uporabljene leksikalne enote v metaforičnem, drugotnem pomenu, pri slovnični metafori pa so za izrazitev uporabljena drugotna, nekongruentna, torej metaforična slovnična sredstva. Na prvi pogled je leksikalna metafora nekaj drugega kot slovnična metafora, ker se, tradicionalno gledano, leksikalna metafora pojmuje s stališča leksema, zgolj kot lastnost leksema, da vključuje poleg osnovnega pomena še metaforičnega motivirani pomen oz. da je za dani pomen ugotovljeno, da je nastal po postopku metaforičnega pomenskega prenosa. To je statični pogled, uklenjen s pojmom leksema kot zamejene pomensko-izrazne enote. V zvezi s slovnično metaforo se stališče spremeni, metaforičnost, tj. izbira metaforične izrazitve, je umeščena nekam na pot od vsebine (pomena) do izrazitve le-te, pri čemer je izrazitev lahko kongruentna izrazitev ali pa slovnična metafora.⁴⁵

⁴⁵ V kontekstu primerjave leksikalne metafore in slovnične metafore se v novi luči pokaže pomembnost vpeljave kategorialnega pomena kot sestavine slovarskega pomena, ki ima specifično vlogo, poleg denotativnega pomena. (SLP: 30-44) Kategorialni pomen, izražen preko KPS, dejansko reprezentira v modelu slovarskega pomena slovnično področje, na katerem živi slovnična metafora.

Medpodročna preslikava kot skupna značilnost slovnične metafore in leksikalne metafore potrjuje še eno njuno skupno značilnost: tako slovnična metafora kot leksikalna metafora izpolnjujeta vlogo razširjanja semantičnih sredstev za konstruiranje izkustva v jeziku.⁴⁶

4.3.6 Usmerjenost v konkretno

Pomenski prenos pri leksikalni metafori je večinoma usmerjen od abstraktnega h konkretnemu (npr. 'velika količina' česa → *poplava česa*). Tej usmeritvi ustreza tudi slovnična metafora, kar je razvidno iz množičnega realiziranja slovnične metafore v posamostaljenjih (npr. *Marija je ugleдалa nekaj čudovitega* → *Marijin pogled...*).⁴⁷

4.3.7 Različnost v stopnji pomenske intenzivnosti pri slovnični metafori in leksikalni metafori

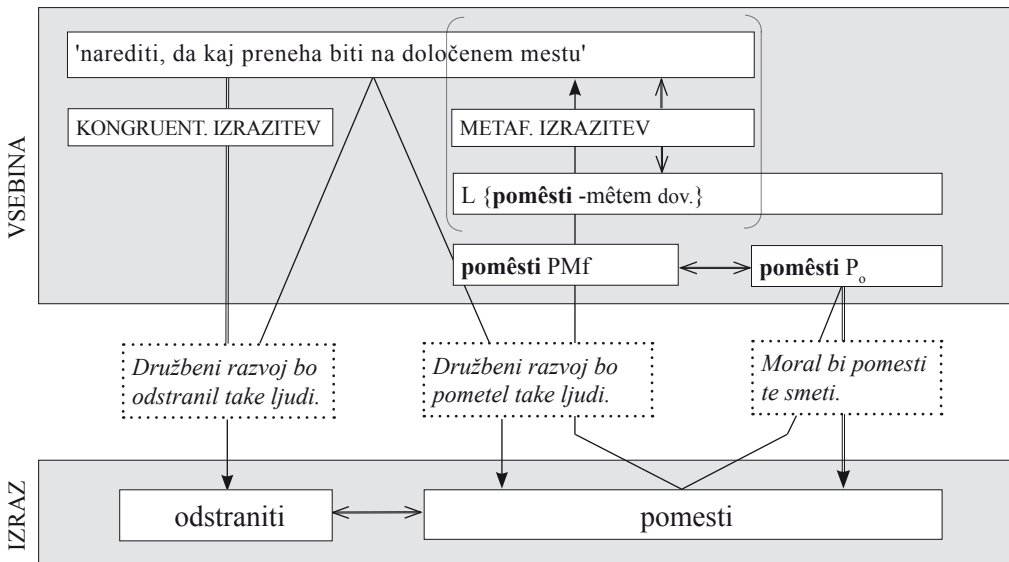
Razlikovanje med slovnično metaforo in leksikalno metaforo zadeva različnost medsebojno neločljivo povezanih področij, tj. področje slovarja in področje slovnice: Ti dve področji se med drugim razlikujeta po tem, kolikšno stopnjo pomenske intenzivnosti premoreta pri izražanju (z drugimi besedami pri odslikavanju ali jezikovnem vzpostavljanju ali jezikovnem konstruiranju) zunajjezikovne vsebine oz. zunajjezikovnega izkustva. Slovar kot nosilec ideacijske metafunkcije jezika je v izražanju zunajjezikovne vsebine neprimerno bolj razčlenjen in natančen kot slovnica; slovarska izrazna sredstva, med njimi tudi leksikalna metafora, premorejo višjo stopnjo pomenske intenzivnosti. (Halliday, Matthiessen 1999: 233-234)

Pojem *pomenska intenzivnost* je v slovenskem leksikalnem pomenoslovju prisoten v pomenu 'pomenska prepoznavnost' ali 'pomenska razločevalnost'. (Vidovič Muha 2000:46; 2006: 29) Strukturalno modelirani pomen leksema je določen s stremi sklopi pomenskih sestavin, UPS, RPS in KPS, različnih glede pomenske intenzivnosti: od KPS z najnižjo stopnjo pomenske razločevalnosti do RPS z najvišjo stopnjo pomenske razločevalnosti (določanje pomenov s prepoznavanjem posebnega v okviru splošnega). (Vidovič Muha 2006: 29) – Termin pomenska intenzivnost v zvezi s slovnično metaforo je – sklicujoč se na primerljivost z opisanim pojmom pri strukturalno modeliranem slovarskem pomenu – prilagojeno uporabljen za pojem, na katerega se nanaša ubeseditvena razčlenitvena natančnost (*delicacy*), vezana na pojem t. i. ideacijske baze. (Halliday, Matthiessen 1999: 14) Pojem ideacijske baze je vezan na določen pogled v okviru sistemske funkcijske slovnice; pojem *delicacy* se nanaša na to, koliko razčlenjeno, podrobno je v jeziku skonstruirana zunajjezikovna stvarnost. Morda je za *delicacy* še najbolj ustrezen prevod *natančnost, prefinjenost*, za lažjo razumljivost (razumljivost tudi brez natančnega upoštevanja najožjega koncepta funkcijske sistemske slovnice po Halliday, Matthiessen 1999) recimo *ubeseditvena razčlenitvena natančnost*.

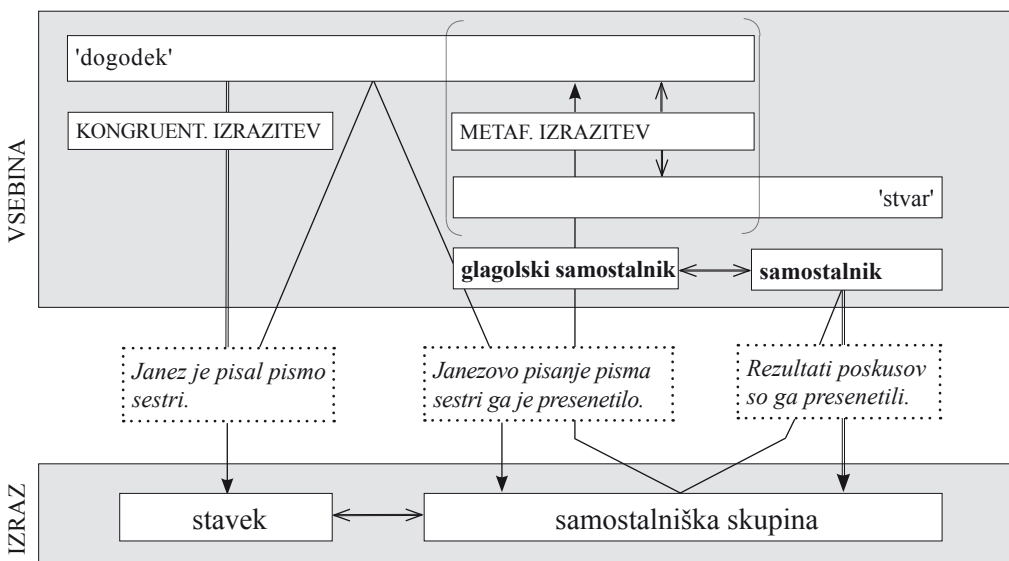
Slovnična metafora vključuje vnovično (variantno) konstruiranje danega področja v okviru nekega drugega področja, pri čemer obe področji pripadata slovnici; npr. pri slovnični metafori posamostaljenju se glagolski dogodek nadomesti z udeležencem. Npr.: *Marija je ugleдалa nekaj čudovitega*. – *Čudovit pogled se je odprl Marijinim očem*. Leksikalna metafora prav tako vključuje vnovično konstruiranje enega področja v okviru drugega področja; toda ta področja so bolj natančno določena (prefinjena, razčlenjena) znotraj celotnega semantičnega sistema. Npr. kongruentna izrazitev *dom, bivališče* ima variantno izrazitev v metaforičnem pomenu leksema gnézdó -a s s konotacijo varnosti, zaščitenosti, ki jo prinaša motivirajoči pomen ('bivališče, namenjeno ptičjim mladičem, zato skrito in varno'), ki je kongruentna izrazitev *dom, bivališče* nima ali vsaj ne v tolikšni meri.

⁴⁶ V tem pogledu sta leksikalna metafora in slovnična metafora na določen način vzporedni s konceptualno metaforo: tako kot ima konceptualna metafora vlogo širjenja pojmovnih možnosti, tako imata leksikalna metafora in slovnična metafora vlogo širjenja jezikovnoizrazitvenih možnosti.

⁴⁷ Primer usmerjenosti h konkretnemu pri slovnični metafori je tudi samostalniški povedkovnik: namesto izvorno lastnostnega poimenovanja v povedkovniku je metaforično uporabljen samostalniki, prototipsko pomensko specializiran za poimenovanje konkretnih ločljivih danosti (prim. Taylorjeva prototipska določitev samostalnika).

(4) Leksikalna metafora: leksem *pomêsti* -mêtem dov.

(5) Slovnična metafora v posamostaljenju



4.3.8 *Razmerje med slovnično metaforo in leksikalno metaforo kot kontinuum slovnice in slovarja*

Slovnica in slovar predstavljata kontinuum v smeri naraščajoče pomenske intenzivnosti pripadajočih izraznih sredstev. Leksikalna področja, vključujoč slovnico, so dejansko bolj natančno razčlenjena, z večjo pomensko intenzivnostjo opremljena slovnična področja. Vzemimo npr. izsek iz slovničnega področja (kategorije) samostalnika, ki vsebuje KPS števno+, živo+, človeško-; temu slovničnemu področju ustreza na slovarski ravni, za katero je značilna večja razčlenitvena natančnost oz. pomenska intenzivnost, mnogo obsežnejše leksikalnopomensko (slovarsko) področje, ki v primeru navedenih KPS števno+, živo+, človeško- vključuje obsežno vrsto slovarskih enot, najmanj listo (seznam) vseh poimenovanj živali. Vendar se višja stopnja pomenske intenzivnosti leksikalnopomenskega področja (v primerjavi s slovničnim) ne nanaša zgolj na liste (sezname) izoliranih poimenovanj, pač pa vključuje usposobljenost leksikalnih izraznih sredstev kot celovitega sistema za izražanje visoke stopnje pomenske intenzivnosti. V tem okviru ima odločilno mesto leksikalna metafora, in to v tesni povezavi s slovnično metaforo.

5 METAFORA V SPLOŠNIH JEZIKOVNIH PRIROČNIKI

5.1 Slovenske slovnice

Védenje o metafori kot jezikovnem pojavu so na splošni ravni posredovale vse slovenske slovnice od Breznikove (1916) dalje. Breznik uvršča metaforo (skupaj z metonimijo) med trope, za katere meni, da so posebnega pomena za izražanje misli in čustev, saj izbira metafore in metonimije namesto »prave besede« vedno vključuje tudi avtorjevo oceno poimenovanega, njegov odnos do poimenovanega. (Breznik 1916: 220-227) Iz tega je mogoče sklepati, da Breznik metaforo pojmuje zlasti v njeni preimenovalni funkciji (»namesto prave besede«). V prvi izdaji slovnice Breznik v definiciji metonimije učinkovito poudarja razliko nasproti metafori, ki je enako pomembna za definiranje same metafore: » ... dočim sloni metafora le na podobnosti, t. j. taki podobnosti, ki nam jo kaže naša domišljija in pri kateri se nič ne vprašamo, če sta predmeta res tudi zunaj naše domišljije v kaki zvezi med seboj, morata biti pri metonimiji predmeta nujno, naravno zvezana, bodisi po notranje, umsko, ali pa po zunanje.«⁴⁸ Razlika med metaforo in metonimijo je prikazana natančno v smislu ocene, da je metafora nepredvidljiva, metonimija pa predvidljiva; da je povezanost med pomeni pri metafori umeščena v domišljijo, pri metonimiji pa poudarjena nujnost objektivne povezanosti (časovne, prostorske).

Poznejše slovnice prinašajo o metafori podobno vsebino z manjšimi prilagoditvami. V *Slovenski slovnici za tretji in četrti razred srednjih in sorodnih šol* (1940: 161) je ob grafičnem prikazu ponazorjeno samo načelo metaforičnosti, kjer je posebej poudarjen specifični značaj povezovalne lastnosti. Povezovalna lastnost je lahko tako kompleksna, da je ni mogoče ubesediti z enim samim izrazom (*cvetoča roža : cvetoče lice = barva, nežnost, voljnost, ljubkost, lepota*). *Slovenska slovnica* 1956 skrajšano povzema prikaz metafore iz slovnice 1940. Vsebuje poseben razdelek *Vrednost metafore* (66-67), v katerem je opozorjeno na stilno vrednost, ki je prikazana kot bistvena značilnost metafore. Stilno nevtralnih pomenov med primeri za metaforo sploh ne navaja, drugače kot Breznikove slovnice, kjer so bili navedeni v razdelku »poosebitve« številni primeri nevtralnih metafor. Metaforično nastajanje novih pomenov na osnovi podobnosti je omenjeno tudi v *Slovenskem knjižnem jeziku II* J. Toporišiča, in sicer s ponazorilom samostalnikov *dekle in jezik*. (Toporišič 1966: 88) *Slovenska slovnica* 1976 in njene dopolnjene izdaje v zvezi z metaforo ne prinašajo nič novega.

5.2 Slovar slovenskega knjižnega jezika

Slovar slovenskega knjižnega jezika kot razlagalni slovar praktično edini omogoča vpogled v metaforično povezovanje pomenov v slovenskem jeziku. V slovaropisnotehničnih rešitvah se pri tem podreja zasnovnim določilom glede prikazovanja pomenov. Med temi določili je za izkazanost metaforičnih pomenskih izpeljav bistveno, kako je določen tip slovarskih razlag. Razlage naj bi ustrezale informativno-normativnemu značaju slovarja s tem, da »zajemajo tiste pomenske oz. funkcijske prvine, ki so bistvene za enotno predstavo pojma«. (SSKJ Uvod, odst. 41) Pri razlaganju je torej na prvem mestu upoštevan splošni predstavni vidik. V tem načelu je hkrati napovedano možno razhajanje med pomenskostrukturnim razlagalnim vidikom, ki eksplicira metaforičnost dane medpomenske povezave, in vidikom, kot ga tipsko kažejo obstoječe

⁴⁸ V naslednjih izdajah slovnice (1921 – 1941) je to pojasnilo opuščeno.

slovarske razlage v SSKJ s tem, ko sledijo merilu predstavnosti denotata ali pa merilu normativnosti (navajanje sinonimov namesto definicijske razlage). Za ponazorilo te vrste razhajanja je mogoče vzeti v slovarskem sestavku **gnézd**o -a s metaforično povezana pomena, ki sta razložena: 'prostor, ki ga pripravi ptica za nesenje jajc in valjenje' (*Mladiči so že zleteli iz gnezda, lastovičje gnezdo*) - 'dom, stanovanje' (*Končno sta si priborila lastno gnezdo*); za metaforično motivirani pomen je izbrana sinonimna razlaga, ki je s stališča predstavnosti denotata primerna, pri čemer pa ostaja neubesedena utemeljitev metaforične izpeljanosti.

O prikazu metaforičnih pomenskih razmerij *Uvod* v SSKJ ne govori neposredno. Še največ je o tem vprašanju posredno mogoče izvedeti iz razdelka *Vrstni red pomenov* (SSKJ, *Uvod*, odst. 72.76), kjer je razvidno že omenjeno ločevanje med osnovnim pomenom kot slovaropisnim pojmom in izhodiščnim, motivirajočim pomenom kot pomenotvornim pojmom. Osnovni pomen je s stališča slovarskega sestavka v SSKJ tisti, ki je na prvem mestu; v sodobnem knjižnem jeziku je to pomen, s katerim je dani izraz med nevtralnimi izrazi za dano vsebino najmočnejši. V slovarskem sestavku je to lahko tudi motivirani pomen, ki je v tem primeru na prvem mestu, zaradi česar je metaforičnost medpomenskih povezav manj razvidna. V zvezi z metaforo je nadalje pomembna omemba pomenskih sprememb, označenih s *pren.* in *pooseb.*, ki se nanašata na vezanost metaforičnega pomenskega prenosa na enovrstno ali enkratno sobesedilo. (SSKJ *Uvod*, odst. 123, 122)

Pri postopku izdelave slovarskega sestavka je bila metafora prepoznana kot tip pomenske izpeljave; v slovarju, ki prikazuje pomenskost s sinhronega vidika, se to posebej ne označuje, čeprav je upoštevano pri razvrščanju pomenov. Z oznakami glede nastanka (*pren.*, *pooseb.*) so označeni samo pomeni, ki še niso leksikalizirani do tolikšne mere, da bi jih slovaropisno prikazovali kot samostojne pomene. (Napotki I: 2-4) V *Napotkih* je največ o metaforičnosti razloženo s primerom pomenske analize samostalnika *jezik*, kjer je povezava med pomenoma 'organ v ustih' in 'del predmeta' (*jezik pri čevlju*) opredeljena »z elementom podobnosti glede na obliko« in imenovana kot metaforični nastanek novega pomena. (Napotki I: 66) Poudarjena je ohlapnost tako nastalega pomena, saj bi vsak od pripadajočih mu zglede (*jezik pri čevlju*, *usnjen jezik pri denarnici*; *jezik kopnega*; *iz topov so švigali krvavi jeziki*; *jezik gorečih sveč*; *ognjeni jeziki so lizali streho*; gl. sestavek **jězik** -a m v SSKJ) lahko imel svojo razlago, glede na to, da vsakemu zgledu pripada različni denotat. (Napotki I: 66-67)

Analitični prikaz metafore v leksikalnem sistemu

0 UVOD

Pregled razumevanja metafore v leksikologiji v prejšnjem poglavju kaže, kako se obravnave metafore medsebojno razlikujejo v skladu z različnim teoretičnim in metodološkim pristopom k jeziku in jezikovnemu pomenu. Ob tem imajo skupni imenovalac v pojmovanju metafore kot pomenske danosti, ki jo omogoča asociativno povezovanje različnih vsebin. Splošno se priznava dve vrsti konkretizacij metafore: 1. metafora kot enakovredna pomenska sestavina poimenovalnega sistema, imenovana tudi konvencionalna metafora in umeščena v navadno, običajno, regularno jezikovno rabo, in 2. individualna metafora, imenovana tudi dinamična metafora ali priložnostna metafora, značilna zlasti za umetniški jezik.

Sicer različne leksikološke obravnave dopuščajo pri definiranju metafore ločevanje treh usmeritev: 1. strukturalno pojmovanje metafore, utemeljeno v pomenskosestavinskem modelu slovarskega pomena (Filipec, Gortan Premk, Vidovič Muha, Snój); 2. pojmovanje jezikovne metafore kot sredstva, s katerim se dokazuje obstoj konceptualne metafore (Kržišnik, Kržišnik – Smolić, Moon); 3. pojmovanje metafore kot aktiviranja določenega pomenskega potenciala besede v besedilu, ki je ugotovljiv iz sintagmatskih vzorcev, pripadajočih dani metafori (Halliday, Hanks).

Če se sprašujemo o stopnji določenosti metafore kot jezikovnopomenske danosti, potem se tudi v tem pogledu potrjujejo siceršnje razlike med posameznimi teoretičnimi usmeritvami. Leksikalizirana metafora, definirana kot strukturalno zamišljeni slovarski pomen, izpeljan na osnovi tipološko določene dinamike pomenskih sestavin (nastop nove uvrščevalne pomenske sestavine na osnovi asociativno povezanih vsebin), predstavlja metodološko najbolj dosledno določitev metafore, ki pa je tudi v največji meri shematizirana in poenostavljena. Najbolj se pojmovni določitvi izmika slovarska metafora, če se določa znotraj korpusnega pristopa, ki se pri določitvi metaforičnega pomena sklicuje izključno na upoštevanje sintagmatskih vzorcev za določeni metaforični pomen, in sicer vzorcev, kot jih potrjuje korpusno zbrano gradivo.

Strukturalna določitev leksikalizirane metafore se znotraj ugotovljenih definicijskih različic potrjuje kot ustrezna za temelj gradivne analize, čeprav sama zase ni neproblematična. Pri tej definiciji se leksikalizirana metafora enači s slovarskim pomenom, obstoječim kot hkratnost denotativne pomenskosti in kategorialne pomenskosti. Pri opisu metaforične pomenske izpeljave se v okviru denotativne pomenskosti ugotavlja, da izpeljavna povezava med motivirajočim pomenom in metaforično tvorjenim pomenom ni vselej razvidna na ravni pomenskosestavinske zgradbe, pač pa lahko ostaja zunaj te, tj. v okviru neopomenjenih vsebinskih lastnosti. To dej-

stvo je mogoče razumeti kot odraz avtonomnosti na eni strani upomenjene vsebine in na drugi strani slovarskega pomena. Ob tem se zastavlja vprašanje, kako raziskovati leksikalizirano metaforo kot jezikovnosistemsko danost v vsej njeni kompleksnosti (tj. vključujoč za metaforo konstitutivno asociativnost, vlogo slovarskega pomena in slovarja kot poimenovalnega sistema), če pa pomenskopovezovalno jedro lahko obstaja zunaj slovarskega pomena. Poleg tega vsebinske povezave, ki v asociacijah omogočajo metaforične pomenske prenose, neposredno niti ne odražajo povezav med v stvarnosti obstoječimi danostmi, pač pa odražajo povezave, kot obstoje v mišljenju. Ta raven metaforičnih pomenskih prenosov je neposredno s stališča jezikovnega sistema neulovljiva. Dejansko se z njo učinkoviteje lahko ukvarjajo nejezikoslovne discipline, npr. literarna veda, zgodovina, etnologija, kulturologija ipd.⁴⁹ Leksikalno pomenslovje pa se mora v tem okviru zadovoljiti s klasificiranjem metaforičnih pomenskih izpeljav glede na pomenske skupine, v katere se uvrščajo metaforični pomeni.⁵⁰

Gradivna analiza ima torej glede na ugotovljeno raznolikost v določanju pojma metafora na voljo več možnosti zbiranja in interpretiranja gradiva in prav tako več možnosti kombiniranja podatkov, pridobljenih v okviru različnih pristopov. Razlike med temi možnostmi so pomembne zlasti s stališča doseganja cilja, čim bolj celovito upoštevati jezikovne danosti, ki so udeležene pri metaforičnem izražanju vsebin.

Pri iskanju uresničljive možnosti gradivne analize je bilo odločilno zavedanje vsesplošne intenzivne prisotnosti slovnice v poimenovalnem sistemu; zavedanje, ki vključuje sporočilo, da je smiselno iskati sistemske zakonitosti metaforičnega pomenskega spreminjanja v slovnici, v slovnicih možnostih izražanja različnih pomenov. To se enakovredno potrjuje v samem jezikovnem gradivu, kot ga na osnovi pomenskih analiz posreduje *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Namreč, metaforično tvorjeni pomeni, kot jih je mogoče identificirati znotraj besedila slovarskih sestavkov, razločno kažejo, da je leksikaliziranost metaforičnega pomena vselej vezana na določeno slovnično strukturo.

Upoštevanje načelne ugotovitve glede določenosti metafore kot sestavine leksikalnega sistema in upoštevanje realne možnosti obvladovanja jezikovnega gradiva, se je tako do nedavnega za raziskovanje leksikalizirane metafore v slovenskem jeziku kot realno možen pristop potrjevala povezava strukturalno modeliranega slovarskega pomena in slovnične metafore.

⁴⁹ V tej zvezi je razumljivo stališče kognitivnega pomenoslovja, ki pri raziskovanju jezikovnih potrditev za konceptualne metafore predpostavlja najširši krog sodelujočih, pri čemer se leksikalno pomenoslovje z eksaktnim metodološkim aparatom praviloma ne omenja. Prim. Będkowska Kopczyk 2004.

⁵⁰ Primer te vrste klasifikacije vključuje obravnavo leksikalizirane metafore v Novak 2004 (75-91) in v Snoj 2004 (163-181).

1 PREPOZNAVANJE IN OPISOVANJE METAFORIČNE POMENOTVORNOSTI

Glede na ugotovitev, da se kot realno možen pristop k metafori potrjuje povezava strukturalno modeliranega slovarskega pomena in pojma slovnična metafora in glede na siceršnjo razsežnost področja, kot ga vključuje pojem *metafora v leksikalnem sistemu*, se kaže smiselno, da se za gradivno analizo izbrani pristop utemelji tako, da se ga predstavi operativno, tj. v funkcionalni povezavi z načrtovano gradivno analizo. Temu je namenjeno spodnje poglavje, v katerem so pojmi, prisotni v nadaljnjem razpravljanju, prikazani v obliki definicij in komentarjev.

Izbor temeljnih postavk za gradivno analizo je rezultat medsebojnega vplivanja dveh dejavnikov. Eden od teh je neposredno upoštevanje jezikovnega gradiva. Drugi dejavnik je leksikološki pogled na jezikovne danosti, udeležene pri uresničevanju metafore v leksikalnem sistemu.

1.1 POJEM METAFORA V LEKSIKALNEM SISTEMU IN GRADIVNA ANALIZA

Glede na možni širši obseg pojma *metafora* (npr. metafora kot mišljenjska zmožnost), je potrebno eksplicirati omejitve, da je predmet tukajšnje obravnave *jezikovna metafora*. *Jezikovna metafora* vključuje različne jezikovne danosti, udeležene pri obstoju, razvoju jezikovnih izrazil, povezanih s pomenskimi prenosi na osnovi asociativno utemeljenih medpodročnih preslikav (gl. grafični prikaz (6) *Metafora kot slovarsko-slovnična kategorija*, str. 68). Tradicionalno so bile to danosti, opredeljene kot »besede v prenesenem pomenu«, »metaforični pomenski prenosi«, »metaforični zgodovinski razvoji besed« ipd., pri čemer se je slovar pojmoval kot razmeroma negiben, linearen nabor imenovalnih sredstev. Ob sodobni uzaveščenosti neločljive povezanosti leksikalnega sistema in slovnice in ob upoštevanju leksikaliziranosti kot pomenotvorne kategorije pa se naslovni pojem »metafora v leksikalnem sistemu« pojmuje bolj kompleksno in se določa v okviru teh temeljnih pojmov: 1. leksikalna metafora, 2. leksikalizirana metafora, 3. slovarska večpomenskost, 4. prvotnost in drugotnost izrazitve dane vsebine, 5. metaforična sopomenskost in soizrazitvenost, 6. slovnična metafora, 7. prisotnost metafore v sinhroni in diahroni perspektivi.

1.1.1 Leksikalna metafora

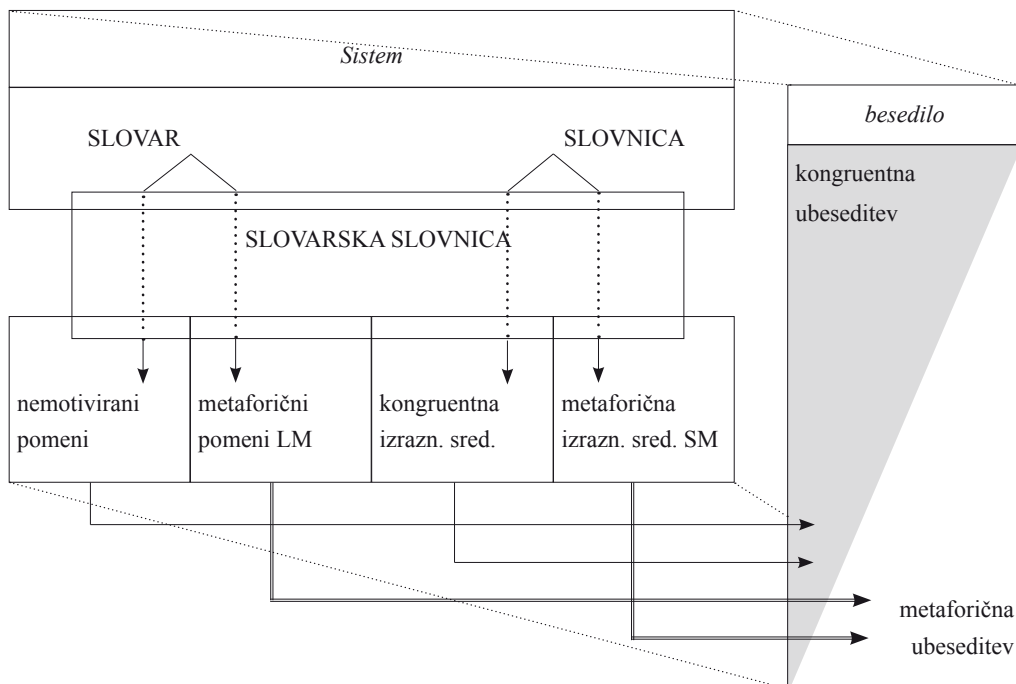
Leksikalna metafora se nanaša na zmožnost slovarske enote (leksema), da poleg osnovnega pomena lahko vključuje drugotni pomen (enega ali več), in sicer na osnovi medpodročne preslikave, vezane na asociacije med različnimi vsebinami. Leksikalna metafora je npr. pri jezikovnem izrazu *metuljček-čka* m obstoj pomena 'dodatek k moški obleki' poleg izhodiščnega 'žuželka z dvema paroma pisanih kril'. Pomenska izpeljava je utemeljena v medpodročni preslikavi pojma s področja 'živalsko telo' na področje 'predmet/ izdelek za določeno rabo'.⁵¹

Leksikalna metafora je določena kot zmožnost metaforičnega pomenskega prenosa ne glede na to, ali je pomenski prenos ustaljena sestavina poimenovalnega sistema danega jezika ali pa

⁵¹ Več o medpodročni preslikavi gl. na str. 72-75.

je uresničen v enkratni rabi in razumljiv samo v priložnostnem, enkratnem sobesedilu. S tem je leksikalna metafora nadpomenka za leksikalizirano metaforo v ožjem terminološkem pomenu (metaforično motivirani slovarski pomen; gl. določitev pri Leksikalizirana metafora v nadaljevanju) in vključuje tako ustaljene, običajne, konvencionalne metaforične pomske prenose kot tudi enkratne, priložnostne metaforične rabe, značilne zlasti za umetnostna besedila.

(6) *Metafora kot slovarsko-slovnična kategorija*



Slovarska slovnica slovnica s stališča udeležnosti slovničnih lastnosti in slovničnih struktur pri izražanju pomenov

LM leksikalna metafora

SM slovnična metafora

1.1.2 Leksikalizirana metafora

Pojem *leksikalizirana metafora* se nanaša na specifičnost metaforičnega pomskega prenosa s stališča ustrežanja zahtevam glede strukturiranosti slovarskega pomena. Specifičnost leksikalizirane metafore v primerjavi z leksikalno metaforo je v tem, da je metaforično motivirani pomen v danem slovarju (poimenovalnem sistemu) prisoten v tistih razmerjih z drugimi pomeni (sopomenskost, pod- in nadpomenskost, protipomenskost ipd.), ki mu potrjujejo vrednost slovarskega pomena. Pojem leksikalizirana metafora se tako povezuje z izpolnjevanjem trojice pogojev: 1. obstoj motiviranega pomena poleg motivirajočega, in sicer v razmerju drugotno – prvotno; 2. motivirani pomen je rezultat procesa metaforizacije (medpodročna preslikava na osnovi asociacije med vsebinama); 3. motivirani pomen je leksikaliziran v smislu ločljivosti od

drugih pomenov preko razmerij, vzpostavljenih z drugimi pomeni znotraj slovarja kot sistema. Prim. o leksikaliziranosti in leksikalizaciji še razdelek *Metaforična pomenska izpeljava in strukturalni model slovarskega pomena* str. 70.

Razmerje med leksikalno metaforo in leksikalizirano metaforo je nadalje mogoče opisovati takole: Za leksikalno metaforo zadošča, da je pri besedi izkazana metaforična pomenska izpeljava, torej raba besede v neosnovnem pomenu na osnovi asociacije med različnima vsebinama. V literaturi se izraz leksikalna metafora pogosto nanaša na t. i. konvencionalno metaforo, da se ločuje od literarne (enkratne, individualne) metafore ali v sodobnem času za poudarjanje razlike med konceptualno metaforo in jezikovno metaforo. – Znotraj strukturalnega slovarskega pomenoslovja je leksikalizirana metafora (imenovana tudi slovarska metafora, uslovarjena metafora, metaforični slovarski pomen) prisotna kot povezava pojmov slovarski pomen (leksikalni pomen) in metafora. Za leksikalizirano metaforo je značilno, da ima medpodročno preslikavo vgrajeno v sicer sistemsko strukturiran slovarski pomen v smislu hierarhične zgradbe iz skladijsko nadrejene UPS in skladijsko podrejenih RPS. Leksikalizirana metafora se preko te zgradbe umešča v poimenovalni pol jezikovnega sistema. Leksikaliziranost se nanaša na njeno pomensko samostojnost, razločevalnost nasproti drugim slovarskim pomenom, in sicer na osnovi vzpostavljenih različnih pomenskih razmerij z drugimi enotami sistema (pod- in nadpomenskost, sopomenskost itd.). Specifičnost leksikalizirane metafore v primerjavi z osnovnimi, nemotiviranimi pomeni je v tem, da je pri besedilni uresničitvi vezana na določeno slovnično strukturo, in sicer tipsko vezana (kot član določenega tipa metaforične pomenske izpeljave, npr. vezanost metaforičnega količinskega pomena pri samostalniku na zvezo z roditeljskim (*morje sreče*)).

Izraz *leksikalizirana metafora* se v širšem pomenu poleg tega lahko povezuje s splošnejšim pomenom prilastka *leksikalizirani*: 'ki je v skladu z zakonitostmi danega leksikalnega sistema'. V zvezi z metaforo in metaforičnim pomenskim prenosom se to nanaša na ustreznost metaforičnega pomenskega prenosa s stališča smiselčnosti, razumljivosti ubeseditve, v kateri se konkretizira metaforični pomenski prenos. V tem pomenu se *leksikalizirana metafora* lahko pojmuje kot sopomenska z *leksikalno metaforo*, le da je pri *leksikalizirani metafori* eksplicitno izražena strukturiranost danega metaforičnega pomenskega prenosa v smislu slovarskega pomena in temu ustrezno zagotovljena razločevalnost znotraj leksikalnega sistema danega jezika.

Metaforični preneseni pomeni, kot so pojmovani v okviru gradiva za tukajšnjo razpravo, praviloma prekrivno vključujejo oba pojma, leksikalno metaforo in leksikalizirano metaforo. Različnost med njima se upošteva in izkazuje glede na stališče, s katerega se obravnava dani metaforični pomenski prenos, in to v razpravnem besedilu odloča o rabi obeh izrazov. S stališča sporazumevalne in sporočanje funkcije jezika kot sistema se obravnavajo metaforični preneseni pomeni zlasti kot leksikalizirana metafora. Pojem leksikalna metafora je aktualen zlasti razlikovalno v razmerju do pojma slovnična metafora ali pojma konceptualna metafora.

1.1.3 Večpomenskost, besedotvorje

Uresničitev leksikalizirane metafore v znotrajleksijski pomenski izpeljavi se kaže v metaforični večpomenskosti. V primeru, da metaforična pomenska izpeljava vključuje novi nabor kategorialnih pomenskih lastnosti (tj. novo skladijsko vlogo in preko te novo besednovrstno določitev) v primerjavi z izhodiščnim pomenom, je pomenotvorna izpeljava hkrati tudi besedotvorni postopek, v katerem nastane nova leksikalna enota (npr. samostalnik → povedkovnik).

1.1.4 Prvotnost in drugotnost izrazitve dane vsebine

Metaforična pomenotvornost je izdatno udeležena pri kategoriziranju vseh izrazitvenih možnosti glede na merilo prvotnosti in drugotnosti.

1.1.5 *Metaforična sopomenskost oz. soizrazitvenost (sinekspresivnost)*

Poleg prvotne možnosti izrazitve dane vsebine / pomena, tj. izrazitve s specializiranim izrazilom za dano vsebino, je na osnovi medpodročne preslikave možna drugotna, metaforična izrazitev; obe možnosti sta v sopomenskem oz. soizrazitvenem razmerju.

1.1.6 *Slovnicična metafora*

Slovnicična sredstva so tista, ki omogočajo prvotno izrazitev dane vsebine ali pomena in drugotno, metaforično izrazitev na osnovi medpodročne preslikave. V izbirtosti med obema možnostma se utemeljuje pojem slovnicična metafora.

1.1.7 *Prisotnost metafore v sinhroni in diahroni perspektivi*

Danosti od 1.1.1 do 1.1.6 so v jeziku prisotne tako na sinhroni kot na diahroni ravni.

Raziskava metafore v leksikalnem sistemu slovenskega jezika v nadaljevanju je zasnovana tako, da izhaja iz sinhrono aktualnih metaforičnih pomenskih izpeljav, kot jih posreduje gradivo v SSKJ.⁵² To pomeni, da je v središču pozornosti metaforični pomenski prenos, tako znotrajleksemski, ugotovljiv kot večpomenskost, kot medleksemski, ugotovljiv kot besedotvorna konverzija (npr. samostalnik → povedkovnik). Medpodročna preslikava na osnovi asociacije med vsebinami je izhodišče za evidentiranje metafore kot sestavine leksikalnega sistema. Nadalje so v središču pozornosti slovnicične strukture, ki omogočajo metaforično jezikovno izražanje. Tako hierarhizirana obravnava metafore v leksikalnem sistemu je v skladu z dejstvom, da je slovnica tista, v kateri je pri metaforičnih pomenskih izpeljavah zasidrana predvidljivost oz. sistemskost.

1.2 METAFORIČNA POMENSKA IZPELJAVA IN STRUKTURALNI MODEL SLOVARskega POMENA

Teoretično izhodišče gradivne obravnave, kot je podana v nadaljevanju, je strukturalno pojmovanje slovarskega pomena in v okviru tega metaforične pomenske izpeljave. Temeljni vzorec zgradbe slovarskega pomena je izražen s formulo: 'P' = KPS [UPS / xRPS], ki se razvezuje tako: Slovarski pomen je glede na izhodiščno pomensko besednovrstno (stavčnočlensko) opredelitev (tj. opredelitev s kategorialnimi pomenskimi sestavinami (KPS)) definiran z uvrščevalno pomensko sestavino (UPS), ki je v podredni zvezi z relativno določenim številom (do dosežene razločevalnosti znotraj skupne UPS) razločevalnih pomenskih sestavin (RPS). (Vidovič Muha 2006: 29-30) Metaforični pomenski prenosi zadevajo bistvo slovarskega pomena s tem, ko temeljijo na spremembi nabora pomenskih sestavin, in sicer bodisi samo denotativnih PS, lahko pa tudi obojih, denotativnih in kategorialnih PS, pri medleksemskih metaforičnih izpeljavah celo na spremembi nabora kategorialnih pomenskih lastnosti (npr. pri izpeljavi samostalnik → povedkovnik).

Metaforični pomenski prenos poleg tega zadeva razmerje med vsebinskimi lastnostmi objektivne predmetnosti, na katero se nanaša jezikovno izražanje, in odslikavo abstrahiranih vsebinskih lastnosti te predmetnosti v slovarskem pomenu. V denotativnem delu slovarskega pomena (odslikava predmetnosti) je namreč preko denotativnih pomenskih sestavin izbran samo del abstrahiranih vsebinskih lastnosti, in sicer tistih, ki so razločevalne pri ločevanju danega pomena od drugih paradigmatsko povezanih (istovrstnih) pomenov v danem leksikalnem sistemu. Izbor abstrahiranih vsebinskih lastnosti za denotativne PS je voden (narekovan) znotraj samega pomenskega sistema danega jezika. Metaforični pomenski prenos, temelječ na asoci-

⁵² Sinhronost je poudarjena v tem smislu, da so izbrane tiste metaforične medpomenske povezave, ki jih sodobni jezikovni uporabnik brez posebne izvedenosti dojema kot realizacije medpodročnih preslikav.

aciji med vsebinami, pa je lahko utemeljen na kateri od vsebinskih lastnosti, ki niso pomenska sestavina, ki so torej zunaj denotativnega pomena.

Tako imamo npr. pri leksemu **gnéздо** -a s potrjena slovarska pomena: pomen P_0 'prostor v obliki zavarovanega ležišča, ki ga ima ptica za nesenje jajc in valjenje' in pomen P_{Mf} 'prostor, ki ga ima človek za stalno bivanje, navadno v družinski skupnosti' (v SSKJ nakazan kar z navedbo sinonimov *dom, stanovanje*, tj. brez razlage (!)). Iz same pomenskosestavinske zgradbe obeh pomenov ni mogoče utemeljiti njune medsebojne povezave, pač pa je povezavo potrebno poiskati na ravni vsebin, ki sta abstrahirani v obeh pomenih. Vsebina, pripadajoča pomenu **gnéздо** -a s P_0 , ki ni upomenjena v pomenskih sestavinah, je pa prisotna v metaforični pomenski povezavi obeh obravnavanih pomenov, je: 'prostor, ki ga ima ptica za nesenje jajc in valjenje, pripravljen tako, da je prilagojen življenjskim potrebam ptice in ustreza zahtevi, da zavaruje zarod in mu omogoči rast in razvoj; zato mora biti ta prostor za mladiče varen in udoben'.⁵³ Vsebina h **gnéздо** -a s P_{Mf} , ki prav tako ni upomenjena v pomenskih sestavinah, je pa prisotna v metaforični pomenski povezavi, je: 'človeško bivališče, kjer kdo stalno živi, navadno v družinski skupnosti, ki je po svojih lastnostih tako, da pozitivno izpolnjuje pričakovanja glede občutka varnosti, udobnosti za stanovalce, prebivalce, in sicer na način, kot to narekuje priklicanje (asociiranje) vsebine, pripadajoče izhodiščnemu, nemotiviranemu pomenu **gnéздо** -a s P_0 '. Opisani primer ponazarja bistveno značilnost metaforičnih pomenskih povezav, značilnost, ki se nanaša na razmerje med vsebinsko omogočanje asociativne povezave kot temelja metaforičnosti in med strukturiranostjo slovarskega pomena. Temelj metaforične medpomenske povezave (lahko) ni razviden iz samih pomenov, pač pa je razviden na ravni vsebin, katerih abstrakcija sta oba slovarska pomena. Neupomenjene vsebinske lastnosti (noemi) so pri metaforičnih pomenskih povezavah bistvenega pomena.

Za metaforični pomenski prenos pri leksikalizirani metafori je značilna pojavitev nove uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) v metaforično motiviranem pomenu. Pojavitev nove UPS je analogna rezultatu medpodročne preslikave, ki pri danem izrazu v metaforičnem pomenu zagotavlja identifikacijo nove vsebine (v primerjavi z izhodiščnim pomenom) na osnovi asociacije med obema v metafori udeležanima vsebinskima področjema.

Ponazorilo leksikalizirane metafore:

metuljček -čka m

P_0 'žuželka z dvema paroma pisanih kril' *Na cvet se je usedel metuljček.*

UPS P_0 'žuželka'

P_{Mf} '(modni) dodatek, navadno k moški obleki, v obliki pentlje na sprednji strani srajce' *privezati si metuljček/ metuljčka*

UPS P_{Mf} 'modni dodatek'

Slovarski pomen

Pojavitev nove UPS

Ubesejena vsebina

Medpodročna preslikava

'žuželka' →

'modni dodatek'

'žuželka glede na zgradbo telesa' →

'predmet glede na obliko, uporabnost'

⁵³ Vsebino motivirajočega pomena bi sicer bilo treba glede na ostale leksikalizirane pomenske izpeljave pri leksemu **gnéздо** -a s ('odročni kraj' in 'skrivališče') še dopolniti: '... da izpolnjuje te zahteve, mora navadno biti na skritem, nedostopnem kraju, za katerega nihče ne ve in se nihče ne meni'.

Za gradivno zasnovano raziskavo je izbrana interpretacija metafore, ki poudarja pojavitev nove UPS v metaforično izpeljanem pomenu kot osnovno definicijsko lastnost leksikalizirane metafore, ob upoštevanju kategorialnega pomena kot obveznega dela slovarskega pomena.

Ob izbiri strukturalnega modela slovarskega pomena za obravnavo leksikalizirane metafore je umestno omejitveno opozorilo glede veljavnosti tega modela.

Dvom v absolutno veljavnost klasičnega kategoriziranja pri opisovanju pomenov (pomenskosestavinska analiza) je utemeljen in ga ni mogoče ovreči, je pa mogoče na novo ovrednotiti na klasični kategorizaciji utemeljeno opisovanje pomenov: Pomenskosestavinska analiza, izhajajoča iz klasičnega modela kategoriziranja, nima možnosti priti do razlage, ki bi povsem prikazovala pomen; to niti ni njen namen. Pomenskosestavinsko analizo je treba razumeti v smislu modela, ki služi določeni (približni in poenostavljeni) ponazoritvi tega, kako so v jeziku pomeni razločevani in sestavljeni glede na to, kako se v jeziku uporabljajo. Poleg tega se dejstvo, da pomena ni mogoče razumeti, če ni vedenja o referentu, samo po sebi razume. (Taylor 2003: 33) – Privzeti model slovarskega pomena 'P' = KPS [RPS / xRPS] se jasno umešča v strukturalno pojmovanje jezikovne zgradbe. Kljub temu se tako modeliran pogled na jezik v določenem pogledu potrjuje z ugotovitvami korpusnega pristopa, če slednjega pojmuje kot metodo preverjanja predpostavk z gradivom, zbranim v obliki korpusov. Korpusni pristop podpira predpostavko, da se vsaj nekateri metaforično motivirani pomeni od motivirajočega pomena ločujejo s posebnimi sintagmatskimi vzorci. (Hanks 2004) V tej predpostavki je mogoče videti analogijo z vlogo kategorialnih pomenskih lastnosti, ki ustrezajo sintagmatskim razmerjem, v katera vstopa dani pomen z drugimi pomeni znotraj danega pomenskega sistema. – Korpusni pristop z možnostjo vpogleda v velikansko količino jezikovnih uresničitvev danega pomena je nadalje zaslužen za konstruktivno relativiziranje pojma slovarski pomen. Opozarja namreč na možnost, da je prototip pomena, ki se pripisuje dani besedi, pri vsakem članu jezikovne skupnosti drugače strukturiran, vendar jezikovna skupnost zagotavlja prisilo, da se velike razlike v rabi besed nenehno onemogočajo v procesu jezikovnega usposabljanja vsakega posameznega člana jezikovne skupnosti, tako da se končno oblikuje pri vseh članih jezikovne skupnosti zelo stereotipna jezikovna zmožnost. (Hanks 2004: 246) V tej stereotipnosti je mogoče videti potrditev za predpostavljene model slovarskega pomena, in to zunanjo, na strukturalni pogled na jezik nevezano potrditev. – Pri ugotavljanju, dokazovanju pomenov je v korpusnem pristopu poleg tega uporabna dopolnitev v poudarjanju dejstva, da besede nimajo pomena same zase, izolirano, pač pa da so pomeni medsebojno ločevani v neposrednem sobesedilu. (Hanks 2004: 248) Pri razdvoumljanju v zvezi z metaforičnim pomenom je nadalje najbolj pomembno prepoznavanje področja, ki mu pripada dano besedilo (npr. šport, kultura, moda itd.), in besedilni tip; oboje deluje pri vzpostavljanju pomena takoj, ko pride uporabnik v stik z besedilom, celo preden začne brati. (Hanks 2004: 265)

1.3 MEDPODROČNA PRESLIKAVA

Pojem *medpodročna preslikava* se na tem mestu uvaja kot splošna značilnost metafore, ki se pri leksikalizirani metafori uresničuje na specifični način.⁵⁴ Nanaša se na dejstvo, da se predstava določene danosti, obstoječe na nekem področju, uporabi pri identificiranju druge danosti na nekem drugem področju, in sicer na osnovi asociacije, ki se vzpostavi med obema danostma. Tako uveden pojem medpodročne preslikave se nato prilagaja specifičnostim, kot jih prinaša povezovanje asociativnosti in medpodročne preslikave s strukturalno modeliranim slovarskim pomenom. Pojem medpodročna preslikava učinkovito premošča interpretativno oviro, ki obstoji v dejstvu, da pri večini leksikaliziranih metafor pomenski opis na ravni pomenskih sestavin ne razkriva asociativnih povezav, ki so temelj metaforične pomenske izpeljave.

⁵⁴ Specifičnost medpodročne preslikave pri leksikalni metafori se poudarja z namenom zanesljive izključitve razumevanja, značilnega za kognitivno obravnavo konceptualne metafore, kjer je pojem medpodročna preslikava v specifičnem pomenu najbolj prisoten.

Pojav, da je asociativna povezava med vsebinama motivirajočega in motiviranega pomena pri leksikalizirani metafori pomenskosestavinsko izražena, je prej naključje kot pravilo; v primeru metaforične izpeljave na ravni slovarskega pomena namreč razvidnost motivacije pogosto izostane. Primer: Pomen pri **člôvek** povdk. 'izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja lastnost moralne pozitivnosti' kot metaforično izpeljani pomen nima nobene motivacije v pomenih, kot so izkazani pri samostalniku **člôvek** -čka m. – Na dejstvo, da pomenskosestavinski opis slovarskega pomena ne razkriva asociacije, ki omogoča metaforično izpeljavo, je opozorjeno že znotraj samega opisa pomenskosestavinske zgradbe slovarskega pomena. (Vidovič Muha 2000: 125, op. 112) – Tudi v slovaropisju se v slovarskih razlagah praviloma ne ubeseduje asociativnost, v kateri je utemeljena povezanost med izhodiščnim pomenom in metaforično motiviranimi pomeni. (Ju. D. Apresjan 1995: 178-179; Moon 2004: 195-222)

Običajno se metaforični pomenski prenos oz. metaforična pomenska izpeljava razlaga v neposredni povezavi z asociativnostjo. Pri razlaganju leksikalizirane metafore kot sestavine leksikalnega sistema, pri kateri se potrjuje za celotno jezikovno skupnost veljavna izpeljana pomenska vrednost, se kaže potreba po ločevanju med asociativnostjo kot psihološko danostjo, vključeno v metaforičnosti sploh, in oblikovanjem metaforično utemeljenih medpomenskih povezav, ki so konstitutivna sestavina leksikalnega sistema. Namreč, asociativnost kot psihološka danost je realno možna v individualnem doživljanju in se nanaša na to, da določena predstava (danega predmeta) priključuje drugo predstavo. To je sicer nujna osnova metaforičnega pomenskega prenosa. Toda pri leksikalizirani metafori je bistveno nadaljevanje, v katerem se asociacija uporabi kot spodbuda za identificiranje določene danosti preko druge, asociativno povezane danosti. Pri nastanku metaforičnega slovarskega pomena je identifikacija nove vsebine (na osnovi asociacije s prvotno vsebino) nujna stopnja, ki ni samoumevno vključena v asociativnosti. Pojem medpodročna preslikava predstavo ustreza tej stopnji v pomenskoizpeljavnem postopku in zapolnjuje vrzel med asociacijo in metaforičnim izpeljanim pomenom prav s tem, da zastopa postopek identifikacije. Povedano s primerom: Za obstoj metaforičnega pomena samostalnika **metúlĵček** -čka m 'dodatek k moški obleki' ne zadošča asociacija, do katere pride ob podobi žuželke. Asociaciji mora slediti regularna identifikacija določene vsebine (v tem primeru oblačilnega dodatka) na osnovi dane asociacije, če naj pride do pomenske izpeljave in leksikalizirane metafore.

Pojem medpodročna preslikava je uveden z namenom objektivizirati vlogo, ki jo ima asociativnost, asociativno povezovanje vsebin pri sistemski metaforični pomenotvornosti. Asociativnost kot subjektivna psihološka kategorija je namreč vezana na delovanje individualne zavesti. Prav zato asociativnost ne more imeti vloge edinega dejavnika, ki odloča o nastanku in obstoju metaforičnega slovarskega pomena kot objektivne sestavine leksikalnega sistema. Asociativnost ima vlogo spodbude za medpodročno preslikavo, pri kateri pride do identifikacije nove vsebine ob uporabi leksema z že obstoječim motivirajočim pomenom.

Na ravni hierarhizirano strukturirane pomenskosestavinske zgradbe slovarskega pomena ima medpodročna preslikava analogijo v pojavitvi nove uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) v motiviranem pomenu, in sicer v vseh primerih, tako pri endogenih leksemih kot pri eksogenih leksemih (kjer funkcijo UPS prevzema kategorialna posplošitev tipičnih jedrnih realizacij, t. i. povezovalna pomenska sestavina). Tako je mogoče ugotoviti, da se slovarski pomen na medpodročno preslikavo odziva na dva tipična načina: 1. pri pomenih endogenih leksemov se medpodročna preslikava odraža v neposredni spremembi UPS; 2. pri pomenih eksogenih leksemov, ki ne vsebujejo lastne UPS, se medpodročna preslikava odraža v spremenjenem jedru (odnosnici), ki ga določa eksogeni leksem.

Ponazorilo za medpodročno preslikavo pri endogenih leksemih:

metúlĵček -čka m : P₀ 'žuželka glede na zgradbo telesa' → P_{MF} 'predmet glede na obliko, uporabnost'

Ponazorilo za medpodročno preslikavo pri eksogenih leksemih, kjer je medpodročna preslikava izpeljana pri jedrni sestavini:

kisel -sla -o prid.: P₀ (jedro = 'okus') *kisel sadež* → P_{Mf} (jedro = 'razpoloženje') *kisel obraz* ('okus' kot čutna zaznava → 'razpoloženje' kot duhovna zaznava)

Ponazorilo medpodročne preslikave v povezavi s slovarskim pomenom

	Osnovni pomen	Metaforični pomen
BESEDILO*	<i>Na cvet se je usedel metuljček.</i>	<i>privezati si metuljček /metuljčka</i>
VSEBINA	Izhodiščno področje 'žuželka glede na zgradbo telesa'	Ciljno področje 'predmet glede na obliko, uporabnost'
DENOTATIVNI POMEN	'žuželka z dvema paroma velikih, navadno živo, pisano obarvanih kril in s tipalnicama; manjšalno'	'(modni) dodatek, navadno k moški obleki, v obliki pentlje na sprednji strani srajce'
KATEGORIALNI POMEN	Samostalnik {človeško-, števno+ (živo+), m}	Samostalnik {človeško-, števno+ (živo+/-), m}
LEKSEM	metuljček -čka m {P ₀ }	metuljček -čka m {P _{Mf} }

* Z razdelkom Besedilo je imenovana raven udejanjanja pomenskosti, na kateri je pojav leksikalne metafore edino lahko ugotovljen. Besedilo vključuje kazalce, iz katerih je mogoče razbrati, ali je leksem uporabljen v osnovnem pomenu ali v metaforičnem pomenu. V tukajšnjem primeru za izkazano pomensko prenosa zadošča glagol *privezati si kaj*, v katerega vezljivostnem določilu nastopi leksem *metuljček* v metaforičnem pomenu. – Kot Vsebina se pojmuje objektivna danost, ki jo je mogoče ubesediti z danim izrazom.

Še drugo, bolj operativno vlogo ima prepoznavanje medpodročne preslikave (kot stopnje v procesu metaforične pomenske izpeljave) pri vzpostavitvi skupnega imenovalca leksikalne metafore in slovnične metafore. Razmerje med metaforično izrazitvijo in nemetaforično izrazitvijo dane vsebine je pri leksikalni metafori in slovnični metafori lahko primerljivo obravnavano prav na osnovi pojma medpodročna preslikava. Medpodročna preslikava utemeljuje leksikalno metaforo *privezati si metuljčka* (← *Na cvet se je usedel metuljček*; preslikava 'žuželka glede na zgradbo telesa' – 'predmet glede na obliko') kot tudi slovnično metaforo *Naš sosed je lisjak* (← *Naš sosed zna z iznajdljivostjo in prikrivanjem dosežati svoje namene*; preslikava 'mentalni dogodek' – 'lastnost v prisojanju', čemur izrazitveno ustreza razmerje 'glagol' – 'samostalniški povedkovnik'). Gl. grafični prikaz (7) *Medpodročna preslikava pri leksikalni metafori in slovnični metafori*, str. 75.

Okoliščine, v katerih pride na osnovi medpodročne preslikave do metaforične pomenske izpeljave in leksikalne metafore:

- Dvoje različnih, asociativno povezanih vsebin omogoča medpodročno preslikavo. Preslikava je temelj za metaforično pomensko izpeljavo znotraj danega leksema.
- Na ravni denotativnega pomena preslikavni povezavi ustreza pojavitev nove uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) v motiviranem pomenu ali temu ustrezne nove sestavine slovarskega pomena pri eksogenih leksemih.

- Na ravni kategorialnega pomena se lahko nabor kategorialnih pomenskih lastnosti (KPL) kljub metaforični izpeljavi ohranja (znotrajleksemska metaforična izpeljava; večpomenskost) ali pa se spremeni (tvorba novega leksema).
- Izraz, nanašajoč se na ciljno področje, tj. nosilec metaforično izpeljanega pomena, je lahko opremljen s povsem istimi sintagmatskimi lastnostmi kot izraz, nanašajoč se na izhodiščno področje (nosilec motivirajočega pomena). Taki primeri so redki. Za izražanje ciljnega področja, do katerega privede medpodročna preslikava, je namreč značilno, da dobi izhodiščni izraz drugačne sintagmatske omejitve (npr. samostalnik dobi določeno kategorijo pridevniškega prilastka ali roditeljskega določila; npr. **glava** -e ž 'del telesa človeka, živali' → **glava** -e ž, v zvezi z roditeljskim prilastkom (*glava ladje*) 'sestavni del predmeta').

(7) Medpodročna preslikava pri leksikalni metafori in slovnični metafori

SLOVAR ← <i>medpodročna preslikava</i> → SLOVNICA	
LM=P ₀ → P _{Mf}	SM=SS ₀ → SS _{Mf}
<i>deklica s prifrknjenim</i> → <i>nos podmornice</i> <i>nosom</i>	<i>Lisjak</i> <i>Naš sosed</i> <i>jo je ucvrl</i> → <i>je lisjak.</i> <i>proti gozdu.</i>
'del človeškega telesa' (pomen P ₀) → (pomen PMf)	'predmet' → 'lastnost v prisojanju' (samostalnik) → (povedkovnik)
področje vira → ciljno področje	področje vira → ciljno področje

LM leksikalna metafora
P₀ izhodiščni pomen
PMf metaforični pomen

SM slovnična metafora
SS₀ kongruentna slovnična struktura
SSMf metaforična slovnična struktura

Pri opazovanju rezultata medpodročne preslikave na ravni slovarskega pomena postane jasno, da izhodiščno in ciljno področje preslikave nista enakovredni, pač pa ciljno področje narekuje strukturno obliko metaforično motiviranega pomena. Ponazorilo te zakonitosti je npr. metaforični lastnostni povedkovnik: Možnost medpodročne preslikave dopušča, da se v povedkovniški vlogi uporabljajo poimenovanja, ki izhodiščno niso namenjena ubesedovanju lastnosti, pač pa samostojnih danosti (npr. samostalniška imenovanja živali v metaforičnem pomenu namesto pridevniških imenovanj lastnosti). Pri tem v skladu s poimenovalnim ciljem (prisojanje lastnosti) preslikava vključuje kategorialno spremembo samostalniškega pomena v povedkovniški lastnostnodoločitelni pomen. Tako se pri metaforizaciji v slovarskem pomenu na specifični način potrjuje kompleksnost načela invariantnosti, kot ga zagovarja teorija konceptualne metafore. Ciljno področje si namreč v okviru načela invariantnosti kategorialno prilagodi področje vira v skladu s poimenovalno potrebo. (Deignan 2006: 121; Lakoff 1978: 215-216)

1.4 LEKSICALIZACIJA, LEKSICALIZIRANOST METAFORIČNE POMENSKE IZPELJAVE

Pojma *leksikalizacija*, *leksikaliziranost* sta določena znotraj konceptualistično usmerjenega pogleda na poimenovalni sistem. Pri tem gledanju se predpostavlja, da se dana vsebina (predmet, cilj ubeseditve) preko denotata (abstrahirane vsebinske lastnosti) povezuje s slovarskim pomenom (pomenske sestavine) kot virtualno lastnostjo jezikovnega znaka. Leksikaliziranost se tako kaže kot slovarotvorna kategorija, dostopna opazovanju kot zmožnost slovarskega pomena, da v (neločljivi) povezavi z danim izrazom (materialna danost) in z danim denotatom zapolnjuje poimenovalno praznino. Ta zmožnost pomena izhaja iz *pomenskega razločevanja na osnovi sistemskih medsebojnih razmerij med zgradbenimi sestavinami slovarja (poimenovalnega sistema)*. *Leksikalizacija* je proces, v katerem slovarski pomen pridobi to zmožnost. *Leksikaliziranost* je opisana zmožnost, ki jo pomen pridobi v procesu leksikalizacije.

Materialni dokaz za leksikaliziranost določenega pomena je ustaljena raba danega izraza za poimenovanje istovrstne zunajjezikovne danosti, tj. razmeroma pogosta, pri številnih različnih ubesedovalcih realizirana raba, katere rezultat je smiselna ubeseditve.⁵⁵ Na osnovi ustaljene rabe je iz sistemskih pomenskih razmerij, v katera vstopa dani pomen z drugimi pomeni v leksikalnem sistemu, mogoče določiti pomenske sestavine, s katerimi se opisuje dani slovarski pomen. Obstoj splošnega denotata (abstrahirane vsebinske lastnosti) pri danem pomenu je ena od značilnosti leksikaliziranosti. Neločljivo je z obstojem splošnega denotata povezan ustrezni ustaljeni nabor kategorialnih pomenskih lastnosti, preko katerega je izraz v danem pomenu (stavčno)skladenjsko kategoriziran, tj. usposobljen za ubeseditvenje. Stavčnoskladenjska kategoriziranost pomena omogoča, da leksem zaseda ustrezno stavčnočlensko vlogo v stavku in s tem dani pomen (besedilno) konkretizira.

O *leksikalizaciji* in *leksikaliziranosti* lahko povzamemo: 1. Leksikalizacija je vzpostavitev slovarskega pomena kot poimenovalne prvine slovarja, tj. kot strukture z ustaljeno pomensko-sestavinsko zgradbo ($P' = KPS [UPS / xRPS]$), preko katere je zagotovljeno razločevanje od drugih pomenov v slovarju, in sicer s ciljem zadostitve poimenovalne potrebe pri ubeseditvi dane vsebine; na besedilni ravni se leksikalizacija oz. leksikaliziranost kaže v smiselnosti ubeseditve. 2. Leksikalizacija je postopek ali proces, ki vodi k opisani (gl. 1) vzpostavitvi slovarskega pomena. 3. Leksikaliziranost je usposobljenost leksikalne enote za uresničevanje slovarskega pomena v besedilu.

Pri metaforično izpeljanih pomenih je vprašanje leksikaliziranosti zlasti aktualno, in sicer na osnovi specifičnosti, ki je posledica izpeljave oz. motiviranosti (tvorjenosti) pomena. V primerjavi z nemotiviranim slovarskim pomenom (prvotnim, izhodiščnim) je motivirani pomen manj samostojen, v večji meri odvisen od določenih pogojev, v katerih se edino lahko realizira. Za tipično ponazorilo, kako se vprašanje leksikaliziranosti pojavlja pri metaforično izpeljanih pomenih, lahko vzamemo prilastkovne zveze samostalnika **gláva** -e ž v metaforičnem pomenu, kot ga ponazarja besedilni primer *glava ladje*. Kot je bilo zgoraj navedeno, je ena od značilnosti leksikaliziranosti obstoj splošnega denotata (abstrahirane vsebinske lastnosti), ki ga spremlja ustaljeni nabor kategorialnih pomenskih lastnosti, preko katerih je izraz v danem pomenu skladenjsko kategoriziran in usposobljen za ubeseditvenje. V navedenem primeru *glava ladje* je

⁵⁵ V tej točki se pojem leksikaliziranosti v pomenotvorju zlasti sklada z leksikaliziranostjo v besedotvorju. Podobno velja tudi za pojem institucionaliziranost v besedotvorju, ki se nanaša na prepoznavnost poimenovanja (tvorjenke) preko razmerij z drugimi poimenovanji, pri čemer ni upoštevana samo tvorjenost na izrazni ravni, pač pa tudi pomenska razmerja in prepoznavnost pomena tvorjenke iz razmerij z drugimi poimenovanji. (Bauer 1985: 48) Specifično problematiko predstavlja leksikaliziranost pri stalnih besednih zvezah; o tem gl. Moon 1998: 36, Gantar 2007: 82.

razvidno, da lahko obstoji splošni denotat za celotno zvezo, ne pa za sestavino *glava* v tej zvezi. Vprašanje leksikaliziranosti samostalniškega pomena pri *glava* v tem primeru sovpada z vprašanjem obstoja denotata za samostalniško sestavino *glava* v navedeni zvezi. Pomensko zadostnost si metaforični pomen **gláva** -e ž zagotovi šele v realizirani prilastkovni zvezi, npr. *glava ladje*, nikakor ne sam zase zunaj prilastkovne zveze. S tem je povezana tudi ogrožena samostalniška kategorialnost sestavine *glava* v zvezi *glava ladje*, saj prav tako pripada celotni prilastkovni zvezi, in ne samo sestavini *glava* -e ž.

S primeri te vrste gradivo potrjuje, da je pri metaforično motiviranih pomenih leksikaliziranost kot slovarotvorna kategorija stopnjevito uresničevana in pogosto potrjena za celotno besedno zvezo, ne pa za sestavino, ob kateri se navidez potrjuje metaforični pomenski prenos.⁵⁶ Pri tem izstopata dve skrajni možnosti glede stopnje leksikaliziranosti: (1) popolna leksikaliziranost (gl. metaforični pomen leksema **metúlĵček** -čka m) in (2) pogojna leksikaliziranost (gl. metaforični pomen sestavine **glava** v prilastkovnih zvezah tipa *glava ladje*).

Popolna leksikaliziranost metaforično izpeljanega pomena

Leksem: **metúlĵček** -čka m P_{Mf}

Besedila: *Nosil je bel metuljček; privezati, zavezati si metuljček, metuljčka; eleganten gospod z metuljčkom pod vratom.*

Iz besedil abstrahirana razlaga (denotativni pomen, denotativne PS) v obliki hierarhizirano strukturiranega slovarskega pomena se glasi: '(modni) dodatek, navadno k moški obleki, v obliki pentlje na sprednji strani srajce'. Pomen je metaforično tvorjen iz 'majhen metulj', prevedeno v pomenskosestavinski opis 'žuželka z dvema paroma velikih, navadno živo, pisano obarvanih kril in s tipalnicama (in sicer majhna po velikosti)': *Metuljčki letajo od cveta do cveta.*⁵⁷

Besedila, v katerih je izraz **metuljček** uporabljen v metaforičnem pomenu, dovoljujejo abstrahiranje vsebinskih lastnosti imenovane objektivne predmetnosti in nato izbiro pomenskorazločevalnih lastnosti, tj. pomenskih sestavin (PS). Pomenske sestavine, urejene po modelu slovarskega pomena 'P' = KPS [UPS / xRPS], omogočajo razpoznavnost pomena v razmerju do drugih pomenov (npr. 'dodatek k (navadno) moški obleki': 'dodatek k (navadno) ženski obleki', 'dodatek k obleki': 'obleka' ipd.) znotraj slovarja danega jezika. Na tem temelji obstoj splošnega denotata k obravnavanemu pomenu leksema **metúlĵček** -čka m. To se potrjuje v ubeseditvah vsebin, pri katerih se zahteva izrazitev pomena na splošnokategorizacijski ravni (tj. imenovanje predmeta v pomenu vrste (species) predmetov): *Moški nosijo k večerni obleki metuljček / metuljčka ali kravato.* Ugotovljeno dokazuje, da so na vseh ravneh izpolnjeni pogoji za leksikaliziranost: Vsebina, na katero se nanaša poimenovanje, je zamejena objektivna predmetnost, ki omogoča abstrahiranje vsebinskih lastnosti v pomenskorazločevalne denotativnopomenske sestavine (PS), zagotavlja obstoj splošnega denotata. Imenovanje te predmetnosti je realizirano v besedilu, ki omogoča, da se opiše skladijska vloga leksema v tem pomenu (tj. da se določijo kategorialne pomenske sestavine (KPS)). Na osnovi besedilnih pojavitev ugotovljena skladijska vloga potrjuje, da je leksem **metúlĵček** -čka m v opisanem pomenu usposobljen za delovalniško vlogo in lahko zaseda vsa temu ustrezna mesta v stavku; na tej osnovi se besednovrstno

⁵⁶ Predstava stopnjevitosti pri uresničevanju slovarskega pomena ima oporo v ugotovljeni stopnjevitosti pri samostalniški kategorialnosti. (Taylor 1995: 202)

⁵⁷ Metaforična izpeljava 'žival' – 'dodatek k obleki' v leksemu **metúlĵček** -čka m je ena od tistih, razširjenih v več jezikih (izpeljava v sln. je enaka kot v it.in fr., verjetno še v katerem drugem jeziku (v nem. in angl. drugače)), kar je značilno za mnoge metaforične izpeljave, zlasti pri imenovanju predmetnosti, vezane na značilnosti določenega kulturno-civilizacijskega področja.

kategorizira kot samostalnik, in sicer glede na sintagmatske lastnosti kot samostalnik moškega spola. Njegova kategorialna posebnost, izhajajoča iz metaforične izpeljanosti pomena, je, da besedilno potrjuje tako ujemanje tožilnika z imenovalnikom, kar je predvidljiva formalna lastnost samostalnikov moškega spola, ki imajo KPS živo-, kot tudi ujemanje tožilnika z rodilnikom, kar je predvidljiva lastnost samostalnikov moškega spola, ki imajo KPS živo+; ta kategorialna dvojnost je prav tako regularna lastnost ene skupine slovenskih samostalnikov moškega spola.

Iz lastnosti, ugotovljenih na osnovi besedilne rabe, je mogoče potrditi, da je opisani metaforični pomen leksema **metúlječek** -čka m popolno leksikaliziran. Primer je idealno ponazarjal, ker je na njem razvidno, kako so izpolnjeni vsi pogoji leksikaliziranosti. Namreč: pri opazovanju metaforične pomenskosti v gradivu se izkaže, da večina gradiva za leksikalizirano metaforo v pogledu leksikaliziranosti vključuje odstopanja in posebnosti. Na osnovi te značilnosti mnogi metaforični pomenski prenosi potrjujejo pogojno leksikaliziranost.

Pogojna leksikaliziranost metaforično izpeljanega pomena

Leksem: **gláva** -e ž P_{Mf}

Besedila: *glava ladje*; *glava dvigala*, *glava stolpa*, *glava stojala* itd.

Pri poskusu določitve pomena sestavine *glava* v zgornjih primerih je pomembno dvoje: 1. V vseh primerih se izraz *glava* nanaša na poimenovanje dela predmeta, ki ga je mogoče opisati: 'kar je pri predmetu, ki je imenovan v prilastku, spredaj ali zgoraj'. Sklicevanje na predmet, imenovan v prilastku, samo po sebi izključuje možnost vzpostavitve splošnega denotata za sestavino *glava*. Dopusča se zgolj denotat, pripadajoč celotni zvezi, *glava ladje* 'sprednji del ladje', *glava dvigala* 'zgornji del dvigala' itd. 2. Pomemben pogoj za uporabo sestavine *glava* v teh primerih je, da je vsakokratni v prilastku imenovani predmet mogoče pojmovati tako, kot da je podoben živalskemu ali človeškemu telesu.

Upošteva je ugotovljeni omejitvi, se možni opis pomenske vloge sestavine *glava* v navedenih zvezah glasi:⁵⁸ 'kar je pri predmetu, imenovanem v prilastku, spredaj ali zgoraj, pri čemer se v prilastku imenovani predmet pojmuje tako, kot da je podoben živalskemu ali človeškemu telesu, ki ima glavo za obvezni sestavni del'. Pogoj 'pri čemer se ta predmet pojmuje tako, kot da je podoben XY' presega tako meje ubesedene vsebine kot okvir slovarskega pomena. Nanaša se na asociacijo, tj. na psihološko danost.

Na tem mestu se na to specifičnost opozarja s stališča pojma leksikaliziranost: kot primer, pri katerem vsi pogoji za leksikaliziranost niso izpolnjeni. Izpolnitev tega pogoja (»če se v prilastku imenovani predmet pojmuje tako, kot da je podoben živalskemu ali človeškemu telesu«) je povezana s predstavno zmožnostjo (jezikovnega uporabnika) vzpostavljanja razmerja podobnosti, to je z zmožnostjo, ki je sestavina individualnega miselnega delovanja (»podobnost je nastanjena v očesu opazovalca«). Hkrati je prav v tem pogoju vključeno tisto, kar sploh omogoča rabo izraza *glava ladje*, in sicer v okviru množice analognih možnosti pri drugih izrazih: *nos avtomobila*, *kljun čolna*, *rep lestvice*, *noga stola* ipd. Iz teh analognih možnosti pri različnih leksemih je mogoče predpostavljati, da je možnost razločevanja danega predmeta na osnovi vzpostavljanja razmerja podobnosti sistemska sestavina slovarja, izražena v metaforičnih pomenskih prenosih.⁵⁹

⁵⁸ »Opis pomenske vloge« je kljub približnosti hote uporabljen zato, da se izognemo izrazu »pomen«, ki bi na tem mestu lahko bil zavajajoč. Dejansko gre za opis, ki samo posnema opise pri leksikaliziranih pomenih, prikazanih s PS.

⁵⁹ Kot ponazorilo pogojne leksikaliziranosti je bil primer z možnostjo sklicevanja na podobnost izbran med drugim zato, ker je ta možnost kot pomenotvorno sredstvo zelo produktivna. Glede na obsežno zastopanost v gradivu je obdelava tega tipa leksikalizirane metafore prednostna naloga prihodnje leksikalnopomenoslovne metaforologije.

1.5 DRUGOTNOST METAFORIČNIH POMENOV

Metaforično motivirani pomeni predstavljajo v primerjavi z nemotiviranimi pomeni posebno množico, ki je udeležena v ločevanju znotraj pomenskega sistema na prvotno pomenje (nemotivirano, izhodiščno) in drugotno pomenje (motivirano, tvorjeno, izpeljano). Drugotnost se povezuje z dvema specifičnostma metaforičnih poimenovanj oz. izrazitev: 1. Značaj drugotnosti imajo vse metaforične izrazitve, ne glede na to, ali materializirano obstoji nemetaforična izrazitvena različica za dano vsebino. Npr.: Ob metaforičnem samostalniškem povedkovniku **človek** povdk. s pomenom 'izraža, da v osebkcu imenovana oseba združuje v sebi vse pozitivne moralne lastnosti' (*Bodi človek in ne živina*) ni nevtralne povedkovniške izrazitvene možnosti. Ne glede na to je izrazitev s samostalniškim povedkovnikom metaforična, pač na osnovi definicijske predpostavke, da je značilnost metaforičnosti na ravni logično-semantičnega razmerja obstoj soizrazitvenosti oz. sopomenskosti. 2. Izbira metaforične izrazitve kot drugotne je vselej pomenonosna izbira: s tem, ko je metaforična izrazitev povezana z motivirajočim pomenom (*poplava govorjenja* – [*veliko* (← *poplava*)] *govorjenja*), je zanesljivo različna, ne povsem soizrazitvena (sopomenska) v primerjavi z nemetaforično izrazitvijo.

1.6 PARADIGMATIKA IN SINTAGMATIKA KOT SISTEMSKI POMENSKOORGANIZACIJSKI OSI PRI METAFORIČNI POMENOTVORNOSTI

Predpostavka o potencialno vselej obstoječi nemetaforični izrazitveni možnosti poleg vzporedne metaforične možnosti (npr. *veliko besed* poleg *poplava besed*) je vključena v gledanju, po katerem metaforična izrazitev dejansko pomeni izbiro med paradigmatsko povezanimi soizrazitvenimi (sinonimnimi) možnostmi. Izbira na paradigmatski osi se udejanja s konkretizacijo ustrezne sintagmatske strukture. Ta pogled na metaforično pomenotvornost utemeljuje pristop k metaforičnim pomenskim izpeljavam, pri katerem se izhaja iz evidentiranih sintagmatskih struktur, v katerih so konkretizirane tipične metaforične pomenske izpeljave.

Pogled, ki povezuje sintagmatsko pogojenost metaforične izpeljavnosti s paradigmatsko izbiro, med drugim razkriva, kako načelo sestavnosti obvladuje organiziranost jezikovnih izraznih sredstev od najbolj elementarne ravni (sestavnost na ravni povezovanja fonemov v morfeme, morfemov v lekseme itd.) do najbolj kompleksne ravni izražanja vsebin preko prenesenih pomenov. – Da je sintagmatsko okolje tisto, ki odloča o izbiri na paradigmatski osi, upošteva tudi korpusni pristop k metafori z odkrivanjem t. i. sintagmatskih vzorcev v okviru teorije pravil in rabe. (Hanks 2004)

1.7 ZNOTRAJLEKSEMSKA IN MEDLEKSEMSKA METAFORIČNA IZPELJAVA

Glede na spremembe v naboru kategorialnih pomenskih lastnosti (KPL) in v pomenskosestavinski zgradbi (KPS) se ločujeta dva tipa metaforičnih pomenskih izpeljav:

Znotrajleksemska metaforična pomenska povezava, katere rezultat je večpomenskost:

nôga -e ž: P₀ *Noga ga boli* 'okončina, ki se uporablja za oporo trupa, premikanje'
P_{Mf} *Miza ima štiri noge* 'spodnji, zoženi nosilni del priprave, naprave'

Za metaforo značilna nova uvrščevalna pomenska sestavina (UPS) se glede skladišne vloge (kategorialne pripadnosti) ne razlikuje od UPS izhodiščnega pomena. Rezultat metaforične izpeljave je novi pomen danega leksema, na ravni pomenske zgradbe celotnega leksema torej večpomenskost.

Medleksemska metaforična pomenska povezava, katere rezultat je novi leksem:

vroče prisl. P_0 *Od peči je vroče puhtelo.* 'izraža, da se dejanje, stanje povezuje z okoliščino visoke temperature'

vroče povdk. P_{Mf} *Na seji je bilo vroče.* 'izraža stanje hudega spopadanja'

V metaforično izpeljanem pomenu se ne ohranja nabor kategorialnih pomenskih lastnosti (KPL) iz izhodiščnega pomena, novi pomen ima novo skladišne vloge. Te vrste metaforične pomenske izpeljave predstavljajo most med pomenotvorjem in besedotvorjem (konverzna tvorba).

1.8 SLOVNIČNA METAFORA PRI RAZUMEVANJU LEKSICALIZIRANE METAFORE

Slovnicična metafora celovito pojasnjuje regularni jezikovni pojav, da so leksikalne oz. leksikalizirane metafore vezane na določene slovnicične strukture. Utemeljitev ima slovnicična metafora v izbirtosti ubeseditvene variante (variantnost ubeseditve) in s tem v izbirtosti slovnicične strukture za izrazitev dane vsebine: *Po razglasitvi rezultatov so ljudje množično protestirali. – Razglasitvi rezultatov je sledila poplava protestov.* Nekongruentna oz. metaforična izrazitev vključuje leksikalno oz. leksikalizirano metaforo: Ubeseditvena varianta *Razglasitvi rezultatov je sledila poplava protestov* ni možna brez leksikalizirane metafore v leksemu **poplava**. Hkrati velja, da leksikalizirana metafora v **poplava** ('velika množina') ni možna, ne da bi ubeseditvena varianta vsebovala slovnicično strukturo rodilniške zveze (**poplava** česa). Slovnicična metafora pomeni metodološko pridobitev v obravnavi slovarske metafore, ker poleg medpodročne preslikave na ravni denotativnega pomena (pri metaforični pomenski izpeljavi) enakovredno predpostavlja medpodročno preslikavo na ravni slovnicične strukturiranosti ubeseditve. S tem pomeni slovnicična metafora maksimalno upoštevanje stavčnega pomena kot konstitutivnega pri metaforičnih pomenskih izpeljavah. Če se pojmuje upoštevanje kategorialnega pomena (opisan s kategorialnimi pomenskimi sestavinami) pri metaforičnih pomenskih izpeljavah kot izhodišče sistematičnega upoštevanja slovnice v pomenskem opisovanju, potem je slovnicična metafora nadaljnja stopnja, obogatitev tega pristopa.

Pri pojmovanju metaforičnosti v okviru slovarske večpomenskosti je pogled vezan na ožje področje znotrajleksemskih medpomenskih razmerij. To je eden od vidikov prisotnosti metafore v jeziku. Zato je dobrodošlo zavedanje povezave z mehanizmom metaforičnosti, kot je širše prisoten v jezikovnem sistemu. Pritegnitev slovnicične metafore predstavlja smiselno umestitev ožjega pojmovanja metafore kot znotrajleksemske medpomenske spremembe v širše dogajanje, ki v okviru sistemskih sredstev danega jezika omogoča metaforično pomensko izpeljavnost.

Slovnicična metafora vključuje gledanje, pri katerem je poudarjeno izbiranje med razpoložljivimi variantnimi jezikovnimi sredstvi za izrazitev dane vsebine. V primerjavi s tradicionalnim gledanjem na metaforično pomenotvornost prinaša tudi za samo obravnavo leksikalizirane metafore nekatere prednosti, ki so v neposrednem nadaljevanju kratko nakazane.

1.8.1 *Metaforičnost kot dinamični dejavnik v jeziku*

Slovarski pomen, modeliran kot zgradba iz kategorialnih pomenskih sestavin in denotativnih pomenskih sestavin, predpostavlja obstoj slovarskega pomena kot statične danosti z določeno zgradbo: metaforična izpeljava novega pomena sicer pomeni spremembo v tej zgradbi, toda rezultat te spremembe, novi pomen, metaforični nasproti izhodiščnemu, se pojavlja kot nova statična danost.⁶⁰ Pojem slovnična metafora to predpostavko ustrezno dopolnjuje tako, da pri pomenotvornem procesu enakovredno upošteva slovnico kot dinamično obstoječ prostor, vključujoč poleg pogojev kongruentnih izrazitev tudi pogoje nekongruentnih, metaforičnih izrazitev. V okviru slovnične metafore se ustrezno poudarja postopek ubeseditve dane vsebine, namesto opisovanja zgolj statičnega izhodišča in rezultata pomenotvornega postopka.

1.8.2 *Vloga slovnične strukture za realizacijo metaforičnega pomena*

S pojmom slovnična metafora se poudarja, da je slovnična struktura tista danost, ki omogoča metaforično izrazitev. Dejansko se to nanaša prav na tiste slovnične strukture, kot so evidentirane npr. v slovničnih kvalifikatorskih pojasnilih v SSKJ pri metaforičnih pomenih (npr.: s prilastkom, z roditelnikom itd.). Iz teh pojasnil je razvidno, da skoraj ni metaforičnega pomena, ki ne bi imel slovničnostrukturnega omejitvenega pojasnila, iz katerega je razvidno, da je metaforična izrazitev vezana na čisto določeno slovnično strukturo. Vsaki semantični konfiguraciji je za tipično ubeseditve prilagojena določena slovnična struktura, lahko pa se uporabi druga, ki ne realizira tipične ubeseditve, pač pa metaforično.

1.8.3 *Celovitost upoštevanja slovnice pri metaforičnem pomenotvorju*

Razločevanje kategorialnih pomenskih sestavin (KPS) v modelu slovarskega pomena (po leg denotativnih PS) in nadalje prepoznavanje pomenskosestavinske dinamike pri metaforičnem pomenskem prenosu (pojavitev nove uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) v metaforičnem pomenu) že pomeni eksplicitno upoštevanje slovnice v slovarskem pomenu. Pojem slovnična metafora to dopolnjuje tako, da načrtno poudarja vesplošno, celovito vlogo slovnice kot sredstva za izražanje pomenov. Sistemska funkcijska slovnica (kot teoretični okvir slovnične metafore) odmerja slovnicu v leksikalnem sistemu večjo vlogo že samo s tem, da vsako slovnično strukturo povezuje z njej določeno vlogo v leksikalnem sistemu; hkrati predpostavlja, da vselej obstoji kongruentna ubeseditve dane semantične konfiguracije, ki se povezuje s čisto določeno, zanjo predvideno slovnično strukturo.

Sistemska funkcijska slovnica razširja pogled na vlogo slovnice v slovarju tako, da se ne omejuje na opisovanje sprememb v naboru kategorialnih pomenskih sestavin (KPS) pri metaforični večpomenskosti (mehanicistično pojmovanje dinamike KPS kot spremljevalnega pojava pri večpomenskosti), ampak odpira celoten prostor slovnice kot dejaven pri metaforičnem (nekongruentnem) izražanju vsebin. S tem ko nekongruentne (metaforične) ubeseditve dosledno povezuje z določenimi slovničnimi strukturami, predpostavlja pri metaforičnem izražanju večjo predvidljivost, kot je to običajno npr. v obravnavi metaforične večpomenskosti. Npr.: Metaforična pomenska izpeljava pri **kljún** -a m ('organ pri raci, ptiču' -'del vozila, zlasti ladje'), interpretirana v okviru slovnične metafore, potrjuje objektivizirano predvidljivost v obvezni strukturi prilastkovne zveze (npr. *kljun ladje*), kjer je za prilastek (*ladje*) obvezno, da vključuje KPS živo-.

S stališča slovnične metafore se pogled na metaforo, omejen na slovarski pomen in večpomenskost, kaže kot zožitev metaforske problematike na linearno evidentiranje sprememb v

⁶⁰ To je značilna pomanjkljivost referencialne teorije besednega pomena. (Golden 2001: 235)

naboru pomenskih sestavin (sprememb, kot jih kaže primerjava med motivirajočim in motiviranim pomenom). Slovnična metafora nasprotno teži k širšemu odkrivanju predvidljivosti metaforičnega izražanja s tem, ko dokazuje, da metaforičnost obstoji v raznolikosti slovničnih struktur, ki so za ubeseditev dane semantične konfiguracije na voljo poleg najbolj tipične (kongruentne) možnosti.

1.8.4 Razkrivanje povezav med jezikovnimi danostmi, ki izrazno medsebojno niso povezane

Slovnična metafora omogoča, da se ugotavlja povezave med izrazitvami, kot sta: *Grozno je, da bolniku ni bilo mogoče pomagati* – *Bolniku žal ni bilo mogoče pomagati*, ki na izrazni ravni ne izkazujeta povezanosti.

1.8.5 Novi pogled na slovarsko večpomenskost: rezultat realiziranih nekongruentnih poimenovalnih možnosti

S stališča slovnične metafore se slovarska večpomenskost lahko pojmuje kot rezultat realizacij metaforičnih, tj. nekongruentnih poimenovalnih možnosti. S tem se slovarska večpomenskost pojmuje celovito, kot samostojna jezikovna danost, neodvisno od posameznega leksema ali posameznega tipa pomenske izpeljave. Gl. grafična prikaza *Leksikalna metafora v slovnični metafori*, str. 46, in *Združba kongruentnih poimenovalnih možnosti in metaforičnih poimenovalnih možnosti v večpomenskem leksemu (na primeru leksema **gnézd**o -a s)*, str. 49.

1.9 METAFORIČNA POMENOTVORNOST PRI RAZLIČNIH STAVČNOČLENSKIH LEKSEMIH

Obraznava metafore v leksikalnem sistemu vključuje pojmovanje leksema kot konkretizirane poimenovalne možnosti; znotraj tega pojmovanja se metaforični pomen leksema kaže kot tip poimenovalne možnosti, omogočen z medpodročno preslikavo na pojmovni ravni in sistemskim strukturnim pomenom sintagmatskih vzorcev (npr. prilastkovna zveza *nos ladje*, določitveni stavek pri metaforičnem povedkovniku itd.). Predpostavlja se, da je metaforično pomensko izpeljavo pri vseh vrstah stavčnočlenskih leksemov mogoče shematsko opisati z enim naborom uresničitvenih pogojev. Ob upoštevanju strukturalno modeliranega slovarskega pomena in predpostavk v zvezi s slovnično metaforo, preizkušeni ob v gradivu prepoznanih metaforičnih pomenih, se je izoblikoval spodnji nabor uresničitvenih pogojev oz. opisnih določil za leksikalizirano metaforo:

- soobstojanje pomensko vzporedne metaforične izrazitve in nemetaforične izrazitve danega pomena (v spodnjem ponazorilu razdelek z oznako $Mf^+ || Mf\emptyset$); soobstojanje je lahko samo potencialno, brez materializirane potrditve;
- določljivost sintagmatske strukture, v kateri se konkretizira metaforični pomen (razdelek Sintagm.);
- prisotnost medpodročne preslikave kot pojmovnega ozadja metaforične pomenske izpeljave (razdelek Medpodr. preslik.);
- pomenotvorni postopek od motivirajočega pomena do motiviranega pomena, izpeljan znotraj pomenskosestavinskega modela slovarskega pomena (razdelek $P_0 \rightarrow P_{Mf}$);
- določljivost vloge kategorialnih pomenskih sestavin pri metaforični pomenski izpeljavi (razdelek KPS).

Preverjanje veljavnosti navedenih določil pri vseh stavčnočlenskih leksemih v spodnjem prikazu ima namen prikazati utemeljenost enotnega pojmovanja metafore kot systemske pomen-ske danosti znotraj leksikalnega sistema danega jezika. Ponazorilo celovite obravnave izbrane-ga tipa leksikalizirane metafore je sicer v nadaljnji razpravi podrobneje prikazano ob primeru povedkovniške metafore (str. 94-153).

SAMOSTALNIŠKI LEKSEM

Primer: **bič** -a m, v izrazitvi **bič usode**.

Mf+ || Mfø

Mf+ **Bič usode mu v življenju ni prizanašal**.

Mfø **Usoda mu v življenju ni prizanašala** *(z udarci).

Sintagm.: samostalnik + prilastek; predvidena tipska struktura posreduje sestavljeni pomen, pri čemer je v prilastku imenovano pomensko jedro (*usoda*), medtem ko samostalniški leksem, pri katerem ugotavljamo metaforični pomen (*bič*), v skladu s svojim izhodiščnim pomenom (**bič** -a m P₀ 'orodje za udarjanje', tj. nasilno, okrutno ravnanje) poudarja oz. modificira v prilastku imenovano danost (*usoda* 'potek človekovega življenja, na katerega se ne da vplivati' → 'usoda, vključujoča nasilnost, okrutnost, kot jo asociativno nakazuje pojem udarjanja z bičem')

Medpodr. preslik.: konkretna predmetnost (*bič* 'orodje') → subjektivno občuteno stanje ('ži-vljenjska nepredvidljivost, vključujoča neprijetnosti, bolečine')

P₀ → P_{Mf}: Rezultat pomenske izpeljave se preverja na leksikalno konkretizirani prilastkovni zvezi (*bič usode*); torej je pomensko izhodišče pri *bič* 'orodje', pomenska izpeljava pa se ugotavlja pri *bič usode* oz. prilastkovni zvezi, kot je opisana v razdelku Sintagm., in kar je ob upoštevanju asociacije z 'bič' približno mogoče opisati takole: 'kar je znotraj danosti, imenovane v prilastku [= usoda], neprijetno, boleče'.

KPS: Tudi vrednost kategorialnih PS se ugotavlja glede na pomen celotne prilastkovne zveze: *bič* {šteвно+} → *bič usode* {šteвно-}.

GLAGOLSKI LEKSEM

Primer: glagol **lésti** lézem nedov., v izrazitvi **Vlak je lezel po dolini**.

Mf+ || Mfø

Mf+: *Z vrha hriba je opazoval, kako je vlak lezel po dolini in se izgubljal v daljavi*.

Mfø: *.... se je vlak počasi premikal po dolini ...*

Sintagm.: Omejitvena danost metaforičnega pomena glagola *lesti* v gornjem primeru je (1) prislovno določilo kraja in (2) KPS živo- v levem vezljivostnem določilu (tj. *vlak* namesto *polž*). Zahtevana sintagmatska struktura posreduje sestavljeni pomen. Premikanjski pomen kot izhodiščni pomen motivirajočega **lésti** lézem nedov. je preko KPS živo- v osebku modificiran tako, da se nanaša na premikanje predmeta namesto živali, asociativna povezanost se odraža v modificirani načinovni določenosti: 'počasi'.

Medpodr. preslik.: žival, premikajoča se na specifični način → predmet v premikanju.

P₀ → P_{Mf}: [žival] premikati se, dotikajoč se podlage s telesom → [predmet] premikati se, počasi, navadno s težavo

KPS: Sprememba KPS v zvezi z metaforično izpeljavo se umešča v realizirana vezljivostna določila. P₀ se uresničuje pod pogojem, da je levo vezljivostno določilo živo+ (*polž leze*), medtem ko se P_{Mf} uresničuje pod pogojem, da je levo vezljivostno določilo živo- (*vlak leze*).

PRIDEVNIŠKI LEKSEM

Primer: **mêhek** -hka -o prid., v izrazitvi *mehek glas*.

Mf+ || Mfø

Mf+ *Očarala ga je s svojim mehkim glasom.*

Mfø *Očarala ga je s svojim nežnim / prijetnim / milim glasom.*

Sintagm.: prilastkovna zveza; pridevnik v metaforičnem pomenu ima vlogo razvijajočega stavčnega člena.

Medpodr. preslik.: Preslikava dejansko vključuje odnosnice, tj. nosilke jedrne pomenske sestavine pri eksogenih leksemih, k pridevniku *mehek* v izhodiščnem pomenu (*mehka blazina*, *mehek žamet*) in odnosnice k pridevniku *mehek* v metaforičnem pomenu (*mehek glas*, *mehek nasmeh*). Abstrahirano lahko razmerje opišemo kot preslikavo: področje materialne predmetnosti ('ki po fizikalnih lastnostih ne nudi odpora in s tem vzbuja ob prijemu, dotiku učinek ugodja') → področje nematerialnih danosti ('ki vzbuja občutek prijetnega').

$P_0 \rightarrow P_{Mf}$: V skladu z eksogenim značajem pridevniškega leksema opis metaforičnega izpeljanega pomena ni mogoč brez upoštevanja pomena odnosnice. Za primer metaforičnega pridevniškega pomena v *mehek glas* je treba kot izhodiščni pomen upoštevati *mehek* v zvezi npr. *mehka blazina*, torej pomen fizikalne lastnosti materialne predmetnosti. V primeru *mehek glas* ima pridevnik metaforično preneseni pomen in imenuje lastnost nematerialne predmetnosti, ki je asociativno povezana z izhodiščnim pomenom s tem, da deluje na človeka prijetno. Natančneje bi bilo pomensko izpeljavo v smislu pomenskih sestavin mogoče opisovati le pri vsaki metaforični rabi posebej, vselej upošteva enkratno specifičnost vsakokratne odnosnice (npr. *mehek nasmeh* 'nasmeh, ki je povezan s takimi potezami in specifičnostmi obrazne mimike, da v opazovalcu vzbuja prijetne občutke'; *mehek glas* 'ki ga poslušalec dojema kot zvočno pojavnost, ki zaradi odsotnosti ostrine, dražljivosti, sile deluje blago, nenasilno' itd.).

KPS: V skladu s pridevniško eksogenostjo je pomembna kategorialna pomenskost celotne leksikalno realizirane prilastkovne zveze: V izhodiščnem pomenu je *mehek* razvijajoči stavčni člen za samostalniki s pomenom konkretne predmetnosti (*mehka blazina*: števno+, konkretno+), v metaforičnem pomenu pa razvijajoči stavčni člen k samostalniki s pomenom nekonkretne predmetnosti (*mehek glas*).

PRISLOVNI LEKSEM ZUNANJIH OKOLIŠČIN

1. primer: **zúnaj** prisl., v izrazitvi *nastopati na domačih odrih in zunaj*

Mf+ || Mfø

Mf+: *Ta glasbenik mnogo nastopa na domačih odrih in zunaj.*

Mfø: *Ta glasbenik mnogo nastopa na domačih odrih in v tujini.*

Sintagm.: Metaforični pomen nima posebne sintagmatske strukture (enako kot v motivirajočem pomenu *Otroci se največ igrajo zunaj*). Uresničitev metaforičnega pomena je povsem odvisna od konkretizirane leksikalne družljivosti: *Otroci se največ igrajo zunaj* 'ne v zaprtem prostoru' – *nastopati na domačih odrih in zunaj* 'v tujini'. Strukturna sintagmatika kot pogoj za uresničitev metaforičnega pomena je nujno dopolnjena z določeno z leksikalno sintagmatiko.

Medpodr. preslik.: fizični prostor → nefizično področje (državnoupravno področje)

$P_0 \rightarrow P_{Mf}$: 'izraža, da dejanje poteka (stanje obstoji) tako, da ni v mejah materialnega objekta' → 'izraža, da dejanje poteka (stanje obstoji) tako, da ni v mejah področja doma, domovine'

KPS: Posredno je prisotna sprememba s konkretnega v abstraktno preko sestavine 'meje materialnega objekta' v izhodiščnem pomenu v 'meje področja doma, domovine' v prenesenem pomenu.

2. primer: **zgodaj** čas. prisl., v izrazitvi *Že zgodaj je zapustil starše in odšel od doma.*

Mf+ || Mfø

Mf+: *Že zgodaj je zapustil starše in odšel od doma.*

Mfø: *Še ne petnajstleten je zapustil ...*

Sintagm.: Enaka sintagmatska struktura kot pri izhodiščnem pomenu (*Že zgodaj je odšel od doma* 'pred šesto uro zjutraj'). Za konkretizacijo metaforičnega pomena je nujna določena leksikalna družljivost, za pomensko zadostnost je lahko potrebno širše sobesedilo.

Medpodr. preslik.: začetek objektivno določenega časa, tj. jutra (jutro 'čas ob sončnem vzhodu') → začetek katerega koli časa.

$P_0 \rightarrow P_{Mf}$: 'izraža, da je kaj v času na začetku jutra' → 'izraža, da je kaj v začetku določenega časa / pred predvidenim časom'

KPS: /

PRISLOVNI LEKSEM NOTRANJIH OKOLIŠČIN

Primer: **méhko** nač. prisl., v izrazitvi *mehko spregovoriti*

Metaforična izpeljava v skladu z eksogenim značajem prislovnega leksema kaže popolno vzporednost z metaforično izpeljavo pri pridevniku:

Mf+ || Mfø

Mf+: *mehko spregovoriti; mehko osvetljen jesenski dan*

Mfø: *nežno / milo spregovoriti; slabotno / medlo osvetljen jesenski dan*

Sintagm.: Enaka sintagmatska struktura kot pri izhodiščnem pomenu.

Medpodr. preslik.: Utemeljenost v isti medpodročni preslikavi, kot je ugotovljiva pri podstavnem pridevniku (*mehka blazina* → *mehek nasmeh*) v smislu zamenjave konkretnega, materialnega z nekonkretnim.

$P_0 \rightarrow P_{Mf}$: možno evidentirati zgolj za vsako posamezno odnosnico metaforične rabe, pri vsaki posamezni odnosnici: *mehko spregovoriti, mehko osvetljen* itd.

KPS: Sprememba je razvidna na ravni odnosnice v smislu prehoda od konkretnega (glagol materialnega dejanja *pobožati*) k abstraktnemu (glagol nematerialnega dejanja, npr. glagol govorjenja *spregovoriti*).

POVEDKOVNIŠKI LEKSEM

Primer: Na seji je bilo **vročé**.

Mf+ || Mfø

Mf+: *Na seji je bilo vroče.*

Mfø: *Na seji so bila izražena zelo nasprotujoča si mnenja.*

Sintagm.: Motivirajoči pomen ima isto sintagmatsko uresničitev (*Na razgreti terasi je bilo vroče*). Sobesedilo v smislu leksikalne družljivosti neposredno odloča o realizaciji metaforičnega pomena.

Medpodr. preslik.: fizično stanje → čustveno, rapoloženjsko stanje, ki ustreza prehodu s področja materialnega na področje nematerialnega.

$P_0 \rightarrow P_{Mf}$: 'izraža stanje, pri katerem je temperatura ozračja razmeroma visoka' → 'izraža stanje, pri katerem je nasprotnost stališč udeležencev razmeroma velika'

KPS: Sprememba KPS je razvidna šele iz ev. prislovnih določil: Mf \emptyset *na terasi* – Mf+ *na seji*, pri čemer je prislovno določilo metaforičnega pomena treba videti kot metonimično zamenjavo za 'v razpoloženju med udeleženci (seje)'. Iz tega je mogoče povzeti, da tudi v tem primeru o uresničitvi metaforičnega pomena v celoti odloča leksikalna sobesedilna soseščina.

PRISLOVNI LEKSEM, KATEREGA POMEN JE POVEZAN Z GOVORNIM DEJANJEM

Primer: **túkaj** krajevni prisl.

Mf+ || Mf \emptyset

Mf+: *Na sestanku so bili predstavljeni novi študijski programi. **Tukaj** so se mnenja razhajala.*

Mf \emptyset : *... ob tem vprašanju so se mnenja ...*

P $_0$ \rightarrow P $_{Mf}$: 'izraža kraj, prostor, kjer se nahaja govoreči' \rightarrow 'izraža mesto govorjenja, mišljenja glede na vsebino, ki je predmet govorjenja'

NESTAVČNOČLENSKA LEKSEMA PREDLOG IN VEZNIK

Primer za predložni leksem: **na** predlog

Mf+ || Mf \emptyset

Mf+: *spoznati se **na** glasbo; spomniti se **na** prijatelja*

Mf \emptyset : *vedeti, obvladati stvari, ki so v zvezi z glasbo; *za predmet spominjanja vzeti prijatelja⁶¹

Tudi v tem primeru o uresničitvi metaforičnega pomena odloča leksikalna sobesedilna soseščina.

P $_0$ \rightarrow P $_{Mf}$: 'za izražanje cilja, h kateremu je usmerjeno premikanje' (*oditi na deželo*) – 'za izražanje usmerjenosti duševne dejavnosti'

Primer za vezniški leksem: **saj** veznik

Mf+ || Mf \emptyset

Mf+: *Izgubila sva se, **saj** ni bilo nobene prave poti.*

Mf \emptyset : *Izgubila sva se, ker ni bilo nobene prave poti.*

P $_0$ \rightarrow P $_{Mf}$: 'za utemeljevanje, pojasnjevanje prej povedanega (*Poznam ga, **saj** je bil moj sošolec*)' \rightarrow 'za izražanje dejstva, da je vsebina vezniškega stavka vzrok dogajanja v predhodnem stavku'⁶²

⁶¹ Primer mešanja pojma »predlog« in »prosti glagolski morfem, homonimni s predlogom«; prim. Vidovič Muha 2007: 400.

⁶² Prikazani prehod od P $_0$ \rightarrow P $_{Mf}$ pravzaprav ustreza metonimični povezavi in bi bil primerno ponazorilo za predpostavko, da je gledano s stališča medpodročne preslikave metonimija podvrsta metafore.

2 O GRADIVU ZA ANALITIČNO OBRAVNAVO METAFORE

2.1 SPECIFIČNOST GRADIVNEGA PRISTOPA K METAFORI

Splošno navajane specifičnosti gradivne analize leksikalizirane metafore so se preverjale v gradivu slovenskega jezika z namenom, da bi se kot relevantne upoštevale pri nadaljnji analizi.

Osnovna zahteva, ki naj bi se ji podrejela vsaka leksikološka raziskava, vključuje ustrezen izbor in ureditev besedilnega gradiva, ob katerem je mogoče v nadaljnjih analitičnih postopkih preverjati sprejete predpostavke s stališča v besedilih izkazanih jezikovnosistemskih zakonitosti. Gradivna analiza metafore v leksikalnem sistemu po svojem bistvu že v fazi prepoznavanja metaforičnih pomenskih izpeljav v neposrednem besedilu vključuje metajezikovno orodje: Raziskovalec kot uporabnik jezika neposredno v besedilih sicer lahko ugotavlja posamezne primere metaforičnega pomenskega prenosa, intuitivno ali kako drugače, toda s tem se komaj približa zelo obsežnemu in zapletenemu področju metafore v leksikalnem sistemu. Zlasti ta pristop ne omogoča globljega vpogleda v organiziranost metafore kot jezikovnosistemskega pomenotvornega sredstva. Globlji in bolj sistematičen vpogled omogoča edino razlagalni slovar, v katerem so pomeni že abstrahirani v slovarske razlage, mreža teh pa lahko posreduje celovito podobo medpomenskih neposrednoizpeljavnih povezav, med katerimi so metaforične poleg metonimičnih najbolj pogoste. Razlagalni slovar je pri raziskovanju metafore v okviru sinhrono delujočega leksikalnega sistema nujen posrednik med neposrednim besedilnim gradivom in raziskovalcem.

Raziskovanje metafore v leksikalnem sistemu slovenskega jezika je torej nujno vezano na gradivo v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), edinem razlagalnem slovarju slovenskega jezika.

Slovarske razlage, tj. s slovarskim konceptom dirigirana ubeseditvev uvrščevalnih in razločevalnih pomenskih sestavin, se pojmujejo kot sredstvo za opisovanje pomena. V skladu s prevladujočo leksikografsko prakso razlage v slovarju načrtno ne posredujejo podatkov o znotrajleksemskih metaforičnih medpomenskih povezavah. Zato je potrebno pomenski opis, podan v slovarskem sestavku v SSKJ, ob ustreznem metajezikovnem védenju o pomenskih prenosih, pretvoriti v »delovni« analitični opis, iz katerega je razvidno, na osnovi česa se določeno medpomensko (pogosto hkrati tudi medleksemsko) razmerje oz. pomenska izpeljava pojmuje kot metafora.⁶³

Prva specifičnost pri raziskovanju metafore je torej v tem, da je to raziskovanje odvisno od drugotnih virov, kar je povsem različno v primerjavi s siceršnjimi leksikološkimi analizami, ki temeljijo neposredno na gradivu in s tem zagotavljajo analizi objektivno in preverljivo osnovo. Druga specifičnost je, da je pri raziskovanju metafore problematična uporaba korpusa. Korpus je sicer na tem področju lahko dragocen: korpusno gradivo lahko veliko pove o tem, kako pogosto je izraz uporabljen v metaforičnem pomenu in v katere vrste besedilih; ali je metaforična raba običajna, ustaljena in s tem institucionalizirana; ali je metaforična raba okamnena v določenem frazeologemu. Korpusno gradivo kaže tipične kolokacije in omogoča obsežne primerjave, ali so kolokacije skupne za motivirajoči pomen in motivirani pomen ali to niso. Vendar je uporaba korpusnega gradiva za raziskovanje metafore dandanašnji še vedno tudi problematična, saj

⁶³ Natančneje je postopek prilagajanja podatkov iz SSKJ za potrebe leksikološke pomenske analize prikazan v Snoj 2004: 86-98.

večina obstoječega korpusnega gradiva omogoča raziskovalcu, da zajema metaforo takó, da išče vnaprej izbrane besede in besedne zveze.⁶⁴ Po tej poti, tj. z iskanjem vnaprej izbranega, se sicer poiščejo metaforične rabe, ne morejo pa se odkrivati brez te vnaprejšnje izbire. Med korpusnimi jezikoslovci obstoje prizadevanja, da bi se metafora avtomatsko identificirala v besedilu. Zaenkrat pa obravnavi metafore niso posebno naklonjeni, kar je pričakovana posledica dejstva, da metaforične povezave med pomeni znotraj leksikalnega sistema niso izkazane na izrazni ravni. (Moon 2004: 202)

2.2 POSTOPEK GRADIVNE OBDELAVE

Če je specifičnost raziskovanja metafore v tem, da se mora zadovoljiti z drugotnim gradivom (za slovenski jezik je to SSKJ), potem je potrebno najti čim bolj zanesljivo pot, kako v drugotnem gradivu priti do relevantnih podatkov. Izhodiščno je dejstvo, da je slovarski sestavek v SSKJ slovarskemu konceptu prilagojen prikaz pomenov posameznih leksemov glede na to, kako so bili ti ugotovljeni v neposrednem besedilnem gradivu. Struktura tega prikaza je utemeljena v določenem pojmovanju slovarskega pomena (pomenske sestavine, UPS in RPS; pomen danega leksema je utemeljen v razmerjih danega leksema oz. njegovih PS z ostalimi pomeni oz. PS v jeziku) in v določenem pojmovanju organiziranosti pomenja v leksikalnem sistemu. Iz gradiva, tj. iz neposrednih besedilnih izsekov, so na osnovi izkazani tipičnih skladenjskih in leksikalnih družljivostnih možnosti abstrahirani pomeni.⁶⁵ Pomenska analiza na tej ravni je v prvi vrsti evidentiranje pomenskih razlik, kot se kažejo v gradivu, torej ločevanje različnih pomenov. Kategoriziranje medpomenskih razmerij, tj. ločevanje metafore od metonimije in pomenske vsebovanosti, je ob tem drugotno; v leksikografsko določenem sistemu razlaganja se praviloma eksplicitno ne navaja (tj. v razlagah v slovarjih ni evidentirano, ali je pomen nastal metaforično ali kako drugače).

Kako je torej tako urejen slovarski sestavek uporaben pri raziskovanju »metafore v leksikalnem sistemu«. S tem, ko slovarski sestavek načeloma prikazuje vse tipične rabe besede, posreduje tudi ugotovljene pomene, med njimi tudi tiste, ki so utemeljeni z metaforičnim pomenskim prenosom. Omogoča vpogled v večpomenskost, znotraj katere se na osnovi merila medpodročne preslikave oz. pojavitve nove UPS (na osnovi asociativne povezanosti preko RPS) metafora lahko identificira kot povezava med motivirajočim in motiviranim pomenom. Gradivo na ravni slovarskega sestavka sámo narekuje, da se metafora kot sinhrona jezikovna danost obravnava zlasti kot tip znotrajleksemseke medpomenske povezave, katere rezultat je metaforična večpomenskost.

Z merili za metaforo se ugotovijo metaforično povezani pomenski pari. Identificiranje metaforičnih medpomenskih povezav je v okviru nekaterih metaforičnih kategorij delno avtomatično (npr. preko razlagalne besedne zveze 'ki je temu podoben' v podpomenu, ki sistemsko nakazuje metaforično izpeljavo na osnovi oblikovne ali katere druge podobnosti), večinoma pa individualno za vsak pomenski par posebej, saj metaforična povezava ni nujno razvidna iz raz-

⁶⁴ Prim. predstavitev korpusnega pristopa pri obravnavi metafore v okviru teorije pravil in uporabe (*Theory of norms and exploatations*, TNE). (Hanks 2006: 48-51)

⁶⁵ V kartoteki Inštituta za slovenski jezik je npr. pri gradivu za leksem **gláva** -e ž podatek, da je bilo za redakcijo, na osnovi katere je sestavljen slovarski sestavek **gláva** -e ž v SSKJ, upoštevano 2907 izpisov iz »zvrstno uravnoteženih« slovenskih besedil.

merja med razlago motivirajočega in motiviranega pomena, kaj šele pri metaforičnih prenosih, ki so prikazani kot pomenski odtenek, tj. brez razlage.⁶⁶

Na poti evidentiranja metaforičnih medpomenskih povezav je torej še kategoriziranje vseh medpomenskih povezav, med katerimi postanejo razvidne metaforične. Ta stopnja priprave gradiva pogosto zahteva tudi preoblikovanje razlag in prerazporeditev ponazarjalnih primerov, ki morajo ustrezno dokazovati, ali gre za metaforo ali kateri drugi tip večpomenskosti. Pri tem je potrebno po eni strani preverjati in kategorizirati vsak ponazarjalni primer posebej, po drugi strani pa imeti pred očmi celotni slovarski sestavek, z vsemi prikazanimi pomeni.

Ob slovarskem sestavku **gláva** -e ž (SSKJ) ta postopek poteka takole:

Pomenska razčlenitev obsega pet pomenov, frazeološko gnezdo in terminološko gnezdo. Eksplicitno je podobnostno razmerje kot površinski kazalec metaforičnosti navedeno samo pri 4. pomenu (*glavi podoben del česa*), ki naj bi bil izpeljan iz 1. Sicer je na motiviranost (tvorjenost) pomena s tipom razlage nakazano pri podpomenu k 1. (*ta del človeškega telesa ...*) in drugem pomenu (*ta del pri človeku kot ...; sinekdohna pomena*), medtem ko sta 3. pomen in 5. pomen razložena samostojno, brez vsakršnega nakazovanja pomenske izpeljanosti.

Kot nemetaforični se izločita povezava prvega pomena s podpomenu in povezava prvega in drugega pomena: tako podpomen k 1. ('*ta del človeškega telesa, katerega izguba ali hujša poškodba pomeni izgubo življenja*') kot 2. pomen sta v sinekdohnem razmerju s pomenom pri 1; za razkritje sinekdohnega pomena je potrebno razlago nekoliko prilagoditi, tako da je razvidna dvodelnost in razmerje v smislu UPS in RPS.

Razlage, ki izražajo sinekdohno razmerje med 1. in 1.// ter 1. in 2:

- P₀ 'del telesa pri človeku in živali, v katerem so osrednji živčni centri in nekatera čutila, s katerimi je (ta del) odločilen za življenje in se mu pripisuje vloga središča razumskega in zavestnega življenja': *glava ga boli ... dvigne glavo in bistro pogleda ...*
- sinekdoha I: človek, žival kot nosilec tega dela telesa (*dohodek na glavo (prebivalca); Koliko glav (živine) imaš*)
- sinekdoha Ia: človek kot nosilec tega dela telesa, ki je odločilen za njegove lastnosti, zlasti umske sposobnosti (*Bistre glave bodo našle rešitev.*)
- sinekdoha II: življenje kot tisto, kar je (kot sestavina) odločilno vezano na ta del telesa (*Ni se bal za svojo glavo, za otroka ga je skrbelo*)
- sinekdoha III: razum, zavest kot tisto, kar je (kot sestavina) predstavno umeščeno v ta del telesa (*imeti glavo polno domislekov*)

Pri preverjanju tako zastavljene medpomenske povezave v ponazarjalnih primerih predstavljajo posebno vprašanje stalne zveze oz. frazeologiziranost. Večina ponazarjalnega gradiva pri obeh zgoraj nakazanih sinekdohnih pomenih so namreč prav stalne zveze, kar je v SSKJ razvidno iz tega, da so skoraj vsa ponazorila navajana za poševnico. Pri Sinekdoha 1 so skladenjske in leksikalnodružljivostne omejitve velike, na kar opozarja navedba vseh ponazarjalnih primerov z izjemo enega za poševnico, pa tudi tisti na prvem mestu, ki naj ne bi bil frazeologiziran, dejansko je frazeologiziran: *Ni se bal za svojo glavo, za otroka ga je skrbelo* = frazem **bati se za svojo glavo** (= 'bati se za svoje življenje' = 'počutiti se življenjsko ogrožen'). Sinekdoha Ia ima omejitve »s prilastkom«, kar je treba upoštevati kot podatek o leksikaliziranosti besednih zvez, ki izpolnjujejo skladenjski vzorec Prilastek + glava.

⁶⁶ Nerazvidnost metaforične pomenske povezave ni nedoslednost ali pomanjkljivost SSKJ, pač pa ustaljena slovaropisna praksa pri večini slovarskih konceptov. (Moon 2004: 195-222; Apresjan 1995: 178-179)

Od 3. dalje so pomeni iz izhodiščnega pomena 'del telesa' tvorjeni na osnovi metaforičnega prenosa. Slovarki razlagi pri 3. in 5. metaforične izpeljanosti ne izražata, medtem ko ima 4. pomen razlago *glavi podoben del česa*, torej podobnostno povezavo eksplicitno navedeno.

V SSKJ so metaforično tvorjeni pomeni pri *glava* razloženi tako:

3. z roditeljskim 'najpomembnejši, vodilni človek v kaki organizaciji, skupini, gibanju' (*Bil je glava gibanja*)

4. glavi podoben del česa a) po mestu (*ladja se je potopila z glavo naprej*, b) po obliki (*glave žeblice*), c) po pomembnosti (*glava šivalnega stroja*)

// okroglast in glede na uporabnost najpomembnejši del nekaterih rastlin (*solata ima velike glave; zelena glava*; količinski pomen *glava čebule* 'ena čebula')

5. naslovni del knjige, revije, časopisa ali sestavka (*podlistek nima glave; glava Ljubljanskega zvona*)

// kar je napisano na zgornjem, uvodnem delu listine, pisma (*glava zgodovinske listine; pismo je imelo v glavi naslov*)

Evidentirani metaforični pomeni ustrezajo merilu podobnosti s stališča izhodiščnega pomena v teh smereh: 1. podobnost po funkciji (*glava (uporniškega) gibanja*), 2. podobnost po mestu (*ladja se je potopila z glavo naprej*), 3. podobnost po pomembnosti (*glava šivalnega stroja*), 4. podobnost po obliki in pomembnosti (*solata ima velike glave*), 5. podobnost po mestu in pomembnosti (*podlistek nima glave*). Razlage v pogledu izkazovanja podobnosti niso enotne, saj so razen pomena pri 4. *glavi podoben del česa* pomeni pretežno razlagani kot samostojni pomeni, tj. ne da bi bila podobnostna povezava izražena. Vsi pomeni imajo eksplicitno navedene skladenjske omejitve (*s prilastkom, z roditeljskim*). Kvalifikatorska pojasnila, ki ubesedujejo te omejitve, je treba razumeti kot dogovorno slovaropisno sredstvo za izkazovanje pomenske nezadostnosti izraza v metaforično tvorjenem pomenu (nezadostnost v smislu samostojnega opravljanja določenih (npr. samostalniških) skladenjskih vlog, brez obvezne prisotnosti prilastka).

Zasnovna določila SSKJ, ki načelno določajo razvrščanje pomenov znotraj slovarskega sestavka (bolj pogosti in aktualni pomeni imajo ne glede na motiviranost prednost pred manj rabljenim; kar je v zvezi s človekom, stoji pred stvarmi ipd.), niso v oporo ugotavljanju metaforičnih pomenskih povezav. Poskus preoblikovanja razlage in prerazporeditve pomenov, pri katerem bi bilo odločilno upoštevanje in prikazovanje pomenskih izpeljav na osnovi metaforičnih prenosov (brez upoštevanja zahteve, da so v razlagi izhodiščnega pomena navedeni vsi elementi, ki se nanašajo na asociacijo, utemeljujočo metaforični prenos), izgleda takole:⁶⁷

- P_0 : 'del telesa pri človeku in živali, okroglasto oblikovan, v katerem so osrednji živčni centri': *premakniti glavo; sneti klobuk z glave; kosti glave; oblika glave*
- P_{MF} : rabi se samostojno ali s prilastkom 'temu delu telesa podoben del česa': *Ladja se je potopila z glavo naprej (= ← glava ladje); glava stegenice; zeljnata glava; podlistek nima glave*

Povezava med pomenoma je na videz jasna in na videz ustreza idealnemu modelu metaforične pomenske povezave. Ponazarjalni zgledi skupaj s pojasnilom »rabi se samostojno ali s prilastkom« pa opozarjajo, da je metaforična enota v slovarskem sestavku slovaropisni dogo-

⁶⁷ Prim. poskus upoštevanja te zahteve (tj. opis za osnovni pomen *glava*, ki bi vseboval vse za metaforizacijo potrebne elemente) pri Toporišič 1981. S stališča prikaza pomenskega razvoja je to ena od možnosti, za razlago v slovarju pa ne, ker se mora slovar v vsakem primeru zadovoljiti z izkazovanjem zgolj pomenskih razlik. Slovvarska razlaga navaja vsebinske lastnosti, preko katerih so pomeni razločevalno opisani, in ne vse vsebinske lastnosti.

vorni prikaz določenega tipa metaforičnega pomenskega prenosa v poimenovalni funkciji, ki se lahko konkretizira samo v določenih strukturalnih pogojih, v tem primeru dejansko v prilastkovni zvezi.⁶⁸ Slovaropisna rešitev prikriva »pomanjkljivost« (v primerjavi s pomeni, ki imajo neproblematično pomenskosestavinsko razlago), da enoti **gláva** -e ž v metaforičnem pomenu, kot je ugotovljen pri *glava ladje*, *glava stegenice*, *glava zelja* ipd., ni mogoče pripisati enega denotata (ki bi ga bilo mogoče pojmovati kot abstrakcijo, kot zbir razločevalnih lastnosti, utemeljen v realnih lastnostih referentov). Namesto pomenskosestavinskega opisa denotata je pri omenjeni slovaropisni rešitvi navedena samo podobnost z denotatom izhodiščnega pomena. Slovaropisno se opis te vrste po natančnosti poskuša čim bolj približati opisom siceršnjih slovarskih pomenov, in sicer tako, da se imenovana podobnost natančneje določi (pri *glava ladje* z navedbo podobnosti po mestu, pri *glava stegenice* s podobnostjo po obliki itd.). V primerjavi s siceršnjim razlagalnim sistemom pomeni ta tip razlage s sklicevanjem na podobnost zatekanje v opis poimenovane predmetnosti namesto podajanja pomenskosestavinske določitve pomena.⁶⁹ Najbolj »jezikovnosistemska« je v takem pomenskem opisu navedba skladišne omejitve »rabi se s prilastkom«, ki dani metaforični pomenski prenos uvršča v eno od strukturalnoskladišne prepoznavno določenih metaforotvornih možnosti.

Opisani primer ugotavljanja metaforične medpomenske izpeljave potrjuje že preizkušeno dejstvo, da so pomenske analize in ponazarjalno gradivo v SSKJ pri raziskovanju slovarske metafore zares gradivni vir, ki ga je potrebno ustrezno dopolnjevati in prilagajati potrebam in namenu vsakokratne analitične obravnave.

2.3 PREDMETNA IN OBSEGOVNA OMEJITEV ANALITIČNE OBDELAVE

Prikazani primer gradivnoanalitičnega pristopa k metafori kot sestavini leksikalnega sistema (pomenske izpeljave pri leksemu **gláva** -e ž) med drugim opozarja, da ima sistemsko načelo metaforičnega tvorjenja novih poimenovanj (poimenovalna vloga metafore) ali tvorjenja drugotnih, navadno stilno označenih preimenovanj (preimenovalna vloga metafore) na ravni besedilnih uresničitev neskončno pojavnih oblik, saj edino s tem lahko izpolnjuje svojo vlogo: ustrezati odprti (nekončni) množici poimenovalnih in preimenovalnih potreb. Če je dana raziskava metafore v leksikalnem sistemu slovenskega jezika zamišljena kot gradivno utemeljeno ugotavljanje jezikovnosistemskih danosti, povezanih z metaforičnim jezikovnim izražanjem, je torej nujna omejitev na ožji raziskovalni predmet in prav tako omejitev na upoštevanje omejenega izseka gradiva.

Neposredni stik z gradivom, kot ga lahko omogoča leksikografska praksa, odpira pri tem kot aktualne številne različne izbire. V danih okoliščinah je bila za gradivno obravnavo izbrana povedkovniška metafora. Povedkovnik je v slovenskem jeziku namreč skoraj v celoti pomensko motiviran. Gradivnoanalitična obravnava tega področja metaforične pomenske izpeljave omogoča, da se metaforična pomenska izpeljava analizira v povezavi s še nekaterimi drugimi

⁶⁸ Ugotovljena povezava med razlagalnim tipom v SSKJ, vsebujočim sklicevanje na podobnost (»temu podobno«), in poimenovalno vlogo tako razloženega metaforičnega pomenskega prenosa je dragoceno tehnično pomagalo za prepoznavanje poimenovalne metafore in ločevanje le-te od preimenovalne metafore.

⁶⁹ Uporaba razlagalnega tipa, vključujočega sklicevanje na podobnost, za izkazovanje metaforičnih pomenskih prenosov v SSKJ je bila leksikografsko premišljena odločitev v zvezi s prikazom dane pomenske kategorije. Prim. v tej zvezi povzetek iz *Napotkov I* na str. 64.

jezikovnosistemskimi danostmi, kot so besednovrstna kategorizacija, kategorialna pomenska lastnost človeško in strukturnoskladenjska determiniranost metaforičnega pomenskega prenosa. Poleg tega se področje metaforičnega povedkovnika oz. povedkovniške metafore idealno ujema s splošno predstavo metaforičnosti, zlasti v okviru antropomorfne povedkovnika, in kot začetek sistematičnega raziskovanja metafore v leksikalnem sistemu slovenskega jezika ustrezno zastopa eno osrednjih metaforoloških področij.

2.4 MATRIKA ZA OBDELAVO GRADIVA

Osnovna enota gradivne obdelave je medpomenska povezava, za katero je ugotovljeno, da je rezultat metaforične pomenske izpeljave. Glede na to prikaz te enote vključuje:

- leksem, pri katerem je ugotovljena metaforična pomenska izpeljava,
- po slovarskih razlagah povzeta medpodročna preslikava kot osnova za pomensko izpeljavo,
- tipologizirani povzetek metaforično povezanih slovarskih pomenov.

Za potrebe raziskave povedkovniške metafore je bilo uporabljeno načrtno in sistematično zbrano in obdelano gradivo kot tudi priložnostno pritegnjeno gradivo. Kot priložnostno gradivo se pojmuje upoštevanje besedilnih ponazoril, kot jih navaja leksikološka literatura za obravnavano področje, razpoložljivo korpusno gradivo v okviru priložnostnega preverjanja in posamezni primeri rabe, ki jih raziskovalec kot član jezikovne skupnosti spontano tvori ob obravnavi dane problematike.

Načrtno je obdelano gradivo iz SSKJ za dve skupini metaforičnih povedkovnikov: antropomorfnih povedkovnikov (*Naš sosed je lisjak*) in metaforičnih povedkovnikov iz samostalniških pomenov s kategorialno PS človeško+ (*Ti si resničen diplomat*). Gradivo za ti dve skupini povedkovnikov je v celoti prikazano v prilogah *Obdelano gradivo za antropomorfno povedkovniško metaforo* (str. 179-189) in *Obdelano gradivo za povedkovniško metaforo iz samostalniških pomenov s KPS človeško+* (str. 190-194). Načrtno je bilo poleg tega upoštevano vse gradivo, ki ima v SSKJ oznako »v povedni rabi« in »v povedno-prislovni rabi«. Tako pridobljena zbirka načrtno in sistematično obdelanega gradiva je izhodišče za izvedeno kategorizacijo metaforičnega povedkovnika v slovenskem jeziku in vir za ponazarjalne primere obravnavanih kategorij v razpravnem besedilu.

Poleg tukajšnjega gradiva, usmerjeno obdelanega s stališča povedkovniških metaforičnih pomenskih prenosov, obstoji sistematično izpisano gradivo iz SSKJ za metaforične pomenske prenose pri samostalnikih v okviru črk G, M, R in Ž; dostopno je v delu *Tipologija slovarske večpomenskosti* (Snoj 2002: 263 (+ 18 str.)) – Za samo poglobljanje pojma slovarska metafora so sicer bili opravljeni še nekateri drugi postopki gradivne obdelave, kot jih omogočajo iskalna orodja v elektronski izdaji SSKJ; med temi je zlasti poveden rezultat zbiranja metaforičnih pomenov v funkciji poimenovalne metafore (pri teh je značilen razlagalni obrazec 'kar je temu podobno'), ki kaže zanimivo razčlenjenost samega pojma *podobnost* kot pomenotvorne danosti znotraj leksikalnega sistema. – Tipi pomenskih izpeljav so se priložnostno zaradi preverjanja sodobne rabe (v primerjavi z izkazano v SSKJ) presojali ob primerih v korpusih FidaPLUS in Nova beseda.

Matrika za evidentiranje in obdelavo gradiva antropomorfnih povedkovnikov in povedkovnikov iz samostalniških pomenov s KPS človeško+ vključuje te razdelke:

- zapis leksema (okrajš. L);
- medpodročna preslikava, vključujoča izhodiščno področje (okrajš. P₀) in ciljno področje (P_{MP});

- tipologizirani povzetek samostalniškega izhodiščnega pomena (okrajš. **S**) in motiviranega povedkovniškega pomena (okrajš. **Povdk**);
- vrednotenjska ocena metaforičnega poimenovanja oz. preimenovanja, če je izrazljiva v okviru opozicije pozitivno (+) – negativno (–); povedkovniško imenovanje prisojane aktualne lastnosti nemreč pogosto vključuje tudi vrednotenje; (okrajš. **V**);
- delovalniška besedilna raba metaforičnega pomena (okrajš. **Deloval**); če ima delovalniška raba ob sebi pomensko dopolnilo (*Ne poslušaj tega norca*), ima oznako »del+«, če je brez pomenskega dopolnila, oznako »del«;
- klišejska besedilna raba metaforičnega pomena (kot psovka, kot nagovor ipd.; okrajš. **V besedilu**).

Z opisano matriko obdelano gradivo je prikazano v Prilogah na str. 179-194.⁷⁰

Okrajšave, uporabljene za tipologizirano povzemanje slovarskih razlag motivirajočega pomena (v tabeli razdelek **S**) in metaforično motiviranega pomena (v tabeli razdelek **Povdk**):

Motivirajoči pomen (razdelek **S**)

ž	žival
r	rastlina
s	snov
p	predmet (materialni)
p-	predmet (nematerialni)
n	naravni pojav
čde	človek kot nosilec dejavnosti
čdp	človek kot nosilec družbenega položaja
č	človek kot nosilec značilnosti
čst	človek kot nosilec stanja (<i>histerik, idiot</i>)
b	bitje (npr. mitološka, bajeslovna bitja)
st	stanje

Metaforični pomen (razdelek **Povdk**)

t	telesna lastnost
d	duševna lastnost
z	značajska lastnost
v	vedenjska lastnost
o	odnos do okolice
dp	družbeni položaj
de	delovanje

⁷⁰ Pri stilno označenih leksemih je v tabeli izhodiščno področje določeno z navedbo nevtralne sopomenke, kar nakazuje navedba sopomenke v zavitem oklepaju; npr. pri **beštija** je izhodiščno področje določeno z navedbo {zver} namesto z razlagalnim opisom.

3 Povedkovniška metafora

Utemeljitev pojma povedkovniška metafora

Povedkovniška metafora po svojem bistvu zadeva razmerje med kategorizacijo človekovi kogniciji dostopne stvarnosti in kategorizacijo, kot jo vključuje jezik v vlogi sporočanjskega sredstva; prva je izražena v semantičnih kategorijah, druga v slovnično-slovarskih kategorijah. Kot regularno razmerje med obema kategorizacijama se predpostavlja ujemanje, kongruentnost na ta način, da so za poglobitve semantične kategorije (stvar, dejanje, lastnost) predvidene tipične jezikovne izrazitve (samostalnik, glagol, pridevnik). Vselej pa obstoji možnost, da se za izrazitev dane semantične kategorije izbere netipična, neregularna, nekongruentna možnost. (Croft 1991: 39) Tovrstna možnost je realizirana v metaforičnem povedkovniku: v povedju (ob pomožniku biti v določitenem stavku) namesto glagola (tj. namesto tipične izrazitve) nastopi izvorno neglagolski leksem v metaforično motiviranem pomenu.⁷¹

Metaforičnost pri povedkovniku v slovenskem jeziku je neposredno povezana z dejstvom, da je v slovenskem jeziku ugotovljenih le nakaj leksemov, ki imajo primarno vlogo povedkovega določila, ki je določevalna skladijska vloga za povedkovnik. Večinoma nastopajo kot povedkovnik izrazi, za katere so primarno tipične druge skladijske vloge, in ne povedkovodoločilna vloga. Sprememba skladijske vloge ob prevzemu povedkovniške funkcije pri teh izrazih je sočasna z metaforično pomensko izpeljavo. Tako je tipični primer metaforičnega povedkovnika v slovenskem jeziku antropomorfní povedkovnik s tipsko besedilno uresničitvijo *Naš sosed je lisjak*, ki je metaforično izpeljan iz samostalniškega pomena leksema **lisják** -a m 'žival'.

S stališča leksikalne uresnitve je tako mogoče povedkovnike razvrstiti med (maloštevilne) nemotivirane povedkovnike (*fuč, kvit, mar komu, res, všeč komu, žal komu*) in motivirane povedkovnike. Motivirani povedkovniki se nadalje formalno razvrščajo glede na to, kateri skladijski vlogi izvorno pripada povedkovniški izraz. Po tem merilu se ločujejo samostalniški povedkovniki (*Naš sosed je lisjak*), pridevniški povedkovniki (*Pri doseganju ciljev je ves hudičev*), medmetni oz. vsi ostali povedkovniki (*Ona je en sam oh in ah*.)

Metaforičnost pri prevladujoči množici motiviranih povedkovnikov se uresničuje kot slovnična metafora (*Naš sosed je lisjak* je slovnična metafora za *Naš sosed zna z iznajdljivostjo, bistrostjo presenetiti, prevarati*) in kot leksikalna metafora (povedkovnik **lisják** povdk. (*biti lisjak*) je leksikalna metafora iz samostalnika **lisják** -a m 'žival'). Celotna množica motiviranih povedkovnikov, kar pomeni skoraj vsa povedkovniškost v slovenskem jeziku, se tako kaže povsem odvisna od metaforične pomenotvornosti. Slovnično metaforo uresničujejo prav vsi leksemi motiviranih povedkovnikov, s tem ko drugotno opravljajo povedkovodoločilno skladijsko vlogo. Znotraj celotne skupine motiviranih povedkovnikov se nadalje ločuje podmnožica tistih, ki poleg slovnične metafore v smislu konveržno izpeljane povedkovniškosti (metaforične preslikave na ravni kategorialnosti) vključujejo tudi medpodročno preslikavo na ravni asociacij med vsebinami (*Naš sosed je lisjak*). Ta skupina motiviranih povedkovnikov ustreza definiciji leksikalne oz. leksikalizirane metafore.

⁷¹ Croft s povedkovnikom ponazarja razhajanje med slovnično kategorizacijo in kategorizacijo v stvarnosti tako, da opozarja na dejstvo, da se v povedkovniški funkciji lahko izmenjujejo kar tri slovnične kategorije: samostalnik (*Ed iz a carpenter*), pridevnik (*This table is heavy*) in neprehodni glagol (*He's sleeping*). (Croft 1991: 31)

Problematika povedkovnika v povezavi z metaforično pomensko izpeljavo je bila v slovenističnem leksikalnem pomenoslovju že obravnavana. S stališča slovarskega pomena je bil metaforično izpeljani samostalniški povedkovnik zlasti zanimiv kot ponazorilo, kako je pri metaforičnem pomenskem prenosu udeležen kategorialni pomen, kako se torej leksikalna metafora pojavlja v nerazdružni povezavi s slovnico. Glede na to so izhodišče za obravnavo povedkovniške metafore že preverjene ugotovitve, da gre »pri slabšalni (vulgarni) ali ljubkovalni rabi živalskih poimenovanj v zvezi s človekom, ko zaradi metaforičnosti ... dosledno prihaja do spremembe uvrščevalne pomenske sestavine«, za »prehod samostalnika, pridevnika, prislova itd. med povedkovnike«. (Vidovič Muha 1993: 40-41) Ugotovitev je v izvirnem kontekstu služila ponazoritvi, kako se v jeziku kaže »vzročna povezava med pomenom besede in tipično slovnico okolščino njegove realizacije«, ponazoritvi »vezanosti pomena na lastnost katere izmed (pomenskih) ravnin jezikovne zgradbe, predvsem z lastnostmi skladnje«. Celovito upoštevanje povezave med slovarskim pomenom in slovnico se pri tukajšnji obravnavi osredotoča na pogled, kot ga omogoča sopostavitve obeh v metafori povezujočih se področij, izhodiščnega področja na ravni motivirajočega pomena (pridevniškega, samostalniškega ali katerega drugega) in ciljnega področja na ravni motiviranega povedkovniškega pomena. Izbrani pogled, ki se osredotoča na metaforičnost pomenske izpeljave, naj bi prispeval k »celovitosti pregleda slovnice in (slovarsko)pomenske odvisnosti« na področju povedkovnika.

V nadaljevanju je prikazana metaforičnost na področju slovenskega povedkovnika na osnovi (1) doslejnjih jezikoslovnih, predvsem slovnčnih obravnav in (2) ob upoštevanju vseh realiziranih povedkovniških leksemov, kot jih je z načrtnim iskanjem mogoče ugotoviti v SSKJ. Pri tem je poudarek na danostih, ki osvetljujejo mesto metaforičnega povedkovnika v leksikalnem sistemu. V tej usmeritvi je utemeljen pojem povedkovniška metafora, ki vključuje leksikalno pomenskost s poudarkom na metaforični pomenski izpeljavnosti in skladenjsko kategorialnost povedkovnika. Povedkovniška metafora uresničuje metaforičnost na dveh ravneh: (1) v medpodročni preslikavi na ravni slovnčne kategorialnosti (L_0 {povedkovnik-} \rightarrow L_{Mf} {povedkovnik+}); *Naš sosed zna z zvitostjo presenetiti \rightarrow Naš sosed je lisjak*); (2) v medpodročni preslikavi na osnovi asociacije (*V daljavi je zalajal lisjak* 'žival' - *Naš sosed je lisjak* 'izraža, da se v osebku imenovani osebi pripisuje, da je ...'). Z eno ali obema navedenima značilnostma se v metaforične pomenske izpeljave uvrščajo skoraj vsi povedkovniki v slovenskem jeziku.

Gradivo za povedkovniško metaforo

A. Antropomorfni povedkovnik

Osrednje gradivo za antropomorfno povedkovniško metaforo so slovarski sestavki v SSKJ, kjer je metaforični povedkovnik praviloma prikazan kot motivirani pomen samostalnika, navadno s tipsko navajano razlagalno besedo 'človek'. Gradivo je bilo načrtno zbrano tako, da so se iz množice slovarskih sestavkov, v katerih nastopa razlagalna beseda 'človek', izbrali tisti, pri katerih se 'človek' pojavlja v neprvem pomenu, in sicer v metaforično izpeljanem povedkovniškem pomenu; drugi tipi medpomenskih povezav, npr. zlasti pogosta posredno motivirana večpomenskost, vključujoča razlagalno besedo 'človek', so bili izločeni. V SSKJ je bilo v ta namen pregledanih 1516 ustreznih samostalniških slovarskih sestavkov. Med temi so bili nadalje izbrani tisti, za katere se potrjuje medpodročna preslikava kot utemeljitev metaforičnosti (248 primerov). Za primer te kategorije gradiva je mogoče imeti samostalniški sestavek pri **lisjak** -a m v SSKJ.

Postopek je bil enako izveden pri razlagalnih besedah 'moški' (22 potrjenih primerov metaforičnega povedkovnika), 'otrok' (34 potrjenih primerov), 'otrok' / 'ženska' (8 potrjenih primerov), 'ženska' (59 potrjenih primerov). Vsi primeri, vključujoči asociacijsko utemeljeno medpodročno preslikavo, so za potrebe tukajšnje obravnave obdelani po enotnih merilih, kar je razvidno iz priloge *Obdelano gradivo za antropomorfno povedkovniško metaforo*, str. 179-189.⁷²

B. Metaforični povedkovnik iz samostalniških pomenov s KPS človeško+

Druga kategorija gradiva so v SSKJ slovarski sestavki dvo- ali večpomenskih samostalniških leksemov, ki imajo metaforično izpeljani povedkovniški pomen razložen s 'kdor' (gl. prilogo *Obdelano gradivo za povedkovniško metaforo iz pomenov s KPS človeško+*, str. 190-194). Izbirni seznam primerov te kategorije je narejen na osnovi pregleda 990 slovarskih sestavkov, vključujočih razlagalno sestavino 'kdor' z ekspresivnostno oznako, ki potencialno pomeni možnost izpeljanega metaforičnega povedkovniškega pomena. V tej skupini metaforičnih povedkovnikov so primeri, pri katerih motivirajoči samostalniški pomen vsebuje KPS človeško+; metaforična izpeljava se nanaša na kategorialno spremembo samostalnik → povedkovnik (npr. **amatêr** -ja m 'kdor se ljubiteljsko ukvarja s čim' → **amatêr** povdk. (*biti amater*) 'izraža, da v osebku imenovana oseba ni specialistično usposobljena za ...').

C. Ostali metaforični povedkovniki

Za nabor ostalih metaforičnih povedkovnikov so bili v SSKJ pregledani vsi slovarski sestavki, v katerih je uporabljeno slovnično kvalifikatorsko pojasnilo »v povedni rabi« (496 slovarskih sestavkov) in »v povedno-prislovni rabi« (54 slovarskih sestavkov). Navedeni pojasnili v SSKJ nakazujeta skladenjski premik, opozarjata na vezanost pomena danega (prvotno nepovedkovniškega) izraza na povedkovniško vlogo. Znotraj gradiva, ki je označeno s tema dvema kvalifikatorskima pojasniloma, predstavljajo ločeno skupino primeri, kjer kategorialna medpodročna preslikava (povedkovnik- → povedkovnik+) ni sočasno spremljana z asociacijsko utemeljeno preslikavo (npr. **mráz** mráza m: *Mráz je popustil* 'stanje z razmeroma nizko temperaturo' nasproti *Zunaj je bil hud mráz* (v povedno-prislovni rabi 'izraža stanje, ko je nizka temperatura')); odsotnost asociacijske medpodročne preslikave te primere omejuje na pripadnost zgolj slovnični metafori (preslikava samostalnik → povedkovnik, brez preslikave na osnovi asociativnosti) in jih izloča iz leksikalne metafore.

Gradivo v tej skupini je razdeljeno glede na besedovrstno pripadnost motivirajočega pomena na pridevniški metaforični povedkovnik (primeri, pri katerih je v povedkovniku pridevnik pomensko na drugem področju kot v izhodiščnem pomenu; redki primeri): *Pri doseganju ciljev je ves hudičev*, *On je kriv (za nezgodo)* in samostalniški metaforični povedkovnik (*Življenje je loterija*).

Zamisel obravnave povedkovniške metafore

Povedkovniška metafora v slovenskem jeziku obstoji v veliki meri iz samostalniških lastnostnih povedkovnikov, zato je ta tip povedkovnika obravnavan na prvem mestu. Znotraj te skupine ima osrednje mesto antropomorfni povedkovnik. Ob tem tipu, reprezentativnem tako za samostalniški povedkovnik kot za lastnostni povedkovnik sploh, so sistematično obravnavana

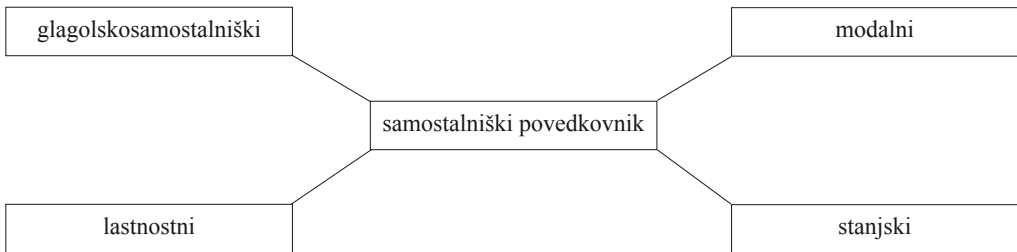
⁷² Antropomorfna metaforiziranost (metaforična pomenska izpeljava za prisojanje lastnosti osebi) se sicer posredno potrjuje tudi pri nekaterih deležniških povedkovnikih. Gl. v SSKJ slovarske sestavke pri: *nagnjen*, *namenjen*, *odprt*, *podvržen*, *poklican*, *pripravljen*, *privržen*, *rojen*, *udarjen*, *uklet*, *usekan*, *zaklet*.

vsa vprašanja, ki zadevajo metaforični povedkovnik. Sledita s stališča besedilne organiziranosti enakovredna razdelka: *Metaforični povedkovnik iz samostalniških pomenov s KPS človeško+* (str. 126-129) in *Kategorizacijski povedkovnik* (str. 130) s podtipoma *Vrednotenjski kategorizacijski povedkovnik* (str. 131-134) in *Objektivni kategorizacijski povedkovnik* (str. 135-136).

(8) *Tipologizacija samostalniških povedkovnikov (na osnovi konkretizacije določitvenega stavka)*

To gibanje je zagotovilo napredka.

Vprašanje je, ali pridejo.



(1) *Naš sosed je lisjak.*

(2) *Ni samo dober trgovec, ampak tudi diplomat.*

(3) *Novi sodelavec / avto je katastrofa.*

(1) *Pri nas je sedaj križ.*

LM

(4) *Ta računalnik je prenosnik.*

(2) *Mraz je.*

V skladu z obsežno zastopanostjo v gradivu in siceršnje splošno aktualnostjo je največ pozornosti deležna antropomorfna metaforizacija samostalniških pomenov, vsebujoča KPS človeško-. V obravnavo te so vključene vse za povedkovniško pomenskost relevantne danosti: besednovrstna kategorialnost motivirajočega pomena (samostalniški, pridevniški povedkovniki); konkretizacija določitvenega stavka (lastnostni, stanjski, modalni povedkovniki); razmerje med kategorialnostjo izhodiščnega pomena in kategorialnostjo poimenovanja v osebku imenovane danosti (antropomorfní povedkovnik, povedkovnik iz samostalniških pomenov s KPS človeško+) itd.

Pridevniški povedkovnik redkeje vključuje poleg kategorialne preslikave (pridevniškopri-lastkovni lastnostni pomen → pridevniškopovedkovniški lastnostni pomen) tudi asociacijsko medpodročno preslikavo (*Fant je **gluh** za nasvete*), zato so ti primeri v okviru povedkovniške metafore obravnavani na koncu (str. 140-151), predvsem zaradi zaokroženosti v prikazu problematike.

3.1 SAMOSTALNIŠKI POVEDKOVNIK

Osnovna predstavitev in tipologizacija

Izraz samostalniški povedkovnik je že bil v rabi pri ločevanju prvotnih/pravih povedkovnikov in drugotnih/konverznih povedkovnikov. (Žele 2000: 57-63) Doslejšnje obravnave se medsebojno razlikujejo po tem, da vključujejo različne poudarke: prepoznavanje posebne slovarkopomenske vrednosti samostalnika v povedni rabi (Kozlevčar 1968), besednovrstno opredelitev (Toporišič 1972, 1976, 1982, 1992), metaforizacijski pomenotvorni proces, ki vodi od samostalnika h konverznemu povedkovniku (Vidovič Muha 1986, 2000), vezljivostne značilnosti povedka, realiziranega s povedkovnikom (Žele 2004).

V povezavi s pomenskostjo samostalnika je na slovenskem gradivu že dolgo jasna pomenska razločevalnost povedkovne rabe za motivirajoči samostalnik, tj. razločevalnost, izhajajoča neposredno iz stavčnoskladenjske vloge povedka. (Kozlevčar 1968: 11-15) Povedek določa osebo ali stvar v osebku glede na dejanje ali glede na druge značilnosti. Če se samostalnik pojavi kot del povedka, ne more več opravljati samostalniške vloge, tj. imenovati osebe ali stvari, pač pa kot sestavni del povedka v osebku imenovano osebo ali stvar določa glede na njene značilnosti. V slovenskem gradivu so bile tako prepoznane različne »pomenske kategorije samostalnika v poved(kov)ni rabi«: 1. opredelitev osebe glede na poklic, dejavnost (*Janez je zdravnik*), 2. opredelitev osebe glede na lastnost, ki je brez spremembe pomena ubesedljiva z ustreznim pridevnikom (*Sosed je lenuh - Sosed je len*), 3. opredelitev česa glede na kategorizacijo (*Češnja je drevo*), 4. opredelitev glede na vrednotenje (*Novi sodelavec je pridobitev*). V vseh primerih ima »samostalnik v povedni rabi« besedilno lahko izražene tako oblikovne lastnosti samostalnika (*Janez je dober zdravnik, Sosed je velik lenuh, Češnja je sadno drevo, Novi sodelavec je velika pridobitev*) kot pridevnika (*On je premal revolucionar*).

Ugotovitev, da samostalnik v povedku lahko ubeseduje prisojanje lastnosti v osebku imenovani danosti, se je v nadaljnjem dograjevala v okviru vse natančnejše obravnave povedkovnika. Razvoj v obravnavi povedkovnika kot slovarkopomenske in skladenjske kategorije je razviden že iz vzporeditve zgodnjega pojma »samostalnik v povedni rabi« (SSKJ) in poznejšega »povedkovnik kot pomensko določilo glagola« (Vidovič Muha 2007: 402) in sedanjega »povedkovnik kot sestavina zloženega glagola«.

Povedkovnik je torej povednoskladenjsko in strukturnoskladenjsko utemeljen kot sestavina povedka ob pomožnem glagolu. Ima pomen imenovanja aktualne, naključne lastnosti ali stanja, ki se trenutno prisoja osebi ali stvari, imenovani v osebku. Ima lastno skladenjsko vlogo in pomen; na tej osnovi se pomensko razlikuje od prilastkovno ubesedene lastnosti (lahko tudi homonimno) kot določevalne danosti ob danem samostalniku (prilastek z vlogo razvijajočega stavčnega člena).

Skladenjske in pomenske lastnosti povedkovnika so bile obsežno obravnavane zlasti v povezavi s pridevniškim povedkovnikom. Pridevniški povedkovnik je – v okviru pojma »pridevnik v povedni rabi« ali »predikativni pridevnik« – doslej najbolj natančno obravnavan.⁷³ - Slovenska slovnica (2004) navaja povedkovnik kot »predmetnopomenske besede, ki se rabijo bodisi samo kot povedkova določila ali pa ko se rabijo kot taka«. Eksplicitno se ne omenja ne pridevniški povedkovnik ne samostalniški povedkovnik, te možnosti so vključene v splošni navedbi, do so povedkovniki bodisi izvorno povedkovniki, bodisi »izpeljani ali sprevrženi iz drugih besednih vrst«. (SS 2004: 412)

⁷³ Ocena temelji zlasti na delu Vidovič Muha 1977. Povzetek tamkajšnjih ugotovitev, relevantnih za povedkovniškost sploh, gl. v tukajšnjem nadaljevanju na str. 142-143.

Samostalniški povedkovnik je v tukajšnjem nadaljevanju obravnavan s stališča razmerja med slovarskim pomenom izhodiščnega samostalnika in slovarskim pomenom metaforično tvorjenega povedkovnika.

Celovit pogled na gradivo samostalniškega povedkovnika vodi k osnovnemu tipologiziranju, ki v izhodišču vključuje troje meril:

1. merilo: Konkretizacija določitenega stavka, od katere je odvisna osnovna tipologizacija povedkovniškosti:
 - a) lastnostni povedkovnik (*Naš sosed je lisjak.*)
 - b) stanjski povedkovnik (*Pri nas je sedaj križ.*)
 - c) modalni povedkovnik (*Vprašanje je, ali bodo prišli.*)
 Gl. grafični prikaz *Tipologizacija samostalniških povedkovnikov (na osnovi konkretizacije določitenega stavka)*, str. 97.

2. merilo: Konkretizacija lastnostne določitev:
 - a) Neposredna lastnostna določitev: neposredni lastnostni povedkovnik (npr. antropomorfni povedkovnik *Naš sosed je lisjak*, metaforični povedkovnik iz samostalniških pomenov s KPS človeško+ *V reševanju kočljivih vprašanj je velik diplomat*);
 - b) Kategorizacijska lastnostna določitev: 1. vrednotenjski kategorizacijski povedkovnik (*Novi sodelavec je pridobitev*), 2. objektivni kategorizacijski povedkovnik (*Naš sosed je zdravnik*).

3. merilo, veljavno znotraj neposrednih lastnostnih povedkovnikov: Kategorialna konkretizacija osebka (osebek = oseba / neoseba) v razmerju do kategorialnosti motivirajočega samostalniškega pomena (človeško+ / človeško-), iz katerega je izpeljan povedkovnik. Gl. grafični prikaz *Lastnostni samostalniški povedkovnik glede na realizacijo osebka*, str. 100. Upošteva razlikovanje med neposrednim lastnostnim določanjem (*Ta računalnik je še dober*) in kategorizacijskim določanjem (uvrščanje: *Ta računalnik je prenosni(k)*) se lastnostni povedkovniki ločujejo v dve podskupini: v neposredne lastnostnodoločitvene povedkovnike in v kategorizacijske povedkovnike. Ta delitev se v nadaljnjem dopolnjuje z ločevanjem tistih povedkovnikov, ki so vezani na osebek, konkretiziran z imenovanjem določene osebe (*Naš sosed je lisjak*; *On je diplomat, zmerom najde pot k sporazumnemu dogovoru*), in na vse ostale, pri katerih ni tega pogoja (*Novi sodelavec/ novi avto je pridobitev*; *Ta računalnik je prenosnik*; *Naš sosed je zdravnik*).

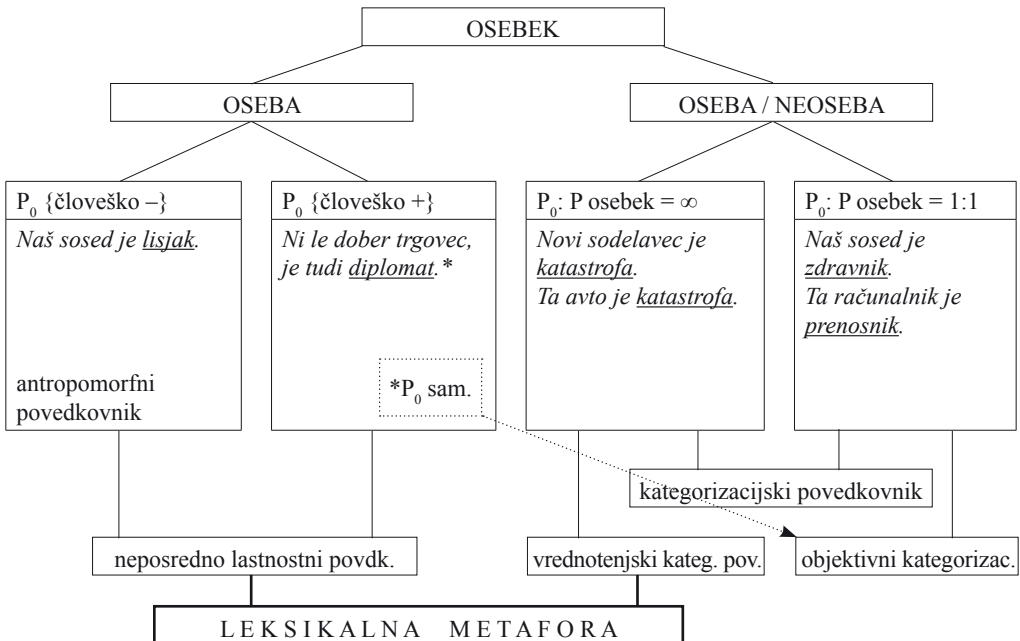
Povedkovniki iz prve skupine (tj. vezani na osebek, konkretiziran z osebo) se nadalje ločujejo glede na to, kako je kategorialno določen pomen samostalnika, iz katerega je izpeljan povedkovnik. Motivirajoči samostalniški pomen ima KPL človeškost realizirano s KPS človeško- (*Naš sosed je lisjak*) ali pa kot človeško+ (*On je diplomat*). V prvem primeru motivirajoči pomen samostalnika in metaforično tvorjeni povedkovniški pomen uresničujeta za metaforo tipično asociacijsko medpodročno preslikavo, ki na ravni slovarskega pomena vključuje kategorialni preskok (**lisj^ák** -a m 'žival' – **lisj^ák** povdk. 'izraža, da se osebi v osebku prisoja lastnost L'), medtem ko motivirajoči in motivirani pomen v drugem primeru ne vključujeta te vste kategorialnega preskoka (**diplom^át** -a m 'kdor opravlja poklic ...' – **diplom^át** povdk. 'izraža, da se osebi v osebku prisoja lastnost L').⁷⁴ V prvi skupini (vključujoči kategorialni preskok) je opazno

⁷⁴ Ta skupina povedkovnikov se kot samostojna množica znotraj povedkovnikov potrjuje v več pogledih. Prim. *Sosed je cel advokat* → *Sosed je zelo advokatski*. (Vidovič Muha 1986: 407)

zastopan tip antropomorfne povedkovniške metafore, kot ga nakazuje ponazorilo *Naš sosed je lisjak*; v zavesti jezikovnih uporabnikov je ta tip prisoten kot prototip metaforičnosti v jeziku. V skladu s tem je v nadaljevanju najboljšeje predstavljen; ob njem so obravnavana bistvena vprašanja metaforičnega povedkovnika sploh.

Samostalniški povedkovniki, nevezani na konkretizacijo osebka z imenovanjem določene osebe, se razvrščajo v dve skupini glede na kategorialno prekrivnost oz. neprekrivnost med motivirajočim samostalniškim pomenom in kategorialnostjo vsakokratnega osebka: V primeru, da med obema ni kategorialnega razhajanja, je povedkovnik objektivni kategorizacijski (*Ta računalnik je prenosnik*, *Naš sosed je zdravnik*). V primerih, ko ni kategorialne prekrivnosti med motivirajočim samostalniškim pomenom in realiziranim osebkom, je povedkovnik vrednotenjski (*Novi avto / novi sodelavec je pridobitev*, *Ta igralec je kapaciteta*).

(9) Lastnostni samostalniški povedkovnik glede na realizacijo osebka



3.1.1 Antropomorfní povedkovnik

3.1.1.1 Leksikografska evidentiranost

Področje antropomorfnega povedkovnika vključuje metaforične pomenske izpeljave, kot jih z vso pripadajočo problematiko najbolje ponazarjajo povzetki slovarskih sestavkov nekaterih izbranih leksemov v SSKJ.

lisják -a m : 1. 'lisičji samec': *Nekje v daljavi je zalajal lisjak ...* 2. ekspr. 'zvit, prebrisan moški': *On ni lev, pač pa lisjak; Temu lisjaku nisi kos / Dobro ga poznam, to je star, velik lisjak / kot psovka ti lisjak stari*

búrja -e ž: 1. 'močen severovzhodni veter': *Burja brije, piha, vleče ...* 3. ekspr. 'vihrav človek': *Ne bodi burja; burja burjasta*

štór -a m: 1. 'po podiranju drevja preostali del debla': *Štori so moleli iz zemlje ...* 3. slabš. 'neroden, okoren človek': *To ti je pravi štor; Ne bodi tak štor / kot psovka umakni se, štor nerodni*⁷⁵

lútká -e ž 'majhna figura, ki predstavlja človeka, žival, za uprizorjanje iger': *Gledališče je dobilo nove lutke ... // slabš. 'kdor v svojem ravnanju, delu, zlasti političnem, ni samostojen in dela za tuje koristi': *On je v tej igri samo lutka; okupatorjeve lutke; vlada lutk**

Pomensko izpeljavo povzema obrazec:

P_0 *'kar ni v zvezi s človekom' → P_{Mf} *'kar je v zvezi s človekom'

Izpeljava se tipsko opredeljuje kot antropomorfná: poimenovanja, ki pomensko niso povezana s človekom, se preko asociativne (metaforične) povezanosti vsebin uporabljajo tako, da ustrezajo potrebi po imenovanju lastnosti, ki se naključno prisoja v osebku imenovani osebi (oseba kot nosilec specifičnih človeških lastnosti). Pogosto omenjanje tega tipa metaforične medpomenske povezave v leksikološki literaturi in zunaj nje je razumljivo glede na to, da je tip prisoten v mnogih jezikih, v nekaterih primerih celo kot uresničitev medjezikovno oz. univerzalno razširjene leksikalne metafore. Poleg tega vsesplošno upoštevanost verjetno spodbuja antropomorfná vsebina metaforičnega pomena, ki je učinkovito ponazarjalna za leksikalizirano metaforo sploh.

Sistematično upoštevanje gradiva za obravnavano izpeljavo omogoča SSKJ, ki s slovaropisno poenotenim sistemom metajezikovnega opisovanja pomenov omogoča nabor ustreznih motivirajočih samostalnikov. Gradivo je bilo zbrano na osnovi poznavanja in upoštevanja tipskega prikazovanja v slovarskih sestavkih z iskanjem po razlagalnih besedah človek (1530 slovarskih sestavkov) in kdor (3355 slovarskih sestavkov) ter po slovničnem kvalifikatorskem pojasnilu v povedni rabi (496 slovarskih sestavkov). V tem okviru je bilo potrebno nadalje ločiti metaforično izpeljane pomene od ostalih, neustreznih, dobljenih z navedenimi iskalnimi pogoji (enopomenske besede, nemetaforične pomenske izpeljave).

V slovarskih razlagah je antropomorfní metaforiční pomen slovaropisno formalizirano podan na dva načina:

- a) prilastek + človek (**lisica**: 'zvit, prebrisan človek, zlasti ženska')
- b) prilastek + moški / otrok / ženska (**bik**: 'zelo močen in orjaški moški'; **golobica**: 'mlada, ljubka ženska'; **črvček**: 'majhen, nebogljén otrok')

⁷⁵ Besedilna raba *To ti je pravi štor*, ki kaže potrebo po prisotnosti poudarjalega prilastka (*pravi*) za dosego pomenske zadostnosti, je analogna potrebi po členku pri zaimenskem pridevniku v povedkovem določilu: *Učitelj bo že kakšen*. (Vidovič Muha 1979: 74)

Na slovnične specifičnosti sobesedila, v katerem se pojavlja metaforično izpeljani pomen, je v nekaterih primerih opozorjeno še s kvalifikatorskim pojasnilom 'v povedni rabi' ali 's prilastkom'.

Slovarske razlage tako edine omogočajo temeljni nabor leksemov, pri katerih je gradivno potrjena metaforizacija kot izpeljava od nepovedkovnika k povedkovniku.⁷⁶ Slovarski prikaz je poenoten s stereotipnim oblikovanjem razlag, ki ustrezajo obrazcu medpomenske povezave 'kar ni človek' → 'človek' / 'moški' / 'ženska' / 'otrok'. Nenatančnost obrazca je v tem, da napoveduje delovalniški pomen v metaforično izpeljanem pomenu, česar dejanska raba ne potrjuje ali pa samo v zvezi z določenimi omejitvami. Npr. v slovarskem sestavku pri iztočnici **báček** -cka m je v SSKJ v razlagah prikazano pomensko razmerje 'mlad ovčji samec, jagnje' – 'pohleven, ubogljiv človek', čeprav v dostopnem gradivu ni potrdila za delovalniški pomen 'človek', pač pa samo za povedno rabo (*Zakaj pa ste taki **backi***). Razlagalni obrazec je torej nenatančen v tem, da ne eksplicira skladenjskih in družljivostnih omejitev, ki nujno spremljajo metaforični pomen. V SSKJ je ta nenatančnost v nekaterih primerih korigirana z dodajanjem kvalifikatorskega pojasnila »v povedni rabi« ali »s prilastkom«.

Pregledani tuji slovarji potrjujejo univerzalnost slovaropisnega razlagalnega obrazca P₀ *'kar ni človek' → P_{Mf} *'človek'. Slovarski prikaz je tudi v teh, podobno kot v SSKJ, večinoma poenostavljen, tako da je razlaga P_{Mf} samostalniška, neprilagojena povedkovniški funkciji (**lisjak**: zvit, goljufiv človek, **jagnje**: nežen, mil človek, zlasti otrok ipd.), kot da gre za delovalniški pomen, čeprav navajana ponazorila tega ne potrjujejo.

Pogled v tuje enojezične razlagalne slovarje potrjuje predpostavko, da je antropomorfní povedkovnik univerzalni tip metaforične pomenske izpeljave. Pregledani so bili slovarski sestavki angleških, italijanskih in ruskih ustreznikov k leksemom *lisjak*, *angel*, *jagnje*, *črv*, in sicer v slovarjih: *Collins Cobuils English Dictionary*, *New English Oxford Dictionary*, *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, *Webster Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language* in *Vocabolario della lingua italiana* (Zingarelli). Vsi navajajo pri navedenih leksemih pomensko enoto, ki je v zvezi s človekom, kot metaforični pomen, z nekoliko različnimi slovarskimi rešitvami, pač v skladu s specifičnostjo vsakokratne slovarske zasnove. – Prikupno spremembo v razlagah, ki sledi v besedilih pretežno edino izkazani povedkovniški vlogi metaforične izpeljave, vsebuje *Collins Cobuils English Dictionary*, kjer se razlage metaforične rabe v zvezi s človekom berejo približno takole: *Če označite koga za lisjaka, potem sodite, da je zelo premeten in goljufiv (...)*. V razlagi je lahko precizirano, ali gre za funkcijo nagovora ali pa samo za označitev: **Angel** lahko nagovorite (podč. J. S.) koga, da mu pokažete svojo naklonjenost, zlasti, če je on bil do vas naklonjen ali če vam je naredil uslugo; če pa koga označite (podč. J. S.) z **angel**, potem s tem izražate oceno, da se kaže zelo naklonjenega in dobrega. ... Ljudje včasih imenujejo (podč. J. S.) **jagnje**, ko nagovarjajo koga ali se obračajo na koga (podč. J. S.), ki ga imajo radi, ki jim je pri srcu in ki je mlad, prijazen ali pa neogljfen. ... Če imenujete človeka **črv** (a worm), ga sramotite (podč. J. S.) s tem, da mu pripisujete zelo slab ali neprijeten značaj in da ga ne spoštujete. Različnost teh razlag od siceršnjega splošno sprejetega obrazca v drugih slovarjih je samodejna posledica drugačne slovarske zasnove, pri kateri so v razlage vgrajeni tako podatki o skladenjskih kot tudi o pragmatičnih omejitvah rabe.

⁷⁶ Za presojo leksikalizirnosti in prevladujoče skladenjske vloge metaforičnih izpeljav ter za upoštevanje bolj sodobne rabe, kot jo opisuje SSKJ, je potrebno neposredno preverjanje v aktualnem gradivu, npr. v korpusih Fiduplus in Nova beseda.

Slovarskobesedilna tipologija antropomorfnega povedkovnika

Gradivo v SSKJ potrjuje tri prevladujoče tipe besedilnega pojavljanja antropomorfnega povedkovnika:

A. *Naš sosed/Ta je lisjak.*

B. *Temu lisjaku nisi kos.*

C. kot psovka *ti lisjak stari*.⁷⁷

Tip A:

Izhodiščni samostalnik preko metaforizacije dobi vlogo povedkovnika. To vlogo ima v določitenem stavku (atribucijski določiteni stavek), v katerem zaseda vlogo osebkca samostalnik s pomenom, ki vsebuje KPS človeško+ in ki z ustreznim pomenskim dopolnilom (*naš sosed*) individualno identificira osebo, na katero se nanaša. Besedilno je to izkazano tako, da je v vlogi osebkca lastno ime (*Tone je lisjak*), osebni zaimek (*On je lisjak*) ali samostalnik s kazalnim zaimkom (*Ta sosed je lisjak*) ali s svojilnim zaimkom (*Naš sosed je lisjak*) oz. katero koli sredstvo, ki pomen samostalnika v osebkcu besedilno aktualizira (Vidovič Muha 2000: 45; 80; Vidovič Muha 1996: 115-122; Vidovič Muha 2006: 25-26; Korošec 1998: 13-33, 14) in s tem omogoča individualno identifikacijo. Metaforični povedkovnik ima lahko pred seboj poudarjalni prilastek (*Naš sosed je pravi lisjak*) oz. poudarjalni členek (*Naš sosed je resnično lisjak*).

Tip B:

Metaforizirani samostalnik je v delovalniški vlogi, obvezno s pomenskim dopolnilom, izraženim z besedilnimi aktualizatorji (kazalni zaimki, svojilni zaimki ali pridevniki ipd.; Vidovič Muha 2000: 80), ki zagotavljajo, da je denotat individualno identificiran. V gradivu sicer nastopajo redki primeri, ko je metaforični pomen v delovalniški vlogi uresničen navidez brez eksplisitnih besedilnoaktualizacijskih omejitev (npr. v SSKJ pri **črviček** 'majhen otrok' *Kdo bo skrbel za črvička brez matere*). Vendar so taki primeri redki in pri teh je mogoče predpostavljati veliko ekspresivno vrednost, na osnovi le-te pa tudi omejitev, da lahko nastopajo oz. so prisotni samo v ozko določenih besedilih in so v metaforičnem pomenu razumljivi samo na osnovi ustreznega popolnega navadno širšega sobesedila.

Tip C:

Metaforizirani samostalnik je v vlogi besedilnega aktualizatorja; v SSKJ je na to vlogo običajno opozorjeno s kvalifikatorskimi pojasnili kot nagovor, kot psovka ipd.

Navedeni trije tipi besedilnih pojavitev antropomorfnega povedkovnika ponazarjajo skladenske in družljivostne pogoje (omejitve), značilne za antropomorfní povedkovnik, nastal s pomensko izpeljavo iz samostalniškega pomena P₀ '*kar ni človek'. Vsi trije tipi se kot možne uresničitve metaforične izpeljave medsebojno dopolnjujejo in skupaj celovito predstavljajo, kako je metaforična izpeljava s stališča umeščenosti v leksikalnem sistemu nesamostojna in drugotna v primerjavi z motivirajočim pomenom.

⁷⁷ Navedeni primeri so sicer povzeti iz slovarskega sestavka pri **lisjak** v SSKJ, vendar jih je treba razumeti vzorčno za obravnavano področje samostalniške metaforizacije. Vzorčnost navedka ob **lisjak** je bila preverjena z gradivom v Novi besedi in Fiduplus, povzeti vzorec v obliki primerov za A, B in C predstavlja povzetek sistematično pregledanega in ciljno abstrahiranega gradiva, kot ga prikazujeta prilogi na str. 179-194).

3.1.1.2 Leksikalnopomenske značilnosti

V primerjavi z obravnavami povedkovnika kot skladijske kategorije je pri tukajšnji analizi v ospredju povedkovnik kot nosilec leksikalnega pomena in torej kot predmet leksikalnopomenoslovne obravnave. Pri tem pristopu je v središču pozornosti izpeljavno razmerje med motivirajočim pomenom samostalniškega leksema in metaforično motiviranim pomenom povedkovniškega leksema. Osrednjega pomena je kategorialna sprememba, ki nastopi, ko prvotno nepovedkovniški izraz prevzame povedkovniško vlogo.

Leksikalnopomenski vidik je v doslejšnjih obravnavah povedkovnika najmočneje prisoten v razpravah A. Vidovič Muha. (Vidovič Muha 1986, 2000, 2006, 2007) Tamkajšnje ugotovitve so izhodišče za tukajšnjo nadaljnjo obravnavo ob tipu antropomorfnega povedkovnika. Z antropomorfnim povedkovnikom povezana leksikalnopomenska problematika v ožjem pomenu besede je razčlenjena v štirih točkah:

1. »Skladijskofunkcijsko izhodišče (besednovrstne kategorizacije) relativizira besedne vrste.« (Vidovič Muha 2006: 27)

Dejstvo, da so besedne vrste »metajezikovna sistematizacija določene jezikovne realnosti, ki jo izraža stavčna poved«, dopušča, da je potencialno kateri koli izraz v vlogi povedkovnika, da le opravlja v povedku skladijsko vlogo povedkovnega določila. Glede na to mora biti povedkovniški leksikalni pomen kot kategorija leksikalnega pomena definiran ne glede na to, kako je besednovrstno kategoriziran motivirajoči pomen pri posameznih metaforičnih povedkovnikih. Povedkovniška kategorialnost je specifična in pri vseh povedkovnikih enaka: *Naš sosed je lisjak* : *Naš sosed je len* : *Naš sosed je en sam oh in ah* : *Naš sosed je tako tako*.

Relativizirano besednovrstnost med drugim ponazarjata po besednovrstni kategorialnosti različna, sicer homonimna lastnostni pridevnik in lastnostnoprivedniški povedkovnik: »izvorno lastnostni (pridevniki), sicer pa drugotni povedkovniki«. (Vidovič Muha 2006: 32, opomba 28) Opozorilo je ilustrativno s stališča ločevanja skladijske vloge povedkovnega določila in konkretizacije te vloge v povedkovniku. Tudi lastnostni pridevnik je lahko samo motivirajoče izhodišče za pridevniški povedkovnik, kategorialno pa je različen od homonimnega pridevniškega povedkovnika; v pogledu kategorialnosti je različnost med lastnostnim pridevnikom in pridevniškim povedkovnikom analogna kategorialni različnosti med (motivirajočim) samostalnikom in samostalniškim povedkovnikom.⁷⁸

Metaforični povedkovnik je bil sicer najprej obravnavan kot ponazorilo metaforične pomenske izpeljave, in sicer medleksemske: metaforični povedkovniški pomen je izpeljan iz samostalniškega pomena. (Vidovič Muha 2000: 125) Postopek se opisuje kot ukinjanje samostalniških kategorialnih pomenskih lastnosti in prevzemanje glagolskih kategorialnih lastnosti. Imenovano spremembo v kategorialnosti izkazuje tudi metajezik slovarske razlage: namesto uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) s samostalniško kategorialnostjo je za povedkovniški pomen možen stavčni tip slovarske razlage; ukinja se strukturalni tip razlaganja s pomenskimi sestavinami. (Vidovič Muha 2006: 32; Halliday 1994: 121) Ukinjanje samostalniške kategorialnosti in prevzemanje glagolske se kaže v izgubljanju vloge spola, v ukinjanu kategorije človeško. Kot uporabna potrditev povedkovniškosti je ugotovljena razlika med dopolnjevalnim vprašanjem tipa *Kdo je tvoj sosed* (za samostalnik v identifikacijskem stavku) in *Kaj je tvoj sosed* (za povedkovnik v določitenem stavku).

⁷⁸ V skladu s tem se skladijska raba v povedkovem določilo navaja med definicijskimi (skladijskimi) lastnostmi tako pri pridevniški besedi (SS 2004: 317) kot pri samostalniški besedi (SS 2004: 273).

Z opisanim kategorialnim prehodom je neposredno povezana določitev mesta povedkovnika v besednovrstni kategorizaciji. Povedkovnik je določen kot »dopolnjevalna (skladenjska) besedna vrsta, ki predstavlja v bistvu (slovarsko)pomenski del povedka«. (Vidovič Muha 2006: 28, opomba 18) Problematična se kaže pri opredelitvi povedkovnika sama delitev na besedne vrste po skladenjskofunkcijskem merilu; s stališča tega merila namreč ostaja nerešeno vprašanje umestitve povedkovnika med tretjestopenjske stavčne člene; od preostalih dveh tretjestopenjskih (pridevnik in prislov notranjih okoliščin) se povedkovnik bistveno razlikuje. Prvotno se je povedkovnik pojmoval kot »pogojno obvezna sestavina glagola«. S tem pojmovanjem se povezuje poznejša predpostavka, da gre v teh primerih za »dvo- ali večdelni glagol ... dvodelni »glagol« z ločenima vlogama – skladenjskokategorialno in slovarskopomensko«. (Vidovič Muha 2006: 32)

Izpeljavno razmerje med motivirajočim (zlasti pridevniškim in samostalniškim) pomenom in metaforičnim povedkovniškim pomenom mora biti upoštevano tudi pri besednovrstni določitvi povedkovnika. Metaforični povedkovnik potrjuje besednovrstno določitev, ki predpostavlja kategorijo zloženi glagol. Povedku, konkretiziranem z zvezo pomožnega *biti* v prisojevalnem pomenu (ali katerega od kategorialno nadomestnih glagolov (*postati, ostati, izgledati, kazati se*, ipd.)) in povedkovnika, ustreza pojem *zloženi glagol* (»opraviti imamo z dvo- ali večdelnim »glagolom«). (Vidovič Muha 2006: 28, op. 18) Povedkovnik je torej sestavina zloženega glagola, znotraj katerega nosi zlasti denotativni pomen. Kot sestavina zloženega glagola je konkretiziran v leksemu (»tvorna sestavina besedila«; Vidovič Muha 2006: 27), ki je večinoma izrazno prekriven z motivirajočim pridevnikom ali samostalnikom. To je združljivo z besednovrstno opredelitvijo povedkovnika kot dopolnjevalne besedne vrste, »ki predstavlja v bistvu (slovarsko)pomenski del povedka«. Gledano s tega stališča, je povedkovnik v besednovrstni kategorizaciji osamljen, ločen od obeh modifikacijskih tretjestopenjskih stavčnih členov pridevnika in prislova, ki sta glede na skladenjsko vlogo določena kot razvijajoča stavčna člena. Kot obvezna sestavina zloženega glagola je povedkovnik hkrati pomensko določilo glagola (Vidovič Muha 2007: 401) in s to vlogo dopolnjujoči stavčni člen. (Vidovič Muha 2006: 27) Od tretjestopenjskih stavčnih členov pridevnika in prislova se povedkovnik ločuje po tem, da ni realiziran v razmerju do skladenjskega jedra, pač pa je obvezna sestavina zloženega glagola. Glede na to je lahko določen kot povedkotvorni stavčni člen.

Položaj povedkovnika v hierarhizirano razčlenjenem ubeseditvenem postopku:

Povedna skladnja povedje

Stavčna skladnja povedek

Besednovrstni ustreznik povedka glagolska beseda / glagolska fraza

Besedilna uresničitev glagolske besede glagolski leksem (nezloženi glagol / zloženi glagol)

nezloženi glagol = tipična specializirana oblika glagolske fraze

zloženi glagol = varianta glagolske fraze, specializirana za (lastnostno)določitvene stavke; za zloženi glagol je značilno, da vključuje izrazno (materialno) ločena kategorialni del (*biti*) in denotativnopomenski del (**povedkovnik**).

V skladu s tipologijo glagolske pomenskosti, navedeno v *Vežljivostnem slovarju slovenskih glagolov*, se zloženi glagol v lastnostnodoločitvenem stavku vezljivostno uvršča v povedkovodoločilno vezljivost (za katero je značilno ujemanje in pomožni *biti* (*biti učitelj / bolan / všeč*), ki se nadalje uvršča v desno udeležensko vezljivost, kot se uresničuje pri nepolnopomenskem glagolskem primitivu *biti*. (Žele 2008: 11) Sestavina *biti* v zloženem glagolu ima tako vlogo nepolnopomenskega pomožniškega glagola (veznega glagola, glagolske vezi), ki je specializiran

za označevanje lastnosti / stanja (biti priden/kuhan, biti pridobitev za *kaj/koga*, biti kmet). (Žele 2008: 12)

Kategorialne lastnosti povedkovnika (npr. stopnjevanje) so utemeljene v vlogi povedkovnika kot sestavine glagolske fraze. Pri metaforični izpeljavi povedkovniške KPS v pomenski zgradbi zamenjajo izvorne KPS iz motivirajočega pomena. Iz motivirajočega leksema se ohranijo nekatere površinske sintagmatske lastnosti: *On je govornik* 'On dobro govori', *On je velik govornik* 'On zelo dobro govori.'

2. »Nekateri pomeni se konkretizirajo šele v besedilu.« (Vidovič Muha 2006: 28)

Ugotovljeno je, da nekaterih pomenov ni možno predstaviti strukturalno, ker se konkretizirajo šele v besedilu, in sicer glede na konkretne besedilne okoliščine. V tej zvezi se navajajo izrazi, ki se nanašajo na tvorna udeleženca govornega dejanja (govoreči, ogovorjeni) in na mesto nahajanja govorečega in čas govorjenja (*tu, sedaj* ipd.). (Vidovič Muha 2000: 78-82; Vidovič Muha 2007: 401) Analogno tem primerom je nemožnost pomenskosestavinskega opisa značilna tudi za povedkovnik kot sestavino povedka v določitenem stavku. Tako kot ima jezik zaimenske izraze kot posebno sredstvo za izražanje npr. mesta govorečega (*tu, tukaj*), ki se pomensko konkretizirajo šele v besedilu, tako ima jezik na voljo določiten stavek s povedkovnikom za izražanje aktualne lastnosti, ki se trenutno prisoja osebi, stvari, imenovani v osebku. Pomenska konkretizacija lastnostne določitve, izražene v povedkovniku, je – analogno pomenski konkretizaciji npr. zaimka *tu, tam* - možna šele v besedilu. Dokončna vsebina povedkovniške lastnostne določitve je namreč odvisna od besedilne pomenske konkretizacije osebka. Posledica tega je, da pomena lastnostnega povedkovnika ne moremo predstaviti strukturalno, s pomenskimi sestavinami (analogno kot pri pomenih pri *tu, tam, sedaj* itd.). S to značilnostjo se povedkovnik ločuje ne le od prvostopenjskih in drugostopenjskih stavčnočlenskih leksemov, pač pa tudi od tretjestopenjskih stavčnočlenskih leksemov pridevnika in prislova, in v tem pogledu predstavlja samostojno leksikalnopomensko kategorijo. Vezanost pomenske konkretizacije povedkovnika v lastnostnodoločitenem stavku na vsakokratno besedilno realizacijo osebka omogoča, da v metaforičnem pomenu kot povedkovnik nastopa odprta množica izrazov, in sicer na osnovi neskončnega števila asociacij, ki omogočajo metaforične pomenske izpeljave.

Vezanost pomenske konkretizacije povedkovnika na konkretno besedilo odloča o mestu, ki ga ima povedkovniška pomenska zgradba glede na pomensko zgradbo drugih leksemov: Najbolj trdno mesto v leksikalnem sistemu imajo leksemi propozicijskih stavčnih členov (prvostopenjski stavčni členi), katerih pomenska zgradba vključuje uvrščevalno pomensko sestavino (UPS) in razločevalne pomenske sestavine (RPS). Ti so s stališča strukturalnega modela slovarskega pomena idealno določeni in zamejeni. Na drugem mestu jim sledijo leksemi nepropozicijskih stavčnih členov (pridevniški, prislovni leksemi), pri katerih uvrščevalno pomenskosestaino nadomešča pomenska abstrakcija jedrnega dela (samostalnik pri pridevniku, glagol pri prislovu). Na tretjem mestu so povedkovniški leksemi, v lastnostnodoločitenem stavku vezani na lastnostno določanje vsakokratne posamezne danosti v osebku. Pomenska konkretizacija povedkovnika kot poimenovanje prisojane lastnosti je funkcija vsakokratnega besedila, v katerem se pojavi dani povedkovnik.

Metaforični povedkovnik, izražen s formulo, utemeljeno v sintagmatskem razmerju med UPS in RPS:

Idealna uresničitev formule	KPS [UPS / xRPS]*
Uresničitev pri prozodicijskih stavčnočl. lek.	KPS [UPS / xRPS]
Uresničitev pri neprozodic. stavčnočl. lek.	KPS [{abstrahirano jedro} / xRPS]
Metaforični povedkovnik	KPS [{metaforizirani P ₀ }, prilagojen osebkju]

* Ustreznost sklicevanja na navedeni model je »omejena s spoznanjem, da gre za omejenost na razmerje pojmovno širšega, zajetega v UPS, glede na pojmovno ožje, ki je zajeto v najmanj dveh RPS«. (Vidovič Muha 2007: 401)

To, da se pomen povedkovnika konkretizira šele v besedilu, pomeni s stališča uresničitve predpostavljene pomenske formule odsotnost splošnega denotativnega pomena in splošnega denotata. Namesto tega je v povedkovniku imenovana prisojana aktualna lastnost, katere razumevanje je odvisno od konkretnega besedila, v lastnostnodoločitvenih stavkih od lastnosti osebkja :

$L[\text{povedkovnik}] = f\{\text{BESEDILO}\}$

L = lastnost, ki jo povedkovnik prisoja aktualnemu osebkju

Za povedkovniški pomen značilna odsotnost UPS oz. jedra ustreza danosti, da se kot lastnostnodoločitveni povedkovnik pojavlja nekončna (odprta) množica metaforično motiviranih povedkovniških leksemov.

3. Pomenska intenzivnost pri povedkovniku

Pomensko intenzivnost pojmuje kot količino, ki dani slovarski pomen umešča znotraj razpona med najbolj intenzivnim pomenskim razločevanjem, tj. razločevanjem na ravni razločevalnih pomenskih lastnosti (RPS), in najmanj intenzivnim (najbolj splošnim, shematskim) pomenskim razločevanjem, tj. razločevanjem na ravni kategorialnih pomenskih lastnosti (KPS), kot je prisotno pri strukturalno določenem slovarskem pomenu v okviru hierarhije KPS {UPS {RPS}}. (Vidovič Muha 2006: 29) Pri pomenu povedkovnika je mogoče predpostavljati pomenski intenzivnosti analogen razpon, ki se uresničuje kot poimenovalna natančnost. Prim. več o tem v razdelku *Denotativni pomen povedkovnika*, str. 114–116.

4. Povedkovnik kot vmesna stopnja na poti k metaforičnemu samostalniškemu pomenu

Poleg povedkovnika metaforizacijskega tipa *Naš sosed je lisjak* obstoje besedilne realizacije, v katerih je izstoizrazni leksem v delovalniški (osebkovi ali predmetni) vlogi: *Temu lisjaku ne zaupaj*. Slovníčnokategorialno je metaforično poimenovanje v predmetu (*temu lisjaku*) nedvomno samostalnik, ki pa pomensko zadostnost doseže samo v ustrezno povednem sobesedilu ali celo ob pomoči situacijskega sobesedila. Za večino te vrste primerov je mogoče predpostavljati, da metaforični pomenski prenos ne doseže stopnje samostojnosti, pri kateri bi se izpeljani pomen suvereno povezoval s predstavo splošnega denotata, ki bi ga bilo »mogoče opredeliti s pomenskimi sestavinami« na način, kot je to značilno in mogoče pri (nemotiviranih) samostalniških pomenih. (Vidovič Muha 2007: 401) Kategorialna nestabilnost v pogledu samostalniškosti je razvidna iz tipičnega povezovanja metaforičnega povedkovnika s kazalnim vrstnim zaimkom okoliščin govorjenja, dejanja (*Temu lisjaku ... ; Takemu lisjaku ...*; poudarjalni prilastek) ali podobnih besedilnih aktualizatorjev oz. pomenskih dopolnil.

Odprto ostaja vprašanje merila, ki bi bilo relevantno za dokazovanje obstoja splošnega denotata kot entitete, na kateri se utemeljuje obstoj slovarskega pomena (kot slovarsko-slovníčne

danosti); ali je to merilo lahko samo jezikovnosistemsko opredeljeno (obstoj splošnega denotata bi se v tem primeru dokazoval z jezikovnosistemskimi danostmi), ali pa sega na področje psihologije (pri metaforičnih poimenovanjih kot rezultat asociativnega povezovanja vsebin). V primeru posamostaljenega metaforičnega povedkovniškega pomena se to kaže kot vprašanje: ali metaforična raba izraza *lisjak* v povedi *Temu lisjaku ne zaupaj* vključuje denotat 'človek z lastnostmi L', tako kot izhodiščni pomen samostalnika **lisják** -a m vključuje denotat 'žival z lastnostmi L'.

Leksikalnopomenoslovna obravnava metaforične izpeljave povedkovnika dopušča različne interpretacije glede na to, kako se v izhodišču pojmuje leksikalni pomen. Tako se prehod samostalnika v povedkovnik lahko pojmuje kot konverzna tvorba (eden od besedotvornih tipov). Če pa se pomen slovarske enote pojmuje kot skupnost oblikoslovnih pomenskih lastnosti, skladenjskih pomenskih lastnosti in semantičnih pomenskih lastnosti, potem pri prehodu samostalnika v povedkovnik slovarska enota spremeni skladenjske in semantične pomenske lastnosti, medtem ko se oblikoslovne lastnosti ne spremenijo. (Leech 1987: 215-218) Podobno se izpeljava samostalniškega povedkovnika interpretira v okviru modela leksikalnega pomena pri Apresjanu. Leksikalni pomen obsega troje lastnosti jezikovnega znaka: semantiko, skladnjo in pragmatiko. Pri izpeljavi povedkovnika bodisi iz samostalnika bodisi iz pridevnika se spremeni skladnja jezikovnega znaka, semantika pa samo v primeru, da izpeljava vključuje asociativno utemeljeno medpodročno preslikavo. (Apresjan 1995: 56-69)

3.1.1.3 Lastnostnodoločitveni stavek kot pogoj za metaforični povedkovnik

Lastnostnodoločitveni stavki (stavčne povedi) so bili v zvezi z metaforičnim samostalniškim povedkovnikom v slovenistični literaturi že prepoznani kot stavčni vzorec, v katerem pride do metaforizacije samostalnika. (Vidovič Muha 1993; Vidovič Muha 2000: 144, 146) Antropomorfní povedkovnik, reprezentativna metaforizacijska kategorija, potrjuje, da je lastnostnodoločitvena stavčna poved kot stavčni tip sistemsko jezikovno sredstvo, ki v temelju omogoča metaforični samostalniški povedkovnik.

Uresničevanje antropomorfnega povedkovnika nedvomno v lastnostnodoločitvenem stavku (Halliday 1994: 119-124; Vidovič Muha 2000: 144, 146) pomeni, da je izključena druga, vzporedna vrsta (površinsko podobnega) določitvenega stavka, tj. istovetenjski (identifikacijski) določitveni stavek. Da se ustrezno pokaže odločilna razlika med imenovanima stavčnima tipoma, je razlikovanje med obema vrstama treba umestiti v siceršnje pojmovanje stavka kot jezikovnostrukturnega sredstva, tj. izraznega sredstva za ubesedovanje »dogodkov«. (Halliday 1994: 119-124) Slovnica danega jezika ima vgrajene različne tipe »dogodkov«, kar se odraža v tipologiji stavkov. »Dogodek« je pri tem pojmovan kot vsebinska objektivna danost v najširšem smislu.

Določitev »dogodka« je pri Hallidayu utemeljena znotraj pojmovanja, da jezik omogoča človeku, da si gradi duhovno podobo stvarnosti. Stavek je pri tem bistven kot splošno načelo za modeliranje izkustva. Stavek je vzorec mišljenja; vnaša (preko sistema glagolske prehodnosti) urejenost v neskončno raznolikost in neskončen tok dogodkov. (Halliday 1994: 106) Vsak jezik prilagodi v svoji slovnici nekaj sistemskih konstrukcij za določen tip dogodkov, v našem primeru - za prisojanje lastnosti komu - relacijskih dogodkov. (Prav tam: 119-120) Opisano pojmovanje se sklada s strukturalističnim pogledom na vlogo stavka v jezikovnem sistemu. (Vidovič Muha 1996: 122, op. 29)

Tipologija stavkov torej sledi tipologiji »dogodkov«. Poseben tip »dogodka« so razmerja med dvema danostma, t. i. razmerni dogodki (ang. *relational processes*), izražanju katerih je na izrazni ravni prilagojena posebna stavčna struktura. (Halliday 1994: 119-138) Bistveno je, da se ločujeta dva načina izražanja razmerij: 1. prisojanje (atribucija), 2. istovetenje (identifikacija). Tej dvojnosti ustrezata dva tipa določitvenih stavkov: 1. lastnostnodoločitveni (prisojanjski) stavek (ang. *intensive attributive clause*), 2. istovetenjskodoločitveni (identifikacijskodoločitveni)

stavek (ang. *intensive identification clause*). Pri prvem tipu se določitev nanaša na prisojanje LASTNOSTI tistemu, ki je v osebku imenovan kot NOSILEC LASTNOSTI. Pri drugem tipu se določitev nanaša na istovetenje IDENTIFICIRAJOČEGA z IDENTIFICIRANIM.

Ponazoritev razlike med lastnostnodoločitvenim stavkom in istovetenjskodoločitvenim stavkom:

1) LASTNOSTNODOLOČITVENI STAVEK: *Naš sosed je zdravnik.*

Naš sosed	je	zdravnik.
NOSILEC LASTNOSTI	DOLOČITEV	LASTNOST
(član razreda/posamezno)		(razred)
*Kdo	je	kakšen / kaj / kje.

Vsebina razmerja:

- Imenovano v osebku je član razreda, kot ga določa imenovano v povedkovniku.⁷⁹

Značilnosti:

- V položaju LASTNOST je možna zgolj nedoločnost (ne more stati npr. lastno ime).
- Glagol *biti sem* je zamenljiv v okviru razreda sopomenskih lastnostnodoločitvenih glagolov (npr. *ostati, postati* itd.).⁸⁰
- LASTNOST odgovarja na vprašalnico *kaj, kakšen, kako*, in ne na vprašalnico *kdo*.
- Stavek je ireverzibilen.

2) IDENTIFIKACIJSKODOLOČITVENI STAVEK: *Naš sosed je stric Franjo.*

Naš sosed	je	stric Franjo.
IDENTIFICIRANO	DOLOČITEV	IDENTIFICIRAJOČE
(posamezno, ne član razreda)		(posamezno, ne član razreda)
*Kdo	je	kdo.

Vsebina razmerja:

- Določena danost (ena, posamezna) je uporabljena, da se z njo določa druga (posamezna, določena) danost; identificirajoče je realizirano kot razred enega.

Značilnosti:

- V položaju IDENTIFICIRAJOČE je možna zgolj določnost (lastno ime, ustrezni zaimek).⁸¹
- Glagol *biti sem* je zamenljiv v okviru razreda sopomenskih identifikacijskih glagolov (npr. *imenovati se*).
- IDENTIFICIRAJOČE odgovarja na vprašalnico *kdo, kateri*.
- Stavek je reverzibilen.

⁷⁹ Lastnostnodoločitveni stavek je naveden kot ozadje posplošujoče metafore tipa *mul(e)c*: 'razposajen deček' – 'deček sploh'. (Vidovič Muha 2000: 144). Z lastnostnodoločitvenim stavkom se dokazuje dejavno razmerje med motivirajočim in motiviranim pomenom pri specifikirajoči metafori. (Prav tam: 146) – Na vlogo lastnostnodoločitvenih stavkov pri povedkovniški rabi samostalnikov se tudi sicer opozarja. (Žele 2000: 62)

⁸⁰ V SSKJ je v slovarskem sestavku pri glagolu *biti sèm* natančno prikazana razlika med lastnostnodoločitvenimi stavki in identifikacijskodoločitvenimi stavki, in sicer na ravni ločevanja pomenov: **biti 3.** z oslabiljenim pomenom, s povedkovim določilom *izraža lastnost ali stanje osebk* in **biti 3.** // z oslabiljenim pomenom, s povedkovim določilom *izraža istost*.

⁸¹ V angleščini je na tem mestu značilna obvezna pojavitev določnega člana.

3.1.1.4 Slovarsko-slovnicihna izbira

V stavčnem tipu z antropomorfnim povedkovnikom *Naš sosed je lisjak* prvotni samostalnik **lisjak** -a m ubeseduje osebk u prisojano lastnost, in ne stvar. To potrjuje tip stavka, ki je specializiran za izražanje prisojanja lastnosti: lastnostnodoločitveni stavek. Ocena izhaja iz predpostavke, da je za ubesedenje določene vsebine najprej izbran tipu vsebine (tipu »dogodka«) ustrezen tip stavka. Prisojanje lastnosti je tipologizirano kot relacijski dogodek, za izražanje katerega je specializiran lastnostnodoločitveni stavek. (Halliday 1994:119-138) V tem tipu stavka je obvezen glagol *biti* s prisojanskim pomenom (prim. SSKJ glagol **biti**, pomen 3.) in lastnostni izraz (npr. lastnostni pridevniški povedkovnik kot specializirana kategorija za izražanje lastnosti) v povedkovem določilu. Vse povedano se nanaša na slovnicihne (strukturnoskladenjske) pogoje ubeseditve relacijskega dogodka, kamor sodi izrazitev *Naš sosed je lisjak*.

V ubesedovanju dane vsebine pomeni pravkar opisana izbira stavčne strukture stopnjo, ko je potrebno za enkratno (oz. vsakokratno) izrazitev prisojane lastnosti poiskati ustrezn i izraz, ki naj kot povedkovnik imenuje prisojano lastnost. Enkratnih lastnosti, ki se na ta način prisojajo in s tem sprožajo poimenovalno potrebo, je neskončno število. Končna množica lastnostnih izrazov, ki že obstoje v danem jeziku kot specializirana poimenovanja za lastnosti, ne more zadoščati za njihovo izražanje. Za sprotno nenehno na novo se pojavljajočo potrebo prisojanja (enkratnih) lastnosti je potrebna nekončna, odprta množica lastnostnih poimenovanj. Tej potrebi je zadoščeno tako, da je v jezikovnem sistemu predvidena - poleg že obstoječih ustaljenih lastnostnih izrazov - možnost metaforičnega izpeljevanja lastnostnih pomenov oz. metaforične rabe že obstoječih poimenovanj. Tip prisojanskega določitvenega stavka sam po sebi predvideva lastnostni pomen predmetnopomenskega dela povedka ob glagolu *biti*. To omogoča, da se v vlogi lastnostnega določila (v povedkovem določilu) namesto specializiranega lastnostnega poimenovanja (navadno je to pridevniški povedkovnik) lahko pojavi kateri koli izraz; preko svojega skladenjskega mesta ob *biti* v določitvenem stavku skupaj z *biti* sistemsko zagotavlja pomen prisojanja lastnosti. Iz tega izhaja, da je izraz, ki nastopa v lastnostnodoločitvenem stavku v vlogi lastnostnega določila in ima nelastnostno pomensko izhodišče, v vsakem primeru metaforični lastnostni povedkovnik.

Pravkar povedano je mogoče ponazoriti tudi takole: Za izrazitev semantične konfiguracije 'v osebk u imenovani danosti se pripisuje lastnost L' ima slovnica predviden lastnostnodoločitveni stavek, v katerem je prisojana lastnost imenovana s pridevniškim povedkovnikom (kot specializiranim za to vsebino), ki stoji za veznim glagolom *biti sem* v lastnostnoprisojanskem pomenu: *Sosed je zvit* = osebek + povedek {biti + lastnostni povedkovnik}; lastnostni povedkovnik je regularno izpeljan iz lastnostnega pridevnika. To je sistemsko predvidena varianta za ubesedovanje prisojanja lastnosti v osebk u imenovani osebi. Če se namesto predvidenega lastnostnoprivevniškega povedkovnika pojavi neprivevniška beseda (*Sosed je lisjak/ Sosed je tako tako* ipd.), je to metaforična različica ubesedovanja prisojanja lastnosti.

Pri antropomorfnem metaforičnem samostalniškem povedkovniku je s stališča predvidljivosti (sistemskosti) enako kot vloga določitvenega stavka pomembno to, da se kot osebek predvideva imenovanje osebe, in sicer kot imenovanje individualnega, posameznega, kot varianta lastnega imena. V gradivu je to razvidno tako, da se ob samostalniku v osebk u kot pomensko dopolnilo pojavljajo besedilni aktualizatorji, kot so kazalni zaimki, svojilni zaimki, svojilni pridevniki ipd. (*naš sosed, ta človek* ipd.). Pri besedilni aktualizaciji gre za nedvoumno identifikacijo preko besedilnega denotata. Torej ne zadošča, da samostalnik v osebk u vključuje KPS človeško+; prisoten mora biti besedilni aktualizator, ki zagotavlja, da osebek poimenuje določeno osebo. Pomen samostalniškega izraza v osebk u je vselej omejen na besedilni denotat, ne glede na to, ali je to razvidno znotraj dane povedi ali pa šele iz širšega sobesedila. Kot že rečeno,

v osebku se pojavlja osebno lastno ime ali ustrezní osební zaimék, ki sama po sebi zagotavlja besedilno aktualiziranost, ali pa leksem s t. i. srednjo pomensko vrednostjo (SLP), ki vsebuje kategorialno pomensko sestavino človeško+ in je spremljan s katerim od sistemsko določenih sredstev za izražanje besedilne aktualizacije (kazalni zaimék, ustrezno sobesedilo). V osebku lastnostnodoločitenega stavka zanesljivo ni samostalnika v generičnem pomenu; tudi zgolj prisotnost kategorialne pomenske sestavine človeško+ ni zadostna. Bistveno je, da je realizacija osebka vezana na besedilni denotat, ta pa je individualizirana oseba.⁸²

Tej trditvi na prvi pogled nasprotujejo primeri tipa *Ljudje so ovce*, *Ženske so koze*.⁸³ Specifičnost teh primerov je, da v osebku imenovana danost besedilno ni individualizirana v smislu identificirane posamezne osebe, identificiranega posameznika. Toda individualiziranost je zares odsotna samo površinsko, besedilno, vsebinsko pa je prisotna, le da je to specifično realizirano tako, da se v osebku imenovana danost z metaforičnim povedkovnikom določa v omejenem obsegu, samo z določenega stališča ali v določenem pogledu, nikakor ne v splošnem generičnem pomenu. Lahko rečemo, da je omejitev osebka v službi identifikacije. Tako se npr. v določenem stavku *Ljudje so ovce* osebek *ljudje* ne nanaša na pomen s splošnim denotatom 'celokupnost bitij, ki so sposobna misliti in govoriti', pač pa osebek nujno vključuje individualizirajočo omejitev: 'ljudje v položajih, ko se je treba odločati o tem, ali ravna vsak po svoje ali sledi črednemu gonu'. Podobno je razložljiv primer *Ženske so koze*: Osebek *ženske* se razume z individualizirajočo omejitvijo 'ženske s stališča situacij, v katerih je na preizkušnji njihova razsodnost, razumnost, samokritičnost', skratka nasprotno od *ženske sploh*. – Vezanost pomena antropomorfne metaforičnega povedkovnika na individualizirano imenovano osebo v osebku ima določeno vzporednico v kategoriji *posamičnost* kot eni od možnih realizacij kvantitete v filozofiji E. Kanta. Kvantiteta se pri Kantu v tem okviru pojmuje kot obseg veljavnosti sodbe; vključuje trojico možnosti: (1) posamičnost (*Kant je filozof*), (2) množičnost (*Nekatere zvezde so planeti*) in (3) splošnost (*Vsi ljudje so umrljivi*). (Störig 2000: 456-459) S stališča povedkovniške pomenske specifičnosti sta relevantni obe skrajni možnosti: posamičnost (*Kant je filozof*; prisojana lastnost ne more biti pomenskorazločevalna lastnost; v tej možnosti je tudi *Nekatere zvezde so planeti*), ki ustreza pomenskosti metaforičnega (antropomorfne) povedkovnika, in splošnost (*Vsi ljudje so umrljivi*), ki je izključena pri metaforičnem povedkovniku. Za antropomorfní povedkovnik je tako mogoče trditi, da se potrjuje kot realizacija kvantitete v okviru možnosti *posamičnost*.

Pomen antropomorfne povedkovnika je torej omejen na prisojanje priložnostne, aktualne lastnosti L osebi, imenovani v osebku. Kot nejedrna sestavina zloženega glagola metaforični povedkovnik ne more imeti hierarhično strukturirane razlage. To se odraža tudi v slovaropisni predstavitvi pomena: Ubeseđenje lastnosti v razlagi (**lisják** povdk. 'izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja, da je zvita, prebrisana') je lahko samo posredno, npr. z navedbo lastnostnih pridevnikov (**zvit**, **prebrisan kdo**) kot motivirajočih za kongruentno izrazitev prisojanja lastnosti s pridevniškim povedkovnikom (*biti zvit*, *prebrisan*). Z drugimi besedami: Izrazitev *biti lisjak* je leksikalizirana kot metaforična, tj. nekongruentna izrazitev za pomen aktualno prisojane lastnosti, ki je kongruentno izražena kot *biti zvit*, *prebrisan*.

Opisani postopek izpeljave povedkovnika iz samostalnškega pomena ustreza gledanju, po katerem se metafora pojmuje kot slovarsko-slovnična izbira v postopku izrazitve pomena (Halliday 1994); izbira povedkovniškega leksema za izrazitev določene lastnosti je leksikalni vidik te izbire; temeljna je slovnična izbira, tj. določitev slovnične oblike, v obravnavanem primeru izbira lastnostnodoločitenega stavka.

⁸² Glede na to samostalnika v osebku ni mogoče pojmovati kot nadomestek za UPS, ki naj bi v povedkovniku izostala v skladu z eksogenim značajem povedkovniškega leksema.

⁸³ Na to posebnost je opozorila red. prof. dr. E. Kržišnik.

Shematski opis izrazitvenega postopka z antropomorfnim povedkovnikom

I. Vsebina (Pomen), ki naj se izrazi: 'Lastnostna določitev v osebkju imenovane individualizirane osebe, ki naj sporoča, da ta oseba svoje namene dosega s spretnim prikrivanjem, prevarami, presenečenji.'⁸⁴

II. Vsebina narekuje, da se za ubesedenje uporabi lastnostnodoločitveni stavek: osebek + povedek {biti + lastnostni povedkovnik}. Za izrazitev aktualne vsebine je v jeziku načeloma na izbiro dvojje možnosti: kongruentna izrazitev in nekongruentna izrazitev; obe sta sestavina znanja jezika.

A. Ubeseiditev v okviru kongruentne možnosti:

*Naš sosed je **zvit** in **prebrisan**.*

B. V slovenskem jeziku je za dano vsebino na voljo tudi druga ubeseiditev, in sicer kot metaforična možnost.⁸⁵

*Naš sosed je **lisjak**.*

Metaforična izrazitev vključuje dvojjo izbiro: 1. izbiro določitvenega stavka kot v jeziku predvideni tipični način izrazitve dane vsebine (tj. prisojanja lastnosti), 2. izbiro določenega leksema (npr. **lisjak**_{MF}) za lastnostni povedkovnik.⁸⁶ V tej točki se metaforična izrazitev, na prvi pogled slovarska izbira (**zvit, prebrisan** ↔ **lisjak**_{MF}), v enaki meri kaže kot slovnična izbira. Na slovnični ravni je namreč pri izbiri povedkovniškega leksema pridevniški povedkovnik kongruentna možnost za izrazitev lastnosti. Če povedkovniški leksem ni pridevniški povedkovnik, je izrazitev lastnosti zanesljivo metaforična, nekongruentna.

Tudi slovnična sredstva, ne le leksikalna, so lahko rabljena kot kongruentna izrazitev ali metaforična izrazitev. Če v dani ubeseiditvi izbranega slovničnega sredstva ni mogoče potrditi kot kongruentno izrazitev, potem je slovnično sredstvo uporabljeno metaforično, je uresničitev slovnične metafore. Primer slovnične metafore (tj. brez leksikalne metafore) je v tipu *Sosed je lenuh*: v povedkovniku je samostalnik, ki človeka poimenuje po eni sami lastnosti; kot povedkovnik je izhodiščno samostalniški izraz možen samo kot metaforična izrazitev lastnosti.⁸⁷

Znotraj pojma slovnična metafora je v primeru *Naš sosed je lisjak* v povedkovniku nastopajoči leksem (**lisjak** povdk.) metaforična izrazitev (nekongruentna) že samo s tem, da ni pridevniški povedkovnik. Primer potrjuje, kako je tudi leksikalna metafora s stališča jezikovnega sistema prvenstveno slovnična izbira. Z drugimi besedami povedano: Metaforični pomenski prenos v gornjem ponazorilu je sistemski v tem, da je v lastnostnodoločitvenem stavku name-

⁸⁴ Pomen je povzet po razlagah v SSKJ pri *zvit, prebrisan*.

⁸⁵ S tem prikazom seveda ni mišljeno, da bi izbira metaforične izrazitve vselej vključevala prejšnjo ali sploh uza-veščeno kongruentno ubeseiditev. Od ubeseiditve odločitve je odvisno, katero možnost izbire, pri čemer je enako pomembno, da za mnoge vsebine kongruentna možnost ne obstoji in je metaforična edina na voljo.

⁸⁶ Poenostavitev, kot jo predstavljajo slovarske razlage, ki metaforično izpeljavo prikazujejo kot povezavo dveh samostalniških pomenov, je mogoče razumeti na osnovi tega, da samostalniški metaforični povedkovnik besedilno vselej ustreza osebkovemu samostalniku; ker je v osebkju samostalnik, se še povedkovniku, ki je površinsko zares enak motivirajočemu samostalniku, pripiše samostalniška razlaga. Več o tem gl. na str. 123-126.

⁸⁷ Identifikacijski stavek je v teh primerih v nevtralni rabi zagotovo izključen s tem, ko samostalniška izpeljanka imenuje človeka po eni sami njegovi lastnosti; namreč: človek kot psihofizično bitje ne more biti nevtralno predstavljen kot nosilec ene same lastnosti. (V tem je treba videti utemeljitev za predpostavko, da je za imenovanje človeka kot posameznika samo pogojno sprejemljivo kot nevtralno katero koli poimenovanje, ki imenuje eno samo izolirano lastnost (*debeloglavec, dolgouh, krivozobec* ipd.)).

sto lastnostnega izraza uporabljen nelastnostni izraz; uresničitev te sistemske nekongruentne možnosti je metaforični samostalniški povedkovnik. V tem se utemeljuje pojmovanje, da je **lisják** povdk. samostojni leksem. Ne le, da ima **lisják** povdk. drugačno skladenjsko funkcijo kot izhodiščni samostalnik; drugačnost skladenjske funkcije je nerazdružno povezana z novim metaforično izpeljanim denotativnim pomenom. Pomenska izpeljava od samostalniškega **lisják** -a m 'žival' do **lisják** povdk. 'izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja lastnost L' poleg tega izstopa iz slovarske večpomenskosti in je prekrivna z besedotvorno (konverzno) izpeljavo.

3.1.1.5 Sistemska pomena metaforičnega povedkovnika

Predpostavlja se, da je sistemska pomena metaforičnega samostalniškega povedkovnika mogoče določiti z leksikalnopomenskimi značilnostmi, s katerimi se metaforični samostalniški povedkovnik potrjuje kot nosilec specifičnega slovarskega pomena.

Med kategorialnimi lastnostmi povedkovnika je že bila ugotovljena možnost stopnjevanja; povedkovnik je družljiv s prislovom stopnje, kar se povezuje s tem, da je sestavina zloženega glagola. (Vidovič Muha 2000: 38) Pri metaforičnem samostalniškem povedkovniku je specifično, da se površinsko lahko stopnjuje s pridevnikom (*Sosed je velik lisjak* namesto **zelo lisjak*). Povedkovnik nima samostojne skladenjske vloge, v kateri bi bile utemeljene lastne KPS, je zgolj udeležen (kot sestavina) v skladenjski vlogi povedka. Kot eksogeni leksem ima »samo zunanjo pomenskosestavinsko zgradbo, tj. iz samih RPS«.

Kot svojskost eksogenih leksemov, v okviru katerih se obravnava povedkovnik, se ugotavlja: »O pravih, klasičnih UPS (uvršča v višje pojmovno polje; je predvidljiva, odslikuje stvarnost) ni mogoče premišljati. V primerjavi z endogenimi leksemi, pri katerih razmerje UPS in RPS lahko pojmuje kot sintagmo, moramo za eksogene lekseme ugotoviti, da je pri njih identifikacijski člen zunaj njih samih.« Povedkovniki kot eksogeni leksemi so pri tem nadalje izloženi: »Povedkovniki predstavljajo posebno vprašanje zaradi potencialnega transformacijskega razmerja z glagolom.« Sicer pa za vse eksogene lekseme velja, da »ni notranjega nasprotja razločevalnosti glede na uvrščevalnost.« (Vidovič Muha 2000: 53) Pri povedkovniku je odsotnost nasprotja razločevalnost glede na uvrščevalnost v zvezi s tem, da povedkovnik ubeseduje aktualno lastnost.

Metaforični samostalniški povedkovnik, vezan na določitevni stavek z osebkom, ki imenuje posameznika, ima znotraj eksogenih leksemov določeno svojskost. T. i. identifikacijski člen, ki naj bi bil pri eksogenih leksemih zaradi odsotnosti UPS uresničen zunaj danega eksogenega leksema, je v primeru metaforičnega samostalniškega povedkovnika nadomeščen z vsakokratnim imenovanjem aktualnega posameznika v osebku. S tem se izključuje možnost splošnega denotata.

Upošteva gornje ugotovitve v zvezi s slovarskim pomenom eksogenih leksemov in posebnosti v zvezi z metaforičnim samostalniškim povedkovnikom, se zastavlja vprašanje, kaj je v pomenu metaforičnega samostalniškega povedkovnika vendarle mogoče imeti za sistemsko in glede predvidljivosti analogno pomenskosestavinskemu opisu slovarskega pomena.⁸⁸ Kot sistemska pomenska razlaga samostalniškega povedkovnika se kaže opis razmerij med kategorijami, udeleženi pri uresničevanju metaforičnega povedkovniškega pomena v besedilu: 'P' {Mf povdk. } = 'izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja lastnost L*'. Konkretizacija L je v skladu s pomensko sistematiko danega jezika pri metaforičnem povedkovniku nakazana z metaforično medpodročno preslikavo (iz motivirajočega pomena samostalnika v metaforično

⁸⁸ Vprašanje je mogoče pojmovati tudi kot vprašanje realizacije pomenskorazčlenjevalne metode v smislu iskanja ustrezne pomenskorazločevalne besedne zveze v t. i. globinskem pomenu, ki bi ustrezala določenemu pomenu izbranega leksema. (Vidovič Muha 1986: 403)

motivirani pomen povedkovnika), dokončno pa je konkretizirana glede na enkratne besedilne okoliščine, tj. glede na imenovanje individualizirane osebe v osebku.

Postopek izpeljave metaforičnega povedkovnika iz samostalnika:

Samostalnik {P 'stvar'; P = KPS [UPS/xRPS]} → Povedkovnik {P 'izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja lastnost L'}

Lastnost L = P_{Mf} (RPS)

Spremembo slovnične kategorialnosti (»preslikava slovnične funkcije«), do katere pride pri izpeljavi povedkovniškega pomena iz samostalniškega pomena, je mogoče videti kot analogijo medpodročne preslikave na asociacijski podlagi. S konverzno tvorbo se področje stvari (samostalnik) preslika na področje trenutno prisojane lastnosti (povedkovnik). Kot definicijska lastnost slovnične metafore se torej v teh primerih potrjuje obstoj medpodročne preslikave na ravni slovnice. Prav tako se pri antropomorfnih samostalniških povedkovnikih potrjuje značilnost metaforičnega pomenskega prenosa: metaforično izpeljani pomen je predvidljiv v tem okviru, da izkorišča na osnovi asociativnosti metaforizirane vsebinske lastnosti izhodiščnega pomena in jih v okviru povedkovniške funkcije prilagaja vsakokratni uresničitvi osebka.

3.1.1.6 Denotativni pomen metaforičnega povedkovnika

Pravkar nakazana značilnost metaforičnega pomenskega prenosa pri antropomorfnem povedkovniku odpira vprašanje, kako pristopiti k denotativnemu pomenu metaforičnega povedkovnika v okviru eksaktnega leksikalnega pomenoslovja.

Upošteva je strukturalno pojmovanje slovarskega pomena, se pri metaforični izpeljavi iz samostalniškega pomena **lisják** -a m 'samec psu podobne zveri rdečkasto rjave barve s košatim repom' razvije metaforično motivirani pomen povedkovnika **lisják** povdk. 'izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja zvitost, prebrisanost'. Ustaljeno je interpretiranje, da gre za kulturološko zasidrano asociacijo med vsebinama obeh pomenov. Načeloma se to sicer lahko predpostavlja, vendar je te vrste povezanost težko objektivno utemeljevati. Za utemeljevanje specifičnih povezav te vrste, kolikor so preverljive pri posameznih izrazih, so potrebni kompleksni podatki enciklopedične narave, ki se nanašajo na objektivne danosti, na izkustvenost, ki je v preteklosti spodbudila in omogočila medpodročno preslikavo, na osnovi katere je bil možen metaforični pomenski prenos, kot ga kaže sodobna jezikovna raba. Pri razlaganju teh povezav ni mogoče pričakovati, da bi bil s sodobnega sinhronega stališča predvidljivo razviden logični temelj asociacije, možno je zgolj ugotavljanje asociacij med objektivnimi danostmi. Jezikovno gradivo z besedilnimi rabami, kot so *On je navaden štor*, *Ona je sam ogenj*, *Ti si velik zajec*, *Otrok je prava igrača* ipd. sicer daje vpogled v to, katera predmetnost je posredno upoštevana pri lastnostnem opredeljevanju oseb. Toda ti podatki se nanašajo na vsebinske danosti in so samostojno področje, ki ne more biti neposredno udeleženo v opisu jezikovnega sistema.

Če združimo ugotovitve v zvezi s slovnično metaforo in upoštevamo meje interpretiranja asociacij pri antropomorfnem metaforičnem samostalniškem povedkovniku, lahko povzamemo: Metaforični samostalniški lastnostni povedkovnik je omogočen z lastnostnodoločitvenim stavkom. V primerih, ko je osebek uresničen z imenovanjem individualizirane osebe (določene ga posemeznika), je povedkovnik preko možnosti metaforične medpodročne preslikave lahko uresničen s katerim koli iz neskončne množice različnih izrazov. Za leksikaliziranost metaforično izpeljanih povedkovniških pomenov in posledično za njihovo razumljivost in smiselnost v besedilu je poskrbljeno z ustaljenostjo določenega splošno rabljenega nabora teh izrazov, pri enkratni metaforični rabi pa z ustreznim sobesedilom (besednim in nebesednim, okoliščinskim), ki omogoča pomensko zadostnost.

Specifičnost denotativnega pomena pri metaforičnem samostalniškem povedkovniku je zlasti razvidna iz primerjave s pridevniškimi povedkovniki, izpeljanimi iz lastnostnih pridevnikov. Lastnostni pridevniki (*prebrisan* človek) so besednovrstno specializirani kot lastnostni izrazi, v povedkovniški rabi predstavljajo kongruentno možnost za ubesedovanje prisojanja aktualne lastnosti, zato jih je mogoče imeti za tipične pri izrazitvi pomena v lastnostnopovedkovniški funkciji. Pri lastnostnem pridevniku je izhodišče za določitev slovarskega denotativnega pomena lovoprilastkovna funkcija, na osnovi katere je lastnostnemu pridevniku mogoče določiti splošni denotat v smislu abstrakcije skupine istovrstnih denotatov (globok jarek / pogled / razlog). (Vidovič Muha 1978, 2000) Lastnostni pridevnik postane lastnostni povedkovnik s tem, da se v prilastkovnem sistemskem denotativnem pomenu abstrahirana lastnost aktualizira kot trenutna lastnost, ki se prisoja v osebku imenovani identificirani osebi. S tem se ukinja prilastkovni (splošnodenotativni) slovarski pomen in se vzpostavlja povedkovniški (besedilnodenotativni) pomen. V osebku imenovana oseba, stvar dokončno določa, kaj konkretno pomeni izraz v povedkovniku. Lastnostni pridevnik kot specializiran za izražanje lastnosti v funkciji razvijajočega stavčnega člena prilastka in iz njega izpeljani lastnostnoprivevniški povedkovnik kot kongruentna možnost prisojanja aktualne lastnosti se lahko povezuje z istimi objektivnimi danostmi (*lisjaški* človek: Kako je ta človek *lisjaški*), le da gre v povedkovniški vlogi za enkratno prisojanje trenutne lastnosti v zvezi z osebo, imenovano v osebku. Ta nujna okoliščina za uresničitev antropomorfne povedkovnika je že bila natančno ugotovljena.⁸⁹

Pri metaforičnem samostalniškem povedkovniku kot drugotnem, pomensko motiviranem (izpeljanem) lastnostnem izrazu motivirajoči pomen namreč ni lastnostni pomen. Za izražanje lastnosti v prisojevalnem razmerju (in ne za prilastkovno razvijanje lastnosti!) je usposobljen šele iz njega metaforično izpeljan povedkovniški pomen. Ta ima zgolj besedilni denotat, ki je enak referentu, določenemu z vsakokratnim v osebku imenovanim nosilcem lastnosti. Posledica tega je, da je sistemskost pomena samostalniškega metaforičnega povedkovnika omejena na povedkovniško kategorialnost; tj. sistemsko je pri samostalniškem metaforičnem povedkovniku to, da je povedkovniški izraz imenska sestavina povedka. Tako je za antropomorfnih metaforičnih samostalniških povedkovnikov možno predvideti slovarsko razlago s sledečo stopnjo natančnosti: 'izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja lastnost L'. Osebek se kategorialno opredeli (individualizirana oseba), lastnost L je enkratno realizirana glede na aktualno imenovano osebo v osebku. Ob tem se upošteva pogoj, da je tudi ta (pogojna) sistemskost (leksikaliziranost) vezana na določitevne stavke, katerih osebek je lastnoimensko ali drugače individualizirana oseba (besedilni aktualizatorji kazalni zaimki, svojilni zaimki, pridevniki). (Vidovič Muha 2000: 80; Vidovič Muha 2006: 26, 77-78) Nadaljnje preciziranje opisa denotativnega pomena metaforičnega samostalniškega povedkovnika se utemeljeno omejuje na vzpostavitev razmerja s soizrazitveno kongruentno možnostjo izrazitve dane vsebine (*biti lisjak*_{MF} povdk. – *biti zvít, prebrisan*), saj vezanost na zgolj besedilni denotat ne dopušča opisovanja slovarskega pomena kot strukturno določenega z denotativnimi PS.

Formalistično za potrebe slovarskega razlaganja bi sicer lahko razlago metaforičnega samostalniškega povedkovnika umetno pretvorili v pomenskosestavinsko tako, da bi povzeli pomenske sestavine, kot so navedene v razlagah pri *zvít, prebrisan: lisjak* povdk. =* 'izraža, da se v osebku imenovanemu pripisuje, da zna z iznajdljivostjo, spretnim prikrievanjem doseči svoj namen'. Toda s tem bi po nepotrebnem prikriji temeljno značilnost metaforičnega samostalniškega povedkovnika, namreč, da predstavlja v poimenovalnem sistemu nekongruentno možnost ubeseditve določene vsebine, vzporedno s katero

⁸⁹ »Antropomorfnih povedkovnik je možen, kadar se v določitenem stavku prisoja trenutna lastnost lastnoimensko ali zaimkovno imenovani osebi v osebku ali kadar so za pomensko razvidnost uporabljena druga sredstva (prilastkov odvisnik, prislovno določilo ipd.)« (Vidovič Muha 1977: 25 in sl.)

kot kongruentna možnost obstoji pridevniški povedkovnik (*biti*) **zviti, prebrisan**. Posredni kazalec, da je metaforični povedkovnik pogojno leksikaliziran, drugotni in nekongruentni, je razmeroma ustaljen slovaropisni prikaz v teh primerih z dvema približnima sopomenkama, npr. za **lisjak** povdk. sta to **zviti, prebrisan**.

Druga možnost je, da je metaforizirani samostalniški povedkovnik uporabljen v klišejih, kot so nagovor, psovka, kjer analogno lastnim imenom poimenuje posamezno, tj. nima splošnega denotativnega pomena, in ima sam po sebi vlogo besedilnega aktualizatorja: *Umakni se, stor*. (Vidovič Muha 2006: 26; SLP: 77-88)⁹⁰

Iz doslejšnjega izvajanja je razvidno, da sistemskost metaforičnega samostalniškega povedkovnika obstoji v povedkovniški funkciji, kot jo omogoča v svojem bistvu določiten stavek. Težišče pomenske določitve metaforičnega povedkovnika preide z leksema na stavek: v določitvenem stavku z individualiziranim osebkom je kateri koli izraz za glagolom *biti* lastnostni povedkovnik.⁹¹

Kljub tej ugotovitvi je še vedno odprto vprašanje, kako ocenjevati medpodročne preslikavne povezave, kot jih v okviru denotativnega pomena ponazarja razmerje med **lisjak** -a m 'žival z lastnostmi L1' in **lisjak** povedkovnik 'izraža, da ima v osebkem imenovanem posamezniku lastnosti LMF'; kako v tej zvezi premišljati o sistemskosti. V mejah eksaktnega je o povezavi zanesljivo mogoče predpostavljati, da izhaja iz antropocentričnega gledanja, po katerem se živalim dogovorno pripisujejo človeške lastnosti. Posledica tega je, da se nekatera živalska imena nato uporabijo za tvorbo metaforičnih povedkovnikov, ki v določitvenih stavkih služijo individualiziranemu prisojanju lastnosti.

Stvaren pogled na te vrste metaforične medpomenske povezave omogoča tabelni prikaz *Obdelano gradivo za antropomorfnost povedkovniško metaforo*, str. 179-189. V tabeli so prikazani samostalniški metaforični povedkovniki glede na izhodiščni samostalniški pomen, s katerim so izvorno povezani, vključno s kongruentno možnostjo izrazitve prisojane lastnosti.

Vendar tudi tako urejen prikaz možnosti, ki jih vsebuje slovenski jezik na tem pomenskem področju, ne pove veliko o utemeljitvah asociacijskih medpodročnih povezav. V tej točki se kaže interpretacija s potencialno konceptualno metaforo ČLOVEK JE *NEČLOVEK (ŽIVAL, PREDMET, SNOV itd.) za vse primere antropomorfnega metaforičnega povedkovnika pravzaprav edina skupna utemeljitev. – Chr. de Hamel povezuje pojav pripisovanja človeških lastnosti živalim, kot se nazorno kaže v srednjeveških ilustracijah (srednjeveški bestiariji), z naziranjem človeka v srednjem veku, ki je na živali gledal tako, da jih je imel za božjo stvaritev na enak način kot človeka; torej jim je moral prisojati enake lastnosti kot človeku. (Hamel 2008: 115) To daje sicer zelo splošen, vendar verjeten odgovor na vprašanje, kako utemeljevati človeške lastnosti na živalih, kot se kažejo v metaforičnih pomenskih prenosih in obsežni frazeologiji s tega področja. – Pri poskusu vendarle kako celovito zaobjeti asociativnostne medpodročne preslikave, ugotovljene pri antropomorfnih metaforičnih povedkovnikih znotraj SSKJ, se kaže kot ena od možnosti upoštevanje vrednotenjske naravnosti metaforičnih pomenov. Na osnovi razmerja med izhodiščnim pomenom samostalnika, iz katerega je izpeljan povedkovnik, in pomenom metaforičnega povedkovnika, je okvirno mogoče izpeljati vrednotenjsko naravnost metaforične izpeljave: 'izraža, da se osebkem pripisuje pozitivna lastnost L' (npr. živalska imena v manjšalniški obliki tipa *golobica, mucka*, naravni pojavi, ki vzbujajo pozitivno odzivanje ipd.) oz. *negativna* lastnost (živali, ki vzbujajo odpor (*glista, strigalica*), snovi, ki so povezane z vzbujanjem odpora, s škodljivostjo ipd.). - Dejstvo, da je prav pri prisojanju lastnosti v osebkem imenovanemu posamezniku metaforična pomenska izpeljava tako produktivna, vodi k ugotovitvi, da je tudi lastnostno določanje človeka »izkustveno področje, ki je v našem konceptualnem sistemu slabo zamejeno«, podobno kot izrazi za čustva. Prim. Kržišnik – Smolič 1999: 64-65; Kržišnik 2004: 64; Kövecses 1986.

⁹⁰ Za primere *Ne boš me preslepil, lisjak* zavestno ohranjamo določitev metaforični samostalniški povedkovnik, in ne samostalnik, ker je v ozadju nagovorne rabe možno videti strnitev: *Ne boš me preslepil, ti, ki si lisjak*.

⁹¹ Prim. opombo v zvezi s povedkovniškim pomenom pri *človek* v: Vidovič Muha 2000: 125.

3.1.1.7 Pomenska intenzivnost

Strukturnoskladenjsko okolje, ki omogoča metaforični samostalniški povedkovnik, je lastnostnodoločitveni stavek, ki po svoji naravi narekuje, da je v povedku prisoten lastnostni izraz. Ob pojavitvi (izhodiščno) samostalniškega leksema na mestu lastnostnega izraza se uresničuje bistvo slovnične metaforičnosti: nekaj, kar je po svoji (izhodiščni) naravi samostalniški, se pojavlja v vlogi lastnostnega določevanja, ki je v nasprotju s temeljno semantično kategorialnostjo samostalnika.

V vlogi povedkovega določila nastopi samostalniški leksem zaradi specifične poimenovalne potrebe: osebi, imenovani v osebku, se prisoja določena aktualna lastnost. Izbira metaforičnega samostalniškega povedkovnika za imenovanje take lastnosti je prilagojena potrebi oz. namenu, da je imenovanje lastnosti čim bolj natančno in s tem enkratno glede na individualizirano imenovanje osebe v osebku. Zahteva se najbolj natančna pomenska razčlenjenost, najvišja stopnja izrazitvene natančnosti in posledično (na ravni konkretne ubeseditve) najvišja stopnja pomenske intenzivnosti,⁹² saj se prisojevalno ubesедуje enkratna trenutna lastnost individualizirane osebe. Metaforična izrazitev (kot nekongruentna možnost) omogoča večjo izrazitveno natančnost s tem, ko razširja izbiro izraza s področja končne množice leksikaliziranih kongruentnih možnosti na področje nekončne, v asociativnosti omogočene odprte množice metaforično možnih izrazov. Lahko se predpostavlja, da povedkovniška metafora črpa moč večje izrazitvene natančnosti oz. pomenske intenzivnosti iz dinamično odprtega razmerja, obstoječega med sistemsko obstoječo možnostjo metaforične izrazitve in med konkretnimi okoliščinami (sobesedilo v ožjem in širšem smislu), ki narekujejo tako vsakokratno izbiro leksema v metaforičnem povedkovniškem pomenu kot tudi omogočajo razumevanje danega metaforičnega povedkovnika v njegovem enkratnem lastnostnodoločitvenem pomenu.

Nasprotno možnost s stališča potrebe po ubeseditveni natančnosti oz. pomenski intenzivnosti predstavlja metaforična tvornost v terminologiji. V skladu s funkcijo terminološkega poimenovanja (dogovorno poimenovanje denotatov brez ločevanja le-teh od ravni referentov) ni potrebe po ubeseditvah, ki bi se odlikovale z večjo pomensko intenzivnostjo. Nasprotno, poudarek je na zapolnjevanju poimenovalne praznine z enim samim dogovorno določenim izrazom, ki to vlogo pač pogosto opravlja z metaforično tvorjenim pomenom. (Vidovič Muha 2000: 150-154)

3.1.1.8 Drugotnost metaforične izpeljave

Metaforični samostalniški povedkovnik podpira predpostavko, da imajo pomeni znotraj pomenskega sistema v nekaterih ozirih neenak status v smislu razmerja prvotno nasproti drugotnemu. Pri povedkovniku v slovenskem jeziku se v okviru povedkovniške tvorjenosti to uresničuje na svojski način: metaforični povedkovnik uresničuje hierarhizirano prvotnega nasproti drugotnemu na dveh ravneh: 1. Pri izrazitvi dane vsebine sta kot izrazitveni možnosti položajno različna lastnostnoprivedniški povedkovnik kot prvotni (specializirani izraz za imenovanje prisojane lastnosti oz. kongruentna izrazitvena možnost) in samostalniški povedkovnik kot drugotni (*biti lisjak* je drugotno v primerjavi z *biti zvit, prebrisan*). 2. Izhodiščni samostalniški pomen kot motivirajoči pomen je prvotni (*lisják* -a m 'žival') glede na metaforično motivirani povedkovniški pomen (*biti lisjak*).

Metaforični povedkovnik tako potrjuje predpostavko, da variantne izrazitve z različno slovnično kategorialnostjo ne morejo biti enakovredne za izražanje določene semantične kategorije, pač pa so znotraj razpoložljivih izbirnih izrazil za dano vsebino bolj ali manj ustrezne, prilagojene, ustaljene. Lastnostni pridevnik (kot specializirani lastnostni izraz) je v vseh primerih

⁹² V tem primeru je *pomenska intenzivnost* ustreznik k terminu *delicacy* pri Hallidayu.

lahko motivirajoče izhodišče za lastnostni povedkovnik. Medtem ko samostalnik (propozicijski stavčnočlenski leksem, specializiran za delovalniški pomen, ki je kategorialnopomensko zelo različen od lastnostnega pomena) lahko samo pod določenimi pogoji motivira lastnostni povedkovnik.

Neenakovrednost nemetaforične izrazitve in metaforične izrazitve je zlasti razvidna iz neposredne vzporeditve izhodiščnega slovarsko strukturiranega motivirajočega samostalniškega pomena in metaforične povedkovniške izpeljave iz le-tega. Razmerje med njima je mogoče okarakterizirati kot samostalniško samostojnost (pri motivirajočem samostalniškem pomenu), ki je utemeljena v eni od dveh osrednjih skladenjskih funkcij, in povedkovniško nesamostojnost (pri metaforično izpeljanem povedkovniku), ki je posledica dejstva, da ima povedkovnik vlogo zgolj sestavnega dela stavčnega člana, metaforična izpeljanost pa lahko vključuje »kategorialno nestabilnost« pri rezultatu izpeljave. Metaforična izpeljava, omogočena v ozko omejenih okoliščinskih in sobesedilnih pogojih, je v primerjavi s samostojnostjo izhodiščnega samostalniškega pomena šibka. To razmerje potrjuje predstavo o še eni hierarhični ureditvi znotraj poimenovalnega sistema, ki obstoji v ločevanju med razvidno zamejenimi prvotnimi pomeni in manj razvidno zamejenimi in manj samostojnimi tvorjenimi pomeni.⁹³

3.1.1.9 Posamostaljenje metaforičnega povedkovnika

Gradivo potrjuje, da se metaforični proces, ki vodi od motivirajočega samostalniškega pomena P_0 v antropomorfnih metaforičnih povedkovniških pomenih 'izraža, da se v osebkju imenovanemu posamezniku pripisuje lastnost L', v nekaterih primerih nadaljuje, in sicer v smeri posamostaljenja metaforično izpeljane pomenske tvorbe. (Vidovič Muha 2000: 145-149) Tako sta v besedilih poleg motivirajočega pomena lahko izkazani dve izpeljavni stopnji:

P_0 **lisják** -a m 'samec psu podobne zveri rdečkasto rjave barve s košatim repom': *Nekje v daljavi je zalajal lisjak*

I. **lisják** kot povedkovnik 'izraža, da se v osebkju imenovani osebi prisoja lastnost L': *Naš sosed je lisjak, ne zaupaj mu.*

II. **lisják** -a m, besedilno 'človek z lastnostjo L': *Ta lisjak je zmožen vsakršnega posla.*⁹⁴

Razvoj iz I. v II. je analogen posamostaljenju lastnostnih pridevnikov, prav tistih, ki praviloma (kongruentna izrazitev) motivirajo nemetaforični pridevniški povedkovnik: *Kako je ta otrok priden. – Pridni ne bo delal težav.*

Naš sosed je **lisjak**, ne zaupaj mu. – **Ta lisjak** je zmožen vsakršnega posla.

Zamišljena analogija je možna na osnovi pripadnosti isti kategoriji: tako pridevniški povedkovnik (*biti priden*) kot samostalniški povedkovnik (*biti lisjak*) sta lastnostna povedkovnika. Predpostavljati je mogoče, da ima vsak izraz, ki lahko nastopi v lastnostnem povedkovniku, sistemsko možnost samostalniške rabe.⁹⁵

⁹³ Razlikovanje med prvotnim in drugotnim v leksikalnem sistemu intenzivno upošteva Ufimceva v obliki ločevanja med *pervičnoe naimenovanie* in *vtoričnoe naimenovanie*. (Ufimceva 1986)

⁹⁴ Ta interpretacija nadaljnje metaforizacije, tj. od metaforičnega povedkovnika v metaforično samostalniško rabo, temelječa zgolj v dinamiki kategorialnih pomenskih sestavin, spominja na Apresjanov model slovarskega pomena, v katerem se slovnično in leksikalno povezuje in ločuje hkrati in v katerem bi obe metaforizaciji bili pojmovani kot sprememba slovničnega pomena ob nespremenjenem leksikalnem pomenu. (Apresjan 1995: 56-69)

⁹⁵ To je mogoče predpostavljati tudi npr. za medmetni povedkovnik: **On je en sam oh in ah, daleč od vsake delavnosti. → *Ne pričakuj, da bo ta oh in ah kdaj koli naredil kaj koristnega.*

Analogija med posamostaljenjem lastnostnih pridevnikov in posamostaljenjem metaforičnih samostalniških povedkovnikov je izkazana tudi v tem, da je metaforična samostalniška raba večinoma realizirana v zvezah s kazalnimi zaimki ali podobnimi sredstvi za doseganje pomenske zadostnosti: *Ta lisjak se domisli vsega mogočega*; *Ne zaupaj temu lisjaku*, kar je analogno določnosti pridevnika na poti k njegovemu posamostaljenju (*Ta lisjak se domisli vsega mogočega*. – *Pridni je dobro opravil ...*) Primeri brez kazalnega zaimka ali podobnega sredstva za besedilno aktualiziranje so v gradivu izjemni in možni zgolj v takem sobesedilu, ki nadomešča eksplicitno izraženost besedilne aktualiziranosti slovarskega pomena. Druga možnost besedilne samostalniške rabe je v nagovoru: *Ne verjamem ti, lisjak stari*. V tem primeru ima funkcija nagovora vlogo besedilnega aktualizatorja.

Pri metaforičnem samostalniškem povedkovniku je na osnovi lastnostnodoločitvenega stavka potrjena sistemska povedkovniškost. Samostalniška raba izhodiščno metaforičnih povedkovniških tvorb pa je, nasprotno, možna samo ob ustrezni besedilni aktualizaciji. Besedilna rabe *Ne zaupaj temu lisjaku* v pomenu 'zvitež', 'prebrisanec', je povsem vezana na besedilno aktualiziranje. V posamostaljenem antropomorfnem povedkovniku ni zadostne potrditve za samostalniško leksikalno kategorialnost. Tudi osebkova raba v nekaterih besedilih potrjuje leksikaliziranost samostalniškega kategorialnega pomena na ravni sistemske možnosti, da pri danem leksemu – poleg povedkovniškega prisojanja lastnosti - obstoji možnost besedilne samostalniške rabe, vendar je ta povsem vezana na vsakokratno besedilno aktualiziranost. Na ravni semantične strukturiranosti objektivne vsebine ('človek XY kot nosilec lastnosti L') leksikalizacijo posamostaljenja (**Preiskovalci so pravočasno odkrili lisjake* 'zviteže', 'prebrisanec') ovira dejstvo, da bi se posamostaljeni metaforični pomen nanašal na človeka kot nosilca ene same lastnosti ('bitje, ki je sposobno govoriti in misliti' = *zviti, prebrisan človek ← **lisják* -a m_{MP}). To je namreč v nasprotju s pojmovanjem človeka kot psihofizične enote, tj. kot nosilca mnogih različnih lastnosti, od katerih je za pomensko razločevalnost v SSKJ izbrano: 'bitje, ki je sposobno govoriti in misliti'. Pomensko tako določen pomen pri *človek* -éka m se v leksikalnem sistemu v najvišji stopnji regularno povezuje s samostalniško kategorialnostjo. (Vidovič Muha 2006).⁹⁶

Posredno je kategorialna nestabilnost posamostaljenega metaforičnega povedkovnika razvidna v leksikografski rešitvi v SSKJ: metaforična tvorba tipa *lisják* povdk. je v SSKJ razložena 'zviti, prebrisan človek', torej kot struktura prilastek + *človek*. Te vrste opis ne sledi običajnemu pomensko sestavinskemu vzorcu za opisovanje samostalniških pomenov (*kdor ...) in posredno kaže odsotnost samostalniške pomenske kategorialnosti.

Interpretiranje samostalniške metaforične rabe *Ne zaupaj temu lisjaku* preko posamostaljenja povedkovnika samo po sebi srečno odpravlja zadrego, kako razlagati asociacijo med samostalnikom *lisják* -a m 'žival' in samostalniško rabo v pomenu 'določena oseba z lastnostjo L'. Iz danega samostalnika izpeljani lastnostni izraz, ne glede na to, ali je pridevnik (*lisjak* → *lisjaški*) ali povedkovnik (*lisjak* → *biti lisjak*), namreč sistemsko vključuje pomensko povezanost med izhodiščnim pomenom in motiviranim pomenom. (V primeru povedkovnika *lisjak* sicer gre za izmišljene lastnosti, ki jih je človek domišljajsko projiciral s človeka na žival, vendar to na tem mestu ni pomembno.) S stališča metaforizacije izhodiščnega samostalnika je pomembno,

⁹⁶ Kategorialna različnost povedkovniškega lastnostnega pomena in morebitnega istoizraznega pomena 'nosilec lastnosti' (samostalniški pomen) je pri Vidovič Muha bila pogosto eksplicirana, med drugim pri obravnavi frazema *možak in pol*. (Vidovič Muha 1986: 414) – Potrditev za neleksikaliziranost samostalniškosti pri posamostaljenjih, izpeljanih iz metaforičnega povedkovnika, je mogoče videti tudi na ravni najbolj preprostega vprašanja, kako lahko parafraziram sporočilo *Ne zaupaj temu lisjaku*: Ustrezna je parafraza *Ne zaupaj temu človeku, ki je zviti, prebrisan*, medtem ko parafraza z besedilno nedoločnostjo *Ne zaupaj zvitemu človeku* pomensko ni v skladu z metaforičnim povedkovniškim pomenom.

da izpeljani povedkovnik sistemsko vključuje kategorialni pomen 'lastnost'. Brez te vmesne povedkovniške stopnje, stopnje lastnostnoprisojevalnega pomena, je namreč težko utemeljevati povezavo med samostalniškim slovarskim pomenom **lisják** -a m 'žival' in samostalniško besedilno rabo *Ne zaupaj temu lisjaku*.⁹⁷

3.1.1.10 Razmerje med metaforičnim samostalniškim povedkovnikom in primerjavo

Metaforični samostalniški povedkovnik se pogosto obravnava kot vzporedje, različica primerjave: *Naš sosed je lisjak* – **Naš sosed je kot lisjak*. Dejansko raba v mnogih primerih ne potrjuje eksplicitne primerjave poleg metaforičnega povedkovnika.⁹⁸ Iz tega je mogoče sklepati, da za sam razvoj metaforičnega povedkovnika (kot tudi za nadaljnje morebitno posamostaljenje le-tega) ustaljenost oz. pogostost eksplicitno ubesedene primerjave ni nujna. To, da metaforični povedkovniki v gradivu nimajo bolj dosledno izkazane vzporednosti v eksplicitnih primerjavah, opozarja na dejstvo, da postopka primerjanja ni mogoče enačiti s postopkom metaforizacije. Podobnost, udeležena pri primerjanju, je le en vidik asociacijskega povezovanja vsebin, ki ima v možnostih metaforičnih medpodročnih preslikav mnogo širši in bolj svoboden prostor, kot pa ga odmerja eksplicitno ubesedeno primerjanje v primerjavah. Metaforizacija daje prednost medpodročni preslikavi v smislu »A spominja na B« (poudarek na asociativnosti, ne glede na objektivno obstoječe razmerja med A in B) pred različico »A je tak / podoben kot B« (primerjava).⁹⁹

Ugotovljena različnost med metaforiziranim samostalniškim povedkovnikom in primerjavo ni v nasprotju s predpostavko, da je metaforični samostalniški povedkovnik vmesna stopnja na poti k metaforični samostalniški rabi, kot jo izkazuje delovalniška vloga (*Naš sosed je lisjak* – *Ne zaupaj temu lisjaku*). Če upoštevamo določiteni stavek kot odločilni dejavnik za vzpostavitev povedkovniškega lastnostnega pomena, potem je razumljivo, da vmesna stopnja primerjave lahko ostane neubesedena.¹⁰⁰

Izkazanost ubesedene primerjave, v kateri bi se pojavljal dani leksem na način, ki bi potrdil povezavo med leksikaliziranim metaforičnim pomenom in primerjavo (kot je to zgoraj pri leksemu *grad* –a m: *Hiša je velika kot grad* – *stanovati v gradu* 'veliki hiši'), je težko gradivno potrditi. Gradivo načeloma potrjuje, da je pojav prisoten pri manjšem številu leksikaliziranih metafor. Večinoma ta možnost ostaja na ravni potencialnega, podobno kot možnost prevajanja vseh leksikaliziranih metaforičnih pomenov na stopnjo (ubesedene) primerjave. Iz tega je mogoče povzeti, da je leksikalizirana metafora zaradi svoje utemeljenosti v opravljanju poimenovalne vloge na določen način v nasprotju z možnostjo (ali vsaj neodvisna od možnosti), da bi bila interpretirana kot izpeljava iz primerjave. Primerjava namreč zahteva na ravni primerjanja enakovredno prisotnost dveh primerjanih danosti z nedvoumno samostojnostjo vsake od njiju (hiša – grad). Pri leksikalizirani metafori je nasprotno, saj je namenjena neposrednemu poimenovanju; namesto primerjanja je aktualno identificiranje določene danosti na osnovi asociativno

⁹⁷ Posamostaljenje ni edina pomenotvorna pot od povedkovnika dalje. Možna je metaforizacija danega povedkovnika v novi povedkovnik: *Posoda je še cela* (iz pridevnika 'ki ni poškodovan') se metaforizira v *Si še cel* v pomenu prisojanja lastnosti osebi, ki počne kaj fizično tveganega, pri čemer bi se lahko poškodovala. (Vidovič Muha 1986: 406)

⁹⁸ V SSKJ je primerjava navedena, če je glede na zasnovna merila slovarja dovolj pogosta v rabi.

⁹⁹ Ugotovitev se sklada s trditvijo v zvezi z literarno metaforo pri sodobnem zagovorniku interakcijske teorije o metafori Gerhardu Kurzu, ki meni, da kolikor metafora vključuje primerjavo, je ta v službi identifikacije: »Die Metapher artikuliert nicht eine Ähnlichkeit, sie behauptet vielmehr eine Identitätsbeziehung. ... Mit der Metapher wird die Geltung einer Identität behauptet, zugleich aber auch deren Nichtgeltung.« (G. Kurz, *Metapher, Allegorie, Symbol*, 1986, 556; navedeno po Čeh 2001, 32.)

¹⁰⁰ Nekoliko logicistično gledano se obe možnosti medsebojno izključujeta: če velja, da je res *Naš sosed je lisjak*, potem ne more biti enako res *Naš sosed je kot lisjak*.

omogočene predstave o drugi danosti. Pri tvorjenju danega besedila je izbrana kot najbolj primerno poimenovanje (poimenovanje z največjo pomensko intenzivnostjo) za določno danost, brez poudarjanja morebitnih primerjanj.

3.1.1.11 Soizrazitvenost in izbirnost pri metaforičnih povedkovnikih

Antropomorfní metaforiční povedkovník kot leksikalnopomenska danost obstoji brez splošnega denotata. Ta specifičnost onemogoča, da bi metaforiční povedkovniški pomeni vzpostavljali sopomenska razmerja na osnovi ustrežanja enemu (splošnemu) denotatu. Na ravni besedilne zamenljivosti pa so nekatere skupine metaforičnih povedkovnikov na zunaj povsem podobne sopomenskim nizom. Npr. pridevniški povedkovník **neróden** -dna -o povdk. s pomenom 'izraža, da v osebku imenovana oseba pri gibanju, hoji, opravljanju zlasti fizičnega dela ne ravna tako, kot se pričakuje' ima zamenljivost v metaforičnih povedkovnikih **brus, burkla, burovž, čok, drvo, govedina, govedo, hlod, irhovina, klada, klama, kramp, motovilo, slon, štor, teslo**: *Ne bodi tako neroden – Ne bodi tako teslo*. Glede na to, da se v tem primeru ni mogoče pri zamenljivosti sklicevati na ustrežanje istemu splošnemu denotatu, pojav opozarja, da je utemeljeno ločevanje med dvema pojavnima oblikama besedilne zamenljivosti na ravni pojavitev posameznih leksemov: (1) besedilna zamenljivost, ki se utemeljuje v slovarskem pomenu tako, da variantna poimenovanja ustrezajo skupnemu splošnemu denotatu (besedilna zamenljivost na osnovi sopomenskosti; metaforična tvornost v službi jezikovnosistemske stilistike) in (2) besedilna zamenljivost brez utemeljitve v splošnem denotatu, kot uresničitev izrazitvene variantnosti na osnovi slovnične metafore.¹⁰¹

Pojav je mogoče videti v luči dopolnjevalnega nasprotja med kongruentno izrazitvijo določene vsebine in nekongruentno, metaforično varianto le-te. Možnost metaforične izrazitve pri ubeseditvi prisojanja določene lastnosti vključuje izbiro med različnimi izrazi, ki s tem vstopajo v razmerje medsebojno enakovrednih metaforičnih, tj. nekongruentnih leksikalnih izbir; ta skupina (metaforične izbirne možnosti) kot celota stoji nasproti kongruentni izrazitvi. Povedano s primerom: Za ubesedenje vsebine, da se osebi X prisoja lastnost, da 'pri gibanju, hoji, opravljanju zlasti fizičnega dela ne ravna tako, kot se pričakuje',¹⁰² je na voljo kongruentna možnost izrazitve s pridevniškim povedkovnikom: *On je neroden*. Nekongruentna možnost, spodbujena z aktualnimi okoliščinami (stvarno vezanimi na določeno osebo, imenovano v osebku, in specifičnim namenom določene ubeseditve, npr. smešenje, žaljenje, šaljenje, zabavanje, izključevanje imenovane osebe), vključuje izbiro med več metaforično rabljenimi leksemi, ki za ubeseditve dane vsebine izbirno lahko nastopijo kot povedkovník: *brus, burkla, burovž, čok, drvo, govedina, govedo, hlod, irhovina, klada, klama, kramp, motovilo, slon, štor* in *teslo*. Možnost izbire med več leksemi ustreza značilnosti metafore, da je definicijsko namenjena za večjo izrazitveno natančnost, da uresničuje večjo pomensko intenzivnost. Ta možnost izbire pa se ločuje od zamenljivosti, kot jo vključuje sistemska leksikalna sopomenskost, utemeljena v izražanju danega slovarskega pomena po različnih izrazih, ustrežajočih skupnemu splošnemu denotatu. Tako kot je povedkovniški pomen specializiran za prisojanje aktualne lastnosti individualizirani osebi/stvari, imenovani v osebku, tako je tudi izbirnost med metaforičnimi povedkovniki vezana na vsakokratno aktualno vsebino, ne pa na obstoj skupnega splošnega denotata.¹⁰³ Vsaka

¹⁰¹ Ločevanje obeh vrst zamenljivosti je med drugim aktualno pri zasnovi sinonimnega slovarja, če ta vključuje besedilno zamenljivost kot merilo sopomenskosti.

¹⁰² Vsebinski opis prirejen po razlagi v SSKJ pri sestavku **neróden** -dna -o prid.

¹⁰³ Nadomestek za skupni splošni denotat (v njegovi povezovalni vlogi pri sopomenskosti) je pri soizrazitvenosti možno videti v skupni asociativni spodbudi, ki vse zamenljive metaforične možnosti povezuje v eno asociativno polje (asociativno polje k 'neroden' → *brus, burkla, burovž, čok, drvo, govedina, govedo, hlod, irhovina, klada, klama, kramp, motovilo, slon, štor* in *teslo*).

od razpoložljivih izbirnih možnosti je kot izrazitev določene vsebine enkratna, saj se pojavi v besedilu kot ubeseditev prisojanja lastnosti individualizirani osebi, imenovani v osebku. Na logični ravni se to lahko povzame kot dejstvo: če za osebo X presodimo, da »je stor«, potem ne more hkrati veljati, da »je slon«. V tem je specifičnost metaforičnega lastnostnega povedkovnika: vključuje izbirnost v trenutku pred izrazitvijo dane vsebine in možno soizrazitvenost (ne pa sinonimnost) na ravni realiziranih besedilnih uresničitev dane vsebine.

3.1.1.12 Stopnjevitost samostalniške kategorialnosti

Povezanost metaforične izpeljave povedkovniškega pomena (iz samostalniškega pomena) in procesa leksikalizacije (najprej leksikalizacija povedkovniškega pomena, z možnostjo nadaljnje bodisi samostalniške rabe bodisi samostojnega samostalniškega metaforičnega pomena) je kot ena bistvenih značilnosti metaforičnega pomenskega prenosa že ugotovljena.¹⁰⁴ Razzsamostaljenje samostalnika pri metaforični izpeljavi (*V gozdu je zalajal lisjak* → *Naš sosed je lisjak*) in besedilno posamostaljenje metaforičnega povedkovniškega pomena (*Temu lisjaku ne zaupaj*) je mogoče interpretirati na različnih ozadjih: 1. na osnovi predpostavke, da imajo slovnične kategorije semantično osnovo (Taylor), 2. izhajajoč iz semantike jezikovnega znaka (Wierzbicka), 3. upoštevaje medpodročno preslikavo z načelom invariantnosti (Lakoff).

3.1.1.12.1 Prototipska obravnava kategorije samostalnik predpostavlja, da so nekateri samostalniški leksemi boljši primeri kategorije samostalnik, medtem ko imajo drugi obrobni status. Najbolj samostalniški so leksemi, ki se nanašajo na zavedajoča se, z voljo delujoča živa bitja, zlasti na človeka. Nekoliko nižje se uvrščajo samostalniki, nanašajoči se na konkretne nežive danosti, tem še nižje sledijo samostalniki, ki se nanašajo na dejanja in lastnosti. (Taylor 2003: 217)¹⁰⁵ Iz tega je mogoče povzeti, da so najboljši primerki kategorije samostalnik poimenovanja človeka, in niti ne katerega koli tridimenzionalnega predmeta, kot to stoji v definiciji samostalniške kategorialnosti s skladenjskimi merili.

Gornja semantična definicija samostalniškosti (v obliki stopnjevite kategorialne pripadnosti od poimenovanj človeka preko poimenovanj drugih živih bitij, neživih entitet do dejanj in lastnosti) potrjuje, da je pomen lastnostnega povedkovnika kar najbolj daleč od samostalniške kategorialnosti; samostalnik v povedkovniški rabi v funkciji imenovanja prisojane lastnosti najmanj ustreza prototipu samostalnika. Zato je metaforično izpeljavo povedkovniškega pomena iz samostalniškega mogoče razumeti kot razzsamostaljenje.¹⁰⁶

Vzporedna procesu razzsamostaljenja, le da v nasprotni smeri, je možnost posamostaljenja metaforičnega povedkovniškega pomena (*biti lisjak* – *Temu lisjaku ne zaupaj*). Semantično ima ta samostalniška raba okrnjeno samostalniško kategorialnost (oz. neleksikalizirano samostalniško kategorialnost) v tem, da se poimenovanje človeka nanaša na poimenovanje ene same njegove lastnosti (skonstruirano je poved *Temu lisjaku ne zaupaj* zamenljivo s **Tej prebrisanosti ne zaupaj*); pomen lastnosti pa je najbolj oddaljen od prototipskega ustrezanja samostalniški kategorialnosti, če jo semantično utemeljemo.

¹⁰⁴ »Metaforični povedkovnik je seveda jezikovnosistemsko omejen na glagolsko funkcijo, formalno pa na mesto za vezjo in pomeni pravzaprav šele prehod k popolni leksikalizaciji metaforičnega pomena, ki je vezana na prehod povedkovnika med samostalnike, se pravi v besedno vrsto, struktumoskladenjsko določeno z osebkom ...« (Vidovič Muha 2000: 148)

¹⁰⁵ Taylor nadalje navaja kot še nižje na lestvici samostalniške kategorialnosti imenske izraze v frazah *It's rainy* in osebkovni *there* v *There is a man at the door*.

¹⁰⁶ S tem je povezana ugotovitev, da načeloma v povedkovniški vlogi preko procesa metaforizacije lahko nastopi prav vsak izvorno samostalniški ali kategorialno kateri koli drugi leksem.

Pritegnitev semantičnega utemeljevanja razsamostaljenja v metaforičnem samostalniškem povedkovniku na svoj način potrjuje, da je metaforični povedkovnik v skladu z definicijo metafore kot preslikave konkretnega na abstraktno in v skladu z definicijo, ki metaforo pojmuje kot izgubo oz. spremembo kategorialnosti motivirajočega pomena.

3.1.1.12.2 Povedkovniško kategorialnost kot samostojno danost nasproti motivirajočemu samostalniškemu ali pridevniškemu pomenu potrjuje tudi interpretacija besednovrstnega ločevanja, izhajajoča iz semantike jezikovnega znaka. (Wierzbicka 1988: 474-483) Pri tej interpretaciji se odloča o specifičnostih besednovrstnih kategorij brez sklicevanja na značaj referentov (tradicionalno sklicevanje na stvari kot za samostalnik značilne referente ipd.) Tako je samostalnik semantično določen s pomenom kategoriziranja (kategoriziranje = imenovana danost se kot ločljiva enota uvrsti v kategorijo, pri čemer je kategorija določena z velikim številom lastnosti). Samostalniško imenovanje umešča referenta v določeno kategorijo. Pridevnik je nasprotno semantično določen z označevanjem ene same lastnosti (ene lastnosti od mnogih, ki jih sicer vključuje določevana odnosnica). Iz tega ločevanja izhaja, da je pri metaforičnem samostalniškem povedkovniku samostalniška kategorialnost (samostalniškost) onemogočena s tem, da iz samostalniškega izpeljani povedkovniški pomen imenuje eno samo lastnost. Prav tako posamostaljenje metaforičnega povedkovnika (*Temu lisjaku ne zaupaj*) ne ustreza značaju samostalniškosti, ker vključuje eno samo lastnost. Po mnenju Wierzbicke so glagolski in pridevniški samostalniki (in analogno temu tudi povedkovniški, dod. JS) kategorialno nepopolni, okrnjeni, ker ne omogočajo celovite kategorizacije (tj. uvrstitev imenovanega referenta v kategorijo), če se pa nanašajo na eno samo lastnost. Glagolski in pridevniški samostalniki težijo k ekspresivni izrazitvi; ekspresivnost jih kljub skladenjskim samostalniškim zmožnostim (»besedilna delovalniškost«) omejuje v samostalniškosti. S primerom povedano: Tudi če je možna poved *Temu lisjaku ne zaupaj*, se *lisjaku* ne nanaša na samostalnik z značilno kategorizacijsko vlogo. V resnici je rabljen kot povedkovnik (*Temu lisjaku ne zaupaj* = *Temu človeku, ki je lisjak ...). Tovrstna navidezna, površinska samostalniškost je poleg tega mogoča zgolj na osnovi tega, da ubeseditev v okviru širšega sobesedila z drugimi sredstvi zagotavlja identifikacijo osebe, na katero se nanaša oznaka *lisjak*; samo pod tem pogojem se dana oseba trenutno lahko metaforično poimenuje.

3.1.1.12.3 Še drugačen pogled na obravnavano kategorialno spremembo pri metaforični izpeljavi povedkovnika iz samostalnika in na nadaljnje možno posamostaljenje omogoča teorija medpodročne preslikave z načelom invariantnosti.¹⁰⁷ (Lakoff 1978: 215-216) Izpeljava metaforičnega povedkovnika iz samostalniškega pomena pomeni preslikavo, pri kateri se mora kategorialnost področja vira (samostalniškost) podrediti in prilagoditi ciljnemu področju prisojanja lastnosti, kar pomeni prevzem povedkovniških kategorialnih lastnosti (in opustitev samostalniških), tipičnih za pomen ciljnega področja preslikave.

3.1.1.13 Leksikografsko ekspliciranje povedkovniške kategorialnosti

Glede na vsejezikovno aktualnost antropomorfnega povedkovnika je utemeljeno vprašanje, kako v slovarjih prikazovati razmerje med izhodiščnim samostalniškim pomenom in metaforično motiviranim povedkovniškim pomenom. Tradicionalno se kategorialna različnost med pomenskim izhodiščem in metaforično pomensko izpeljavo zanemari najmanj do te mere, da sta oba pomena prikazana pri izhodiščnem samostalniškem leksemu. Ne glede na načelno determiniranost vsake slovaropisne odločitve s samo zasnovo danega slovarja, je zlasti glede na

¹⁰⁷ »Metaphorical mappings preserve the cognitive topology (that is, the image-schema structure) of the source domain, in a way consistent with the inherent structure of the target domain.« (Lakoff 1978: 215)

razmeroma ustaljeno tehniko prikazovanja te problematike v obstoječih razlagalnih slovarjih umesten ponovni razmislek, v kolikšni meri in s kolikšno natančnostjo v slovarju upoštevati in prikazovati dejavnike, ki so udeleženi pri metaforični izpeljavi povedkovnikov.¹⁰⁸

Z leksikalnopomenoslovnega stališča se pričakuje, da prikaz metaforičnega povedkovnika v slovarskem priročniku odraža razumevanje metaforičnega prenosa v okviru obeh vzpostavitvenih pogojev: 1. določitveni stavek omogoča, da je prisojevana lastnost ubesedena z izrazom, ki v prvotni funkciji ni predviden za povedkovniški pomen, 2. asociativno spodbujena medpodročna preslikava vključuje najrazličnejše vsebinske povezave, ki so osnova za metaforično izpeljavo povedkovnika iz samostalnika. Obstoječa razmeroma splošno razširjena slovaropisna praksa, da se metaforični samostalniški povedkovnik prikazuje kot eden od pomenov motivirajočega samostalnika, večinoma celo kot samostalniški pomen brez vsakršnega opozorila na skladijske pogoje besedilne uresničitve, je šablona, s katero je zabrisana vloga posameznih dejavnikov, ki omogočajo metaforizacijski proces in zaradi katerih je pomen metaforičnega povedkovnika lahko samo pogojno leksikaliziran. Za antropomorfne samostalniške povedkovnike v slovarskih priročnikih prevladuje razlaga tipa PRIDEVNIŠKI PRILASTEK + ČLOVEK {MOŠKI / ŽENSKA / OTROK}, torej samostalniška razlaga s stališča jedrne razlagalne sestavine in z razlikovalnostjo, ubesedeno v prilastkih.

Ta vsesplošno razširjena razlagalna tehnika je sicer spontan pokazatelj dveh dejstev v zvezi z metaforičnim povedkovnikom: 1. Izražanje prisojanja lastnosti z metaforičnim povedkovnikom je dejansko vsejezikovno razširjena možnost nekongruentnega izražanja te vsebine, in sicer tako ustaljena in pogosta, da ji slovarske zasnove ne namenjajo nobenega pojasnila glede besedilnih pojavitvenih omejitev. 2. Na nekongruentnost izrazitev z metaforičnim povedkovnikom posredno kaže ustaljena uporaba pridevniških prilastkov (*zvit, prebrisan* človek), ki v leksikografskih razlagah metaforičnega povedkovnika predstavljajo kongruentne izrazitvene možnosti (*biti lisjak = biti zvit, prebrisan*). Iz opisovanja metaforičnega pomena s pridevniškimi prilastki je razvidno, da metaforična izpeljava ni samostalniško leksikalizirana; tudi v ponazorilu je običajno naveden samo primer za povedkovnik, in ne za samostalnik, kot bi se glede na razlago pričakovalo. Primer: Za obravnavani tip *Sosed je lisjak* je v SSKJ pri *lisjak*-a m posebna pomenska enota z razlago v obliki sopomenske parafraze: ekspr. 'zvit, prebrisan moški'; ponazorilo je: *on ni lev, pač pa lisjak*. Če slovarski prikaz jemljemo dobesedno, potem se pomensko pojasnilo 'zvit, prebrisan moški', vsebuječe samostalnik s kategorijo človeško+ (*moški*), dejansko nanaša na *on* v ponazorilu, torej na besedilni aktualizator, in ne na povedkovnik. Taka slovarska rešitev – zlasti v primerih, kjer ni kvalifikatorskega pojasnila (*navadno*) v *povedni rabi* – v ničemer ne izkazuje svojskosti metaforičnega samostalniškega povedkovnika.

Namesto opisane ustaljene prakse se ponuja rešitev, da se v okviru slovarskega sestavka samostalniške iztočnice, kjer je naveden motivirajoči samostalniški pomen, ločuje posebna pomenska enota, v kateri se povedkovniška metaforična izpeljava predstavi z oznako »kot povedkovnik«. Pridobitev te oznake je, da nedvoumno navaja, da izraz, ki prvotno ni povedkovnik, opravlja povedkovniško vlogo; ta oznaka ustrezno opozarja, da gre za kategorialni izstop iz samostalniškosti.

Druga možnost je, da se povedkovniški pomen osamosvoji v posebno iztočnico, kar bi zahtevalo ustrezno prilagoditev definiranja iztočnice v okviru dane slovarske zasnove. Iztočnice so namreč splošno utemeljene z uvrstitvijo leksema v ustrezno skladijsko vlogo. Antropomorfni metaforični povedkovnik je kot sestavina zloženega glagola skladijsko in slovarskopomensko omejen z obveznim določitvenim stavkom, poleg tega pa še s pogojem, da je v osebku individu-

¹⁰⁸ Predlog kategoriziranja in označevanja motiviranih povedkovnikov v slovarjih prim. v Žele 2003 in Žele 2009.

alizirano imenovana oseba. Tolikšna omejenost in vezanost pomenske uresničitve na besedilne pogoje je v nasprotju s siceršnjo iztočnično samostojnostjo.

Zato se za prikaz v slovarju kaže primerneje, da se v okviru slovarskega sestavka motivirajočega samostalnika v posebni enoti slovarskega besedila navede vse uresničitvene omejitve metaforičnega lastnostnega povedkovnika: eksplicitno slovnično pojasnilo »kot povedkovnik« in razlago, ki shematsko sledi formuli sistemske pomenske določitve lastnostnega povedkovnika: »izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja lastnost L«. Razlagalna formula posredno opozarja, da je lastnostnodoločitveni stavek nujno uresničitveno okolje metaforičnega povedkovnika (»se v osebku imenovani osebi prisoja ...«). Predlagani prikaz v dovoljšnji meri poudarja ukinitvev samostalniške kategorialnosti, do katere pride pri pomenski izpeljavi in ki je v večini razlagalnih slovarjev prikrita. Metaforičnost obravnavane kategorije je namreč lahko ustrezno razumljena prav pod pogojem, da se upošteva kategorialnost povedkovniškega pomena in specifičnost osebka (individualizirano imenovanje osebe).

Nadaljnje vprašanje pri antropomorfnem povedkovniku je, kako v razlagalnem slovarju primerno prikazati, da se besedilno lahko aktualizira iz metaforičnega povedkovnika izpeljani delovalniški pomen, ki navadno ni leksikalizirani samostalniški pomen (*Temu lisjaku ne zaupaj*). To, da je tovrstna drugotna raba prikazana kot samostalniški pomen brez navajanja besedilnih omejitev, je napaka, ki jo vsebujejo praktično vsi razlagalni slovarji. S to napako se vsesplošno zanemarija dejstvo, da poimenovanje osebe z imenovanjem ene same izolirane lastnosti - ki je (razmeroma ozko in subjektivno) določena oz. videna preko medpodročne preslikave, kot se v okviru asociacije dogaja v ubesedovalcu – da imenovanje take lastnosti ne more biti temelj za poimenovanje človeka v celoti. Te vrste pomenska izpeljava ne zadošča zahtevam, kot jih zase postavlja konkretizacija samostalniške kategorialnosti. (Vidovič Muha 2006: 34, opomba 31; Wierzbicka 1988: 474-483)

Besedilno omogočena in omejena delovalniškost pri tovrstnih metaforičnih pomenskih izpeljavah bi lahko bila načelno predstavljena v uvodu slovarja v obliki navedbe, ki bi opozarjala na to slovnično-slovarsko zakonitost. V slovarskem sestavku bi v tem primeru navedbi in ponazorilu povedkovniškega pomena lahko ob ustrezni oznaki sledilo ponazorilo besedilne delovalniške rabe. K preglednosti pomenskega razvoja bi prispevalo, če bi se neposredno opozarjalo na možnost besedilne delovalniškosti ob nujnem pomenskem dopolnilu: »s pomenskim dopolnilom besedilno tudi kot delovalniški samostalnik« (*Temu lisjaku ne zaupaj*).

Upošteva je gornja načela bi se v sestavku pri **lisják** -a m v razlagalnem slovarju metaforični razvoj prikazoval tako:

lisjak -a m 1. 'lisičji samec': *Nekje v daljavi je zalajal lisjak* 2. kot povedkovnik, ekspr. 'izraža, da se v osebku imenovani osebi pripisuje, da je zvita, prebrisana': *Naš sosed je lisjak*; kot psovka *ti lisjak stari* / s pomenskim dopolnilom besedilno tudi kot delovalniški samostalnik: *Temu lisjaku ne zaupaj*

Tako povedkovniška metaforična raba kot besedilna delovalniškost se ustrezno ponazarjata s polnimi povedmi; t. i. slovarsko prilagojeni iztržki so za ponazarjanje teh kategorij večinoma manj primerni.¹⁰⁹

¹⁰⁹ V SSKJ je to razmeroma dosledno upoštevano, saj je povedkovniška metafora – različno od siceršnjega ponazarjanja – z veliko mero doslednosti ponazarjana v celih povedih.

Povedkovniška kategorialnost kot slovarsko-slovnična kategorija, ki je v visoki stopnji udeležena v metaforičnosti v jeziku, je glede na doslejšnje slovarske prikaze verjetno premalo uzaveščena. V SSKJ je sicer slovnično kvalifikatorsko pojasnilo »v povedni rabi« z veliko mero doslednosti opozarjalo na to pomensko izpeljavo in s tem v okviru dane slovarske zasnove oskrbelo razmeroma ustrezen prikaz te slovarsko-slovnične danosti. Pri tem ostaja vprašanje, koliko sistemsko je uporabnik slovarja zmožen razumeti te vrste kvalifikatorsko pojasnilo.

Izkazanost povedkovniške metaforičnosti v okviru antropomorfne povedkovnika je v SSKJ v okviru kvalifikatorskega pojasnila »v povedni rabi« in enotnega razlagalnega vzorca [prilastek + človek] vendarle razmeroma ustrezna in razumljiva. Ta ocena je utemeljena zlasti v primerjavi s slovarjem v *Slovenskem pravopisu* 2001, ki prav pri antropomorfne metaforične povedkovniku prinaša zmedo. Pri metaforičnem povedkovniškem pomenu namreč pogosto navaja oznako člov. (npr. slovarski sestavki pri *bik, lisjak, copata, cepec, prekla, slon, smet* itd.). Za to oznako je mogoče sklepati, da se v slovarju SP 2001 nanaša na kategorialnost samostalniškega pomena (človeškost kot podspol) in je pri povedkovniškem pomenu nerazumljiva. Res je sicer, da oznaka člov. v priročniku SP 2001 ni nikjer definirana s stališča vloge, ki jo ima v slovarskem besedilu, tako da ostaja nejasno, na kaj se pravzaprav nanaša, če se navaja pri samostalniku ali pri povedkovniku. Ta enigmatičnost dopušča predpostavko, da se z oznako člov. pri antropomorfnih metaforičnih povedkovnikih opozarja na specifičnost določitenih stavkov z imenovanjem posamezne osebe v osebku. S stališča organiziranosti podatkov znotraj slovarskega sestavka na ravni običajnih slovaropisnih standardov pa je navajanje oznake člov. v teh primerih vendarle preveč nejasno.

Eksplicitno označevanje metaforične povedkovniške izpeljave in upoštevanje povedkovniške kategorialnosti se kaže primerna rešitev tudi za sinonimni slovar. V sinonimnem slovarju se s tem omogoči, da se v nizu prikažejo soizraznice, analogno pravemu sopomenskemu nizu (ki izpolnjuje pogoj, da imajo vsi členi niza isti denotat). Npr. pridevniški povedkovnik *neumen (biti neumen)* je dominantna k nizu povedkovniških soizraznic: *brus, burkla, burovž, čok, drvo, govedina, govedo, hlod, irhovina, klada, klama, kramp, motovilo, slon, štor, teslo* itd. Brez eksplicitne navedbe, da je soizrazitvenost možna v povedkovniškem pomenu, je v pomenskorazlagalnem sinonimnem slovarju težko ustrezno utemeljevati in prikazovati pomensko povezanost in besedilno soizrazitvenost navedenih metaforičnih poimenovanj.

3.1.2 Metaforični povedkovnik iz samostalniških pomenov s KPS človeško+

3.1.2.1 Utemeljitev kategorije

Pomensko izpeljavo tega tipa metaforičnega povedkovnika ponazarja vzorec:

diplomát -a m

P₀ 'višji uslužbenec, ki zastopa koristi svoje države v mednarodnih odnosih': *Na sejo so povabili vse akreditirane diplomate; diplomat pri Organizaciji združenih narodov*

P_{Mf} 'izraža, da v osebku imenovana oseba zna ravnati z ljudmi spretno, okoliščinam ustrezno': *Pri organiziranju sodelavcev ni bil samo dober strokovnjak, ampak tudi učinkovit diplomat.*

Metaforični povedkovniški pomen, vezan na povedkovniško določanje osebe v osebku, je izpeljan iz poimenovanja za človeka glede na dejavnost, položaj, stanje ipd. Medpodročna preslikava se uresničuje znotraj enega kategorialnega področja: SAMOSTALNIK 'človek glede na dejavnost, položaj, stanje... (Č)' → POVEDKOVNIK 'izraža, da se osebi v osebku prisojajo lastnosti, kot se na osnovi asociacije izpeljujejo iz pomena (Č) v motivirajočem samostalniku'.

V SSKJ je te vrste povedkovniški pomen praviloma prikazan kot samostalniški pomen, z razlagalno besedo *kdor*, lahko pa tudi samo v ponazorilu, za poševnico,¹¹⁰ ponazorila izjemoma podpirajo besedilni delovalniški pomen, in še to vselej s pomenskim dopolnilom. Te vrste slovaropisni prikaz se pri tem tipu povedkovniške metaforizacije kot napaka oz. nedoslednost pridružuje rešitvi pri antropomorfnih metaforizaciji, ko je povedkovnik razlagan z zvezo prilastek + človek (npr. *lisjak* 'zvit, prebrisan človek'). S to kategorijo povedkovnikov se povezuje trojica besedilnih uresničitev, ki znotraj SSKJ pri povedkovniku ponazarjajo najvišjo stopnjo kategorialne oddaljitve od samostalniškosti: *Toliko je že diplomata, da tega ne bi storil; v vsakem človeku je nekaj človeka; v svojem ustvarjanju je premalo revolucionar*. (Vidovič Muha 1986: 407)

Specifičnost te kategorije je, da je iz osnovnega pomena motivirajočega samostalnika praviloma izpeljan poleg metaforičnega lastnostnega povedkovnika (torej: poleg povedkovniške metaforičnosti *Pri organiziranju sodelavcev ni samo dober strokovnjak, ampak tudi učinkovit diplomat*) tudi kategorizacijski povedkovnik: *On je diplomat pri OZN* 'opravlja službo diplomata', kar pomeni kategoriziranje v osebku imenovane osebe glede na poklicno delovanje. (Podrobneje o kategorizacijskem povedkovniku gl. v nadaljevanju v razdelku *Kategorizacijski povedkovnik*, str. 130.)

V SSKJ so primeri za to kategorijo lahko prikazani tudi samo s ponazorili (tj. brez samostojnega pomenskega razdelka in brez razlage), ki stoje za oznako »pren.«, in sicer s takimi ponazorili, ki nedvoumno potrjujejo povedkovnik: *vsi smo akterji na odru življenja; v šahu je pravi čarovnik; v mladosti smo bili vsi prepričani, da smo odrešeniki*; prim. še slovarske sestavke za *družabnik, ekvilibrist, fotograf, gost, gostač, invalid, komandant, lutka*.

Poleg teh primerov je povedkovniški pomen treba predpostavljati tudi pri skupini samostalnikov, ki so v izhodiščnem pomenu povsem v skladu z gornjo skupino (človek glede na dejavnost, sposobnost, stanje, položaj, nazor), z oznako »pren.« (preneseni pomen) pa uvajajo ponazorilo v obliki prilastkovne zveze, za katero je mogoče predpostavljati, da je vezana zlasti na povedkovniško vlogo (ne glede na to, ali je iz ponazorila to razvidno): *biti misijonar dobre knjige, nisem porok za resničnost te novice* itd. Prim. še *literarni akvarelist, politični apostat, moralni bankroter, družbeni brodolomec, cizeler jezika in stila, zdravnik čudodelnik, duhovni dedič, dezertar iz organizacije, kritik gorjačar, grobar svoje časti, politični hazarder, kulturni imperialist, umska kapaciteta, duševni kastrat, konstruktor novel, politični konvertit, krmar vladne politike, oblikovalec mladih rodov, prirojevalec človeških usod, ideološki rokohitrc, literarni samohodec, duševni skopljeneč, politični spreobrnjenec, vojak revolucije, besedni žongler*; povedkovniškost je v ponazorilu eksplicitno prikazana v primerih: *baklonosec svobode, eksponent družbenega protislovja, misijonar dobre knjige, naplavljenec na bregu življenja, odličnik duha, orodje usode, porok za resničnost novice, (alkohol je) pospeševalec tuberkuloze, (skrb) so preganjalec spanja*.

¹¹⁰ Na možnost, da je ta metaforična pomenska izpeljava prikazana samo s ponazorilom za poševnico, opozarjajo tudi *Napotki za redakcijo* (str. 78), kar je zlasti treba razumeti kot opozorilo, da tega tipa gradivno ni mogoče v celoti upoštevati (razen v primeru, da bi se pregledali vsi samostalniki s pomenom 'oseba', ki pa v SSKJ nimajo enotne razlage, s katero bi se avtomatsko poiskali v celotnem besedilu).

3.1.2.2 *Specifičnost izpeljavnega razmerja*

3.1.2.2.1 Gradivo potrjuje troje tipskih motivirajočih pomenov, iz katerih je izpeljan metaforični povedkovniški pomen.

a) P_0 'človek glede na dejavnost, ki jo opravlja'

Samostalniki: *advokat, amater, antikrist, berač, diplomat, dirigent, ekvilibrist, gledalec, govornik, igralec (glumač), improvizator, kmet, kolporter, komedijant, krmar, krotilec, lakaj, misijonar, mesar, pridigar, razbojnik, sluga, služabnik, specialist, strokovnjak, svečenik, teoretik, terorist, umetnik, virtuoz, zastavonoša, živoder*. Dejavnost, vključena v motivirajočem pomenu, je večinoma profesionalna dejavnost (*advokat, dirigent, mesar* itd.), včasih tudi priložnostna, začasna (*gledalec, berač* itd.). Pri metaforičnih povedkovnikih iz te skupine je pogosta raba s prilastkom (*virtuoz pesniškega jezika, zastavonoša napredka* ipd.)

b) P_0 'človek glede na družbeni položaj, ki mu pripada'

'Družbeni položaj' kot določilo za človeka se pojmuje široko in vključuje nekaj dopolnjujočih se določil, ki se nanašajo na različna področja organiziranosti, diferenciranosti družbe:

- družbena hierarhiziranost: *avtokrat, despot, diktator, gospod, gospodar, hlapec, kralj, oče, oligarh, papež, satrap, tiran, tlačan*;
- družbena diferenciranost glede na nazorsko, ideološko pripadnost: *idealist, nihilist, reakcionar, solipsist, stoik, voltairjanec, dekadent*;
- družbena organiziranost glede na položaj v družinski skupnosti: *oče, mati, sestra, brat*;
- družbene vloge, kot jih ponazarjajo tipske gledališke vloge: *harlekin, pajac, pavliha*;
- družbena diferenciranost sploh: *barbar, buržuj, cigan, človek, helot, malomeščan, nomad, deklasiranec*;
- družbeni položaj, kot ga določa pripadnost biološkemu spolu: *baba, možak, moški*.

c) P_0 'človek glede na stanje, ki se mu prisoja'¹¹¹

Pri stanjski določitvi človeka v motivirajočem pomenu je najbolj tipična določitev glede na bolezensko stanje: *bec, glušec, histerik, idiot, kreten, slepec*. Sicer se v stanjsko določenost uvrščajo še *smrdljivec, analfabet, bankroter, ujetnik*.

3.1.2.2.2 *Specifičnost asociativnosti, na kateri temeljijo lastnostni metaforični povedkovniki iz samostalnikov s KPS človeško +*

Povedkovniška metaforičnost v primeru katere koli zgoraj imenovane vrste motivirajočega pomena vključuje preslikavo s področja dejavnosti (oz. položaja ali stanja), kot je nevtralnno imenovana v motivirajočem samostalniškem pomenu (npr. **diplomát** -a m P_0 'višji uslužbenec, ki zastopa koristi svoje države v mednarodnih stikih'), na področje lastnosti, ki v povedkovniku služi individualni, praviloma ekspresivni označitvi osebe, imenovane v osebku (npr. **diplomát** -a m P_{MF} 'izraža, da v osebku imenovana oseba zna ravnati z ljudmi spretno, okoliščinam primer-no'), in sicer na osnovi asociacije med obema vsebinama. Asociacija izhaja iz tistih značilnosti v motivirajočem pomenu imenovane danosti (dejavnost, položaj, stanje), ki so konvencionalno v zvezi z njo najbolj opažane, vidne (npr. *diplomatska* dejavnost vključuje *spretnost pri ravnanju z ljudmi*). Povedkovniki tega tipa so praviloma ekspresivno označeni. Pomensko so precej

¹¹¹ Uvrstitev v enega od tipov je včasih neprepričljiva; npr. pri **junak** je vprašanje, ali gre za določenost glede na dejavnost, saj lahko gre za eno samo junaško dejanje; pri **individualist** je še manj jasno, ali gre za položaj ali za lastnost.

raznoliki, tako da niti shematsko ne dopuščajo morebitne tipologizacije metaforičnih pomenov. Zato je spodnja tipologija organizirana glede na motivirajoče pomene, in ne glede na motivirane.

Denotativna pomenskost, določena z medpodročno preslikavo, je pri povedkovnikih tega tipa bolj kompleksna, tako da jih dejansko ni mogoče razlagati z lastnostnimi pridevniki, kot je to vsaj do določene mere možno pri antropomorfnih povedkovnikih (*Naš sosed je lisjak; lisjak* povdk. 'izraža, da je v osebku imenovana oseba *zvita, prebrisana*':

advokát -a m P_{Mf} 'izraža, da v osebku imenovana oseba govori v prid koga'

govórník -a m P_{Mf} 'izraža, da v osebku imenovana oseba zna spretno govoriti'

prídigar -ja m P_{Mf}^s prilastkom 'izraža, da se v osebku imenovana oseba zavzema za kako idejo'

To dejstvo je mogoče videti kot dokaz, da kongruentna možnost za izrazitev povedkovniškega pomena obstoji v glagolski frazi ('zna spretno govoriti', 'se zavzema za kako idejo'). V tem je možno prepoznati definicijsko lastnost tega tipa povedkovnika, vezanega zlasti na izglagolske samostalnike, v primerjavi npr. z antropomorfnim tipom samostalniškega povedkovnika, pri katerem vedno obstoji možnost približne zamenjave z bolj kongruentnim povedkovnikom, običajno pridevniškim povedkovnikom kot specializiranim lastnostnim izrazom (*Naš sosed je lisjak. – Naš sosed je zvit / prebrisan; On je resničen svetnik. – On se obvlada, vdano potrpi.*)

3.1.2.3 Tipologija primerov glede na motivirajoči pomen

P_0 = 'človek glede na dejavnost, ki jo opravlja'

advokát -a m

P_0 'kdor poklicno daje pravno pomoč': *posvetovati se z advokatom*

P_{Mf} **advokát** (*komu, za koga*) 'izraža, da v osebku imenovana oseba govori komu v prid': *Ne bom ti za advokata*

amatêr -ja m

P_0 'kdor se iz veselja, nepoklicno ukvarja s čim': *S slikarstvom se ukvarja kot amater*

P_{Mf} 'izraža, da v osebku imenovana oseba nestrokovno, površno opravlja določeno delo': *On ni nikakršen strokovnjak, pač pa navaden amater*

diplomát -a m

P_0 'višji uslužbenec, ki zastopa koristi svoje države v mednarodnih odnosih': *Na sejo so povabili vse akreditirane diplomate; diplomat pri Organizaciji združenih narodov*

P_{Mf} 'izraža, da v osebku imenovana oseba zna ravnati z ljudmi spretno, okoliščinam ustrezno': *Pri organiziranju sodelavcev ni bil samo dober strokovnjak, ampak tudi učinkovit diplomat / pog. Toliko je že diplomata, da tega ne bo storil*

P_0 = 'človek glede na družbeni položaj'

despót -a m

P_0 zgod. 'vladar z neomejeno oblastjo': *orientalski despoti*

P_{Mf} 'izraža, da je v osebku imenovana oseba oblastna, samovoljna': *Njen mož je surov despot; birokratski despot*

barbár -a m

P_0 za stare Grke in Rimljane 'pripadnik neciviliziranih ljudstev': *vdor barbarov; boji z barbari*

P_{Mf} 'izraža, da je v osebku imenovana oseba nekulturna, surova': *Ali sem tak barbar?*

nihilíst -a m

P_0 'pristaš nihilizma': nihilisti in anarhisti

P_{Mf} 'izraža, da v osebku imenovana oseba zanikuje, odklanja splošno veljavne, priznane norme, vrednote': *biti nihilist in cinik*

pavliha -e m

P₀ 'šaljiva, burkasta figura v lutkovnem gledališču: *burke veselega pavlihe*

P_{Mf} 'izraža, da je v osebku imenovana oseba šaljiva, hudomušna': *V vsaki družbi ga imajo radi, ker je tak pavliha*

bràt bráta m

P₀ 'moški v odnosu do drugih otrok svojih staršev': *Ima dva brata. Podobna sta si kakor brat bratu*

P_{Mf} **bràt** (*komu*) 'izraža, da je v osebku imenovana oseba v dajalniku imenovani osebi sorodna po mišljenju ali usodi': *Bil mu je brat po duhu in po srcu*

P₀ = 'človek glede na stanje, v katerem je'

analfabét -a m

P₀ 'kdor ne zna pisati in brati': *Število analfabetov v svetu pada*

P_{Mf} 'izraža, da se v osebku imenovana oseba na določeno stroko, področje delovanja slabo spozna': *V politiki je popoln analfabet*

histêrik -a m

P₀ 'psiht. kdor ima histerijo': *hipohondri in histeriki; zdravljenje histerikov*

P_{Mf} 'izraža, da je v osebku imenovani neuravnovešen, nerazsoden': *Ne bodi tak histerik*

slépec -pca m

P₀ 'slep človek': *pomagati slepcu čez cesto; v temi so tipali predse kakor slepci*

P_{Mf} 'izraža, da v osebku imenovani česa ne opazi, dojame': *Ne morem verjeti, da si res tak slepec*

3.1.3 Kategorizacijski povedkovnik

Namesto neposrednega prisojanja enkratne lastnosti se v povedkovniku imenuje kategorija, v katero se uvršča posameznost, imenovana v osebku.

1. *Novi sodelavec je pridobitev. Novi avto je pridobitev.*
2. *Naš sosed je zdravnik. Ta računalnik je prenosnik.*

Povedkovniška kategorizacija potrjuje dva splošna tipa kategoriziranja: 1. vrednotenjsko kategoriziranje, ki je rezultat subjektivnega vrednotenja in ocenjevanja (*Novi sodelavec je pridobitev; Ta človek je navadno govno.*; vrednotenjski kategorizacijski povedkovnik); 2. objektivno kategoriziranje, ki vključuje objektivna, od sporočevalčeve ocene neodvisna merila (*Naš sosed je zdravnik; Ta računalnik je prenosnik*; objektivni kategorizacijski povedkovnik). V obeh primerih povedkovnik uresničuje slovnično metaforo, medtem ko je leksikalna metafora (s svojo vezanostjo na asociativno utemeljeno medpodročno preslikavo) pri kategoriziranju z objektivnimi merili (2) izključena. Ta ugotovitev ustreza siceršnji ugotovljeni strukturi celotnega povedkovniškega metaforičnega sistema v slovenskem jeziku, pri kateri se potrjuje padanje ekspresivne vrednosti od najvišje stopnje pri antropomorfem metaforičnem samostalniškem povedkovniku do ničte ekspresivnosti pri objektivnem kategorizacijskem povedkovniku. Gl. grafični prikaz *Lastnostni samostalniški povedkovnik (glede na realizacijo osebk)*, str. 100.¹¹²

¹¹² V grafičnem prikazu *Lastnostni samostalniški povedkovnik* je upadanje ekspresivnosti od kategorije antropomorfega povedkovnika do objektivnega kategorizacijskega povedkovnika grafično prikazano s koničnim likom pod skico.

V skupini objektivnih kategorizacijskih povedkovnikov (tip *Ta računalnik je prenosnik*) obstoji med kategorialnostjo v osebku imenovane enkratne danosti (**računalnik** -a m) in kategorialnostjo motivirajočega samostalniškega pomena (**prenošnik** -a m) prekrivnost, ki jo je mogoče imeti za formalno določitev lastnost skupine. (Pri vrednotenjskih metaforičnih povedkovnikih je razmerje med kategorialnostjo uresničenega osebk in kategorialnostjo motivirajočega pomena zanemarljivo, saj gre za postopek subjektivnega vrednotenja, ki se na to razmerje ne ozira.) Bistvo postopka kategorizacije pri objektivnem kategorizacijskem povedkovniku je mogoče opisati kot preslikavo posamezne danosti na kategorijo. V osebku imenovana danost je določena s stališča pripadnosti določeni kategoriji: *Fant je bil v ranem otroštvu astmatik. To zdravilo je močan analgetik*. S temi značilnostmi se kategorizacijski povedkovnik ob odsotnosti asociativno utemeljene medpodročne preslikave kaže kot absolutna uresničitev slovnične metafore, tj. kot uresničitev metaforičnega načela v okviru kategorialnega pomena, kar je razvidno iz variantnih izrazitev: *Fant je v ranem otroštvu bolehal za astmo; To zdravilo močno protibolečinsko deluje*.

3.1.3.1 Vrednotenjski kategorizacijski povedkovnik

Ponazarjajo ga primeri: *Obisk predsednika je bil zanj dogodek. Alkohol je zanj smrt. Pipa je njegova največja ljubezen*.

Metaforično pomensko izpeljavo vrednotenjskega kategorizacijskega povedkovnika ponazarja izpeljava povedkovnika iz samostalnika **katastrófa** -e ž. Povedkovniški pomen je v tem primeru izpeljan iz samostalniškega pomena pri **katastófa** -e ž: 'zelo hud, neprijeten dogodek z usodnimi posledicami' (*Katastrofe so ga utrdile; vojna in druge katastrofe*). Povedkovniška funkcija prinese razsamostaljenje: *Novi sodelavec je katastrofa; Ta avto je prava katastrofa*. Sicer je povedkovniški pomen razvidno izpeljan iz izhodiščnega samostalniškega pomena: **ka-tastrófa** kot povedkovnik 'izraža, da je v osebku imenovana posamezna oseba ali stvar neprijetna, z nezaželjenimi (lahko celo usodnimi) lastnostmi in učinki'.¹¹³ Tako kot pri metaforičnem povedkovniku nasploh, je v teh primerih sistemska sprememba skladišne funkcije (od samostalnika v povedkovnik), medtem ko je denotativni pomen vezan na besedilni denotat (ob za povedkovnik značilnem odsotnem splošnem denotatu), in sicer glede na imenovanje posamezne stvari v osebku. Individualizirani danosti, imenovani v osebku, se na osnovi asociacije z vsebino motivirajočega samostalniškega pomena prisojajo lastnosti, ki posredujejo oceno, vrednotenje: *Alkohol je zanj smrt* 'je (skrajno) škodljiv, mu zelo škoduje', *Življenje je loterija* 'je tvegano, nepredvidljivo' ipd.¹¹⁴ V metaforičnem povedkovniku izražena ocena je v nekaterih primerih bolj, v drugih primerih manj enoumna in kompleksna, kar je odvisno od denotativnega obsega motivirajočega pomena. Tako so razmeroma enoumni povedkovniki, ki odklonilno ocenjujejo danost, imenovano v osebku (*Figa je vse skupaj*), možni pa so tudi bolj kompleksni. Če za primer vzamemo povedkovnik **loterija** povdk. (*Življenje je loterija*), je motivirajoči pomen 'organizirana igra na srečo, pri kateri o dobitku odloča izžrebanje srečk', kar je potrebno razumeti kot 'igra, katere ugoden izid je naključen, nepredvidljiv, neobvladljiv', da pridemo do asociacijskega

¹¹³ Navedena razlaga za povedkovnik ponazarja, kako je s tipom razlage mogoče slediti metaforičnemu razvoju iz samostalnika v povedkovnik; da je iz razlage nesporno razvidno, da se povedkovniški leksem nanaša na ubesedovanje aktualne lastnosti. Tako prilagojena razlaga poleg tega omogoča v samem razlagalnem delu nakazovati potrebne kategorialne lastnosti osebkove realizacije (*izraža, da je v osebku imenovana individualizirana oseba taka...; izraža, da je v osebku imenovana individualizirana stvar taka...*).

¹¹⁴ Za izražanje ocene v povedkovniku je tipično, da se izkorišča možnost omejitve veljavnosti ocene: *Alkohol je zanj smrt*.

izhodišča za metaforični povedkovniški pomen 'izraža, da je v osebkcu imenovana stvar tvegana in negotova glede uspešnosti, ugodnega izida'.

Poskus določitve, kaj v motivirajočem pomenu odloča o večji, bolj dokončni določenosti metaforično izraženega vrednotenja v smislu »pozitivno« - »negativno«, »dobro« - »slabo«, ne daje pravega odgovora. Vrednotenjska skupina povedkovnikov je nepredvidljivo raznolika tako glede na motivirajoči pomen kot glede na pomen vsakokratnega določenega osebkca (drugače kot v skupini antropomorfnih povedkovnikov, kjer je bil v osebkcu vedno pomen individualizirane osebe). Kot najbolj zanesljivo skupno značilnost vrednotenjskih metaforičnih povedkovnikov je možno navesti to, da določajo vrednotenjsko bolj ali manj eksplicitno naravnane vsebine, za katere ni učinkovite kongruentne izrazitvene možnosti.¹¹⁵ Skupina vrednotenjskih povedkovnikov je v primerjavi z npr. antropomorfnimi povedkovniki manj pomensko enotna že po tem, da vključuje odprto kategorialnost tako v osebkovi uresničitvi kot v pomenih, iz katerih je izpeljan metaforično motivirani povedkovniški vrednotenjski pomen.

Skupna značilnost vrednotenjskih povedkovnikov je, da se odpovedujejo pomenski intenzivnosti (sicer tipični v metaforičnem izražanju), s čimer odpirajo prostor vrednotenjskemu pomenu. Metaforičnost in povedkovniškost se v vrednotenjskem povedkovniku dopolnjujeta v uresničevanju prilagodljivosti določanja v določitvenem stavku z namenom vrednotenja: da je možno z danim izrazom vrednotenjsko določiti čim večje število različnih danosti, imenovanih v osebkcu, npr.: *Disciplina v razredu / Morala delavcev / Kakovost proizvodov / Razmere v podjetju / Njegovo zdravje je katastrofa*. S tem se v padajoči liniji metaforične pomenske intenzivnosti in izrazitvene ekspresivnosti (gl. grafični prikaz *Lastnostni samostalniški povedkovnik (glede na realizacijo osebkca)*, str. 100) vrednotenjski kategorizacijski povedkovniki pravilno umeščajo za obema skupinama neposrednih lastnostnih povedkovnikov (antropomorfnih povedkovniki in povedkovniki iz samostalniških pomenov s KPS človeško +) in pred objektivne kategorizacijske povedkovnike, pri katerih pomenska intenzivnost ni aktualna in je ekspresivnost ničta.

Primeri vrednotenjskega metaforičnega povedkovnika

dogódek -dka m

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da se v osebkcu izraženemu dejanju / dogodku priznava vloga spodbude za posebno, nenavadno doživetje' *To je bil (zanj) dogodek; Njegov nastop je bil vselej dogodek (za orkester in za občinstvo)*.

Samostalniško izhodišče: 'kar se zgodi': *Dogodki so se vrstili z veliko naglico*.

drèk drèka m

P_{Mf} kot povedkovnik 1. 'izraža, da v osebkcu imenovano vzbuja omalovaževanje' *Vse skupaj je drek*.

Samostalniško izhodišče: 'neprebavljeni delci hrane, ki jih organizem izloča skozi črevo'

izgúba -e ž

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da se v osebkcu imenovana oseba, stvar ocenjuje kot nepomembna, nekoristna' *Televizija je sama izguba*.

Samostalniško izhodišče: 'škoda kot posledica česa' *Zaradi slabo izkoriščenih strojev se izguba v podjetju veča*.

kapitál -a m

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da se v osebkcu imenovano ocenjuje kot veliko vredno' *Takšno imetje je pravi kapital*.

Samostalniško izhodišče: 'sredstva, ki prinašajo dohodek' *Kapital se obrestuje*.

¹¹⁵ Prim. metaforično izrazitev *Tako delo je človeku prekletstvo* in poskus kongruentne izrazitve *Tako delo je človeku v škodo /v nadlego ipd*. Neenakovrednost obeh izrazitev je utemeljitev za metaforično izrazitev.

legénda -e ž

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da v osebkcu imenovana oseba, stvar zaradi nenavadnih, izrednih lastnosti vzbujajo občudovanje' *Hrabri komandant je postal legenda.*

Samostalniško izhodišče: 'pripoved o nenavadnih pojavih, dogodkih, ljudeh': *Ljudstvo je obdalo kralja Matjaža z legendami.*

loterija -e ž

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da je v osebkcu imenovano tvegano in glede uspešnosti odvisno od sreče' *Zakonska zveza je loterija.*

Samostalniško izhodišče: 'organizirana igra na srečo, pri kateri o dobitku določa izžrebanje srečke': *Na loteriji je zadel dva milijona.*

luč lučí ž

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da je v osebkcu imenovana oseba pametna, bistra' *Nikoli ni bil posebna luč*

Samostalniško izhodišče: 'priprava, ki oddaja svetlobo' (bistrost = svetloba)

nič -a ž (sopomenka **ničes**)

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da je v osebkcu imenovano majhno, nepomembno' *V primerjavi z njim sem jaz nič.*

Samostalniško izhodišče: 'kar ne obstaja, ne biva' *razlika med nekaj in nič*

ómnibus -a m

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da je v osebkcu imenovano iz različnih sestavin, za različne namene' *Njihova revija je pravi omnibus; Ta izraz je pravi terminološki omnibus; Ta igra je omnibus žanrskih prizorov (s prilastkom)*

Samostalniško izhodišče: 'kočiji podobno vozilo za prevoz večjega števila oseb v javnem prometu' *peljati se z omnibusom; dvonadstropni omnibus*

papír -ja m

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da je v osebkcu imenovano brez vrednosti, neuresničljivo' *Take besede so papir; vse, kar si rekel, je papir*

Samostalniško izhodišče: 'tanek, sploščen izdelek, zlasti iz rastlinskih vlaken, za pisanje, tiskanje, zavijanje, zlahka uničljiv' *mečkati, rezati, trgati papir; pisati, risati na papir*

paráda -e ž

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da je v osebkcu imenovano zelo slovesno, lepo' *Sprejem je prava parada; Ta tvoj klobuk je res parada.*

Samostalniško izhodišče: 'slovesen sprevod' *udeležiti se parade*

podrtíja -e ž (sopomenka *podrtina, razbitina, razvalina*)

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da je v osebkcu imenovana oseba duševno in telesno propadla' *Žalostno je pogledati tega človeka, taka podrtija je; To so same človeške podrtije*

Samostalniško izhodišče: 'slaba, razpadajoča stavba' *Še vedno stanuje v podrtiji*

posládek -dka m (sopomenka *poslastica*)

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da je v osebkcu imenovano zelo prijetno, ugodno' *Jutranji sprehodi so bili posladek*

Samostalniško izhodišče: 'kar kdo zelo rad jé' *Mati mu je vedno pripravila kak posladek*

pravílo -a m

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da je v osebkcu imenovano v skladu s pričakovanim, običajnim, najbolj pogostim' *Čudaki so v tej vasi prej pravilo kot izjema*

Samostalniško izhodišče: 'kar določa, kakšno sme, mora biti kako ravnanje, vedenje, mišljenje' *kršiti, upoštevati pravila*

preklétstvo -a s komu, za koga

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da v osebkcu imenovano preprečuje, onemogoča, da bi bil v smiselnem osebkcu imenovani srečen, zadovoljen' *Tako delo je človeku prekletstvo*

Samostalniško izhodišče: 'z besedami izražena želja, da bi koga zadelo zlo, nesreča' *Zadelo jo je očetovo prekletstvo*

rekláma-e ž za kaj

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da v osebkcu imenovano dokazuje pozitivne lastnosti tožilniško imenovane danosti, prinašajoč ji s tem ugled, korist' *Ta dosežek je najboljša reklama za podjetje*

Samostalniško izhodišče: 'javno opozarjanje na kaj, navadno z navajanjem dobrih lastnosti, z namenom pridobiti kupce, obiskovalce' *Reklama je zelo povečala prodajo*

smrť -i ž za koga / kaj

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da je v osebkcu imenovano škodljivo, uničevalno / neprijetno, mučno za osebo, imenovano v smiselnem osebkcu': *Alkohol je zanj smrt / zgodnje vstajanje je zanje smrt*

Samostalniško izhodišče: 'prenehanje življenja, življenjskih procesov': *Izguba krvi je povzročila smrt*

ugánka -e ž

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da je v osebkcu imenovano zaradi določenih lastnosti, dejstev težko razumljivo, rešljivo' *Kako je prišlo do nesreče, je bilo vsem uganka*

Samostalniško izhodišče: 'kratko besedilo za razvedrilo, zabavo, ki duhovito opisuje stvar, ki jo je treba uganiti' *brati, objaviti uganke; razrešiti, rešiti uganke*

zákon -óna m

P_{Mf} kot povedkovnik 'izraža, da v osebkcu imenovano določa ravnanje, mišljenje koga' *Njegova beseda, zapoved je zame zakon; Zdravje bolnika je za zdravnika najvišji zakon*

Samostalniško izhodišče: 'pravni predpis z najvišjo pravno močjo' *Tako določa zakon*

Samostalniško izhodišče: 'površina, po kateri se hodi, na kateri se stoji': *Tla so se pod bremenom udrla*

Ponazorila za vrednotenjski kategorizacijski povedkovnik gl. še v SSKJ pri sestavkih: *čudež, čudo, figa, humbug, gorje, groza, grozota, hudič, križ, kunšt, muka, okej, ostuda, pokora, skrb, strahota, umetnost*. Pri nekaterih od navedenih izrazov sta po SSKJ navedena celo dva različna metaforična povedkovnika, lastnostni in modalni, npr. pri **čudež**: *Ta otrok je čudež* (lastnostni povedkovnik), *Čudež je, da je preživel* (modalni povedkovnik; 'Čudežno je preživel!'). Podobno še pri *čudo, groza, hudič, križ, muka, pokora, strahota*. – Metaforični pomenski prenos samostalniškega pomena je posredno prisoten tudi v vrednotenjskem povedkovniku, izpeljanem iz prislovne zveze: *List je zdrsnil z mize in je na tleh*. – *Disciplina je na tleh*.

Vrednotenjski kategorizacijski povedkovnik iz jedra in obveznega prilastka

Ponazorilo: *To je krona njegovih prizadevanj. Dekle je sonce lepote*.

V spodnjih primerih prilastek imenuje lastnost, ki se prisoja v osebkcu imenovani danosti (*sonce lepote*), v jedrnem delu samostalniške fraze pa je metaforično ubesedena stopnja prisojevane lastnosti (*sonce lepote*): *Dekle je sonce lepote* ← 'Dekle je lepo, prisojana lastnost (*lepo*) dosega zelo visoko stopnjo (*sonce*)'.

Primeri:

idól -a m (sopomensko **bóg, ideál, malík**) kot povedkovnik, s prilastkom 'izraža, da je v osebkú ime-novana oseba, stvar zelo občudovana in zato predmet željá, posnemanja, in sicer pri tistem, na katerega se nanaša prilastek' *Ta človek je bil idol generacij*¹¹⁶

Samostalniško izhodišče: 'pri nekaterih primitivnih ljudstvih kip, podoba, ki predstavlja kak ideal, božanstvo' *leseni idoli; glinast ženski idol / častiti idole*

konstánta -e ž (sop. **stálnica**) kot povedkovnik, s prilastkom 'izraža, da je v osebkú imenovana stvar stalno, nespremenljivo prisotna v okviru področja, izraženega v prilastku': *Mlin, skedenj in kozolec so konstante njegovega slikarstva*

Samostalniško izhodišče: 'količina, ki ne spreminja svoje vrednosti': *izmeriti konstanto*

króna kot povedkovnik, s prilastkom 'izraža, da se v osebkú imenovani osebi, stvari pripisuje v okviru danosti, imenovane v prilastku, najvišjo oceno' *To je krona njegovih prizadevanj; Dogodek je bil krona vsega*

Samostalniško izhodišče: 'okrogel okrasni predmet za na glavo kot znamenje vladarske (= najvišje (!)) oblasti' *položiti krono na glavo*

máti kot povedkovnik, s prilastkom 'izraža, da v osebkú imenovana stvar omogoča, povzroča nastanek danosti, izražene v prilastku' *Preteklost je mati sedanosti*

Samostalniško izhodišče: 'ženska v odnosu do svojega otroka' *mati mojega prijatelja*

pravíca kot povedkovnik, s prilastkom 'izraža, da je v osebkú imenovana stvar dovoljena osebi, imenovani v prilastku, glede na določena pravila, vlogo, odnos' *Uporaba te poti je pravica vseh; To je stara fantovska pravica*

Samostalniško izhodišče: 'načela, predpisi, ko določajo, kaj je v skladu s predstavami, pravi-li o moralnih vrednotah' *Vsak je trdil, da je pravica na njegovi strani*

rěč (sop. **stvar**) kot povedkovnik, s prilastkom 'izraža, da je v osebkú imenovana oseba, stvar taka, kot določa prilastek' *Njegova žena je krhka reč; Letalo je čudovita reč*

Samostalniško izhodišče: 'kar je snovno, se pojmuje kot enota in ni potrebno, mogoče natančneje poimenovati' *Naštej nekaj reči, ki jih vidiš od tu*¹¹⁷

sónce kot povedkovnik, s prilastkom 'izraža, da ima v osebkú imenovana oseba pozitivno lastnost, kot jo izraža prilastek, v zelo veliki meri': *Dekle je sonce lepote; Bil je sonce pravice*

Samostalniško izhodišče: 'nebesno telo kot nekaj središčnega in najbolj vidnega'

vprašánje kot povedkovnik, s prilastkom 'izraža, da je uresničitev v osebkú imenovane stvari odvisna od tega, kar izraža prilastek': *Umik je vprašanje časti.*

Samostalniško izhodišče: 'kar je v zvezi s predmetom, kot ga določa prilastek, in je potrebno rešiti': *obravnavati vprašanje beguncev*

3.1.3.2 Objektivni kategorizacijski povedkovnik

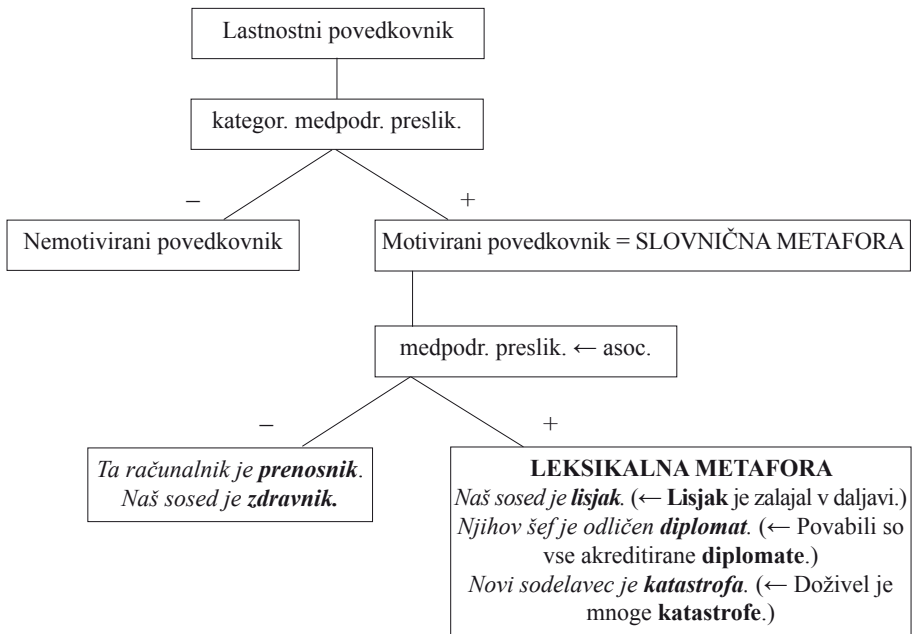
Kategorizacija kot vsebinska spodbuda za pomensko izpeljavo iz samostalniškega pomena v pomen objektivnega kategorizacijskega povedkovnika se lahko pojmuje kot presli-kava posamezne danosti na objektivno obstoječo kategorijo, ki ji danost pripada. V osebkú imenovano danost povedkovnik objektivno razvrča s stališča pripadnosti določeni kategoriji: *Naš sosed je zdravnik. Fant je bil v ranem otroštvu astmatik. To zdravilo je močen analgetik.*

¹¹⁶ Kot bo razvidno iz naslednjih primerov, je težko primerno abstrahirano povzeti vse pomene prilastka, kot jih nakazujejo primeri v gradivu; to je opravičilo za neokretno formulacijo v razlagi: »predmet želja, posnemanja pri tistih, na katere se nanaša prilastek«.

¹¹⁷ To je eden od redkih primerov v SSKJ, pri katerem je v tipu razlage pri povedkovniku povsem upoštevan prehod iz samostalnika v povedkovnik.

S temi značilnostmi objektivni kategorizacijski povedkovnik - ob odsotni asociativnosti v medpodročni preslikavi - uresničuje slovnično metaforo kot pomenski presnos v okviru kategorialnega pomena, brez udeležnosti denotativnega pomena. Med antropomorfnim metaforičnim povedkovnikom kot neposrednim lastnostnim povedkovnikom (*Naš sosed je lisjak*) in objektivnim kategorizacijskim povedkovnikom (kot podvrsto lastnostnega povedkovnika) obstoji razmerje, ki je analogno razmerju med vrstnim pridevnikom (*Naš sosed je zdravnik* – Katerega poklica je naš sosed) in lastnostnim pridevnikom (*Naš sosed je lisjak*. – Kakšen je (po značaju (kot človek)).

(10) Leksikalne uresničitve lastnostnega povedkovnika glede na metaforično motiviranost in glede na prisotnost leksikalne metafore v slovnični metafori



Objektivni kategorizacijski povedkovnik leksikografsko ni razlagalno posebej izkazan. Na osnovi samoumevnosti, da je kateri koli slovarski pomen lahko izhodišče za kategorizacijski povedkovnik, da le pride do ustrezne izrazitvene potrebe, se v slovarjih prikazuje v ponazarjalnem gradivu samo pogosta raba. Tako je npr. v SSKJ pri samostalnikih **igralec**, **učitelj**, pri katerih je možno in celo značilno poklicno kategoriziranje v osebku imenovane osebe (eno tipičnih kategoriziranj), namesto ponazarjalnega zgleda za samostalniško kategorialnost (npr. *Učitelj je končno vstopil v razred*) na prvem mestu naveden prav kategorizacijski povedkovnik: *biti, postati igralec, biti, postati učitelj*.

3.1.4 Stanjski samostalniški povedkovnik

Gradivo potrjuje dva tipa stanjskega povedkovnika:

Povedkovnik objektivnega stanja: *Mrak je. Mraz je. Poletje je. Vojna je bila, ko je odšel.*

Povedkovnik subjektivnega duševnega počutja: *Dolgčas (mi) je. Groza ga je.*

3.1.4.1 Povedkovnik objektivnega stanja

V tem tipu povedkovnika se samostalniški pomen, iz katerega je izpeljan povedkovnik, nanaša na določeno stanje, ki je objektivno preverljivo, navadno v zvezi z vremenskimi, klimatskimi, družbenimi razmerami. Izpeljava stanjskega povedkovnika iz te vrste samostalniškega pomena je kategorialna preslikava brez asociativne povezave in torej brez leksikalne metafore. Stanje, v samostalniškem pomenu imenovano na osnovi splošnega denotata (*Mraz je ponehal* → **mráz** mráza m 'stanje, pri katerem so temperature nizke'), se preslika na področje aktualnega stanja, kot se ubeseduje s povedkovnikom: *Mraz je* → **mráz** povdk. 'izraža, da so za obstoječe stanje značilne nizke temperature'.

3.1.4.2 Povedkovnik subjektivnega počutja

V drugem tipu stanjskega povedkovnika se povedkovniški pomen, izpeljan iz samostalniškega pomena, nanaša na duševno, čustveno stanje danega osebka: Povedkovnik **grôza** v stavku *Groza me je* je izpeljan iz samostalniškega pomena, kot ga je mogoče razbrati iz ponazorila *Slika pri gledalcih vzbuja grozo*, tj. 'neprijetno stanje zaradi strahu, združenim z odporom do česa'. Tudi v teh primerih gre za preslikavo stanjskega samostalniškega pomena v povedkovniško ubeseditev aktualnega stanja osebe, imenovane v osebku. Za to skupino povedkovnikov je značilno, da je aktualno stanje osebka ubesedeno znotraj slovnične konstrukcije s smiselnim osebkom v dajalniku (*Dolgčas mi je*) ali pa v tožilniku (*Groza ga je*). V SSKJ je ta tip povedkovniškosti dosledno prikazan s pojasnilom »v povedno-prislovni rabi«. Vanj se poleg nevedenih *dolgčas* in *groza* vključujejo še povedkovniki: *gorje, mraz, sram, sramota* (stanjski povedkovnik in modalni povedkovnik), *strah, volja*.

Za oba tipa stanjskega samostalniškega metaforičnega povedkovnika, tj. za povedkovnik objektivnega stanja in povedkovnik subjektivnega počutja velja, da je medpodročna preslikava zgolj kategorialna preslikava s področja stanja kot ubesedljive objektivne danosti (samostalnik; splošni denotat) na področje aktualnega stanja, kot ga doživlja oseba, imenovana v smiselnem osebku (povedkovnik).

Pomenska izpeljava povedkovnika subjektivnega počutja:

Groza ga je.

grôza kot povedkovnik 'izraža, da je v smiselnem osebku imenovana oseba v stanju močne vznemirjenosti, združene z odporom, zaradi občutka neposredne ogroženosti'

Samostalnik {'stanje'} → Povedkovnik {'izraža, da je v osebku imenovana oseba v stanju...'}

$$P_{\text{Povdk}} = P_{\text{samost.}} \text{ (RPS)}$$

Medpodročna preslikava: stanje S → trenutno aktualno stanje, pripisano smiselnemu osebku.

3.1.5 Modalni povedkovnik

Pomenske značilnosti

Neposredno v gradivu je bilo ugotovljeno, da so nekateri samostalniški povedkovniki skladenjsko in leksikalno sredstvo za izražanje modalnosti. Primer: *Vprašanje je, če bo prišel.* – 'Verjetno ne bo prišel.' Pri tem se modalnost pojmuje kot kategorija, ki se nanaša na odnos sporočevalca (ubesedovalca) do vsebine sporočila (kaj želi s sporočilom doseči, kakšna so njegova čustva v zvezi s sporočano vsebino, kakšna pričakovanja goji glede učinka sporočila na poslušalca) in na odnos vsebine sporočila (tj. tistega, kar se sporoča) do objektivne vsebine. (Simeon 1969: 837-838; Černelič 1993) Ta kategorija se izraža z različnimi slovničnimi in leksikalnimi sredstvi, med katerimi je tudi metaforični povedkovnik.

Primer izpeljave od samostalniškega pomena do modalnopovedkovniškega pomena:

- a) Motivirajoči pomen **grôza** -e ž: *Groza ga je obšla; Groza ga je prevzela.*
'neprijetno stanje zaradi strahu, združenim z odporom do česa'
- b) Povedkovniški pomen **grôza** povdk. za izražanje odnosa do ubesedene (sporočene) vsebine drugega stavka: *Groza je, če ti gre vse narobe. Groza je poslušati take laži.*
'izraža, da se ubesedena vsebina pojmuje kot težavna, mučna, odpor zbujajoča'

Samostalnik {P 'danost'; P = UPS/xRPS} → Povedkovnik {odnos O do ubesedene (sporočene) vsebine }; Odnos O = f(xRPS)

Modalni samostalniški povedkovniki, ugotovljeni v SSKJ:

dějstvo (sopomensko **fákt**) kot povedkovnik 'izraža podkrepitev trditve': *Vaša pomota je dejstvo.*
← 'Resnično ste se zmotili.'¹¹⁸

Samostalniško izhodišče: 'kar dejansko obstaja ali se je dejansko zgodilo': *Dejstva pričajo proti njegovi trditvi.*

dvóm kot povedkovnik, z nikalnico 'izraža prepričanost o resničnosti česa': *Ni dvoma, da pride* ← 'Gotovo pride'

Samostalniško izhodišče: 'odnos do okolja, ki izključuje zanesljivo sklepanje o resničnosti česa': *Dvomi ga obhajajo*

naváda kot povedkovnik 'izraža pogosto pojavljanje na istem mestu, v enaki obliki, na enak način' *Navada je, da se tako dela.* ← 'Običajno se tako dela.'

Samostalniško izhodišče: 'kar dobi zaradi ponavljanja ustaljeno obliko': *Težko je spremeniti vsakdanje navade.*

nevárnost kot povedkovnik 'izraža veliko verjetnost, da se bo zgodilo kaj slabega, neprijetnega': *Nevarnost je, da se hiša podre* ← 'Verjetno se bo hiša podrla.'

Samostalniško izhodišče: 'možnost nesreče, škode ali česa slabega, neprijetnega sploh': *Ni se zavedal nevarnosti*

pôrok *komu* kot povedkovnik 'izraža gotovost': *Porok sem ti, da se bo vse srečno izteklo.* ← 'Gotovo se bo vse srečno izteklo.'

¹¹⁸ Na primerih medosebne metafore, z vzporeditvijo kongruentne, nemetaforične izazitve dane vsebine, je še zlasti razviden prispevek pojma slovnične metafore k pojasnjevanju povezav med navidezno nepovezanimi pojavi v jeziku (npr. **dějstvo** -a s : **resnično** prisl.). S tega zornega kota in v zvezi z vzpostavljanjem te vrste konkretnih povezav med navidezno oddaljenimi jezikovnimi sredstvi dobi pojem slovnična metafora dodatno priročljivost. Prim. še opombo 122.

rešitev kot povedkovnik 'izraža priporočilo': Rešitev je, da se učiš tujih jezikov. ← 'Uči se tujih jezikov.'

Samostalniško izhodišče: 'kar (lahko) koga, kaj reši': *čakati na rešitev; odkloniti neustrezno rešitev*

úpanje (soizraznica **úp**) kot povedkovnik 'izraža možnost uresničitve česa': *Malo upa je, da bo ozdravel; ni (več) upa, da jih kdo reši* ← 'Verjetno ne bo ozdravel.'

Samostalniško (glagolsko!) izhodišče: 'duševno stanje, ko se vidi možnost za rešitev iz težkega položaja': *poznati up in strah; vzbujati potrjim ljudem up*

verjétnost kot povedkovnik 'izraža prepričanost o možnosti obstajanja, nastopa česa': *Ni verjetnosti, da bo kaj drugače* ← 'Gotovo ne bo nič drugače'; *Majhna verjetnost je, da se bosta pobotala* ← 'Verjetno se ne bosta pobotala'; *Precejšnja verjetnost je, da do spopada ne bo prišlo* ← 'Precej verjetno do spopada ne bo prišlo'

Samostalniško izhodišče: 'to, da je kaj verjetno': *verjetnost domneve / življenjska verjetnost zgodbe*

vprašanje kot povedkovnik 'izraža dvom o možnosti obstajanja, nastopa česa': *Vprašanje je, če bo prišel* ← 'Verjetno ne bo prišel.'

Samostalniško izhodišče: 'kar je v zvezi z določenim dejstvom nejasno, neznano in je potrebno pojasniti ali rešiti': *pojasniti, razčleniti, raziskati vprašanje*

Primerjaj še ponazorila modalnega povedkovnika v samostalniških sestavkih SSKJ pri: *bes, čudež, dejstvo, dvom, fakt, figa, gorje, greh, groza, grozota, hec, hudič, humbug, ironija, križ, muka, naključje, nevarnost, ostuda, pokora, slast, slučaj, sreča, strahota, špas, štos, umetnost, porok (z dajalnikom), udobje, ukaz, up, upanje, utopija, užitek, verjetnost, veselje, vic, vrag, zagotovilo, zlodej, zlomek.*

V nekaterih primerih sta iz samostalniškega pomena izpeljana dva oz. trije različni metaforični povedkovniški pomeni, pripadajoči različnim povedkovniškim tipom. Primer:

gorjé -à s

Motivirajoči pomen **gorjé** -à s: *Pogumno prenaša svoje gorje.*

'veliko trpljenje, žalost'

Motivirani povedkovniški pomeni :

gorjé *za koga*, kot lastnostni metaforični povedkovnik: *Ta otrok je bil gorje za celo družino.*

'izraža, da se v osebku imenovani individualizirani danosti prisoja, da ima lastnosti, ki povzročajo trpljenje, žalost'

gorjé *komu* kot stanjski metaforični povedkovnik: *Gorje jim bo, če ne bodo pravi čas pobegnili.*

'izraža, da v smiselnem osebku imenovani doživlja trpljenje, žalost'

gorjé kot modalni povedkovnik: *Gorje je, če te zdravje zapusti.*

'izraža, da stvarnost, na katero se nanaša ubesedena (sporočena) vsebina, vzbuja trpljenje, žalost'

To je edini te vrste primer v SSKJ, medtem ko je združba lastnostnopovedkovniškega pomena in medosebne metafore potrjena še pri: *čudež, čudo, groza, grozota, hudič, križ, muka, ostuda, pokora, strahota, umetnost, figa, humbug.*

3.2 PRIDEVNIŠKI POVEDKOVNIK

Pojem pridevniški povedkovnik temelji na razmerju, ki obstoji med pridevnikom kot motivirajočo besednovrstno in slovarskopomensko kategorijo in povedkovnikom kot iz tega izpeljano besednovrstno in slovarskopomensko kategorijo. Tradicionalno se je ta tip povedkovnika pojmoval kot »pridevnik v povedni rabi«. Uzaveščenost samostojne skladske vloge povedkovnika in specifičnosti kategorialnega pomena pri povedkovniku narekuje obravnavo te vrste primerov v okviru enotne celovite tipologije motiviranih povedkovnikov. Pridevniški povedkovnik ima pomensko izhodišče v prilastkovnem pridevniškem pomenu. Pri tem se razume, da je v kategoriji glagolskih pridevnikov (*jeziti se* → *jezen človek* (← *biti jezen* (na koga), *zaljubiti se* → *zaljubljen fant* (← *biti zaljubljen* (v koga)) povedkovniški pomen prvotni in prilastkovni pridevniški pomen drugotni. Podobno velja za t. i. atmosferske povedkovnike tipa *Vreme je jasno*, ki imajo verjetno izhodišče v stanjskem povedkovniku (*Jasno je*) in iz katerih je izpeljan prilastkovni pridevniški pomen (*jasno vreme*).

Obravnava pridevniškega povedkovnika kot samostojne kategorije omogoča, da je pozornost lahko usmerjena na razmerje med motivirajočim pridevniškoprilastkovnim pomenom in motiviranim pridevniškopovedkovniškim pomenom.¹¹⁹ Glede na značaj tega razmerja se gradi vo za pridevniški povedkovnik razvršča v dva tipa:

1.) *Ona ima rdeč dežnik.* → *Njen dežnik je rdeč.*

rdeč -éča -e prid. (*rdeč dežnik*): 'ki je take barve kot kri ali zrele jagode'

rdeč -éča -e povdk. (*biti rdeč; Njen dežnik je rdeč.*): 'izraža, da se v osebk u imenovani danosti prisoja, da je rdeče barve'

2.) *Nariši krivo črto.* → *Sodišče je zanj razsodilo, da je kriv.*

krív -a -o prid. P 0 (*kriva črta*): 'ki se odklanja, odstopa od osnovne smeri'

krív -a -o prid. Mf 1 (*krivo početje, ravnanje*): 'ki v določenem okolju ni priznan za pravilnega' (← odstopa od norme, podobno kot črta od osnovne smeri)

krív povdk. Mf 2 (*biti kriv; Sodišče je zanj razsodilo, da je kriv.*): 'izraža, da se v osebk u imenovani osebi prisoja, da je storila nekaj slabega, neprijetnega, nezaželenega' (← 'nekaj takega, kar odstopa od norme in je zato ocenjeno kot slabo, neprijetno, nezaželeno').

Prim. še *Pošast je imela hudičevo podobo* 'tisto, ki se pripisuje hudiču' → *Pri doseganju ciljev je ves hudičev* 'izraža, da je v osebk u imenovana oseba zelo učinkovita pri čem'.

Doslejšnje ugotovitve o pridevniškem povedkovniku v slovenskem jeziku

Pridevniški povedkovnik je s stališča pridevnika, rabljenega v povedkovem določilu, že natančno obdelan (Vidovič Muha 1978, 1979), kar je v tukajšnjem nadaljevanju tudi prikazano. Glede na to je namen tukajšnjega vsebinskega razdelka z naslovom *Pridevniški povedkovnik*

¹¹⁹ Na pomensko razliko, ki ločuje prilastkovni pomen danega pridevnika od istoizraznega povedkovniškega pomena, opozarja med drugim tudi Wierzbicka, izhajajoč iz semantike jezikovnega znaka, v kateri je omogočeno razlikovanje samostalniškosti (nominalizacija) od prilastkovne pridevniškosti (atribucija) in pridevniške povedkovniškosti (predikacija). (Wierzbicka 1988: 463-497) – Sicer je pridevniška povedkovniškost v slovenskem jeziku obsežno in temeljito prikazana v Vidovič Muha 1977 (gl. povzetek na str. 142-143).

predvsem prikazati svojsko povedkovniško pomensko kategorialnost in v primerih, ko povedkovniški leksikalni pomen vključuje asociativno utemeljeno medpodročno preslikavo, tudi svojsko denotativno pomenskost, kot jo ima motivirani povedkovnik v primerjavi z motivirajočim pridevnikom.¹²⁰

Za pridevniški povedkovnik je potrjeno, da se lahko realizira v obeh različicah določitvene-ga stavka (osebka s pomenskim dopolnilom in osebka brez pomenskega dopolnila), pač glede na to, ali ubeseduje lastnost, ki je za samostalnik v osebku pomenskorazločevalna lastnost (1) ali to ni (2).

(1) *Smreka je zelena.*

Določitveni stavek je »pomensko zadosten« brez pomenskega dopolnila osebk, če se v pridevniškem povedkovniku imenuje lastnost, ki je razločevalna lastnost za pomen samostalnika v osebku. Te vrste realizacije pridevniškega povedkovnika so zanesljivo pogoste npr. pri pridevnikih za barve.

Ločevanje med imenovanjem razločevalne lastnosti (*Trava je zelena*) in imenovanjem naključno prisojane lastnosti v povedkovniku (*Jopica, v katero je danes oblečena, je zelena*) med drugim učinkovito prispeva h globljemu razumevanju povedkovniške pomenske specifičnosti. »Če se pridevnik nanaša na razločevalno lastnost razvijanega samostalnika, je za popolno pomensko informacijo osebkov samostalnik lahko brez vsakršnega dopolnila, ker s Pridevnikom izražena lastnost velja brez omejitve za celotni samostalnik: *Trava je zelena*; lahko bi rekli, da gre za vzročno povezavo med odnosnico in razvijajočim povedkovnikom: *Trava je zelena, ker je trava*. Da je lastnost, imenovana v povedkovniku, res razločevalna lastnost, dokazuje možnost: (*Vse trave so zelene, Vsaka trava je zelena.*)« (Vidovič Muha 1977: 26) Ugotovitev je daljnosežnejša, kot je mogoče predvideti na prvi pogled. (Med drugim lahko služi za utemeljitev, da poimenovanje človeka po eni sami njegovi duševni ali telesni lastnosti (*On je prava burja; Ne bodi tak štor* ipd.) v nobenem primeru nima vrednosti nevtralnega poimenovanja, prav tako tudi posamostaljenja iz teh povedkovniških pomenov: *brezroki, brezrokec, butara, brdavs* itd.) Če povzamemo: Določitveni stavek je zadosten brez pomenskega dopolnila osebk, zgolj v primerih, ko se v povedkovniku imenovana lastnost nanaša na pomenskorazločevalno lastnost. V vseh ostalih primerih, in ti pri lastnostnem povedkovniku prevladujejo, pa je potrebno pomensko dopolnilo samostalnika v osebku.

(2) *Naš sosed je prebrisan.*

Določitveni stavek potrebuje za dosego pomenske zadostnosti še pomensko dopolnilo osebk (levi/desni prilastek odnosnice (*naš sosed*), prilastkov odvisnik (*sosed, o katerem sem ti pripovedoval*), prislovno določilo (*sosed zgoraj*), ki je lahko eksplicitno ubesedeno ali samo razvidno iz sobesedila. V to drugo skupino se uvršča velika večina realiziranih pridevniških povedkovnikov. Gradivo celo potrjuje, da je določitveni stavek s pomenskim dopolnilom osebk tipično sobesedilo za lastnostni povedkovnik sploh (tj. za pridevniški in samostalniški povedkovnik, torej ne glede na besednovrstnost motivirajočega pomena).¹²¹

¹²⁰ Da se je pravzaprav v obravnavi pridevnika v povedni rabi neposredno kazala potreba po utemeljitvi povedkovnika kot avtonomne besedne vrste, je eksplicitno razvidno iz komentarja pri Vidovič Muha 1978 (povzeto po objavi Vidovič Muha 2000: 299): »Za dokončno opredelitev izpridevniških predikativov bi bilo treba s tega stališča pregledati več gradiva, prej pa seveda natančneje opredeliti pojem predikativa kot samostojne besedne vrste.«

¹²¹ Pojem pomenske razvidnosti oz. pomenske zadostnosti v zvezi z določitvenimi stavki je na več mestih natančno predstavljen v zvezi s pridevniškim povedkovnikom v Vidovič Muha 1977 (npr. str. 25, 27, 28, 29 (»pomensko dopolnilo osebk«)).

Specifičnost motiviranosti pridevniških povedkovnikov je mogoče obravnavati dvosmerno, kot odgovor na dvoje vprašanj: (1) Katere pomenske skupine pridevnika se pojavljajo kot izhodišče povedkovniških pomenov in (2) kateri tipi povedkovniških pomenov so razvidni pri pridevniško motiviranih povedkovnikih.

Že v okviru pomenske tipologije nezaimenske pridevniške besede je bilo ugotovljeno, da je povedkovniška izpeljava možna pri vseh pridevnikih, le da v nekaterih skupinah z značilnimi omejitvami. (Vidovič Muha 1977, 1978) Pri prehodu pridevnika v povedkovnik pride v vseh primerih do pomenske spremembe, ki spremlja razliko med prilastkovnim pridevniškim imenovanjem lastnosti in povedkovniškim imenovanjem trenutno prisojane značilnosti, lastnosti. (Vidovič Muha 1977: 58) V teh primerih je tudi osebek poimenovan z drugačnega, trenutno aktualnega stališča (prim. pomenska dopolnila osebk).

Doslejšnja spoznanja o leksikalnem pomenu pridevniškega povedkovnika v slovenskem jeziku

(1) Vrstni pridevnik kot povedkovo določilo vselej pomeni izpust odnosnice (*Ta štedilnik je električni = Ta štedilnik je električni štedilnik*), kar pomeni, da gre v teh primerih pravzaprav za samostalniški povedkovnik, ki poleg tega nujno potrebuje za svojo realizacijo pomensko dopolnilo v osebk (levi ali desni prilastek, prilastkov odvisnik, prislovno določilo ali kombinacija teh sredstev; gl. zgoraj: *Ta štedilnik ...*). (2) Kakovostni pridevniki na -ski, -ški, -ji so podstava lastnostnemu povedkovniku samo v pomenu, izpeljanem iz podstavnega metaforičnega pomena (*lisjaški človek, Kako si ti lisjaški, lisjak 'žival' → Mf povdk. 'izraža, da je v osebk imenovani zvit, prebrisan'*). V teh primerih obstoji poleg pridevniškega metaforičnega povedkovnika pogosto vzporedni samostalniški metaforični povedkovnik (*Kakšen lisjak si ti.*) (3) Za skupino duševnolastnostnih pridevnikov je celo ugotovljeno, da so pogosto izpeljani iz drugotnega, in sicer predikativnega pomena (tj. da je izhodišče za *copatast mož v biti copatast* oz. kar *biti copata* 'izraža, da se v osebk imenovani zelo podreja ženi'. (Vidovič Muha 1977: 19) (4) Prav tako je že tam upoštevano merilo pomenske razvidnosti (prav tam: 25), ki se kaže tako, da so duševnolastnostni pridevniki v povedni rabi enoumni (razumljivi) tedaj, kadar »razvijajo zaimenski samostalnik (*Ti si najmodrejši med njimi*) ali kadar je samostalnik lastno ime (*Tone je boječ*), sicer so za pomensko razvidnost (pomensko zadostnost) potrebna še druga osebkova pomenska dopolnila. (29) – (5) Tako duševnolastnostni pridevniki kot telesnolastnostni pridevniki pri tvorbi ustreznega povedkovnika pogosto dobijo desno določilo, s katerim pride do omejitve pri prisojanju trenutne lastnosti: *lep človek – biti lep v obraz; nadarjen človek – biti nadarjen za kaj*. (Vidovič Muha 2000: 297) – (6) Atmosferski pridevniški povedkovniki (iz atmosferskih pridevnikov) so posebnost po tem, da so vezani tako rekoč na eno samo odnosnico: *Nebo (/vreme) je jasno*, ki ima sinonimno izrazitev v stanjskem povedkovniku *Jasno je*. (Vidovič Muha 2000: 297) – (7) Za stanjske (izglagolske) pridevniške povedkovnike je značilno, da izražajo bodisi (a) stanje kot posledico glagolskega dejanja (*biti gost ← gostiti se*) ali pa dejanje samo (*biti hud ← hudovati se*), bodisi (b) navidez ne kažejo pomenske povezave z glagolom (npr. *biti mrzličan ← bolehati za mrzlico*). (8) Pri nekaterih stanjskih pridevnikih – tistih, ki imajo pretvorbo v glagolskem dejanju (*biti dolžen – dolgovati, biti kasen – kasniti, biti jezen – jeziti se, biti hud – hudovati se, biti bolan – *bolovati, bolehati*) je povedkovniška izpeljava na prvem mestu (Vidovič Muha 2000: 299) in levoprilastkovna drugotna, tako da je ta kategorija (npr. *biti hud*) celo opredeljena kot *predikativni pridevnik*. (Vidovič Muha 1977: 45) – (9) Prav tako je že dolgo znan modalni povedkovnik (db. *modalni predikativ*, Vidovič Muha 1977: 41), in sicer kot izpridevniška izpeljava oz. »pomenski prehod« iz (duševnolastnostnega) pridevnika

(*dober človek*) v modalni pridevniški povedkovnik (*Dober si, da si to dosegel* – 'izraža odobravanje, občudovanje nasproti ogovorjenemu') ali pa v čisti povedkovniški obliki (*Dobro je, da si to dosegel* – 'izraža odobravanje, občudovanje').¹²² (Prav tam: 41)

Povedkovniška pomenska dopolnila

S stališča specifičnosti povedkovniškega pomena so pomembne doslejšnje ugotovitve v zvezi s povedkovniškimi pomenskimi dopolnili (*Fant je srčno dober, biti glasbeno nardarjen, biti materinsko dober*), saj ti primeri še bolj jasno kažejo, da »pridevnik tu opravlja vlogo prehodnega glagola: lastnost samostalniške odnosnice (JS: samostalnika v osebku) povedkovnik usmerja, primerja, povezuje z drugim samostalnikom, tudi v primeru, ko gre za levo pridevniško frazo s prislovom načina«: *Fant je srčno dober = Fant je dober po srcu*; srčno dober: *srce → *srčno* prisl. (Vidovič Muha 1977: 30) Povedkovniško pomensko dopolnilo ima lahko tudi funkcijo vezljivostnega določila: *Ta profesor je grozen za študente; (biti) grozen za koga = vzbujati (velik) strah pri kom = strašiti koga*, kar prav tako vzpostavlja vzporednost med kategorialnim pomenom povedkovnika in glagola. Povsem enaka razmerja med pomenom povedkovnika in glagola se potrjujejo tudi pri samostalniškem povedkovniku: **Ta profesor je groza za študente*. Z vezljivostjo potrjeno analogno razmerje med glagolom in bodisi pridevniškim bodisi samostalniškim povedkovnikom dodatno utemeljuje obravnavo povedkovnika kot samostojne skladenjske in slovarskopomenske kategorije.

3.2.1 *Tipologizacija pridevniških povedkovnikov glede na uresničitev določitenega stavka*

Pridevniški povedkovnik izraža, da se v osebku imenovani danosti prisoja trenutna lastnost L ali stanje S (lastnostni povedkovnik z osebkom, stanjski povedkovnik z osebkom), izraža obstoj trenutnega stanja S (stavki brez osebka) ali odnos do ubesedene vsebine oz. sporočila (modalni povedkovnik). Z ozirom na pomene motivirajočih pridevnikov in pome ne v osebku imenovanih danosti so povedkovniško prisojane lastnosti različne: materialne in nematerialne lastnosti, telesne lastnosti in duševne lastnosti (pri imenovanju osebe v osebku), lastnost mere in lastnost količine. Posebno skupino predstavljajo pridevniški povedkovniki za izražanje atmosferskih stanj. Samostojna skupina so nadalje stanjski pridevniški povedkovniki, neposredno povezani z glagolom, ki imenujejo stanje kot posledico glagolskega dejanja ali pa dejanje samo. Še nadaljnja skupina so modalni pridevniški povedkovniki.

Naštete pomenske vrste pridevniških povedkovnikov vključujejo načeloma dvoje izrazitvenih možnosti: povedkovniška izrazitev brez asociativno utemeljene medpodročne preslikave in povedkovniška izrazitev, vključujoča asociativno utemeljeno medpodročno preslikavo, kar vključuje pojavitev leksikalne povedkovniške metafore. Ponazoritev ugotovljene tipologije z besedilnimi primeri gl. v spodnji razpredelnici.

¹²² Ugotovljeni modalni povedkovnik kot »pomenski prehod« pri lastnostnem pridevniku na svojski način kaže, v čem je pridobitev slovnične metafore. Na te vrste pojav se je gledalo s stališča dogajanja, kot ga je mogoče spremljati v skladenjskih in pomenskih spremembah ob danem leksemu: izhodiščno pridevnik, nato povedkovnik. Slovnična metafora pa osvetli povezavo med dvema ali več povsem različnimi izrazitvami dane vsebine; npr. za vsebino 'izraža občudovanje': *Dobro je, da si to dosegel; Dober si, da si to dosegel; Čestitam, da si to dosegel* itd.

3.2.2 Tipologija pridevniških povedkovnikov glede na ubesedene vsebine in prisotnost medpodročne asociacijske preslikave

VSEBINA	IZRAZITEV	
	brez asociacijske medpodročne preslikave	z asociacijsko medpodročno preslikavo
LASTNOST materialna	Njene ustnice so rdeče .	Njene ustnice so koralne .
LASTNOST nematerialna	Ta slog nastopanja ni primeren .	Ta slog nastopanja ni prebavljiv .
LASTNOST telesna	Ta ženska je lepa .	Ta fant je precej brdavsast .*
LASTNOST duševna	Ta človek je prebrisan .	Ta človek je lisjaški **
MERA / KOLIČINA	Prepad pred njegovimi nogami je bil globok .	Razdalja med najinimi pogledi je stokilometrski .

ATMOSF. STANJE	Vreme je oblačno .***	Vreme je kislo .
----------------	------------------------------	-------------------------

STANJE	POSLEDICA GLAG. DEJANJA	Novi delavec je utrujen .	Novi delavec je dotolčen .
	DEJANJE	Oče je jezen .****	Oče je divji .

ODNOS		Dober si, da si to dosegel.	Krasen si, da si to dosegel.
		Dobro je, da si to dosegel.	Krasno je, da si to dosegel.*****

* Telesnolastnostni metaforični pridevniški povedkovniki imajo pogosto vzporedno možnost istopodstavnega samostalniškega metaforičnega povedkovnika: *Ta fant je (precej) brdavs.* (Vidovič Muha 1977: 193)

** Podobno kot zgoraj imajo vzporedno možnost samostalniškega metaforičnega povedkovnika duševnolastnostni pridevniški povedkovniki: *Ta človek je lisjak.*

*** Atmosferski pridevniki kot podstava atmosferskih povedkovnikov so posebnost v tem, da imajo skoraj »eno samo odnosnico«, npr. jasno nebo / vreme, oblačno nebo / vreme, sinonimna je izrazitev s stanjskim povedkovnikom *Jasno je, Oblačno je.* (Vidovič Muha 1978: 297) Kljub temu jih uvrščamo med pridevniške povedkovnike: v večini primerov je pridevniško prilastkovno razmerje izhodišče za povedkovniško rabo, torej ga še pri teh na ta način upoštevamo.

**** Ta skupina ima pretvorbeno možnost v glagolskem dejanju (tako še *dolžen, hud, jezen, kasen, bolan*), zato je opredeljena kot »pravi predikativni pridevniki«. (Vidovič Muha 2000: 299)

***** Modalni pridevniški povedkovnik ima lahko enakovredno vzporedje v modalnem samostalniškem povedkovniku: *Grozno je, da je tako hudo zbolel. – Groza je, da je tako hudo zbolel.*

3.2.3 Izpeljava povedkovniškega pomena iz pridevniškega pomena

Pridevniški povedkovnik predstavlja temelj in najboljšežnejšo množico lastnostnih povedkovnikov. V osebku imenovani danosti se aktualna lastnost praviloma prisoja s pridevniškim povedkovnikom: *Njen dežnik je rdeč; Naš sosed je prebrisan.* Motivirajoče izhodišče za pridevniški povedkovnik je prilastkovni pomen pridevnika (**prebrisan** -a -o {človek / sosed / sedelavec itd.}, **rděč** -ěča -e {dežnik / nagelj / balon itd.}). Pojavitev v povedkovniški vlogi spremeni kategorialni pomen tako, da se namesto pridevniške določevalne vloge v razmerju do v samostalniški odnosnici imenovane danosti (*kakšen* {kdo / kaj}); vloga razvijajočega stavčnega člena ubeseduje prisojanje aktualne lastnosti, in sicer v osebku aktualno imenovani danosti ('izraža, da se v osebku imenovani danosti prisoja, da je **kakšna*').¹²³ Razlika med danim pridevnikom

¹²³ O tem, da je tudi v osebku imenovana danost v določljivem stavku ubesedena na poseben način: »Osebek je v tem primeru poimenovan z drugačnega, trenutno aktualnega stališča.« (Vidovič Muha 1977: 56)

v vlogi prilastka in homonimnim pridevniškim povedkovnikom obstoji torej najmanj v kategorialnem pomenu.

Če poskušamo postopek tvorbe povedkovnika iz pridevnika prikazati v okviru pojma medpodročna preslikava in pri tem na videz zanemarimo neločljivost kategorialnega in denotativnega v slovarskem pomenu, lahko rečemo, da je pridevniški lastnostni povedkovnik kot izpeljava iz pridevniškoprilastkovega pomena preslikava na ravni kategorialnosti, brez preslikave na ravni denotativnosti. Izpeljavo od prilastkovnega pridevniškega pomena v povedkovniški pomen je mogoče opredeliti kot spremembo od imenovanja splošne lastnosti, ki na pojmovni ravni dopolnjuje v jedrnem delu (samostalniški odnosnici) imenovano danost (tj. prilastek kot razvijajoči stavčni člen), do izražanja aktualne lastnosti, kot se trenutno prisoja trenutno aktualni danosti, imenovani v osebku. (Simeon 1969; Vidovič Muha 1978: 256) Velika večina pridevniških povedkovnikov se uvršča v to skupino. V tem je utemeljeno tradicionalno pojmovanje povedkovniškosti kot definicijske lastnosti kakovostnih pridevnikov.¹²⁴

Obrazec za razlago pomena motivirajočega pridevnika v prilastkovni vlogi in iz njega izpeljanega motiviranega pridevniškega povedkovnika:

rděč -ěča -e prid. (*nagelj, cvet, klobuk, odteneč, odsev, ustnice, barva, obroba, čevlji, obleka* itd.) → 'ki je take barve kot kri ali rdeče jagode'

rděč -ěča -e povdk. (*Njen dežnik je rdeč.*) → 'izraža, da se v osebku imenovani danosti prisoja, da je rdeče barve'

Za celovit prikaz povedkovniške kategorialnosti je bistveno, da je med povedkovnike razvidno vključen tip *Njen dežnik je rdeč*, ki ponazarja čisto kategorialnopomensko spremembo od pridevniškoprilastkovega pomena v pridevniškopovedkovniški pomen in je najboljše ponazorilo za specifično povedkovniške kategorialne pomenskosti.

Slovarski priročniki tega tipa povedkovniškosti (tj. brez medpodročne preslikave na osnovi asociacijsko povezane pojmovnosti) praviloma ne izrecno izkazujejo. V SSKJ so pridevniški povedkovniki v pridevniških slovarskih sestavkih navajani ustaljeno na zmerom istem mestu, tj. na koncu, za vsemi ponazoritvami pridevniškoprilastkovnega pomena. V posebni pomenski enoti (pomenu, podpomenu ali pomenskem odtenu in s kvalifikatorskim pojasnilom »v povedni rab«) so prikazani v primeru, da se povedkovniški pomen v denotativnih pomenskih sestavinah razlikuje od prilastkovnega, sicer ne. – Slovar Slovenskega pravopisa 2001 prikazuje kategorijo pridevniškega povedkovnika enako (kljub sicer bolj eksplicitnemu izkazovanju povedkovniške kategorije zlasti v številnih primerih homonimnih povedkovniških in prislovnih ali homonimnih povedkovniških in členkovnih iztočnic). Za slovaropisje je razumljivo, da pri izkazovanju kategorialne različnosti postopa funkcionalno, zato pri tej povedkovniški kategoriji ni pričakovati, da bi bila v slovarskem sestavku splošnega slovarja predstavljena bolj razločevalno, kot je s stalnim mestom ponazorila v SSKJ. Utemeljitev slovenskega povedkovnika kot besedne vrste vključno z natančnejšo kategorialnopomensko določenostjo omogoča usklajeno prepoznavanje tako povedkovniškosti z vključeno leksikalno metaforo kot povedkovniškosti brez leksikalne metafore, morda preko enotnega pojasnila »kot povedkovnik«, ki naj bi mu po potrebi sledila tudi povedkovniškosti prilagojena slovarska razlaga.

¹²⁴ V slovenskem slovnichnem izročilu se povedkovniškost upošteva kot možna lastnost pridevnika in samostalnika.

3.2.4 Metaforična medpodročna preslikava

V predstavitvi gradiva za pridevniški povedkovnik je bilo nakazano, da obstoji dvojje temeljno različnih možnosti v pogledu razmerja med motivirajočim pomenom pridevnika in motiviranim povedkovniškim pomenom:

1. Povedkovniški pomen je lahko izpeljan na ravni kategorialne pomenske preslikave, tj. brez v asociativnosti utemeljene medpodročne preslikave (rdeč -a -e kaj → *Njen dežnik je rdeč*, grozen -zna -o kaj → *Današnji dan je grozen*; *Danes je grozno*; moker -kra -o kaj → *Na vrtu je moker*);
2. Izpeljani povedkovniški pomen vključuje poleg kategorialne pomenske preslikave tudi asociativno utemeljeno medpodročno preslikavo (**hudičev** -a -o 'pripadajoč hudiču' → *Pri doseganju ciljev je ves hudičev* 'izraža, da je v osebkcu imenovana oseba uspešna, učinkovita'; prim. podobno še *Govornik je bil premalo ljudski*, *Kaj pa si danes ves kisel* itd.)

Izpeljava povedkovnika iz pridevnika je pomembna pomenotvorna kategorija, in sicer zlasti v obsegu pomenskih izpeljav, ki vključujejo spremembo kategorialnega pomena brez vključenosti asociacijske medpodročne preslikave. Pri tem je treba upoštevati, da je motivirajoči pridevniški pomen pogosto sam metaforično izpeljan iz bolj osnovnega pomena danega lastnostnega pridevnika, kot je to npr. pri pridevniku **krív** -a -o:

- P_{prid. 0}: **kriva črta** 'ki se odklanja, odstopa od osnovne smeri'
- P_{prid. Mf}: **krivo početje** 'ki v določenem okolju ni priznano za pravo, pravilno' (← odstopa od norme, podobno kot (kriva) črta od osnovne smeri)
- P_{povdk. Mf}: **biti kriv** 'izraža, da je v osebkcu imenovani obtožen slabega, neprijetnega, nezaželenega dejanja' (← takega dejanja, ki odstopa od norme in je zato ocenjeno kot slabo, neprijetno).

Sicer je med pridevniškimi lastnostnimi povedkovniki malo primerov, pri katerih je medpodročna asociacijska preslikava vezana izključno na povedkovniškost; medpodročna preslikava je večinoma prisotna že znotraj pomenov motivirajočega pridevnika samega (*kriva črta* → *krivo početje*). Pridevniškopovedkovniški pomen, izrecno omogočen z medpodročno preslikavo (*Zakaj si tako kisel* ← *Zakaj se kisaš*), je večinoma vezan na uresničitev v stavku, v katerem je v osebkcu imenovana posamezna oseba, medtem ko je izhodiščni prilastkovni pomen vezan na odnosnico, ki izključuje kategorialni pomen človeško+ (*kisla pijača*).

kisel -sla -o: *kisla pijača* → *Zakaj si tako kisel*.

lahkôten -tna -o: *lahkoten tek konj* → *Bil je ves lahkoten in sproščen*.

mêhek -hka -o: *mehka blazina* → *Predstojnik je bil sumljivo mehke (z njimi)*.

3.2.5 Slovarska razlaga metaforičnega pridevniškega povedkovnika

V SSKJ je pridevniški povedkovnik načeloma prikazan samo z navedbo ponazarjalnega zgleда v pridevniškem slovarkem sestavku, če vključuje enak nabor denotativnih PS kot motivirajoči pridevniškoprilastkovni pomen. V primerih, ko povedkovniška skladenjska vloga vključuje tudi spremembo v vezljivosti in spremembo denotativnega pomena (v primerjavi z motivirajočim pridevniškim pomenom), pa je povedkovniški pomen prikazan v posebni pomenski enoti (pomen, podpomen ali pomenski odtene) in s kvalifikatorskim pojasnilom

v povedni rabi ter samostojno razlago (pri pomenu ali podpomenu).¹²⁵ Sama razlaga pa se površinsko v teh primerih ne ločuje od siceršnjih razlag pridevniškoprilastkovnih pomenov:

lén -a -o 'ki ne dela rad': *len človek; učenec je len ...* // navadno v povedni rabi, navadno v zvezi z **za** 'ki nima želje, volje za kako opravilo': *ti si len za hojo, pisanje*

Pridevniška razlaga ne izkazuje kategorialne specifičnosti povedkovniškega pomena. S slovaropisnega stališča je v skladu z načelom gospodarnosti, da se pridevniški povedkovnik ne razlaga posebej v primeru, ko nima lastnega, od motivirajočega pridevnika različnega denotativnega pomena. Ekspliciranje povedkovniškosti lahko ustrezno nadomešča dosledno upoštevanje dogovora, kje v slovarskem sestavku se navajajo te vrste povedkovniške izpeljave (tako kot to vprašanje rešuje npr. SSKJ). Pri pomenih, ki so preko metaforizacije motivirajočega pridevniškega pomena z novim denotativnim pomenom vezani na povedkovniško kategorialnost, pa bi poleg oznake kot povedkovnik bila zaželeno razlaga, ki bi s svojo zgradbo ustrezala povedkovniški kategorizaciji motiviranega pomena.

V nadaljevanju so navedene nekatere metaforične pridevniške povedkovniške pomenske izpeljave, in sicer s ponazorilom rabe in z izpisano razlago metaforično motiviranega povedkovniškega pomena, ki je (v primerjavi z razlago v SSKJ) prilagojena povedkovniški kategorialnosti. V nekaterih primerih je v oklepaju navedeno ponazorilo in kratka razlaga motivirajočega pridevniškega pomena (P_0). Ob tako usklajenih razlagah se na slovaropisni ravni eksplicitno pokaže sorodnost med vlogo glagola in povedkovnika (prim. npr. *Že ves popoldne je kisel* 'z izrazom na obrazu, z obnašanjem kaže nerazpoloženje, nevoljo' → **kisel** -la -o kot povedkovnik 'izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja, da z izrazom na obrazu, z obnašanjem kaže nerazpoloženje, nevoljo' = *Že ves popoldne se kisa*).

S stališča doslej ustaljenega načina prikazovanja povedkovniških pomenskih izpeljav (zgolj navedba ponazorila, brez opozarjanja na povedkovniško kategorialnost) je predlagana sprememba (tj. v slovarski razlagi slediti povedkovniški kategorialnosti) lahko ocenjena kot nepotrebni formalizem. Morda je to res v skrajšanem in poenostavljenem slovarskem priročniku. Za bolj zahteven razlagalni slovar, ki uravnoteženo poleg neposrednega gradiva za ponazarjanje pomenskosti danega jezika prinaša tudi čim bolj natančne kategorialne razvrstitve in izdelana merila za izkazovanje le-teh, pa bi moralo biti ekspliciranje povedkovniške pomenske izpeljanosti samoumevno. – Prikaz možnih slovarskih razlag, odražajočih povedkovniško kategorialnost, izhaja iz pomenskih opisov v SSKJ.

dívji -a -e kot povedkovnik: *Kmalu se vrni, sicer bo oče divji* 'izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja, da je zelo jezna (= da se zelo jezi)' (P_0 *Konja je prodal, ker je bil divji* 'ki se ne da ukrotiti')

dóber dôbra -o kot povedkovnik: 1. *Naloga bo dobra, lahko jo oddaste; Pritisk imate dober, ni se vam treba zdraviti* 'izraža, da se v osebku imenovani danosti prisoja, da glede na kak kriterij, normo, zahtevo ustreza, zadovoljuje' 2. *Stari vozni listek ni več dober; ta znamka ni dobra za pismo* 'izraža, da se v osebku imenovani danosti prisoja, da ni veljavna, uporabna' 3. *Počitek po delu je dober; Čaj je dober proti prehladu* 'izraža, da se v osebku imenovani danosti prisoja, da ugodno vpliva, koristi' (... kot modalni povedkovnik: *Dober je, da je zdržal toliko časa; Dober je, da ni povedal* 'izraža občudovanje, priznanje')

¹²⁵ V SSKJ je tako prikazanih okoli 300 pridevniškopovedkovniških pomenov.

- dôlžen** -žna -o *komu* kot povedkovnik *Dolžen sem mu hvaležnost, hvalo; Dolžni ste nam pojasnilo o tem, kar se je zgodilo* 'izraža, da je v osebku imenovani obvezan kaj izkazovati, storiti osebi, imenovani v dajalniku' (P₀: *Na vse strani je dolžen.* 'ima dolg')¹²⁶
- domač** -áča -e kot povedkovnik 1. *Že čez nekaj dni je postal domač; Drugič je bila z njim čisto domača* 'izraža, da v osebku imenovani ne kaže strahu v občevanju z ljudmi'; 2. *Majhen prostor je bolj domač kot velik* 'izraža, da v osebku imenovano vzbujajo občutek ugodja' (P₀ *domači otroci* 'ki pripadajo domu (ki so v zvezi z domom)'¹²⁷
- mêhek** -hka -o kot povedkovnik 1. (s kom) *Predstojnik je bil sumljivo mehek; biti mehek s kaznjenci, z otroki* 'izraža, da je v osebku imenovani obziren, popustljiv, prizanesljiv' 2. *Komaj so ga začeli tepsti, že je bil mehek; Oče je bil že precej mehek, zato mu je vneto dokazovala dalje* 'izraža, da je v osebku imenovani pripravljen narediti, povedati, kar se želi, zahteva' (P₀: *mehka blazina* 'ki se pod pritiskom rad udere, vda')
- míren** -rna -o kot povedkovnik 1. *Opozarjali so ljudi, naj bodo mirni; Kljub izzivanju je ostal popolnoma miren* 'izraža, da v osebku imenovani ne kaže razburjenja, vznemirjenja, napadalnosti'; 2. *Še to moram narediti, da bom potem lahko miren* 'izraža, da v osebku imenovani ne čuti notranje napetosti, se ne notranje vznemirja' (P₀: *Miren človek je.* 'ki v odnosu do ljudi ne kaže razburljivosti, napadalnosti ali večje živahnosti')
- mláčen** -čna -o 1. *do koga Do nje je postal mlačén* 'izraža, da v osebku imenovani ne kaže posebne čustvenosti, čustev'; 2. *do česa Do glasbe je mlačén* 'izraža, da v osebku imenovani ne kaže zavzetosti, zanimanja za kaj' (P₀ *mlačna svetloba; mlačén smehljaj* 'neizrazit, medel ← 'nekoliko topel')

3.2.6 Metaforični pridevniški povedkovnik in vezljivostna sprememba

V nekaterih primerih je izpeljava povedkovniškega pomena vezana na eksplicitno izraženo vezljivostno spremembo. Desno vezljivostno določilo vzpostavlja povezavo med v osebku imenovano danostjo in v vezljivostnem določilu imenovano danostjo in s tem omogoča, da ima povedkovnik analogno vlogo kot prehodni glagol, kar neposredno potrjujejo tudi nekatere pretvorbe: *On je lakomen na denar.* = *On čuti strastno željo, da bi imel denar.* (*On strastno želi denar.) (Vidovič Muha 1977: 30)

blázen -zna-o prid. → **blázen** -zna -o *od česa* povdk.

Blazen človek potrebuje zdravljenje. → *Bil je blazen od sreče.*

prid. 'duševno bolan (in zato nezmožen razumnega samoobvladovanja)' → kot povedkovnik 'izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja intenzivno doživljanje v vezljivostnem določilu izražene stanja, čustva, ki onemogoča razumno samoobvladovanje'

bolán bôlna -o prid. → **bolán** bôlna -o *od česa* povdk.

Bolan otrok potrebuje več pozornosti. – *Kar bolan je od sreče.*

prid. 'ki ima bolezen' → kot povedkovnik 'izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja, da je zelo prizadeta, vznemirjena zaradi močnega čustva, imenovanega v vezljivostnem določilu'

glúh -a -o prid. → **glúh** -a -o *za kaj* povdk.

Gluhi ljudje se sporazumevajo na poseben način. – *Gluh je za vse nasvete.*

'ki ni sposoben dojemati zvoke, glasove' → 'izraža, da v osebku imenovani noče dojeti, upoštevati tistega, kar je imenovano v vezljivostnem določilu'

¹²⁶ Redek primer izpeljave metaforičnega povedkovniškega pomena iz motivirajočega povedkovniškega pomena.

¹²⁷ Povedkovnik je izpeljan iz pridevnika **domáči** -a -e s širokim pomenskim obsegom 'ki je v zvezi z domom, ki se nanaša na dom'.

lákomen -mna -o prid. → **lákomen** -mna -o **na kaj** povdk.

lákomen človek → *Lakomen je na meso*.

prid. 'ki čuti, ima strastno željo prisvajati si dobrine' → kot povedkovnik 'izraža, da v osebk u imenovani čuti strastno željo po stvari, imenovani v vezljivostnem določilu'

lén -a -o prid. → **lén** -a -o **za kaj** povdk.

lén človek → *Len je za pisanje*.

prid. 'ki ne dela rad' → 'izraža, da v osebk u imenovani nima želje, volje za opravilo, imenovano v vezljivostnem določilu'

Prim. še **dorásel** *komu/čemu*, **enák** *komu*, **fêr** *do koga*, **gôrek** *komu*, **húd** *na koga*, **idéntičen** *s čim / s kom*, **interesánten** *za koga / kaj*, **izvedên** *v čem*, **jásen** *komu*, **jézen** *na koga*, **krív** *česa / za kaj*, **ljúb** *komu*, **ljubeznív** *do koga*, **ljubosúmen** *na koga*, **vôlčji** *na kaj*, **zrêl** *za kaj*.

3.2.7 Deležniški pridevniški povedkovnik

Pri deležniških pridevniških povedkovnikih je povezanost z glagolskim pomenom razvidna v tem, da izražajo stanje kot posledico glagolskega dejanja in da je povedkovniški pomen izhodišče za morebitni v nadaljnjem razvoju nastali prilastkovni pridevniški pomen (povedkovnik *biti neučakan* → pridevnik *neučakan otrok*). Pri teh je izhodiščni povedkovniški pomen (*biti neučakan*, *Soba je zakajena*), in ne prilastkovni pomen (kot npr. **rdeč** -a -e prid. v *rdeč dežnik* nasproti *Dežnik je rdeč*).¹²⁸ Deležniški pridevniški povedkovnik lahko ohranja pomensko povezanost z izhodiščnim glagolom (*Soba je zakajena*), lahko pa ima izhodišče v nekem drugem metaforičnem deležniškem pomenu, tako da osnovno glagolsko pomensko izhodišče ni več posebno razvidno, kot je to pri deležniškem povedkovniku **odprt** -a -o povdk.:

Ta moj prijatelj je bil zmerom odprt 'izraža, da se v osebk u imenovani osebi prisoja, da ima do ljudi in pojavov razumevajoč, strpen odnos' (= * za druge ljudi dostopen); *Odprt je za vse novo* 'izraža, da se v osebk u imenovani osebi prisoja, da je dovzetna, sprejemljiva za kaj' ← *odprt svet ob progi* 'ki je od več strani razmeroma zlahka dostopen'.

Kako se v deležniškem povedkovniku prepletata kategorialnopomenska sprememba in medpodročna preslikava na denotativnopomenski ravni, ponazarja deležniški pridevniški povedkovnik **nagnjen** -a -o *k čemu* z dvema pomenoma, kot ju kažeta primera: *Nagnjen je k filozofiranju* 'izraža, da ima v osebk u imenovani hotenje, voljo do dejavnosti, imenovane v vezljivostnem določilu' in *Nagnjen je k angini* 'izraža, da ima v osebk u imenovani možnost hitrejšega, pogostejšega obolenja za boleznijo, imenovano v vezljivostnem določilu'. Izhodišče tega povedkovniškega pomena je mogoče predpostavljati v **Steber je nagnjen (k tlom)*, kar je slovnična metafora za **Steber se nagiba (k tlom)* (ki pa je manj rabljena in zato bolj ekspresivna kot *Steber je nagnjen k tlom*) oz. *Nagiba se k filozofiranju*.¹²⁹ Na objektivnovsebinski ravni prihaja do preslikave določenega stanja v materialnem svetu v stanje v nematerialnem svetu. Drugače povedano: uprizarjanje manj konkretnega se konvencionalno prenese na področje bolj konkretnega. Premagovanje prostorske oddaljenosti med predmeti (steber je s tem, ko je nagnjen tlom, tudi bližje tlom, kot če bi bil v navadnem, za steber značilnem pokončnem položaju)

¹²⁸ Glagolski pridevniki so nasploh pogosto nadomestna izrazitvena možnost poleg glagolske: *biti neučakan* = težko, nestrpno čakati; šele od tu dalje lahko pride do prilastkovnega pomena: *neučakan otrok*. (Vidovič Muha 2000 (1978): 299)

¹²⁹ Vzporejanje izrazitve dane vsebine z osebno glagolsko obliko in z brezosebno glagolsko obliko je tradicionalni način opisa slovnično različnih izrazitvenih možnosti, kot se uresničujejo v okviru slovnične metafore. Izhodišče opisa so kategorialnopomenske spremembe, ta je nato pospremljena z opisom spremembe na idejski ravni. Postopek poenostavljeno ponazarja opis, kakršen je značilen za slovarsko slovnico.

dobi analogijo v premoščanju nematerialne oddaljenosti med danostmi. Kdor je *nagnjen k filozofiranju*, je bližje dejavnosti filozofiranja kot tisti, ki ni nagnejen k filozofiranju. Svojskost te skupine je, da je omenjena preslikava uresničena že v osebni glagolski obliki (*Steber se nagiba k tlom, Fant se nagiba k filozofiranju*), povedkovniška izrazitev (*Steber je nagnjen k tlom, Fant je nagnjen k filozofiranju*) dejansko predstavlja slovnično metaforo k prvonavedeni izrazitvi. Vsi metaforično motivirani povedkovniki iz deležnikov vključujejo razmerje med izhodiščnim deležniškim pomenom in povedkovniškim pomenom, razmerje, ki je prekrivno z razmerjem med stanjem v materialnem svetu in stanjem v nematerialnem svetu.

Podobno kot deležniški povedkovnik ohranja pomensko povezanost z glagolom in ube-seditveno zamenljivost glagolskosamostalniški povedkovnik: *Njegovo premoženje je zagotovilo, da bo denar vrnjen.* = *Njegovo premoženje zagotavlja (Z njegovim premoženjem je zagotovljeno), da bo denar ...* Ti povedkovniki predstavljajo slovnično metaforo v najbolj čisti obliki; v skladu s tem so najbolj daleč od leksikalne metafore, zato v tem okviru niso ob-sežneje obravnavani.¹³⁰ V SSKJ je na pojav v nekaterih primerih opozorjeno (prim. sestavek pri **zagotovilo** s kvalifikatorskim pojasnilom »v povedni rabi«), večinoma pa samo prikazano v ponazarjalnem gradivu. Prim. sestavke v SSKJ: *zanikanje, rešitev, negacija, poroštvo, jam-stvo, ukaz.*

3.2.8 Stanjski pridevniški povedkovnik

Stanjski pridevniški povedkovnik je v SSKJ znotraj pridevniških slovarskih sestavkov do-bro razviden, ker je v skladu z zasnovo SSKJ praviloma označen z oznako za prislov in kvalifi-katorskim pojasnilom v povedni rabi, kot je to npr. pri sestavku pridevnika **moker**:

móker mókra -o prid. **1.** 'polit ali prepojen z vodo ali drugo tekočino, ant. suh': *mokri čevlji, lasje; moker rokav; ...'ki ima veliko vlage, mokrote': moker svet; mokri travniki; mokra tla ...mókró tudi mokró prisl. (!): mokró gledati; pločnik se mokro sveti / v povedni rabi: na vrtu je še mokró*

Leksikografska rešitev v SSKJ ustreza stališču, po katerem izpeljava stanjskega poved-kovniškega pomena vključuje zgolj kategorialno spremembo, v denotativnem pomenu pa po-vedkovniški pomen bolj ali manj zvesto sledi pomenu motivirajočega pridevnika, zato ostaja v SSKJ praviloma brez lastne razlage (razlagalno se opira na razlago pri motivirajočem pridev-niku), prikazan samo s ponazorilom. Stanjski pridevniški povedkovnik je le redko ekspresivno označen.

Posebno skupino predstavljajo stanjski povedkovniki iz deležnika: *zadimljeno, zakajeno, zakurjeno, zamegljeno*. Pri teh je povedkovniški pomen izhodiščni (*Soba je zakurjena; V sobi je zakurjeno*) in iz tega se lahko razvije prilastkovni pridevniški pomen (*zakurjena soba* 'topla'). Povedkovnik lahko ohranja razvidno pomensko povezavo z glagolom, iz katerega je izpeljan (*V sobi je zakurjeno / zadimljeno / zakajeno ...*), kar se lahko potrjuje v pretvorbah: *V sobi so zakurili. – Soba so zakurili. – Soba je zakurjena.*

Med stanjskimi pridevniškimi povedkovniki so zlasti pogosti povedkovniki, ki se nanašajo na vremenske razmere (*brezvetrno, deževno, hladno, kopno, ledeno, mežavo*) in razpoloženje (*dolgočasno, domače, dušljivo, lušno*).

¹³⁰ Pri Hallidayu je prav posamostaljenje (*zagotavljati kaj = biti zagotovilo česa*) spodbudilo iskanja, ki so privedla do pojma slovnična metafora.

3.2.9 Modalni pridevniški povedkovnik

Pomen modalnega pridevniškega povedkovnika je posredno, prilagojeno pomenu modalnosti, v povezavi s pomenom motivirajočega pridevnika:

lojálén -lna -o prid. ... 'pošten, odkrit v ravnanju'

Ni lojalno do mene, da mi ne poveste, je dejala. → 'Morali bi mi povedati.'

V modalnem povedkovniku je realizirana zamenjava specializirane strukture za izrazitev določene modalnosti (bolj tipični način, kongruentna možnost: *Morali bi ...*) z manj tipično strukturo (*Ni lojalno, da ne ...*), s čimer modalni povedkovnik povsem ustreza pojmu slovnicična metafora. Pri tem je pogosta figura zanikanja, bodisi z zanikanjem v pomožnem glagolu ali pa z nikalnico v povedkovniku, kar ponazarjajo tudi nekateri spodnji primeri. Nekateri primeri poleg tega dokazujejo, da ima modalni povedkovnik lahko besedilno vlogo omiljene prepovedi ali zapovedi.

Grozno je, da noče priznati. – 'Moral bi priznati.'

Naravno je, da je to storil. – 'Moral je to storiti.'

Pošteno je, da napako priznaš. – 'Napako moraš priznati.'

Samoumevno je, da so nesoglasja pogosta. – 'Nesoglasja so pogosta.'

Nerazumljivo je, da se je tako odločil. – 'Ne bi se smel tako odločiti.'

Važno je, da te ne opazijo. – 'Ne smejo te opaziti.'

Bilo bi zelo netaktno, če bi jih sprejela v domači halji. – 'Ni jih smela sprejeti v domači halji.'

Še zmeraj je dvomljivo, ali se bo to srečno končalo. – 'Verjetno se to ne bo srečno končalo.'

Ni neumno, če greš. – 'Pojdi!'

Pametno je, da greš. – 'Pojdi!'

Ni tragično, če malo zamudite. – 'Lahko malo zamudite.'

Umestno bi bilo, da se zdaj umaknete. – 'Umaknite se.'

Vprašljivo je, ali bodo načrt uresničili. – 'Načrta verjetno ne bodo uresničili.'

3.3 ZAKLJUČEK K ANALIZI POVEDKOVNIŠKE METAFORE

3.3.1 Povedkovniška metafora: specifični odziv jezikovnega sistema na poimenovalno potrebo

S povedkovnikom povezane vsebine - prisojanje aktualne lastnosti, izražanje aktualnega stanja in izražanje modalnosti – po svoji naravi zahtevajo za jezikovno izrazitev odprto množico poimenovalnih sredstev. Osnovni množici specializiranih izraznih sredstev, predvidenih za te poimenovalne potrebe, se pridružuje odprta množica metaforično motiviranih povedkovnikov. Določiteni stavek s skladenjskim mestom povedkovega določila kot sestavine povedka idealno ustreza zahtevi po odprti množici povedkovnikov in načeloma dopušča, da je – ob določenih pogojih – mesto povedkovnika zasedeno z izvorno katerim koli izrazom.

3.3.2 Sistemska možnost stopnjevanja pomenske intenzivnosti (izrazitvene natančnosti) pri prisojanju lastnosti

Narava vsebine, ki jo izraža lastnostni povedkovnik – izražanje aktualne lastnosti – narekuje čim večjo izrazitveno natančnost. Tako je metaforična izrazitev tipa *Naš sosed je lisjak* izbrana zato, da se v osebku individualizirano imenovani osebi prisoja določena enkratna lastnost, in

to z načeloma nezamenljivo natančnim imenovanjem; pomen metaforičnega povedkovnika je na ravni denotativnega določanja lastnosti enkratno konkretiziran ob vsakokratnem individualiziranem imenovanju osebe v osebku. Konkretizacija metaforične izpeljave je odvisna od osebkovega referenta. Na sistemski ravni je metaforični samostalniški lastnostnodoločitveni povedkovnik pomensko določen samo kategorialno: 'izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja lastnost L'. Pri tem se za lastnost L predvideva, da se razume na osnovi asociacijske medpodročne preslikave; pri antropomorfnem povedkovniku ob motivirajočem samostalniškem pomenu 'žival' npr. s posredovanjem konvencionalno sprejete antropomorfno naravnane interpretacije, da živali kažejo za človeka značilne lastnosti (npr. pri *lisjak*: 'zvit', 'prebrisan'). Metaforičnemu povedkovniku, izpeljanemu iz samostalnika, povedkovniška kategorialnost zagotavlja individualnost v denotativni pomenskosti: v osebku individualno imenovana oseba v smislu enkratnosti, nezamenljivosti dokončno konkretizira pomen metaforičnega povedkovnika.

3.3.3 Povezanost kongruentne izrazitvene možnosti (določitveni stavek kot kongruentno sredstvo za prisojanje lastnosti) in metaforične izrazitvene možnosti (leksikalna metafora v povedkovniku kot metaforično sredstvo)

Metaforični povedkovnik je omogočen z določitvenim stavkom, ki je v jezikovnem sistemu kongruentna struktura za izrazitev prisojanja lastnosti. Okvir določitvenega stavka, tj. izbira kongruentne možnosti, v nadaljnjem omogoča izbiro leksema v metaforičnem pomenu (leksikalna metafora) za povedkovnik kot nekongruentno možnost za imenovanje prisojane lastnosti.

3.3.4 Leksikaliziranost povedkovniškosti

Metaforično motivirani samostalniški povedkovnik tipa (*Naš sosed*) je *lisjak* je kategorialno enakovreden pridevniškemu povedkovniku (*Naš sosed je zvit / prebrisan*), ki je kot kongruentna možnost predviden za izražanje prisojanja lastnosti. Drugotnost metaforičnega povedkovnika tipa *biti lisjak* se nanaša na metaforično izpeljanost iz samostalniškega pomena (drugotnost v razmerju do motivirajočega samostalniškega pomena), katere posledica je večja odvisnost od sobesedila pri pomenski uresničitvi. Posebnost metaforičnega povedkovniškega pomena je, da vključuje besedilni denotat, ne pa splošnega denotata. Odsotnost splošnega denotata je značilnost tudi morebitnega površinskega posamostaljenja povedkovniškega metaforičnega pomena (*Temu lisjaku ne zaupaj*).

3.3.5 Stičišče pomenotvorja in besedotvorja

Metaforična izpeljava od samostalniškega pomena v povedkovniški pomen je zunaj slovarske večpomenskosti (večpomenskost kot lastnost leksema je vezana na eno skladenjsko vlogo). Metaforični samostalniški povedkovnik je glede na novo skladenjsko kategorialnost novi leksem. Tako se v metaforičnem pomenotvornem tipu potrjuje prekrivnost pomenotvorja in besedotvorja.

3.3.6 Povedkovniška metafora kot ponazorilo specifičnosti metafore v leksikalnem sistemu glede na splošno pojmovanje metafore

Na ravni pomenskega sistema je za povedkovniško metaforično izpeljavo značilno, da se ob nespremenjeni izrazni podobi v metaforično motiviranem pomenu spremenijo kategorialne lastnosti (v primerjavi z motivirajočim pomenom), metaforično motivirani denotativni pomen v skladu s svojo funkcijo odslikavanja abstrahirane zunajjezikovne vsebine sledi asociativno utemeljeni medpodročni preslikavi.

Zaman iščemo pomensko sestavinsko povezanost v denotativnih pomenskih sestavinah med **lisják** -a m 'žival' in **lisják** povdk. 'izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja lastnost L'. Metaforična povezava med samostalniškim pomenom in povedkovniško metaforo je omogočena izključno v dvojem: 1. v tipu stavka, ki na osnovi slovnične metafore omogoča, da je lastnost izražena s prvotno samostalniškim leksemom (in ne zgolj s pridevniškopovedkovniškim leksemom, ki je edini specializiran za imenovanje prisojane lastnosti) in 2. v medpodročni preslikavi med različnimi objektivnimi vsebinami, omogočeni v asociativni zmožnosti.

3.3.7 *Potrditev samostojnosti povedkovniškega pomena v razmerju do motivirajočega samostalniškega pomena ali soizrazitvenega pridevniškega pomena*

Metaforični povedkovnik potrjuje, da ima povedkovnik kot sestavina zloženega glagola določljiv slovarski pomen, ne glede na to, ali je nemotiviran ali metaforično motiviran. Specifičnost povedkovniškega slovarskega pomena (v primerjavi z ostalimi eksogenimi leksemi) je v tem, da je besedilno konkretiziran kot rezultat interakcije s pomenom v osebku enkratno imenovane danosti, in to tako v primeru nemotiviranega povedkovnika (*Ti si **mi** vŕeč*) kot v primeru motiviranega povedkovnika (*Ti si **lisjak***).

3.3.8 Povedkovniška metafora z vsemi prikazanimi značilnostmi idealno potrjuje predpostavko, da slovar in slovnica nista ločeni jezikovnosistemski danosti, pač pa sta različni področji enega kontinuuma. (Lakoff 1987b, Langacker 1987, Vidovič Muha 2006)

SKLEPNE UGOTOVITVE

Analiza metafore v leksikalnem sistemu neposredno ob gradivu povedkovnika v slovenskem jeziku potrjuje splošne predpostavke v zvezi z vlogo in uresničitvenimi pogoji leksikalizirane metafore. Poleg tega dokazuje leksikalnopomensko samostojnost povedkovnika, ki je v slovenskem jeziku večinoma metaforično motiviran, in opozarja na nekatere doslej manj obravnavane značilnosti metafore kot leksikalnosistemske danosti.

Pojem *metafora v leksikalnem sistemu*, širši od pojma metaforični slovarski pomen, je utemeljen v potrebi po celovitem upoštevanju jezikovnih danosti, ki so udeležene pri nastajanju, obstoju in uporabi metaforičnih pomenskih prenosov. Metaforični pomenski prenos kot rezultat tipologizirane dinamike pomenskih sestavin se na sinhroni pomenski ravni uresničuje v metaforični znotrajleksemski ali medleksemski pomenski izpeljavi, katere rezultat je metaforično utemeljena večpomenskost. Metaforična večpomenskost, rezultat metaforične pomenotvornosti, je ugotovljiva kot statična lastnost poimenovalnega sistema. Bistvo metaforične pomenotvornosti pa je v dinamičnem omogočanju novih ali variantnih izrazitvenih možnosti za dane vsebine. Osnovna strukturna enota vsake izrazitve je stavek, zato je metaforični pomenski prenos smiselno obravnavati tako, da se upošteva celotno skladenjsko- in leksikalnodružljivostno okolje, v katerem se znotraj stavka uresničuje dani metaforični pomenski prenos. Glede na to je utemeljena dopolnitev pogleda na metaforični slovarski pomen kot lastnost leksema v okviru večpomenskosti ali medleksemse pomenotvornosti z upoštevanjem vloge, ki jo ima metaforični pomen v okviru izrazitvene variantnosti in z upoštevanjem vloge strukturnega in leksikalnega okolja, ki je nujno za uresničitev dane metaforične izrazitve. Temu pogledu docela ustreza pojem *metafora v leksikalnem sistemu*, ki z vključitvijo celotnega dogajanja in okolja, nujnega za uresničitev metaforičnega slovarskega pomena, dopolnjuje pojmovanje leksikalizirane metafore v ožjem pomenu (pomenski prenos na osnovi tipizirane dinamike pomenskih sestavin).

Udeleženos celotne stavčne strukture pri omogočanju metaforičnih izrazitev razvidno dokazuje neločljivost slovarja in slovnice. Gradivna analiza povedkovniške metafore potrjuje, da ni mogoče postavljati meje, v čem je npr. pri realizaciji povedkovniške metafore odločilna struktura določitenega stavka in v čem asociacijska medpodročna preslikava, ki jo jezikovno konkretizira metaforični povedkovniški leksem. Za uresničitev metaforičnega povedkovnika je nujno oboje, tako določiten stavek kot povedkovniški leksem z metaforičnim pomenom. Ugotovljena vloga kategorialnih pomenskih sestavin pri metaforičnih pomenskih prenosih in prepoznavanje tipskih slovničnih struktur, ki omogočajo metaforične pomenske prenose, usmerja raziskovanje metafore v slovarju na področje slovarske slovnice, kjer so slovničnostrukturne značilnosti jezikovnega sistema prepoznavane v vlogi pravil, ki omogočajo izražanje pomenov.

Metaforično izpeljevanje pomenov, obravnavano v okviru strukturalno modeliranega slovarskega pomena, na poseben način izpostavlja razmerje med pomenom jezikovnega znaka in objektivno vsebino. Čeprav je to razmerje aktualno pri vsakem slovarskem pomenu, se pri slovarski metafori svojsko aktualizira zaradi vezanosti metaforičnega pomena na medpodročno preslikavo. Metaforična pomenska izpeljava namreč vključuje specifično dvojnost: na ravni jezikovnega sistema metaforično povezana pomena in na ravni vsebine asociacijo med vsebinama, ki odražata objektivno nepovezani danosti. Medpodročne preslikave, obstoječe na osnovi asociacij, so dejansko sestavina mišljenjske zmožnosti; preko teh se vzpostavlja povezava med v stvarnosti nepovezanimi danostmi, tj. povezava, v kateri je utemeljen metaforični pomen.

Leksikalizirana metafora v svoji poimenovalni vlogi premošča razdaljo med poimenovalno potrebo, zavezano nekončni kategorizaciji objektivnih vsebin, ki se morajo ubesediti, in jezikovnimi sredstvi, katerih kategorizacija je sicer končna, vendar prilagodljiva, da se lahko prilagaja vselej novim poimenovalnim potrebam. Nepredvidljivost metafore kot pomenotvorne možnosti je v tem, da slovarski pomen kot člen jezikovnosistemske kategorizacije ni zavezan prekrivnosti s kategorizacijo objektivne stvarnosti. V tem je, ob udeležnosti asociativne povezovalnosti, omogočeno metaforično izpeljevanje neskončnega števila pomenov.

Ob prepoznani temeljni dvojni vlogi leksikalizirane metafore, poimenovalni in preimenovalni, slovarska metafora v celoti služi kot poimenovalno sredstvo, za katero je značilna velika pomenska intenzivnost. Jezikovne sestavne enote se namreč hierarhizirano razvrščajo glede na to, s kolikšno natančnostjo odlikujejo pripadajoče vsebine. Npr. samostalnik kot slovična kategorija je določen z vsebino 'stvar, materialna ali duhovna'; v primerjavi s te vrste pomensko določenostjo, tj. s slovničnokategorialno pomensko določenostjo, je kateri koli pomen katerega koli samostalniškega leksema natančnejši, s stališča ubeseditve potencialno intenzivnejši, saj se nanaša na danost, kot jo zamejuje natančnejša, podrobnejša členitev ubesedene objektivne vsebine (prim. npr. kategorialno pomensko določitev samostalnika 'stvar' v primerjavi z leksikalnim pomenom npr. 'žival' ali natančnejše 'žuželka' ali še natančnejše 'žuželka z dvema paroma pisanih, živo obarvanih kril' v leksemu **metúlj** -a m). Za metaforično izrazitev dane vsebine je značilno, da vključuje večjo izrazitveno natančnost, večjo pomensko intenzivnost kot netaforična izrazitev. Pri poimenovalni metafori je značilna večja izrazitvena natančnost (večja pomenska intenzivnost) izkoriščena v sami zadostitvi poimenovalne potrebe: poimenovalna metafora premošča prostor med poimenovalno potrebo ob popolni odsotnosti poimenovanja in vzpostavitevijo potrebnega poimenovanja. Pri preimenovalni metafori pa se s pomensko intenzivnostjo premošča prostor med že obstoječim prvotnim poimenovanjem, ki opravlja vlogo osnovnega poimenovanja, in metaforičnim poimenovanjem (navadno sopomenskim ali soizrazitvenim), ki se odlikuje z metafori lastno večjo pomensko intenzivnostjo. Oba tipa metafore, poimenovalno metaforo in preimenovalno metaforo, poleg tega povezuje uresničevanje načela jezikovne gospodarnosti.

Opravljen analiza povedkovniške metafore potrjuje, da ima jezikovna izrazitev asociativno utemeljene medpodročne preslikave specifične in predvidljive zakonitosti, na osnovi katerih predstavlja metafora v slovarju pomembno pomenotvorno področje. Raziskovanje tega področja dopušča različne pristope in pri razlaganju povezav, vzpostavljenih z metaforo asociativnostjo, ki je sama po sebi neskončna, odpira vrata interdisciplinarnemu povezovanju raznovrstnih spoznanj. Znotraj tega se kot raziskovalni predmet leksikalnega pomenoslovja kaže nabor jezikovnih sredstev, ki v danem jeziku po načelu metaforičnega pomenskega prenosa tipologizirano omogočajo zadoščati poimenovalne in preimenovalne potrebe. Odpirajo se možnosti, da bi bila metaforična pomenotvornost lahko eksaktno evidentirana s korpusnim analiziranjem sintagmatskega okolja metaforičnih leksikalnih pomenov. Glede na to se kaže možna nadaljnja pot raziskovanja metafore v leksikalnem sistemu v načrtnem dograjevanju pomenoslovnih interpretacij, ki bi temeljile v ugotavljanju in analiziranju metaforotvornih sredstev s sodobnimi metodami.

POVZETEK

1.1 Metafora je poleg metonimije osrednji tip pomenske izpeljave, omogočen v asociativnem povezovanju vsebin. Rezultat metaforične pomenske izpeljave je metaforični pomen, ki lahko opravlja poimenovalno vlogo v okviru tvorbe novih poimenovanj ali preimenovalno vlogo pri tvorbi drugotnih, nadomestnih poimenovanj oziroma poimenovalnih različic s specifično stilno vrednostjo.

Naslovni pojem »metafora v leksikalnem sistemu« odraža predvidevanje, da je obstoj metaforičnega pomena kot poimenovalne in preimenovalne pomenotvorne možnosti omogočen z nekaterimi predvidljivimi uresničitvenimi pogoji. Slednji presegajo okvir samega metaforičnega pomena, kot ga je mogoče opisati z denotativnimi in kategorialnimi pomenskimi sestavinami. Metaforični pomen oz. leksikalizirana metafora sta tako kot ožja pojma vključena v pojmu »metafora v leksikalnem sistemu«.

Nakazani pogled na metaforo se načeloma podreja smernicam strukturalnega leksikalnega pomenoslovja, ki izhaja iz predpostavke, da so empiričnemu preučevanju dostopne te za leksikalizirano metaforo relevantne danosti in okoliščine:

1. Leksikalni sistem individualnega jezika.
2. Leksem kot enota leksikalnega sistema.
3. Leksikalni pomen, katerega strukturiranost odraža strukturiranost človekovih predstav o zunajjezikovni stvarnosti.
4. Večpomenskost leksemov kot lastnost, pri kateri se z enim izrazom povezuje več medsebojno povezanih pomenov.
5. Tipološkost v posameznih leksemih uresničene večpomenskosti, v okviru katere se kot poseben tip ločuje metaforično povezovanje pomenov.
6. Metaforične medpomenske povezave, tako znotrajleksemske (večpomenskost) kot medleksemske (konverzne tvorbe, zgodovinskorazvojno pomenotvorje), imajo osnovo v asociacijah med vsebinami oz. v medpodročnih preslikavah. Na ravni slovarskega pomena te asociacije lahko ostajajo nerazvidne.
7. Neločljiva povezanost slovnice in leksikalnega sistema in iz tega izhajajoča vezanost metaforičnih izraznih možnosti na slovnične strukture v okviru stavčne zgradbe.

Neposredno delo z jezikovnim gradivom dokazuje, da zahteva obravnava leksikalizirane metafore uzaveščenost hkratnega obstoja in ločevanja trojice zanjo konstitutivnih kategorij: 1. slovarski pomen kot metajezikovni konstrukt; 2. objektivna stvarnost, prisotna v slovarskem pomenu, abstrahirana v denotativnih pomenskih sestavinah; 3. specifično logično-semantično razmerje, omogočeno v asociativnosti.

1.2 V skladu z izbranimi pomenoslovnimi predpostavkami je za tukajšnjo obravano metafore izbrana perspektiva, kot jo določa predpostavljene hierarhizirano strukturirani leksikalizirani pomen. Usmeritev celotne obravnave tako sledi tem točkam:

1.2.1. Leksikalizirana metafora je tip znotrajleksemske medpomenske povezave. Če je večpomenskost pojmovana kot lastnost slovarskih enot, da se pri enem izrazu združuje več

medsebojno povezanih pomenov, pri čemer so možni različni tipi medsebojnih povezav, potem leksikalizirana metafora ustreza enemu od tipov teh povezav. V pomenskosestavinski zgradbi metaforično motiviranega pomena se metaforična pomenska izpeljava tipologizirano kaže v pojavitvi nove uvrščevalne pomenske sestavine, ki je različna od uvrščevalne pomenske sestavine motivirajočega pomena, medtem ko razločevalne pomenske sestavine motivirajočega pomena omogočajo (razvidno ali nerazvidno) vsebinske povezave oz. medpodročne preslikave. S splošnim pojmovanjem metafore se pojem leksikalizirana metafora povezuje prav po tem, da preko vsebinske asociativnosti vključuje medpodročno preslikavo. V tem je za obravnavani pomenski prenos utemeljeno poimenovanje metaforični pomenski prenos ali metaforični pomen ali leksikalizirana metafora.

1.2.2 Kot rezultat metaforične pomenske izpeljave je leksikalizirana metafora tip leksikalnega pomena, za uresničitev katerega je bistvena neposredna slovnična strukturna enota, v kateri se dani pomen edino lahko uresničuje (npr. prilastkovna zveza *morje sreče* za metaforični pomen oz. metaforično rabo pri leksemu **mórje** -a s). S pomenoslovnega stališča je bistveno prepoznavati strukturne danosti, ki omogočajo, da se realizirajo dani metaforično motivirani slovarski pomeni. Poenostavljeno povedano s primerom: Pri leksemu, v slovarskem priročniku obdelanem pri iztočnici »**mórje** -a s«, s stališča leksikalnega pomenoslovja ne zadošča ugotovitev, da se v besedni zvezi *morje sreče* sestavina *morje* nanaša na pomen 'velika količina'. S pomenoslovnega stališča je potrebno dani primer kategorizirati glede na sistematično ugotovljene tipe slovničnih struktur, ki omogočajo metaforične pomenske izpeljave; v danem primeru je relevantni strukturni tip (samostalnik in roditeljski prilastek) ugotovljen na osnovi analognih primerov *poplava besed*, *ploha žaljivk*, *dež psovok*, *plaz ogorčenja* ipd.

Znotraj metaforičnega pomena s stališča predvidljivosti ni pomemben le novi nabor in razvrstitev pomenskih sestavin; ta opisuje že novo stanje, kot ga je mogoče ugotoviti potem, ko je metaforična možnost že konkretizirana. Enako pomembno je, da je tipsko prepoznana slovnična struktura, s katero je povezana metaforična izrazitev. Slovnična struktura metaforičnega motiviranega pomena je od slovnične strukture izhodiščnega pomena lahko neodvisna, pogosto tudi različna, za metaforični izpeljani pomen specifična.

1.2.3 Stavke je osnovna slovnična struktura, ki leksikalizirani metafori omogoča uresničitev, pomensko zadostnost in utemeljenost. Zlasti je to razvidno pri preimenovalni metafori, kjer je eksplicitno možno primerjati nemetaforično izrazitev dane vsebine z metaforično izrazitvijo. Primerjava obeh izrazitvenih možnosti kaže, da metaforična izrazitev večinoma ni omejena na zgolj v enem leksemu realizirano metaforično poimenovanje, pač pa zadeva celotni stavek. Primer: *Po razglasitvi rezultatov so ljudje množično protestirali* → *Razglasitvi rezultatov je sledila poplava protestov*. Leksikalizirane metafore v njenem bistvu ni mogoče pojavnoma omejiti na variantna izolirana poimenovanja konkretnih danosti. Smiselno je leksikalizirano metaforo obravnavati kot nepogrešljivo sredstvo pri ubesedovanju pomenov in vsebin, tj. pri ubesedovanju, ki je v jezikovnem sistemu predvidljivo določeno s strukturnimi (slovničnimi) pravili. S tega vidika se leksikalizirana metafora kaže kot dinamični dejavnik, udeležen v metaforičnem izražanju pomenov, vsebin, in ne le statični element znotraj slovarske večpomenskosti.

1.3 Gornja okvirna določitev naslovnega pojma »metafora v leksikalnem sistemu« nedvoumno umešča obravnavo metafore na področje jezikoslovja, natančneje leksikalnega pomenoslovja. Ob tem se izhaja iz dejstva, da v jeziku obstoje medpomenske povezave, ki se uvrščajo v prepoznavni pomenotvorni tip s tem, da odražajo asociacijsko povezanost vsebin. Predpo-

stavljati je mogoče, da za obstoj metafore kot tipizirane pomenotvorne možnosti ne zadošča le asociacijska povezanost vsebin, pač pa metaforo omogoča ustrezna pomenska organiziranost jezika. Pomenskosestavinsko definirani slovarski pomen je že bil preizkušen kot okvir, ki v mejah specifičnega pomenskega modela omogoča sprejemljivo eksaktno obravnavo leksikalizirane metafore. Teorija slovnične metafore (Halliday) in korpusni pristop z novimi možnostmi prepoznavanja sintagmatske določenosti metaforičnih pomenov prinašata naravno nadaljevanje v poglobljanju védenja o leksikalizirani metafori.

1.4 Vsebina monografije *Metafora v leksikalnem sistemu* je razdeljena v dva glavna dela. V prvem delu z naslovom *Razumevanje metafore v leksikologiji* so povzete smernice, kot jih je mogoče razbrati pri nekaterih jezikoslovcih v razpravljanju o metafori v njeni leksikalnosistemski vlogi. Podrobneje je predstavljen pristop v okviru strukturalnega pogleda na slovarski pomen in slovarsko metaforo (A. Vidovič Muha) in pojem slovnična metafora, kot ga je uvedel M. A. K. Halliday v okviru sistemske funkcijske slovnice, poudarjaje vlogo sintagmatike pri vzpostavljanju pogojev za uresničevanje slovarske metafore. Drugi del, *Analitični prikaz metafore v leksikalnem sistemu*, vsebuje na osnovi gradiva predstavljeno problematiko leksikalizirane metafore slovenskega jezika, razčlenjeno v troje enot: 1. sistematični pregled meril in predpostavk, ki so bile preverjene kot ustrezne za obravnavo slovarske metafore v slovenskem jeziku (*Prepoznavanje in opisovanje metaforične pomenotvornosti*), 2. predstavitev relevantnega gradiva (*Gradivo*) in 3. analiza slovarske metafore na področju povedkovnika v slovenskem jeziku kot ponazorilo gradivnoanalitične obravnave (*Povedkovniška metafora*). V *Sklepnih ugotovitvah* je podana ocena, kaj v rezultatu prinaša opravljena raziskava glede na to, da je zastavljena kot soočenje teoretičnih izhodišč z neposrednim jezikovnim gradivom.

2 Povzetek pojmovanja metafore v nekaterih izbranih splošnih leksikoloških delih (Lyons, Leech, Šmelev, Filipec, Apresjan, Gortan Premk, Wierzbicka, Vidovič Muha) in v nekaterih specialnih metaforoloških razpravah (Debevec, Isačenko, Novak, Snoj, Kržišnik – Smolič, Kržišnik, Moon, Hanks) prikazuje, kako je v leksikologiji obravnavana metafora kot pomenotvorna prvina leksikalnega sistema. Glede na osrednjo vlogo, ki jo metafora kot pomenotvorna možnost nedvomno ima ob metonimiji, leksikološka literatura kaže v definiranju slovarske metafore razmeroma visoko stopnjo stereotipnosti, splošnosti in ohlapnosti.

2.1 Leksikološke obravnave metafore se medsebojno razlikujejo v skladu z različnimi teoretičnimi in metodološkimi pojmovanji jezika in jezikovnega pomena. Ob tem imajo skupni imenovalac v pojmovanju metafore kot pomenske danosti, ki jo omogoča asociativno povezovanje različnih vsebin. Splošno se priznava dve vrsti konkretizacij metafore: 1. metafora kot enakovredna pomenska sestavina poimenovalnega sistema, imenovana tudi konvencionalna metafora in umeščena v navadno, običajno, regularno jezikovno rabo, in 2. individualna metafora, imenovana tudi dinamična metafora ali priložnostna metafora, značilna zlasti za umetniški jezik. V izbranih jezikoslovnih obravnava se pri definiranju metafore potrjuje troje usmeritev, ki so v skladu s siceršnjimi temeljnimi razlikami v pojmovanju jezikovnega pomena: 1. strukturalno pojmovanje metafore, utemeljeno v pomenskosestavinskem modelu slovarskega pomena (Filipec, Gortan Premk, Vidovič Muha, Snoj); 2. pojmovanje jezikovne metafore kot sredstva, s katerim se dokazuje obstoj konceptualne metafore (Kržišnik, Kržišnik – Smolič, Moon); 3. pojmovanje metafore kot aktiviranja določenega pomenskega potenciala besede, ki je ugotovljiv v besedilu iz sintagmatskih vzorcev, pripadajočih dani slovarski metafori (Halliday, Hanks).

2.2 Če se sprašujemo o stopnji določenosti metafore kot jezikovne danosti v pomenski ravni jezikovne zgradbe, potem se tudi v tem pogledu potrjujejo siceršnje razlike med posameznimi teoretičnimi usmeritvami. Metafora, definirana kot strukturalno zamišljeni leksikalni pomen, izpeljan na osnovi tipološko določene dinamike pomenskih sestavin (nastop nove uvrščevalne pomenske sestavine na osnovi asociativno povezanih vsebin), predstavlja metodološko najbolj dokončno definicijo metafore, ki pa je tudi v največji meri shematizirana in poenostavljena. Najbolj se pojmovni določitvi izmika definicija metafore znotraj korpusnega pristopa, ki se sklicuje izključno na upoštevanje sintagmatskih vzorcev za določeni metaforični pomen, in sicer vzorcev, kot jih potrjuje korpusno zbrano gradivo. V skladu z raznolikostjo v samem določanju pojma metafora ima gradivna analiza na voljo več možnosti zbiranja in interpretiranja zbranega gradiva in prav tako več možnosti kombiniranja podatkov, pridobljenih v okviru različnih pristopov. Razlike med temi možnostmi so pomembne zlasti s stališča zahteve, kako pri obravnavi metafore čim bolj celovito upoštevati vse jezikovne danosti, ki so udeležene pri metaforičnem izražanju vsebin. V danih razmerah se kot realno možen pristop za raziskovanje leksikalizirane metafore v slovenskem jeziku potrjuje povezava strukturalno modeliranega slovarskega pomena (kot shematskega ogrodja za leksikalizirano metaforo) in pojma slovnična metafora, pri katerem se poudarja vloga sintagmatskih pogojev pri uresničevanju metaforičnih pomenov.

3 V osrednjem delu se monografija posveča pojmu *metafora v leksikalnem sistemu*. Pojem ima mesto nadrejenega, kompleksnega pojma, ki naj bi celovito vključeval jezikovne dejavnike, ki omogočajo, da je metaforična pomenotvornost z rezultatom v leksikalizirani metafori dejavna sestavina leksikalnega sistema. S tem namenom so definirane ugotovljene jezikovne danosti, udeležene pri izražanju pomenskih prenosov na osnovi asociativno utemeljenih medpodročnih preslikav. Osrednje med temi danostmi so: strukturalno modelirani leksikalni pomen, leksikalna metafora, leksikalizacija, leksikalna večpomenskost, prvotnost oz. drugotnost leksikalnega pomena, metaforična sopomenskost in soizraznost, slovnična metafora.

3.1 Posebne pozornosti je deležno razmerje med metaforično pomensko izpeljavo in strukturalnim modelom leksikalnega pomena. Metaforična pomenska izpeljava zadeva bistvo leksikalnega pomena s tem, ko vključuje spremembo nabora pomenskih sestavin. Za leksikalizirano metaforo je značilna pojavitve nove uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) v metaforično motiviranem pomenu. Pojavitev nove UPS je mogoče pojmovati kot rezultat medpodročne preslikave, ki pri metaforično izpeljanem pomenu zagotavlja identifikacijo nove vsebine (nove v primerjavi z vsebino izhodiščnega, motivirajočega pomena), in sicer na osnovi asociacije med obema vsebinskima področjema, udeleženi v metafori, tj. med izhodiščnim področjem in ciljnim področjem. Asociativnost pogosto ni razvidna iz pomenskosestavinskega opisa izhodiščnega in motiviranega pomena in obstoji v vsebinskih lastnostih, ki niso razločevalne pomenske lastnosti. (Npr. *metuljček* 'žuželka z dvema paroma velikih, navadno živo, pisano obarvanih kril in s tipalnicama' → 'pršno plavanje, pri katerem se plavalec poganja s sočasnimi krožnim potegovanjem obeh rok'). Pri interpretiranju metaforičnih medpomenskih povezav je na tej osnovi utemeljeno ločevanje med asociativnostjo, ki je v leksikalizirani metafori prisotna kot psihološka danost, značilna za obstoj metafore nasploh, in obstojem metaforičnih medpomenskih povezav, ki so konstitutivna sestavina leksikalnega sistema. Asociativnost kot psihološka danost je realno možna v individualnem doživljanju in se nanaša na to, da določena predstava priključuje drugo predstavo. Za nastanek metaforičnega pomena pa je bistven postopek od tu dalje, postopek, v katerem asociacija postane spodbuda za identificiranje določene danosti na osnovi druge, asociativno povezane danosti. Identifikacija nove vsebine na osnovi asociacije

s prvotno, izhodiščno vsebino kot stopnja v nastanku metaforičnega pomena in kot značilnost leksikalizirane metafore ni samoumevno vključena v asociativnosti. Pojem medpodročna preslikava ustreza vzpostavitvi te asociativno utemeljene možnosti identifikacije v izpeljavnem postopku in povezuje izhodišče izpeljavnega postopka (asociacija) s končnim rezultatom (metaforični izpeljani pomen oz. leksikalizirana metafora).

3.2 Leksikaliziranost kot zmožnost leksikalne enote, da zapolnjuje poimenovalno praznino, vključuje pri metaforičnih pomenskih izpeljavah določeno specifičnost. Podobno kot v besedotvorju je tudi pri pomenotvorju materialni dokaz za leksikaliziranost določenega pomena ustaljena raba danega izraza za poimenovanje istovrstne zunajjezikovne danosti, tj. razmeroma pogosta, pri številnih različnih ubesedovalcih realizirana raba, katere rezultat so smiselne ubeseditve. V primerjavi z nemotiviranimi pomeni so motivirani pomeni, in med temi še zlasti metaforično motivirani, manj samostojni, v veliki meri odvisni od določenih pogojev, v katerih se edino lahko uresničujejo. Eksplicitno je to razvidno npr. v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, kjer so razlage pri metaforično izpeljanih pomenih pogosto, skoraj praviloma dopolnjene s sistematično navajanimi pojasnili o slovničnih sintagmatskih pogojih (»s prilastkom«, »z roditeljskim«, »v povedni rabi« itd.) ali o leksikalnih sintagmatskih omejitvah, ki omejujejo možnost pojavitve metaforičnega pomena v besedilu.

3.3 Metaforičnost v okviru pomenskih izpeljav, izkazana v metaforični večpomenskosti, je le eden od vidikov metafore v leksikalnem sistemu. Širši pogled na metaforo v leksikalnem sistemu omogoča pojem slovnična metafora. Slovnična metafora ima utemeljitev v izbirnosti ubeseditvene variante za dano vsebino. Npr.: *Po razglasitvi rezultatov so ljudje množično protestirali – Razglasitvi rezultatov je sledila poplava protestov.* (Halliday 1994: 341-342) To izhodišče vključuje izbirnost slovnične strukture, izbirnost, v kateri je pogosto nujna leksikalna metafora (*poplava protestov*). Pri tem se idealno potrjuje vloga stavčnega pomena pri metaforičnih leksikalnopomenskih izpeljavah. V primerjavi s tradicionalnim gledanjem na leksikalno metaforo prinaša slovnična metafora nekatere prednosti v obravnavo ožjega področja leksikalne metafore: Namesto statičnega opisa, omejenega na navedbo izhodišča in rezultata metaforične pomenske izpeljave, se pri slovnični metafori ustrezno upošteva celovit postopek ubeseditve dane vsebine, ki je po svojem bistvu izbira ene od razpoložljivih sistemsko predvidenih kompleksnih ubeseditvenih možnosti. Sama večpomenskost pa se s stališča slovnične metafore kaže kot združba kongruentnih poimenovalnih možnosti (nemotivirani osnovni pomeni) in metaforičnih poimenovalnih možnosti (motivirani pomeni), kar podpira pojmovanje večpomenskosti kot sistemske danosti, ki ima specifično samostojno vlogo v leksikalnem sistemu. Prim. grafični prikaz večpomenskosti sln. leksema **gnéздо** -a s na str. 49.

3.4 Pojem *metafora v leksikalnem sistemu* je v monografiji določen z naborom izbranih postavk, ki so veljavne za vse metaforične izrazitve in se potrjujejo v metaforičnih pomenih pri vseh stavčnočlenskih leksemih. Te postavke so: 1. soobstajanje nemetaforične (kongruentne) in metaforične izrazitve; soobstajanje je lahko samo potencialno, brez materializirane potrditve; 2. določljivost sintagmatske strukture, v kateri se konkretizira metaforični pomen; 3. prisotnost medpodročne preslikave (pri leksikalizirani metafori kot pojmovno ozadje metaforične pomenske izpeljave); 4. pomenotvorni postopek od motivirajočega pomena do motiviranega pomena, izpeljan znotraj pomenskosestavinskega modela slovarskega pomena; 5. določljivost vloge kategorialnih pomenskih sestavin pri metaforični pomenski izpeljavi. Veljavnost teh postavk je prikazana na primerih leksemov z različnimi stavčnočlenskimi vlogami. (Gl. str. 82-86.)

4.1 *O gradivu pri raziskovanju metafore v leksikalnem sistemu.* Analiza metafore v leksikalnem sistemu, ki temelji na gradivu, vključuje metajezikovno orodje že pri prepoznavanju metaforičnih pomenskih izpeljav v neposrednih besedilih. Raziskovalec namreč neposredno v besedilih lahko ugotavlja posamezne primere metaforičnih pomenskih prenosov, vpogled v sistematično metaforičnih pomenskih izpeljav pa ni mogoč brez razlagalnega slovarja, v katerem so pomeni že abstrahirani v slovarske razlage. Razlagalni slovar je pri raziskovanju metafore znotraj sinhrono obravnavanega leksikalnega sistema nujni posrednik med neposrednim besedilnim gradivom in raziskovalcem. Tako je raziskovanje metafore v leksikalnem sistemu slovenskega jezika vezano na gradivo v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, edinem razlagalnem slovarju slovenskega jezika.

4.2 Gradivna analiza nujno vključuje fazo prilagajanja podatkov, kot jih posreduje razlagalni slovar. Pomenski opis, podan v slovarskem sestavku, je potrebno ob ustreznem metajezikovnem poznavanju pomenskih prenosov pretvoriti v opis, iz katerega je razvidno, v čem se določena pomenska izpeljava ali pomensko razmerje utemeljuje kot metafora. Z merili za metaforo se ugotovijo metaforične pomenske izpeljave. Ker metaforična izpeljava večinoma ni razvidna iz ubesedenih razlag v slovarju, je sistematično in zanesljivo identificiranje metaforičnih povezav večinoma individualno za vsako pomensko povezavo posebej. Postopek ugotavljanja metaforičnih pomenskih izpeljav na osnovi slovarskega sestavka je ponazorjen ob podatkih, kot jih posreduje slovarski sestavek pri **gláva** -e ž v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*. Sicer je kategorizacijsko branje slovarskih razlag, namenjeno za analitično obravnavo metafore, razvidno v prilogah na str. 179-194.

Specifičnost raziskovalnega področja metafore v leksikalnem sistemu je torej odvisnost od drugotnih virov. Tudi korpus je pri raziskovanju metafore posredno in omejeno uporaben. Večina obstoječega korpusnega gradiva namreč omogoča raziskovalcu, da zajema metaforo tako, da išče vnaprej izbrane besede in besedne zveze, pri katerih predvideva metaforične pomene ali metaforične izrazitve. Brez te predizbire ugotavljanje metafore v korpusu ni mogoče.

5 Povedkovniška metafora

5.1 *Uvod.* Težišče monografije je v analitičnem delu, ki je namenjen eksemplaričnemu prikazu, kako obravnavati metaforo v leksikalnem sistemu. Za ta prikaz je izbrano gradivo metaforičnega povedkovnika. Metafora je namreč v slovenskem jeziku s povedkovnikom povezana na specifični način. V večini primerov kot povedkovnik nastopajo izrazi, za katere so primarno tipične druge skladenjske vloge, in ne povedkovodoločilna. Sprememba skladenjske vloge ob prevzemu povedkovniške funkcije je pri teh izrazih sočasna z metaforično pomensko izpeljavo. Tako je tipični primer metaforičnega povedkovnika antropomorfní povedkovnik s tipsko besedilno uresničitvijo *Naš sosed je lisjak*, ki je metaforično izpeljan iz samostalniškega pomena leksema **lisják** -a m 'žival'.

Obravnava metafore na področju povedkovnika v slovenskem jeziku upošteva kot gradivo vse realizacije metaforičnega povedkovnika, kolikor jih je mogoče z načrtnim iskanjem ugotoviti v slovarskih sestavkih v SSKJ. Poudarek je na danostih, ki osvetljujejo mesto metaforičnega povedkovnika v leksikalnem sistemu. Ta usmeritev vodi k pojmu povedkovniška metafora, ki vključuje tako leksikalni pomen v povezavi z metaforično pomensko izpeljavo kot tudi skladenjske kategorialne lastnosti povedkovnika. Povedkovniška metafora uresničuje metaforičnost na dveh ravneh: (1) v medpodročni preslikavi na osnovi slovnične kategorialnosti (ubeseditiv, vključujoča L_0 {povedkovnik-} (*Naš sosed zna z iznajdljivostjo, bistrostjo presenetiti, prevartati*) → ubeseditiv, vključujoča L_{MF} {povedkovnik+} (*Naš sosed je lisjak*)); (2) v medpodročni

preslikavi na osnovi asociacije ($L1_0$ (*V gozdu je zalajal lisjak*) \rightarrow $L2_{Mf}$ (*Naš sosed je lisjak*)). Skoraj vsi povedkovniki v slovenskem jeziku vključujejo vsaj eno od obeh preslikav.

5.2 Tipologiziranje povedkovniške metafore. Glede na pomensko izhodišče motiviranega povedkovnika se ločujeta metaforični samostalniški povedkovnik in metaforični pridevniški povedkovnik. S stališča metaforičnosti na asociativni osnovi je zlasti opazen samostalniški povedkovnik. Pri tem je značaj metaforičnosti v najvišji stopnji uresničen v skupini antropomorfnih povedkovnikov. Ta tip metaforičnega povedkovnika je zato najbolj podrobno obravnavan; ob njem so opisane vse značilnosti metaforične tvorbe povedkovniških pomenov v lastnostnodoločitvenih stavkih.

Celotna tipologija samostalniških metaforičnih povedkovnikov sicer obsega nekaj različnih tipov, ki so določeni z različnimi merili. V skladu s Hallidayevim ločevanjem slovnične metafore v ideacijsko, medosebno in modalno metaforo se tudi pri samostalniškem metaforičnem povedkovniku ločujejo vsi trije tipi. Metaforični povedkovnik v lastnostnodoločitvenih stavkih nadalje vključuje dva tipa glede na to, ali je v osebku imenovana identificirana oseba ali pa ta okoliščina ni pomembna. V primeru, da je v osebku imenovana identificirana oseba, se metaforični povedkovnik realizira na dva načina, če se za merilo upošteva kategorialnost samostalnika, ki je motivirajoče izhodišče za metaforični povedkovnik: *Naš sosed je lisjak* (motivirajoči samostalnik vključuje KPS človeško-) in *V stikih s sodelavci je vedno odličen diplomat* (motivirajoči samostalnik vključuje KPS človeško+). Ta dva tipa izstopata s pomenom ekspresivnega prisojanja lastnosti osebi, imenovani v osebku, in sta določena kot neposredna lastnostna povedkovnika. V primeru, da sta samostalnik v osebku in motivirajoči samostalnik v povedkovniku kategorialno nevezana, se povedkovnik nanaša na vrednotenje in konkretizira tip vrednotenjskega povedkovnika (*Novi sodelavec je katastrofa, Novi avto je katastrofa*). Brez ekspresivnosti je zadnji tip, kategorizacijski povedkovnik, pri katerem se samostalnik v osebku in samostalnik, ki motivira povedkovnik, ujemata; povedkovnik ubeseduje pripadnost v osebku imenovane danosti kategoriji, imenovani v povedkovniku (*Naš sosed je zdravnik, Ta računalnik je prenosnik*). V tem primeru se metaforičnost povedkovnika nanaša na slovnično metaforo (*biti zdravnik* \leftarrow *opravljati zdravniški poklic / zdraviti bolnike*), ne da bi bila prisotna leksikalna metafora.

5.3 Antropomorfní povedkovnik

Za ubesedovanje lastnosti, ki se naključno prisojajo v osebku imenovani identificirani osebi, se uporabljajo izrazi, ki se v izhodiščnem pomenu ne morejo nanašati na pomen 'človek', na osnovi asociacije pa v metaforičnem povedkovniku lahko imenujejo človeku prisojano lastnost (primer: *Naš sosed je lisjak*). Ta tip metafore je v jezikih univerzalno prisoten, asociativnost, ki omogoča ta tip pomenske izpeljave, pa je v posameznih jezikih specifična. To je razvidno tudi v leksikografskih prikazih tega tipa metafore. Značilnost leksikografskih prikazov je, da eksplicitno večinoma ne izkazujejo povedkovniške kategorialnosti te metaforične izpeljave, pač pa metaforično izpeljavo v slovarskem sestavku prikazujejo kot ekspresivni samostalniški pomen. Da je ta metaforična izpeljava vezana na povedkovnik in da samostalniška kategorialnost pri tem tipu metafore v večini primerov ni potrjena, dokazuje neposredna besedilna raba: Tudi v primeru, ko se metaforični pomen besedilno površinsko izkazuje v delovalniški vlogi, kot je reprezentativna za samostalnik (*Temu lisjaku ne zaupaj*), je to vselej možno samo v zvezi z ustreznim besedilnim aktualizatorjem, ki omogoči pomensko zadostnost metaforične izpeljave v ubesediljenem delovalniškem pomenu.

5.4 Povedkovnik kot nosilec leksikalnega pomena

Pomenski opis motiviranega povedkovnika mora upoštevati kategorialno spremembo, pri kateri nepovedkovniški izraz prevzame vlogo povedkovnika. Pomenska specifičnost metaforičnega povedkovnika izhaja iz izpeljavnega razmerja med izhodiščnim pomenom motivirajočega leksema in metaforično motiviranim povedkovniškim pomenom.

5.4.1 Dejstvo, da so besedne vrste »metajezikovna sistematizacija določene jezikovne realnosti, ki jo izraža stavčna poved«, dopušča, da v vlogi povedkovnika potencialno nastopi kateri koli izraz, če v stavku opravlja skladenjsko vlogo povedkovega določila. Specifičnost leksikalnega pomena metaforičnega povedkovnika mora biti definirana ne glede na to, kako je besednovrstno kategoriziran motivirajoči pomen. Povedkovniški pomen kot kategorija leksikalnega pomena je pri vseh povedkovnikih enak, ne glede na različno motiviranost posameznih povedkovniških leksemov. (Prim. povedkovnike: *Naš sosed je lisjak*, *Naš sosed je len*, *Naš sosed je en sam oh in ah*, *Naš sosed je tako tako*.) Postopek izpeljave metaforičnega povedkovnika je mogoče pojmovati kot ukinjanje kategorialnih lastnosti izhodiščnega pomena in prevzemanje povedkovniških lastnosti. Na osnovi izpeljavnega razmerja med motivirajočim pomenom (npr. samostalniški pomen **lisják** -a m 'žival') in motiviranim pomenom povedkovnika (*biti lisjak*) se potrjuje besednovrstna določitev, ki predpostavlja kategorijo zloženi glagol, sestavljen iz *biti* in (metaforičnega) povedkovnika. S tega stališča je povedkovnik sestavina zloženega glagola, znotraj katerega nosi denotativni pomen. Kot sestavina zloženega glagola je večinoma konkretiziran v leksemu, ki je izrazno (in delno oblikoslovno) prekriven z motivirajočim pridevnikom ali samostalnikom, v redkih primerih še s katero drugo besedno vrsto. Od tretjestopenjskih stavčnih členov pridevnika in prislova se povedkovnik ločuje po tem, da ni realiziran v razmerju do skladenjskega jedra, pač pa je obvezna sestavina zloženega glagola.

5.4.2 Pomen lastnostnodoločitvenega povedkovnika se konkretizira šele v besedilu. Podobno kot jezikovni sistem vključuje zaimenske izraze kot posebno sredstvo na izražanje npr. mesta, na katerem je govoreči (*tukaj*), ki se pomensko konkretizirajo šele v besedilu, podobno jezikovni sistem vključuje tudi določitveni stavek z lastnostnim povedkovnikom, ki se pomensko konkretizira šele (pri imenovanju aktualne lastnosti) v besedilu, in sicer ob individualno določeni osebi, imenovani v osebku. Pomenska konkretizacija lastnostne določitve, izražene v povedkovniku, je možna šele v besedilu, in sicer odvisno od pomenske konkretizacije osebka. To, da pomen lastnostnega povedkovnika določajo vsakokratne besedilne okoliščine, posredno omogoča, da v vlogi povedkovnika nastopa odprta množica izrazov na osnovi neskončnega števila asociacij.

5.4.3 Poleg metaforičnega povedkovnika tipa *Naš sosed je lisjak* obstoje besedilne realizacije, v katerih je istoizrazni leksem v delovalniški (osebkovi ali predmetni) vlogi: *Temu lisjaku ne zaupaj*. Slovníčnokategorialno je metaforično poimenovanje v vlogi drugega delovalnika nedvomno samostalnik, ki pa pomensko zadostnost dosega samo v ustrezno povednem sobesedilu ali celo ob pomoči situacijskega sobesedila. Za te primere se predpostavlja, da metaforični prenos ne dosega stopnje samostojnosti, pri kateri bi se izpeljani pomen suvereno povezoval s predstavo lastnega splošnega denotata, kot je to običajno pri (zlasti nemotiviranih) samostalniških pomenih. Kategorialna nezadostnost v pogledu samostalniškosti je razvidna iz tipičnega povezovanja metaforične izpeljave s kazalnim vrstnim zaimkom okoliščin govorjenja, dejanja (*Temu lisjaku ...; Takemu lisjaku ...*) ali s podobnimi besedilnimi aktualizatorji in pomenskimi dopolnili.

5.4.4 Ob metaforičnem povedkovniku je možno opazovati, kako se v ubesedovanju realizira slovarsko-slovnicična izbira. V stavčnem tipu z antropomorfnim povedkovnikom *Naš sosed je lisjak* prvotni samostalnik **lisják** -a m ubeseduje osebkju prisojano lastnost, in ne stvar. Prisojanje lastnosti je tipologizirano kot relacijski dogodek, za izražanje katerega je specializiran tip določitvenega stavka. (Halliday 1994: 119-138) V tem tipu stavka je obvezen glagol **biti** s prisojanjskim pomenom (prim. SSKJ, glagol **biti**, pomen 3) in lastnostni izraz, npr. lastnostni pridevniški povedkovnik kot specializirana kategorija za izražanje lastnosti v predikativu. Vse povedano se nanaša na slovnicične pogoje ubeseditve relacijskega dogodka.

S stališča ubeseditve dane vsebine pomeni ta stopnja postopka položaj, ko je potrebno za dano izrazitev poiskati ustrezeni izraz, ki kot povedkovnik imenuje prisojano lastnost. Lastnosti, ki se prisojajo in s tem sprožajo poimenovalno potrebo, je neskončno število. Končna množica lastnostnih izrazov, ki že obstoje v danem jeziku kot specializirana poimenovanja za lastnosti, ne more biti zadostna za njihovo izrazitev. Za sprotno nenehno na novo se pojavljajočo potrebo prisojanja (enkratnih) lastnosti danostim, imenovanim v osebkju, je potrebna nekončna, odprta množica lastnostnih poimenovanj. Tej potrebi je zadoščeno tako, da je v jezikovnem sistemu predvidena - poleg že obstoječih lastnostnih izrazov - možnost metaforičnega izpeljevanja lastnostnih pomenov oz. metaforične rabe že obstoječih poimenovanj. Tip prisojanjskega lastnostnodoločitvenega stavka sam po sebi predvideva lastnostni pomen povedkovnika ob glagolu *biti*. To omogoča, da se v vlogi lastnostnega določila v povedkovem določilu namesto specializiranega lastnostnega poimenovanja (navadno je to pridevniški povedkovnik) lahko pojavi kateri koli izraz; preko svojega skladenjskega mesta ob *biti* v lastnostnodoločitvenem stavku sistemsko zagotavlja pomen prisojanja lastnosti. Iz tega izhaja, da je izraz, ki nastopa v lastnostnodoločitvenem stavku v vlogi lastnostnega določila in ima nelastnostno pomensko izhodišče, v vsakem primeru metaforični lastnostni povedkovnik.

5.4.5 Na vprašanje, kaj je sistemsko, predvidljivo v pomenu metaforičnega povedkovnika, odgovarja opis povedkovniškega pomena, ki vključuje same kategorialne danosti: $P_{\text{povdk. Mf}} = \text{'izraža, da se v osebkju imenovani osebi prisoja lastnost } L\{\text{Mf}\}^*$. Konkretizacija $L\{\text{Mf}\}$ je v skladu s pomensko sistematično danega jezika sistemsko nakazana z metaforično medpodročno preslikavo iz motivirajočega nepovedkovniškega pomena v metaforično motivirani pomen povedkovnika (Sam. \rightarrow Povdk. Mf), dokončno pa konkretizirana glede na enkratne besedilne okoliščine, tj. glede na imenovanje individualizirane osebe v osebkju. Sistemskost pomena metaforičnega samostalniškega povedkovnika obstoji v povedkovniški funkciji, kot jo omogoča v svojem bistvu določitveni stavek.

5.4.6 *Denotativni pomen.* Specifičnost denotativnega pomena pri metaforičnem samostalniškem lastnostnem povedkovniku je zlasti razvidna iz primerjave s pridevniškimi povedkovniki, izpeljanimi iz lastnostnih pridevnikov (tradicionalno poimenovanimi *pridevnik v povedni rabi*). Lastnostni pridevniki (*prebrisan* človek) so besednovrstno specializirani kot lastnostni izrazi. Če so v povedkovniku, predstavljajo kongruentno možnost za ubesedovanje prisojanja aktualne lastnosti in jih je mogoče imeti za tipične v funkciji lastnostnega povedkovnika. Pri lastnostnem pridevniku je izhodišče za določitev slovarskega denotativnega pomena levoprilastkovna funkcija, na osnovi katere je lastnostnemu pridevniku mogoče določiti splošni denotat v smislu abstrakcije skupine istovrstnih denotatov (*globok jarek / pogled / razlog*). (Vidovič Muha 1978, 2000) Lastnostni pridevnik postane lastnostni povedkovnik s tem, da se pomen lastnosti P (L) aktualizira kot trenutna (nestalna, nerazločevalna) lastnost, ki se prisoja v osebkju imenovani individualizirani osebi. S tem se ukinja pomen pridevnika v

vlogi prilastka in se vzpostavlja povedkovniški pomen. Imenovanje individualizirane osebe v osebku šele določa, na kaj se konkretno nanaša izraz v povedkovniku. Lastnostni pridevnik kot specializiran za izražanje lastnosti in iz njega izpeljani lastnostnoprivedniški povedkovnik kot kongruentna možnost prisojanja aktualne lastnosti sta lahko vsebinsko povezana z isto stvarnostjo (*lisjaški človek: Kako je ta človek lisjaški*), pri čemer je bistveno, da se v povedkovniku enkratno prisoja lastnost osebi, imenovani v osebku.

Drugače je pri metaforičnem samostalniškem povedkovniku, ki ima lastnostni pomen šele kot drugotni, pomensko motivirani (izpeljani) pomen. Za izražanje lastnosti v prisojevalnem razmerju je usposobljen šele iz samostalniškega pomena metaforično izpeljani povedkovniški pomen. Lastnostnemu pomenu metaforičnega samostalniškega povedkovnika pripada zgolj besedilni denotat, ki je enak referentu. Ta je pri povedkovniku določen posredno z vsakokratnim imenovanjem enkratne danosti v osebku.

5.4.7 Pomenska intenzivnost. Pri lastnostnem metaforičnem samostalniškem povedkovniku nastopi v vlogi povedkovega določila izvorno samostalniški leksem zaradi specifične pomenovalne potrebe: določeni osebi, imenovani v osebku, se prisoja določena trenutna (nestalna, nerazločevalna) lastnost. Izbira povedkovniškega leksema za imenovanje take lastnosti je prilagojena potrebi oz. namenu, da je imenovanje lastnosti čim bolj enkratno glede na individualizirano imenovanje osebe v osebku. Zahteva se namreč najbolj natančna pomenska razčlenjenost, najvišja stopnja izrazitvene natančnosti in posledično (na ravni konkretne ubeseditve) najvišja stopnja pomenske intenzivnosti (*pomenska intenzivnost* je ustreznik k terminu *delicacy* pri Hallidayu), saj se prisojevalno ubesедуje enkratna trenutna lastnost identificirane osebe. Metaforična izrazitev (kot nekongruentna možnost) omogoča večjo izrazitveno natančnost s tem, ko omogoča, da se izbira izraz znotraj nekončne, odprte množice metaforično možnih izrazov, in ne le v krogu leksikaliziranih kongruentnih možnosti.

5.4.8 Drugotnost metaforične izpeljave. Predpostavlja se, da imajo pomeni znotraj pomenskega sistema v nekaterih ozirih neenak status v smislu razmerja prvotno nasproti drugotnemu. Pri povedkovniku v slovenskem jeziku se v okviru povedkovniške tvorjenosti to uresničuje na svojski način, saj metaforični povedkovnik uresničuje hierarhizirano prvotnega nasproti drugotnemu kar na dveh ravneh: 1. Pri izrazitvi dane vsebine sta kot izrazitveni možnosti v smislu slovnične metafore položajno različna lastnostnoprivedniški povedkovnik kot prvotni (specializirani izraz za imenovanje prisojane lastnosti oz. kongruentna izrazitvena možnost) in samostalniški povedkovnik kot drugotni (npr. *biti lisjak* je drugotno v primerjavi z *biti zvit, prebrisan*). 2. Izhodiščni samostalniški pomen kot motivirajoči pomen je prvotni (*lisják -a m 'žival'*) glede na metaforično motivirani povedkovniški pomen (*biti lisjak*).

Metaforični povedkovnik tako potrjuje predpostavko, da variantne izrazitve z različno slovnično kategorialnostjo ne morejo biti enakovredne za izražanje določene semantične kategorije, pač pa so znotraj razpoložljivih izbirnih izrazil za dano vsebino bolj ali manj ustrezne, prilagojene, ustaljene. To se potrjuje v razmerju med pridevniškim povedkovnikom (*Naš sosed je prebrisan*) in samostalniškim povedkovnikom (*Naš sosed je lisjak*). Lastnostni pridevnik kot specializirani lastnostni izraz je v vseh primerih lahko motivirajoče izhodišče za lastnostni povedkovnik. Samostalnik kot propozicijski leksem, specializiran za izražanje delovalniškega pomena, pa lahko samo pod določenimi pogoji motivira lastnostni povedkovnik. Predvidljivost in sistemskost metaforično izpeljanega leksikalnega pomena obstoji prav v prepoznavanju teh pogojev.

METAPHOR IN THE LEXICAL SYSTEM

Summary

1.1 Alongside metonymy, metaphor is the main type of semantic derivation, made possible through associative connection of content. The result of metaphorical semantic derivation is metaphorical meaning, which can play a naming role as part of the creation of new designations, or a renaming role in the creation of secondary, substitute designations or naming variants with a specific stylistic value.

The concept in the title, “metaphor in the lexical system,” reflects the assumption that the existence of metaphorical meaning as naming and renaming opportunities to create meaning is enabled by certain predictable realization conditions. These go beyond the framework of metaphorical meaning itself, as can be described using denotative and categorical semantic constituents. In their narrow sense, metaphorical meaning and lexicalized metaphor are included in the concept of “metaphor in the lexical system.”

This view of metaphor is in principle subordinated to the guidelines of structural lexical semantics, which proceeds from the assumption that the following facts and circumstances relevant for lexicalized metaphor are accessible to empirical study:

1. The lexical system of an individual language.
2. The lexeme as a unit of the lexical system.
3. Lexical meaning, the structuredness of which reflects the structuredness of human conceptions about extralinguistic reality.
4. Polysemy of lexemes as a quality whereby several mutually connected meanings are linked by one expression.
5. A typological quality in individual lexemes of realized polysemy, within which the metaphorical connection of meanings is distinguished as a special type.
6. Metaphorical inter-semantic connections, both intra-lexemic (polysemy) and inter-lexemic (conversion patterns, historical developmental meaning creation), are based on associations between content and cross-domain mapping. At the level of lexical meaning, these associations may remain opaque.
7. The inseparable connection between grammar and the lexical system, and the consequent attachment of metaphorical expressive abilities to grammatical structures as part of clause structure.

Direct work with language material indicates that the treatment of lexicalized metaphors demands awareness of the simultaneous existence and distinction of three constituent categories for them: 1) lexical meaning as a metalinguistic construct; 2) objective reality, present in the lexical meaning and abstracted in denotative semantic constituents; 3) specific logical and semantic relations made possible in associativity.

1.2 In line with selected semantic assumptions, a perspective was selected for this treatment of metaphors as defined by the assumed hierarchically structured lexicalized meaning. The orientation of the entire treatment thus follows these points:

1.2.1. Lexicalized metaphor is a type of extra-lexemic inter-semantic connection. If polysemy is understood as a feature of lexical units, according to which one expression combines multiple mutually connected meanings in which various types of mutual connections are possible, then lexicalized metaphor corresponds to one of the types of these connections. In a semantic componential construction of a metaphorically motivated meaning, a metaphorical semantic derivative typologically manifests itself in the occurrence of a new classifying semantic feature that differs from the classifying semantic feature of the motivating meaning, whereas the differential semantic feature of the motivating meaning enables (transparently or opaquely) the content-related connection or cross-domain mapping. The concept of lexicalized metaphor is connected with the general conceptualization of metaphor precisely by the fact that it includes cross-domain mapping through content-based association. This is the basis for the designation “*metaphorical semantic transfer*” or “*metaphorical meaning*” or “lexicalized *metaphor*” in the semantic transfer discussed here.

1.2.2 As a result of metaphorical semantic derivation, a lexicalized metaphor is a type of lexical meaning, for the realization of which a direct grammatical structural unit is essential, in which a given meaning can exclusively be realized (e.g., the attributive phrase *morje sreče* ‘sea of happiness’ for metaphorical meaning or metaphorical use with the lexeme *mórje -a n.* ‘sea’). From the semantic perspective, it is essential to identify the structural conditions that make it possible for given metaphorically motivated lexical meanings to be realized. In simpler terms, with an example: for a lexeme treated in a lexicographic guide under the entry word *mórje -a n.* ‘sea’, from the viewpoint of lexical semantics it is insufficient to conclude that in the phrase *morje sreče* ‘sea of happiness’ the component *morje* ‘sea’ refers to the meaning ‘a large quantity’. From the semantic point of view the given example must be categorized with regard to systematically determined types of grammatical structures that enable metaphorical semantic derivations: in the given example, the relevant structural type (a noun and a genitive attribute) is determined on the basis of the analogous examples *poplava besed* ‘a flood of words’, *ploha žaljivk* ‘a flurry of insults’, *dež psovok* ‘a rain of curses’, *plaz ogorčenja* ‘an avalanche of indignation’, and so on.

Within metaphorical meaning, from the viewpoint of predictability not only a new set and arrangement of semantic elements is important; this describes an already new situation, which can be determined after a metaphorical possibility has already been concretized. It is equally important to typologically identify the grammatical structure that the metaphorical expression is connected with. The grammatical structure of a metaphorical motivated meaning may be independent of the grammatical structure of the initial meaning, and often also different, and specific to the metaphorical derived meaning.

1.2.3 A clause is a basic grammatical structure that makes possible realization, semantic sufficiency, and justification for a lexicalized metaphor. This is especially evident in renaming metaphors, in which it is explicitly possible to compare a nonmetaphorical expression of a given content with a metaphorical expression. A comparison of both expressive possibilities shows that a metaphorical expression is generally not merely limited to a metaphorical designation realized in one lexeme, but involves an entire clause. For example, *Po razglasitvi rezultatov so ljudje množično protestirali* ‘After the results were released, people protested en masse’ → *Razglasitvi rezultatov je sledila poplava protestov* ‘The release of the results was followed by a flood of protests’. In essence, lexicalized metaphors cannot be manifestly limited to variant isolated designation of concrete facts. It makes sense to treat lexicalized metaphor as an indis-

pensable means in articulating meaning and content; that is, in articulation, which is predictably defined in a language system through structural (grammatical) rules. From this point of view, a lexicalized metaphor appears to be a dynamic factor participating in a metaphorical expression of meaning, of content, and not merely a static element within lexical polysemy.

1.3 The rough definition above of the title concept of “metaphor in the lexical system” unambiguously places the treatment of metaphor within linguistics; more precisely, within lexical semantics. Accordingly, this proceeds from the fact that there exist inter-semantic connections in a language that are classified in a typical meaning-creating type by expressing an associative connection of content. It is possible to assume that associative connection of content alone is not sufficient for the existence of metaphor as a typed meaning-creating possibility, but that a metaphor is made possible by a suitable semantic organization of language. Lexical meaning defined in a semantic componential manner has already been tested as a framework that makes possible an acceptable exact treatment of lexicalized metaphor within the limits of a specific semantic model. Grammatical metaphor theory (Halliday) and the corpus approach with new possibilities of identifying the syntagmatic definiteness of metaphorical meanings are offering a natural continuation in contributing to knowledge about lexicalized metaphor.

1.4 The monograph *Metafora v leksikalnem sistemu* (Metaphor in the Lexical System) is divided into two main parts. The first part is titled “Razumevanje metafore v leksikologiji” (Understanding Metaphor in Lexicology) and summarizes the guidelines that can be garnered from certain linguists in discussions about metaphor in its role in the lexical system. It presents the approach in greater detail within the structural view of lexical meaning and lexical metaphor (Ada Vidovič Muha) and the concept of grammatical metaphor, as introduced by M. A. K. Halliday within the framework of systemic functional grammar, accentuating the role of syntagmatics in establishing the conditions for realizing lexical metaphor. The second part, titled “Analitični prikaz metafore v leksikalnem sistemu” (An Analytical Presentation of Metaphor in the Lexical System), presents the issue of lexicalized metaphor in Slovenian based on material and is divided into three sections: 1) a systematic overview of the criteria and hypotheses that were tested as suitable for the treatment of lexical metaphor in Slovenian (“Prepoznavanje in opisovanje metaforične pomenotvornosti” ‘Identifying and Describing Metaphorical Meaning Creation), 2) a presentation of the relevant material (“Gradivo” ‘Material’), and 3) an analysis of lexical metaphor for the predicate in Slovenian as an illustration of material analysis (“Povedkovniška metafora” ‘Predicative Metaphor’). The section “Sklepne ugotovitve” (Concluding Observations) assesses what findings the investigation yielded by being set up as a comparison between theoretical premises and direct language material.

2 A summary of the concept of metaphor in certain selected general lexicological works (Lyons, Leech, Šmelev, Filipec, Apresjan, Gortan Premk, Wierzbicka, and Vidovič Muha) and in certain specialized discussions of metaphor (Debevec, Isačenko, Novak, Snoj, Kržišnik-Smolčič, Kržišnik, Moon, and Hanks) shows how metaphor is treated in lexicology as a meaning-creating element of the lexical system. With regard to the central role that metaphor clearly has as a meaning-creating possibility in addition to metonymy, the lexicological literature reflects a relatively high degree of stereotypicality, generality, and laxity in defining lexical metaphor.

2.1 Lexicological treatment of metaphors differs in line with various theoretical and methodological understandings of language and linguistic meaning. The common denominator is

the understanding of metaphor as a semantic condition enabled by the associative connection of various content. In general, two types of concretization of metaphor are recognized: 1) metaphor as an equivalent semantic component of the naming system, also known as conventional metaphor and entrenched in usual, common, regular language use, and 2) individual metaphor, also known as dynamic metaphor or *nonce* metaphor, particularly characteristic of artistic language. In selected linguistic treatments, three orientations are confirmed in defining metaphor and these are in line with the other fundamental differences in the understanding of linguistic meaning: 1) the structural understanding of metaphor, based on the semantic componential model of lexical meaning (Filipec, Gortan Premk, Vidovič Muha, Snoj); 2) the understanding of metaphor in language as a means by which the existence of conceptual metaphor is proved (Kržišnik, Kržišnik-Smolčić, Moon), and 3) the understanding of metaphor as activations of a specific semantic potential of a word that is ascertainable in a text from syntagmatic patterns appertaining to a given lexical metaphor (Halliday, Hanks).

2.2 If one considers the degree of certainty of metaphor as a linguistic fact at the semantic level of language structure, then also in this regard the general differences are confirmed between individual theoretical orientations. Metaphor defined as a structurally conceived lexical meaning and carried out on the basis of a typologically defined dynamic of semantic features (the appearance of new classifying semantic feature on the basis of associatively connected content) methodologically represents the most final definition of metaphor, which is also schematicized and simplified to the greatest degree. The conceptual definition is most avoided by the definition of metaphor within the corpus approach, which exclusively refers to taking into account syntagmatic patterns for a specific metaphorical meaning; specifically, patterns that are confirmed by the material collected in the corpus. In line with the diversity found in the very definition of the concept of metaphor, analysis of the material available offers several possibilities for collecting and interpreting the collected material and, likewise, several possibilities for combining the information obtained through various approaches. The differences between these possibilities are especially important from the perspective of the need while dealing with metaphor to take into account as comprehensively as possible all of the linguistic facts involved in the metaphorical expression of content. In these circumstances, the connection between structurally modeled lexical meaning (as a schematic framework for lexicalized metaphor) and the concept of grammatical metaphor, in which there is an emphasis on the role of syntagmatic conditions in realizing metaphorical meanings, is confirmed as a realistic possible approach for investigating lexicalized metaphor in Slovenian.

3 The central part of the monograph is dedicated to the concept of metaphor in the lexical system. This concept has the place of a superordinate, complex concept that should comprehensively include linguistic factors that enable metaphorical meaning-creation with a result in lexicalized metaphor to be an active component of the lexical system. To this end, the ascertained linguistic facts are defined that participate in expressing semantic transfer on the basis of associatively justified cross-domain mapping. Central among these facts are structurally modeled lexical meaning, lexical metaphor, lexicalization, lexical polysemy, the primariness or secondariness of lexical meaning, metaphorical synonymy and coexpression, and grammatical metaphor.

3.1 Special attention is given to the relationship between metaphorical semantic derivation and the structural model of lexical meaning. Metaphorical semantic derivation concerns the

essence of lexicalized meaning by including a change in the set of semantic features. Lexicalized metaphor is characterized by the appearance of new classifying semantic features (CSFs) in a metaphorically motivated meaning. The appearance of new CSFs can be understood as the result of cross-domain mapping, which in a metaphorically derived meaning ensures the identification of new content (new in comparison with the content of the initial, motivating meaning); specifically, on the basis of an association between both content areas participating in the metaphor; that is, between the initial area and the target area. Associativity is often not apparent from the semantic componential description of the initial and motivated meaning and exists in content features that are not distinctive semantic features (e.g., Sln. *metuljček* and Eng. *butterfly* ‘any of numerous diurnal insects of the order Lepidoptera, characterized by clubbed antennae, a slender body, and large, broad, often conspicuously marked wings’ → ‘a racing breaststroke, using a dolphin kick, in which the swimmer brings both arms out of the water in forward, circular motions’, *Webster’s Encyclopedic Unabridged Dictionary*, 1996, p. 285). In interpreting metaphorical inter-semantic connections, this is the basis for distinction between associativity, which is present in lexicalized metaphor as a psychological fact characteristic of the existence of metaphor in general, and the existence of metaphorical inter-semantic connections, which are a constituent element of the lexical system. Associativity as a psychological fact is realistically possible in individual experience and relates to the fact that a certain idea evokes another idea. For the creation of metaphorical meaning, the essential process is from here onwards; a process in which association becomes an impulse for the identification of a certain fact on the basis of another associatively connected fact. The identification of new content on the basis of association with the original, initial content as a stage in the creation of metaphorical meaning and as a characteristic of lexicalized metaphor is not automatically included in associativity. The concept of cross-domain mapping is appropriate for establishing the associatively based possibility of identification in a derivational process and connects the starting point of the derivational process (association) with the final result (a metaphorical derived meaning or a lexicalized metaphor).

3.2 Lexicalization as the capability of a lexical unit to fill a naming lacuna includes a certain specificity in metaphorical semantic derivations. Similar to word formation, in meaning-creation material evidence for lexicalization of a certain meaning also lies in the established use of a given expression for naming the same kind of extralinguistic facts; that is, relatively frequent use realized by many different articulators, the result of which is meaningful verbalizations. In comparison with unmotivated meanings, motivated meanings (and, among these, especially metaphorically motivated ones) are less independent and are largely dependent on certain conditions under which they can only be realized. This is explicitly seen, for example, in the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (*SSKJ*, Standard Slovenian Dictionary), in which explanations with metaphorically derived meanings are frequently, almost as a rule, accompanied by systematically cited explanations about grammatical syntagmatic conditions (e.g., *s prilastkom* ‘with an attribute’, *z rodilnikom* ‘with the genitive’, *v povedni rabi* ‘in predicative use’, etc.) or about lexical syntagmatic restrictions that limit the possibility of the occurrence of a metaphorical meaning in a text.

3.3 Metaphoricity as part of semantic derivations expressed through metaphorical polysemy is only one of the aspects of metaphor in the lexical system. A broader view of metaphor in the lexical system is provided by the concept of grammatical metaphor. Grammatical metaphor has its basis in the selectivity of verbalized variants for a given content. For example, *Po razglasitvi rezultatov so ljudje množično protestirali* ‘After the results were released, people protested en

masse' → *Razglasitvi rezultatov je sledila poplava protestov* 'The release of the results was followed by a *flood* of protests'; *Very many people protested* → *Protests flooded in*. (Halliday 1994: 341–342). This point of departure includes the selectivity of the grammatical structure; a selectivity in which lexical metaphor is often necessary (e.g., *poplava protestov* 'a *flood* of protests'; *Protests flooded in*). This ideally confirms the role of sentence meaning in metaphorical lexicosemantic derivations. In comparison with the traditional view of lexical metaphor, grammatical metaphor offers some advantages in the treatment of the narrower area of lexical metaphor: in place of a static description limited to citing the point of departure and the result of the metaphorical semantic derivation, grammatical metaphor suitably takes into account the entire process of verbalization of a given content, which in its essence is a selection of one of the available systemically anticipated complex verbalization possibilities. From the point of view of grammatical metaphor, polysemy itself is seen to be an association of congruent naming possibilities (non-motivated basic meanings) and metaphorical naming possibilities (motivated meanings), which supports the concept of polysemy as a systemic fact that has a specific independent role in the lexical system; cf. the illustration of polysemy of the Sln. lexeme *gnézdó* -a n. 'nest' on p. 49.

3.4 The concept of "metaphor in the lexical system" is defined in this monograph with a set of selected criteria that are valid for all metaphorical expressions and are confirmed in metaphorical meanings in all sentence-element lexemes. These items are: 1) the coexistence of a non-metaphorical (congruent) and metaphorical expression; this coexistence may be only potential, without a materialized confirmation; 2) definability of a syntagmatic structure in which the metaphorical meaning is concretized; 3) the presence of cross-domain mapping (in lexicalized metaphor as a conceptual background of a metaphorical semantic derivation); 4) a meaning-creation process from a motivating meaning to a motivated meaning derived within a semantic componential model of lexical meaning; and 5) definability of the role of categorial semantic features in metaphorical semantic derivation. The validity of these items is shown based on cases of lexemes with various sentence-element roles (see pp. 82-86).

4.1 *The material for studying metaphor in the lexical system.* The analysis of metaphor in the lexical system, which is based on material, includes metalinguistic tools in the identification of metaphorical semantic derivations in direct texts. The researcher is able to directly determine individual cases of metaphorical transfer of meaning, although an insight into the systematics of metaphorical semantic derivations in texts is not possible without an explanatory dictionary in which the meanings are already abstracted in dictionary explanations. For research on metaphor within a synchronically operating lexical system, an explanatory dictionary is an essential intermediary between direct textual material and the researcher. The study of metaphor in the lexical system of Slovenian is therefore linked to material in the *SSKJ*, the only explanatory dictionary of Slovenian.

4.2 Material analysis necessarily includes a phase of adapting the information that is transmitted by an explanatory dictionary. Along with appropriate metalinguistic knowledge of transfers of meaning, the semantic description given in the dictionary article must be converted into a description from which it will be clear how a particular semantic derivation or semantic relationship is substantiated as a metaphor. The criteria for metaphor are used to determine metaphorical semantic derivations. Because a metaphorical derivation is largely not apparent from

explanations expressed in a dictionary, the systematic and reliable identification of metaphorical connections is largely individual for each semantic connection separately. The process of determining metaphorical semantic derivations on the basis of a dictionary article is illustrated by information offered by the dictionary article for *gláva* -*ef.* 'head' in the *SSKJ*. A classificational reading of dictionary explanations intended for the analytical treatment of metaphor is presented in the appendices on pages 179-194.

The specificity of research on metaphor in the lexical system therefore depends on secondary sources. A corpus is also useful indirectly and to a limited extent in studying metaphor. The majority of existing corpus material enables researchers to identify metaphor such that they first seek words and phrases selected in advance in which metaphorical meanings or metaphorical expressions are expected. Without this pre-selection it is not possible to determine metaphor in a corpus.

5 *Predicative metaphor*

5.1 *Introduction.* The focus of this monograph is its analytical part, which is dedicated to an illustrative survey of how to deal with metaphor in the lexical system. Metaphorical predicate material was selected for this survey. Namely, in Slovenian metaphor is connected with the predicate in a specific manner. In the majority of cases the predicate is represented by expressions that primarily have some other typical syntactic role other than as a predicate phrase. The change in the syntactic role with the assumption of the predicative function in these expressions is simultaneous with the metaphorical semantic derivation. Thus a typical example of a metaphorical predicate is the anthropomorphic predicate with a typical lexical realization *Naš sosed je lisjak* 'Our neighbor is an (old) fox', which is metaphorically derived from the nominal meaning of the lexeme *lisjak* -*a m.* 'fox'.

The treatment of metaphor in predicates in Slovenian takes into account material encompassing all realizations of a metaphorical predicate that could be found through a systematic search of the dictionary articles in the *SSKJ*. Emphasis is placed on the facts that illuminate the position of the metaphorical predicate in the lexical system. This orientation leads to the concept of the predicative metaphor, which includes not only lexical meaning in connection with the metaphorical semantic derivation, but also syntactic categorial features of the predicate. Predicative metaphor realizes metaphoricity at two levels: (1) in cross-domain mapping on the basis of grammatical categoriality (expression, including L_0 {predicate-} (*Naš sosed zna z iznajdljivostjo, bistrostjo presenetiti, prevarati* 'Our neighbor knows how to use ingenuity, cleverness to surprise, trick') → expression, including L_{Mf} {predicate+} (*Naš sosed je lisjak* 'Our neighbor is an (old) fox')); and (2) in cross-domain mapping on the basis of association ($L1_0$ (*V gozdu je zalajal lisjak* 'A fox screamed in the woods') → $L2_{Mf}$ (*Naš sosed je lisjak* 'Our neighbor is an (old) fox')). Nearly all predicates in Slovenian include at least one of these two mappings.

5.2 *Typologizing predicative metaphor.* With regard to the semantic basis of a motivated predicate, a metaphorical nominal predicate and a metaphorical adjectival predicate can be distinguished. From the point of view of metaphoricity at the associative level, the nominal predicate is especially noticeable. Here, the metaphorical character is realized to the greatest degree in the group of anthropomorphic predicates. This type of metaphorical predicate is therefore examined in the greatest detail, and along with it all of the characteristics of metaphorical creation of predicative meanings in sentences with attributive modifiers are described.

The entire typology of nominal metaphorical predicates encompasses several different types that are defined through various criteria. In line with Halliday's division of grammatical metaphor into ideational, interpersonal, and modal metaphor, all three types are also distinguished for the nominal metaphorical predicate. The metaphorical predicate in sentences with attributive modifiers further includes two types with regard to whether there is a named, identified person in the subject or whether this circumstance is not important. If there is a named, identified person in the subject, the metaphorical predicate is realized in two ways, taking into account the categoriality of the noun, which is the motivating base for the metaphorical predicate: *Naš sosed je lisjak* 'Our neighbor is an (old) fox' (the motivating noun includes the CSF –human) and *V stikih s sodelavci je vedno odličen diplomat* 'He was always an excellent diplomat in relations with the neighbors' (the motivating noun includes the CSF +human). These two types stand out with the meaning of expressive attribution of a quality to the person named in the subject and they are defined as direct attributive predicates. When the noun in the subject and the motivating noun in the predicate are categorically unconnected, the predicate applies to evaluation and concretizes the type of evaluative predicate (*Novi sodelavec je katastrofa* 'The new coworker is a disaster', *Novi avto je katastrofa* 'The new car is a disaster'). The last type, the categorical predicate, lacks expressiveness and the noun in the subject and the noun that motivates the predicate agree; the predicate expresses the belonging of the facts named in the subject to the category named in the predicate (*Naš sosed je zdravnik* 'Our neighbor is a doctor', *Ta računalnik je prenosnik* 'This computer is a laptop'). In this case, the metaphoricity of the predicate applies to grammatical metaphor (*biti zdravnik* 'to be a doctor' ← *opravljati zdravniški poklic* 'to practice a doctor's profession' / *zdraviti bolnike* 'to cure patients') without the presence of a lexical metaphor.

5.3 *The anthropomorphic predicate*

For the articulation of qualities that are attributed by chance to the person named and identified in the subject, expressions are used that cannot apply to the meaning 'human' in their basic sense, but can name a quality attributed to a person on the basis of association in a metaphorical predicate (e.g., *Naš sosed je lisjak* 'Our neighbor is an (old) fox'). This type of metaphor is universally present in languages, but associativity, which makes this type of semantic derivation possible, is specific in individual languages. This is also clear in lexicographic accounts of this type of metaphor. A characteristic of lexicographic accounts is that they mostly explicitly do not show the predicative categoriality of this metaphorical derivation, but they show metaphorical derivation in the dictionary article as an expressive nominal meaning. The fact that this metaphorical derivation is linked to the predicate and that nominal categoriality in this type of metaphor is in most cases unconfirmed is shown by direct use in texts. Also when a metaphorical meaning is manifested textually superficially in an argument role, as is representative for a noun (*Temu lisjaku ne zaupaj* 'Don't trust that (old) fox'), this is always possible only in connection with a suitable textual actualizer that enables semantic sufficiency of the metaphorical derivation in the expressed argument meaning.

5.4 *The predicate as the bearer of lexical meaning*

A semantic description of a motivated predicate must take into account the categorical change in which a non-predicative expression assumes the role of a predicate. The semantic specificity of the metaphorical predicate stems from the derivational relationship between the basic meaning of a motivating lexeme and the metaphorically motivated predicative meaning.

5.4.1 The fact that the word classes are “metalinguistic systematization of a specific linguistic reality that is expressed by an utterance in the form of a sentence” potentially allows any expression to take the role of the predicate if it performs the syntactic role of a predicate modifier in the sentence. The specificity of the lexical meaning of a metaphorical predicate must be defined regardless of how the motivating meaning is categorized by word classes. Predicative meaning as a category of lexical meaning is the same for all predicates, regardless of the various motivation of individual predicative lexemes (cf. the predicates: *Naš sosed je lisjak* ‘Our neighbor is an (old) fox’, *Naš sosed je len* ‘Our neighbor is lazy’, *Naš sosed je en sam oh in ah* ‘Our neighbor always thinks his way is best’, *Naš sosed je tako tako* ‘Our neighbor is so-so’.) The derivation process for a metaphorical predicate can be conceptualized as suppressing the categorical features of the original meaning and assuming predicative features. On the basis of the derivational relationship between the motivating meaning (e.g., the nominal meaning *lisjak* -a m. ‘fox’) and the motivated meaning of the predicate (e.g., *biti lisjak* ‘to be an (old) fox’), the word-class definition is confirmed, which presumes the category of a compound verb composed of *biti* ‘to be’ and a (metaphorical) predicate. From this point of view the predicate is a component of a compound verb, within which it bears a denotative meaning. As a component of a compound verb, it is usually concretized in a lexeme that expressively (and in part morphologically) overlaps with the motivating adjective or noun, and in rare cases with some other word classes. The predicate is distinguished from the tertiary sentence elements of adjective and adverb by the fact that it is not realized in relationship to the syntactic core, but is an obligatory component of a compound verb.

5.4.2 The meaning of an attributive predicate is only concretized in the text. Similar to the meaning of some pronominal expressions, which as a special means for expressing places (for example) where the speaker is (*tukaj* ‘here’) are semantically concretized only in the text, the language system also includes an intensive attributive clause, which is semantically concretized only (with naming of the actual attribute) in the text; namely, with the individually defined person named in the subject. Semantic concretization of an attributive modifier expressed in the predicate is possible only in the text, and it is dependent on the semantic concretization of the subject. The fact that the meaning of the attributive predicate is defined by the textual circumstances on each occasion indirectly makes it possible for an open set of expressions to appear in the role of the predicate on the basis of an infinite number of associations.

5.4.3 In addition to the metaphorical predicate of the type *Naš sosed je lisjak* ‘Our neighbor is an (old) fox’ there exist textual realizations in which there is a homonymous lexeme in the argument (subject or object) role: *Temu lisjaku ne zaupaj* ‘Don’t trust that (old) fox’. With regard to categorical grammar, metaphorical naming in the role of the second argument is unquestionably a noun – which, however, achieves semantic sufficiency only in a suitably predicative context or even with the help of a situational context. For these examples it is hypothesized that metaphorical transfer does not achieve a degree of independence in which a derived meaning would be absolutely connected with the idea of its own general denotation, as is the case of (unmotivated) nominal meanings. Categorical insufficiency from the perspective of nominalness is apparent from the typical connection of metaphorical derivation with a demonstrative generic pronoun of the circumstances of speaking or acting (*Temu lisjaku . . .* ‘That (old) fox . . .’; *Takemu lisjaku . . .* ‘Such an (old) fox . . .’) or with similar textual actualizers and semantic complements.

5.4.4 With a metaphorical predicate it is possible to observe how the lexical-grammatical choice is realized in expression. In a sentence type with the anthropomorphic predicate *Naš sos-ed je lisjak* 'Our neighbor is an (old) fox' the original noun *lisjak* -a m. 'fox' expresses a quality attributed to a person, and not a thing. The attribution of a quality is typologized as a relational event for the expression of which there is a specialized type of attributive clause (Halliday 1994: 119–138). In this type of clause there must be the verb *biti* 'to be' with an attributive meaning (cf. sense three of the verb *biti* in *SSKJ*) and a qualitative expression; for example, an attributive adjectival predicate as a specialized category for expressing a quality in the predicate. All of this applies to the grammatical conditions for expressing a relational event.

From the viewpoint of expressing given content, this stage of the process represents the situation when it is necessary to seek a suitable term for a given expression so that it can name an attributed quality as a predicate. The qualities that are attributed and thereby trigger a need for naming are infinite in number. The finite set of attributive terms that already exist in a given language as specialized names for qualities cannot be sufficient for their expression. For the continuously newly arising need to attribute (unique) qualities to facts named in the subject, an infinite, open set of qualitative designations is needed. This need is satisfied by the fact that the language system envisages, alongside already existing qualitative expressions, the possibility of metaphorical derivation of qualitative meanings or metaphorical use of already existing designations. The type of intensive attributive clause in and of itself anticipates a qualitative meaning of the predicate with the verb *biti* 'to be'. This makes it possible for any kind of expression to appear in the role of an attributive modifier in a predicate phrase instead of a specialized qualitative designation (usually this is an adjectival predicate); through its syntactic position alongside *biti* 'to be' in an attributive clause it systemically ensures the meaning of attribution of a quality. From this it follows that an expression that appears in an attributive clause in the role of an attributive modifier and has a non-qualitative semantic origin is, in every case, a metaphorical attributive predicate.

5.4.5 The question of what is systemic and predictable in the meaning of metaphorical predicate is answered by a description of the predicative meaning, which includes categorical facts themselves: $P_{\text{pred. Mf}} = \text{'denotes that the person named in the subject is ascribed the quality } L\{Mf\}^*$. In line with the semantic systematics of the given language, the concretization $L\{Mf\}$ is systemically indicated through metaphorical cross-domain mapping from a motivating non-predicative meaning into a metaphorically motivated meaning of the predicate (Noun \rightarrow Predicate Mf), and finally concretized according to unique textual circumstances; that is, according to the naming of the individualized person in the subject. The systematicity of the meaning of a metaphorical nominal predicate exists in the predicative function as enabled by the attributive clause in its essence.

5.4.6 *Denotative meaning.* The specificity of denotative meaning in a metaphorical nominal attributive predicate is especially apparent from comparison with adjectival predicates derived from qualitative adjectives (traditionally referred to in Slovenian as a *pridevnik v povedni rabi* 'adjective in predicative function'). Qualitative adjectives (e.g., *prebrisan* človek 'cunning person') are specialized as word classes as qualitative expressions. If they are in the predicate, they represent a congruent possibility for expressing the attribution of an actual quality and they can be considered typical in the function of an attributive predicate. For an attributive predicate, the starting point for defining the lexical denotative meaning is the left-attribute function,

on the basis of which a qualitative adjective can be defined a general denotation (*globok jarek* ‘deep trench’/ *pogled* ‘view’/ *razlog* ‘reason’; Vidovič Muha 1978, 2000). A qualitative adjective becomes an attributive predicate when the meaning of the quality M (Q) is actualized as a momentary (unstable, non-distinctive) quality that is ascribed to the person named and identified in the subject. This discontinues the meaning of the adjective in the role of an attribute and establishes a predicative meaning. It is the naming of an individualized person in the subject that defines what the expression in the predicate concretely refers to. A qualitative adjective as something specialized for expressing a quality, and the attributive predicate derived from it as a congruent possibility for ascribing an actual quality can be connected in content through the same reality (*lisjaški človek* ‘a foxy/cunning person’: *Kako je ta človek lisjaški* ‘What a foxy/cunning person he is’).

The case is different with the metaphorical nominal predicate, which has a qualitative meaning only as a secondary, semantically motivated (derived) meaning. Only a predicative that is metaphorically derived from a nominal meaning is able to express a quality in a predicative relationship. Only the textual denotation that is the same as the referent belongs to the qualitative meaning of a metaphorical nominal predicate. This is defined indirectly through each naming of a unique condition in the subject.

5.4.7 Semantic intensity. With an attributive metaphorical nominal predicate, an originally nominal lexeme enters into the role of a predicate phrase due to a specific naming need: a specific person named in the subject is ascribed a particular momentary (unstable, non-distinctive) quality. The selection of a predicative lexeme for naming such a quality is adapted to the need or purpose that the naming of the quality be as unique as possible with regard to individualized naming of the person in the subject. Namely, it demands the most precise semantic differentiation, the highest degree of expressive precision, and, accordingly (at the level of concrete expression), the highest degree of semantic intensity (or *delicacy*, as Halliday refers to it) because a unique momentary quality of the identified person is being expressed attributively. Metaphorical expression (as a noncongruent possibility) enables a greater expressive precision by making it possible to choose an expression within the infinite, open set of metaphorically possible expressions, and not only in the circle of lexicalized congruent possibilities.

5.4.8 The secundariness of metaphorical derivation. It is assumed that within a semantic system in certain regards meanings have unequal status in the sense of the relationship primary versus secondary. In the predicate in Slovenian, within the framework of predicative formation, this is realized in an idiosyncratic manner because the metaphorical predicate realizes the hierarchization of the primary versus secondary at two levels: 1) in expressing the given content, the expressive possibilities in the sense of grammatical metaphor are the positionally different attributive predicate as primary (a specialized expression for naming an ascribed quality or congruent expressional possibility) and the nominal predicate as secondary (e.g., *biti lisjak* ‘to be an old fox’ is secondary in comparison to *biti zvit*, *prebrisan* ‘to be clever, cunning’); 2) the base nominal meaning as a motivating meaning is primary (*lisjak* -a m. ‘fox’) with regard to the metaphorically motivated predicative meaning (*biti lisjak* ‘to be an (old) fox’).

The metaphorical predicate thus confirms the assumption that variant expressions with different grammatical categoriality cannot be equal for expressing a specific semantic category, but are more or less suitable, adapted, and fixed within the available optional means of expression for a given content. This is confirmed in the relationship between the adjectival predicate (*Naš*

sošed je prebrisan ‘Our neighbor is cunning’) and the nominal predicate (*Naš sošed je lisjak* ‘Our neighbor is an (old) fox’). In all cases, the qualitative adjective as a specialized qualitative expression can be a motivating starting point for an attributive predicate. However, the noun as a propositional lexeme specialized for expressing the meaning of an argument can motivate an attributive predicate only under certain conditions. The predictability and systematicity of a metaphorically derived lexical meaning exists precisely in recognizing these conditions.

*Translated by
Donald Reindl*

PRILOGE

1 Obdelano gradivo za antropomorfno povedkovniško metaforo

OSEBEK: individualno imenovana oseba (moški, ženska, otrok)							
L	PO	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu
afna	{opica}	izumetničen, nenaraven (ženska)	ž	z, v	-		
angel	dobro duhovno bitje	zelo dober (ženska)	b	de	+		kot nagovor angel moj
aškrc	majhen kos	majhen (otrok)	p	t	-	del +	
avtomat	tehnična naprava	brez sodelovanja volje, zavesti	p	de	-		
bacek	mlad ovčji samec	pohleven, ubogljiv	ž	v			
bestija	{zver}	surov, zloben	ž	z, v	-	del+	
beštija	{zver}	surov, zloben	ž	z, v	-	del+	kot psovka; kot kletvica
bik 1	odrasel samec goveda	zelo močen, orjaški	ž	t	-	del+	
bik 2	odrasel samec goveda	neumen, omejen, zabit	ž	d	-	del+	bik neumni
bog	bitje z vlogo stvaritelj sveta	pomemben, veljaven	b	dp	+/-		
brus	kamen, priprava za brušenje	neroden, velik	p	v	-	del+	brus brusasti
buldog	čokat pes z razmaknjenimi nogami	neprijeten	ž	t	-	del+	to ti je buldog
bulec	{vol}	omejen, neumen	ž	d	-		
burja	močen severni veter	vihrav	n	z			burja burjasta
burovž	zvonec krave vodnice	neroden, vihrav	p	v, z		del+	
capa	kos izrabljenega blaga	neodločen, omahljiv	p	z	-		
cepec	orodje za ročno mlačev	neolikan, omejen	p	v	-		kot psovka kam rineš, cepec
crka	onemogla žival	slaboten, šibek, onemogel	ž	t	-		kot psovka molči, ti crka stara
cucek	majhen, zanikr pes	pohleven, bojazljiv	ž	v, z	-		kot psovka z besedo na dan, ti cucek
cunja	kos izrabljenega blaga	neodločen, omahljiv	p	z	-	del+	
človek	bitje kot vrsta	moralno pozitiven	b	de	+		
čok	nerazsekan kos debla	čokat, neroden	p	t, v	-		
črv	drobna žival	nepomemben, neznatn	ž	dp	-		

OSEBEK: individualno imenovana oseba (moški, ženska, otrok)							
L	P0	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu
čuk	nočna ptica	čuden, omejen	ž	d, v			ti čuk stari
divjačina	divja lovna žival	neobvladan v negativnih lastnostih	ž	v		del+	
drek	izločeni neprebavlj. delci hrane	malo vreden, nepomemben	s	dp	-		kot psovka drek hudičev
drvo	poleno	neroden, okoren	p	t, v	-		kot psovka zgani se, drvo
dvoživka	žival, ki živi na kopnem in v vodi	nenačelen, neznačajan	ž	v	-		politična dvoživka
figa	iztrebek	malo vreden, nepomemben	s	dp	-		
furija	boginja	vihrav, razburljiv	b	v, z	-	del, del+	
gad	strupena kača	neugnan, podjeten	ž	v, de		del	sami stari gadje; pravi gad
gigant 1	veliko, močno bitje	uspešen	b	de	+		gigant umetnosti
gigant 2	veliko, močno bitje	velik, močen	b	t	+		
glava	najpomembnejši del telesa	pomemben, vodilen	p	dp			
glista	zajedavec	suh, slaboten, neprijeten	ž	t, d	-	del+	kot psovka molči, glista gosposka
gnida	jajčece uši	nepomemben, malo-vreden	p	t, dp	-	del+	kot psovka ti prekleta gnida
gniloba	gnila snov	zelo len	s	z, de	-		kot psovka
gnoj	iztrebki	zelo len, zanikrn	s	z, de	-	del+	
gorila	največja opica	zelo močen, orjaški, grob	ž	t	-		
gosenica	drobna žival	škodljiv, ničvreden	ž	de	-		
govedo	večja žival z rogovi	neroden, surov	ž	v	-		kot psovka
govno	neprebavljeni delci	malo vreden, nepomemben	s	de	-	del+	
grča	trdi del veje	krepek, trden	p	t			kot nagovor
grinta	tvorba na koži	bolehen, slaboten	p	t	-		kot psovka
harpija	mitološko bitje	hudoben, grabežljiv (ženska)	b	(de)	-	del	
hijena	zver, ki se hrani z mrhovino	grabežljiv, izkoriščevalski, brezobziren	ž	de	-	del+	
hlod	odžagano, debelejšo deblo brez vej	neroden, okoren	p	t	-	del+	
homunkulus	pri alkimistih umetno narejeno bitje	majhen, suh	b	t	-	del	
hudič	duhovno bitje	zloben, hudoben	b	d	-	del+	kot psovka

OSEBEK: individualno imenovana oseba (moški, ženska, otrok)							
L	P0	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu
izmeček	kar se izvvrže, ker je slabo	izločen iz skupnosti	p	dp	-		
izmeček	kar se izvvrže, ker je slabo	nemoralen, pokvarjen	p	o	-	del+	
izpeljanček	mlad ptič	mlad, preskušajoč samostojnost	ž	dp		del	
jagenjček	mlad ovčji samec	pohleven, ubogljiv	ž	v			
jagnje	mlad ovčji samec	pohleven, ubogljiv	ž	v			
kača	breznog plazilec z dolgim, valjastim telesom	hudoben, zahrbtn	ž	z	-		kot psovka
kavelj 1	železna priprava za obešanje, vlečenje	spodoben, domisel	p	d	+		
kavelj 2	železna priprava za obešanje, vlečenje	krepek, čvrst	p	t	+		
kaveljc	manjša železna priprava	spodoben, domisel	p	d	+		
kiklop	mitološko bitje	velik, močen	b	t		del+	
klada	velik, debel, neobdelan kos lesa	neroden, okoren	p	t	-	del+	kot psovka
konj	domača žival za vprego in ježo	velik, neroden	ž	v, t	-		
korenika	odebeljeno podzemeljsko steblo	krepek, trden	p	t	+		
korenina	podzemeljski del rastline	krepek, trden	p	t	+	del+	kot nagovor
kozel 1	kozji samec	objesten, pohoten	ž	z, v	-	del+	
kozel 2	kozji samec	neumen, neresen	ž	d	-	del+	
kramp	orodje za kopanje	družabno nespreten, neroden	p	v	-	del+	
krava 1	odrasla samica goveda	grob, nevzgojen	ž	v	-	del+	kot psovka
krava 2	odrasla samica goveda	požrešen na pijačo	ž	v	-		
kreatura	{človek}	prezira, zaničevanja vreden	č	dp	-		
krevlja	palica z ukrivljenim koncem	šepast	p	t	-		
krokar	večja ptica	napovedujoč kaj slabega	ž	o	-		
krota 1	{krastača}	otroški	ž	t	-		
krota 2	{krastača}	majhen, droben	ž	t	-	del+	kot psovka
lisica	psu podobna zver	zvit, prebrisan (ženska)	ž	de			
luč	vir svetlobe	bister, pameten	p	d			
lutka	figura človeka za uprizorjanje iger	nesamostojen	p	dp	-		
macafizelj	svaljek iz krompirjevega testa	zelo majhen	p	t	-	del+	

OSEBEK: individualno imenovana oseba (moški, ženska, otrok)							
L	P0	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu
maček	mačji samec	izkušen, spreten, prebrisan (moški)	ž	de		del+	
medved	zver z gostim kožuhom	močen, okoren	ž	t			
mehnica	medna hruška	neodločen, bojazljiv	p	d			
motoroga	krak pri vodnem kolesu	neroden, nespreten	p	ve	-		
motovilo	priprava za navijanje preje	neroden, zlasti pri premikanju	p	t	-		
mrcina	žival, zlasti pes, medved	ničvreden, malovreden	ž	de	-		kot psovka
mrha	onemogla, zanemarjena žival	ničvreden, malovreden	ž	de	-	del+	kot psovka
mrlič	mrtev človek	neživahen, nedružaben	č	v	-		
mrtvak	mrtev človek	neživahen, nedružaben	č	v	-		
natek	bitje, ki povzroča, da jed ne tekne	vsiljiv, nadležen	b	v	-	del+	
netek	bitje, ki povzroča, da jed ne tekne	vsiljiv, nadležen	b	v	-	del+	
ničla	najnižja točka na merilni lestvi.	nepomemben, nesposoben	s	dp, de	-	del+	
okostnjak	okostje človeka	zelo suh	p	t	-	del	
opica	umsko razvita žival	izumetničene zunanosti, vedenja	ž	v	-		kot psovka
opičjak	opičji samec	izumetničene zunanosti, vedenja	ž	v	-	del+	
orel	velika ptica ujeda	odločen, pogumen	ž	d	+	del	
osat	bodeča rastlina	zbadljiv, zadirčen	r	v	-	del+	
osel	domača žival	omejen, neumen	ž	d	-	del+	kot psovka
osmodek	osmojeni del česa	neumen, nespameten	p	d	-	del+	
ovca	manjša domača žival	pohleven, ubogljiv	ž	v			
palček	bradato bitje	zelo majhen	b	t	-		
parazit	{zajedavec}	živeč na škodo drugega	ž	dp	-		
pasjeglavec	bitje s pasjo glavo	hudoben, nasilen	b	d, de	-	del+	kot psovka
perešček	majhno pero	droben, slaboten	p	t			
pes	domača žival	hudoben, nasilen	ž	d	-	del+	kot psovka
pesjan	bajeslovno bitje s pasjo glavo	hudoben, nasilen	b	d, v	-	del+	kot psovka
pijavka	vodni zajedavec	grabežljiv, izkoriščevalski	ž	de	-		
pišče	kokošji mladič	droben, majhen	ž	t			kot nagovor
piška	mlada kokoš	droben (ženska)	ž	t		del+	kot nagovor

OSEBEK: individualno imenovana oseba (moški, ženska, otrok)							
L	P0	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu
pizda	žensko spolovilo	ničvreden, slab	p	de	-		kot psovka
podgana	škodljiv glodavec	ničvreden, malovreden	ž	de	-	del+	kot psovka
podlasica	majhna roparska žival	premeten, zvit	ž	de			kot psovka
podrtija	slaba, razpadajoča stavba	duševno in telesno propadel	p	d,t	-		
podrtina	slaba, razpadajoča stavba	duševno in telesno propadel	p	d, t	-		
pošast	poosebljena grozljivost	zloben, hudoben	b	d	-	del+	kot psovka
prase	{prašič}	ničvreden, malovreden	ž	de	-	del+	kot psovka
prasec	{prašič}	ničvreden, malovreden	ž	de	-	del+	kot psovka
prasec	{prašič}	umazan	ž	t	-	del+	
prasica	samica prašiča	ničvreden, malovreden	ž	de	-		kot psovka
prasica	samica prašiča	umazan	ž	t	-		
prašič	domača žival	pohoten, nasilen (moški)	ž	d, v	-	del+	kot psovka
prašič	domača žival	umazan	ž	t	-	del+	
prašiček	prašičji mladič	umazan (otrok)	ž	t		del+	kot psovka
prekla	tanjši kol	zelo velik, suh	p	t	-		
prga	oljne tropine	neprijeten, zoprn	s	v			kot psovka
psoglavec	bitje s pasjo glavo	hudoben, nasilen	b	d, de	-	del+	
ptič	žival s perutmi	iznajdljiv, prebrisan	ž	d, de			
pujs	{prašič}	umazan (otrok)	ž	t	-	del+	kot psovka
pujsek	prašičji mladič	umazan (otrok)	ž	t			kot nagovor
ravšelj	košu podobna priprava	grob, neolikan	p	v	-	del+	
razbitina	ostanki razbitega predmeta	duševno in telesno propadel	p	d, t	-		
razpeljanček	ptič, goden za let.	mlad, osamosvajajoč se	ž	dp			
razvalina	ostanki podrtne stavbe	duševno in telesno propadel	p	d, t	-		
rogovila	v več krakov razraslo deblo	zelo velik, okoren	p	t	-	del+	kot psovka
rumenokljunec	ptič	mlad, neizkušen	ž	dp		del+	
satan	duhovno bitje zla	zloben, hudoben	b	d	-	del+	
sirotka	tekočina iz mleka	bled, slaboten	s	t	-	del+	kot psovka
skala	kamnita gmota	odločen, nepopustljiv	p	d		del+	
slon	zelo velika žival	velik, neroden	ž	t, v	-	del+	
smet	nezaželjen delec snovi	nepomemben, malo-vreden	p	dp	-	del+	

OSEBEK: individualno imenovana oseba (moški, ženska, otrok)							
L	P0	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu
snet	glivice, ki povzročajo črnkaste tvorbe	nepomemben, malovreden	s	dp	-	del+	
sokol	ptica ujeda	odločen, pogumen	ž	d	+	del+	
stenica	zajedavec, ki se zadržuje na človeku	malovreden, izkoriščevalski	ž	de	-	del+	
stonoga	kopenski členonožec	ničvreden, malovreden	ž	de	-		
strela	svetloba pri razelektrjenju ozračja	zloben, hudoben	s	d	-	del+	kot psovka
strigalica	rjava žuželka	suh, slaboten	ž	t	-	del+	
stržek	zelo majhna ptica	droben, majhen (otrok)	ž	t		del	
suha južina	pajku podobna žival	zelo suh, slaboten	ž	t	-	del+	kot psovka
sulec	velika riba	prebrisan, drzen (moški)	ž	d		del+	kot nagovor
svine	prašič	ničvreden, malovreden	ž	de	-	del+	
svinja	samica prašiča	umazan	ž	t	-		
svinja	samica prašiča	ničvreden, malovreden	ž	de	-		kot psovka
šakal	volku podobna zver	grabežljiv, izkoriščevalski, brezobziren	ž	de	-	del+	
šavra	črna krava	neroden, okoren (ženska)	ž	v	-	del+	kot psovka
ščene	majhen, zanikr pes	pohleven, bojazljiv	ž	d	-	del+	
ščuka	roparska riba	izrabljajoč položaj v svojo korist	ž	dp	-	del	
škis	najvišja igralna karta	neprijeten, zoprn	p	v	-	del+	kot psovka
škorpion	žival s strupnico	hudoben, zloben	ž	d	-		kot psovka
škrat	pravljичno bradato bitje	zelo majhen	b	t			
šlapa	{copata}	neodločen, bojazljiv	p	d	-		
šlapica	{copata}	neodločen, bojazljiv	p	d	-		
štor	preostali del debla	neroden, okoren	p	v	-		kot psovka
šus	{strel}	nepremišljen, neuglajen	de	d, v	-	del+	
švigelj	{palica}	velik, suh	p	t		del+	
šviglja	{palica}	velik, suh	p	t			
tele	goveji mladič	nespameten, neumen (mlad)	ž	d	-		kot psovka
teliček	goveji mladič	nespameten, neumen (neizkušen)	ž	d			kot nagovor
teslo	orodje za dolbenje	neroden, okoren, neiznajdljiv	p	t, d	-	del+	kot psovka
tič	{ptič}	lahkoživ, malopriden	ž	de		del+	
tič	{ptič}	iznajdljiv, prebrisan	ž	de			

OSEBEK: individualno imenovana oseba (moški, ženska, otrok)							
L	P0	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu
tiger	velika zver	drzen, napadalen	ž	d, v		del+	
titan	mitološko bitje	velik, močen	b	t			
titan	mitološko bitje	zelo uspešen	b	de			s prilastkom
tnalo	nerazsekan kos debla	neumen, okoren	p	d, t	-		kot psovka
trlica	lesena priprava	zelo suh	p	t		del	
trot	čebelji samec	omejen, neumen	ž	d	-	del+	kot psovka
trska	odsekan tanek kos lesa	zelo suh	p	t			
trš	odsekano deblo	tršat	p	t			
uš	majhen zajedavec	malovreden, izkorišče- valski	ž	d, de	-	del+	kot psovka
valiž	{prod}	debel	p	t	-	del	
velikan	pravljico bitje	velik, močen	b	t			
velikan	pravljico bitje	zelo uspešen	b	de			s prilastkom
vetrnica	naprava s krili	nestanovitna, neznačajan	p	d			
viharnik	samotno drevo	trdoživ	p	d			
vihra	{vihar}	vihrav	s	d		del+	
vol	skopljen samec goveda	neumen, nedomiseln	ž	d	-	del+	
volk	psu podobna zver	krvoločen, neusmiljen	ž	d	-		
volk	psu podobna zver	pohlepen, brezobziren	ž	d	-		
voluhar	podgani podoben glodavec	zahrbtno škodljiv	ž	de	-	del+	
vrag	hudič	zloben, hudoben	b	d	-	del+	
zajec	glodavec z uhlji	bojazljiv, strahopeten	ž	d			
zlodej	hudič	zloben, hudoben	b	d	-	del+	
zlomek	hudič	zloben, hudoben	b	d	-	del+	
zmaj	pravljico krilata žival	napadalen	b	d	-		
zver	divja morilska žival	surov, okrutna	ž	de	-	del+	
zverina	divja morilska žival	surov, okrutna	ž	d	-	del+	
žaba	manjša dvoživka	manjše rasti	ž	t	-		kot psovka
žival	bitje kot vrsta	surov, hudoben	ž	d	-	del+	kot psovka
živina	večje domače živali	nasilen, surov	ž	d	-	del+	kot psovka
živinče	manjše govedo	nasilen, surov	ž	d	-	del+	
živinče	manjše govedo	družbeno pomemben	ž	dp	-	del	

OSEBEK: individualno imenovana oseba (moški)							
L	Po	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu
jarec	ovčji samec	objesten, pohoten	ž	t, d	-		(nagovor)
jazbec	čokata žival	čudaški, samotarski	ž	v	-	del+	(nagovor)
junec	skopljen goveji samec	močen	ž	t		del+	
junec	skopljen goveji samec	neumen, omejen	ž	d		del	
kalin	ptica z debelim kljunom	prebrisan, sleparski	ž	de		del+	kot psovka
kozel	kozji samec	neumen, neresen	ž	d	-	del+	
kozel	kozji samec	objesten, pohoten	ž	v	-	del	stari kozel
lev	zver	hraber, neustrašen, junaški	ž	d			
lev	zver	presegajoč druge	ž	d, t, d			
lisjak	lisičji samec	zvit, prebrisan	ž	de			kot psovka
merjasec	odrasel samec prašiča	pohoten, nasilen	ž	v			kot psovka
mrkač	plemenski oven	neumen, pohoten	ž	v, d	-	del+	
mucek	maček	mlad, prikupen	ž	t, v			kot nagovor
žrebec	samec konja	mlad, postaven, poželjiv	ž	t			

OSEBEK: individualno imenovana oseba (ženska)							
L	Po	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu
boginja	božansko bitje	oboževana	b	dp			
brenta	lesena posoda	debela	p	t	-		
bunka	krogla	debela, nerodna	p	t, v	-	del+	
butara	več povezanih vej	nerodna, okorna	p	t, v	-		
cehta	slamnjača	debela, močna	p	t		del+	
golobica	samica goloba	mlada, ljubka	ž	t		del	kot nagovor
golobičica	golobica manjš.	mlada, ljubka	ž	t, v		del+	kot nagovor
golobička	golobica manjš.	mlada, ljubka	ž	t, v		del+	kot nagovor
gos	domača ptica	neumna, domišljava	ž	t, v	-		
harpija	mitološko bitje	hudobna, grabežljiva	b	de, d	-	del	
hudiček	hudič manjš.	mlada, živahna (+otrok)	b	t, v			
kavka	ptica	neumna, nespametna	ž	d	-	del	kot psovka
kebrček	keber manjš.	ljubka, mikavna	ž	t, v			
kljuka	priprava ukrivljena	suha, okorna, velika	p	t	-		
kobila	samica konja	močne postave, mlajša	ž	t	-	del	

OSEBEK: individualno imenovana oseba (ženska)							
L	Po	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu
koklja	valeča kokoš	nerodna, preveč zgovorna	ž	t, v	-	del+	
kokodaj-ska	kokoš	preveč zgovorna	ž	v	-	del+	
kolovrat	lesena priprava	klepetava, starejša	p	v	-	del+	
koza	domača žival	neumna, domišljava	ž	d	-		kot psovka
levinja	samica leva	presegajoča druge	ž	dp			s prilastkom
lisica	psu podobna zver	zvita, prebrisana	ž	d, de			
mačica	mačka manjš.	ljubka, mikavna	ž	t, ve			kot nagovor
mačka	domača žival	spretna, premetena	ž	d, de	-		
miška	miš manjš.	mmlajša, prikupna (+otrok)	ž	t, v		del+	kot nagovor
mrha	onemogla žival	postavna, sposobna	ž	t, de			kot nagovor
muca	mačka	ljubka, mikavna	ž	t, v		del	kot nagovor
mucika	mačka	ljubka, mikavna	ž	t, v		del	kot nagovor
mucka	mačka	ljubka, mikavna (+otrok)	ž	t, v		del	kot nagovor
opica	umsko razvita žival	nenaravna, izumetničena	ž	t		del+	kot psovka
orlica	samica orla	odločna, pogumna	ž	d			
prasička	mmlada samica prašiča	ničvredna, malovredna	ž	d	-		
prašička	svinja	ničvredna, malovredna	ž	d	-	del	
prepelica	ptica selivka	mmlada, ljubka	ž	t, d			kot nagovor
prepeličica	prepelica manjš.	mmlada, ljubka	ž	t, d		del+	kot nagovor
prepelička	prepelica manjš.	mmlada ljubka	ž	t, d		del+	kot nagovor
psica	samica psa	hudobna, zlobna, ničvredna	ž	d, de	-	del+	kot psovka
ptica	leteča žival	iznajdljiva, prebrisana	ž	de			
putka	kokoš	mirna, ponižna, manj bistra	ž	d		del	
rožica	roža manjš.	mmlada, ljubka	r	t, d		del	kot nagovor
sova	roparska ptica	grda, neprijazna	ž	t, d	-	del	
srnica	srna manjš.	ljubka, vitka	ž	t, d		del	kot nagovor
šavra	črna, marogasta krava	nerodna, okorna	ž	t, v	-	del+	
škorpion-ka	samica škorpiona	hudobna, zlobna	ž	d	-	del+	
telička	telica manjš.	nespametna, neumna	ž	d			
tepka	{hruška}	omejena, neumna	r	d		del+	

OSEBEK: individualno imenovana oseba (ženska)							
L	Po	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu
tica	{ptica}	iznajdljiva, prebrisana	ž	de			
tica	{ptica}	lahkoživa, malopridna	ž	de			
tička	{ptica} manjš.	mlada, ljubka	ž	t		del+	
tigrice	samica tigra	drzna, napadalna	ž	d, v		del	
vešča	nočni metulj	hudobna, stara	ž	d, t	-	del+	kot psovka
volčica	samica volka	krvoločna, požrešna, pohlepna	ž	d, v	-		
vrabček	vrabčji mladič	majhna, drobna (+otrok)	ž	t			
vragec	{hudiček}	mlada, živahna (+otrok)	b	t, v			
vražiček	{hudiček}	mlada, živahna (+otrok)	b	t, v		del+	
zmaj	pravljica hudobna žival	napadalna (zlasti z besedami)	b	v			(+otrok)
zverinica	zverina manjš.	izzivalna, privlačna, mlada	ž	t, v		del	(+otrok)
zvitorepka	lisica	zvita, prebrisana	ž	de			
žival	bitje vrste žival	zelo delavna, potrpežljiva	ž	de		del+	
žrebica	samica konja	mlada, postavna	ž	t			

OSEBEK: individualno imenovana oseba (otrok)								
L	Po	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu	opombe
aškrc	majhen kos, odrezek	vzbujajoč zaničevanje	p	t	-	del+		
črviček	črv manjš.	majhen, nebogljen	ž	t		del		
čukec	čuk manjš.	ljub komu	ž	č			kot nagovor	
hudiček	hudič manjš.	poreden, neugnan	b	v				+ ženska
koštrun	skopljen oven	navihan, razposajen	ž	v			ti koštrun ti	
krota	krastača	ljub komu	ž	č			ti krota mala	
kukavica	ptica selivka	nezakonski otrok	ž	dp		del		
miška	manjš miš	ljub komu	ž	č		del		+ ženska
mucek	{maček}	ljub komu	ž	č			kot nagovor	
mucka	{maček}	ljub komu	ž	č			kot nagovor	+ ženska
petelinček	petelin manjš.	ki se rad razburi, stepe	ž	v		del	kot nagovor	
petelinček	petelin manjš.	domišljav, oblasten	ž	v		del	kot nagovor	

OSEBEK: individualno imenovana oseba (otrok)								
L	Po	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu	opombe
piščanček	piščanec manjš.	zelo majhen	ž	t		del		
pišče	kokošji mladič	droben, majhen	ž	t			kot nagovor	
postržek	ostala jed za postrganje	zadnji od otrok	p	dp				
prašiček	prašičji mladič	umazan	ž	t		del+	kot psovka	
pujs	prašič	umazan	ž	t	-	del+	kot psovka	
pujsek	prašičji mladič	umazan	ž	t			kot nagovor	
srček	srce manjš.	ljub komu	p	č		del	kot nagovor	
stržek	zelo majhna ptica	droben, majhen	ž	t		del		
škrat	pravljичno bradato bitje	poreden, neugnan	b	v		del+		
štrukeljček	štrukelj manjš	debel	p	t				
vrabček	vrabčji mladič	ljub komu	ž	č		del		+ ženska
vragec	vrag manjš.	poreden, neugnan	b	v		del	kot nagovor	+ ženska
vražič	vrag manjš.	poreden, neugnan	b	v				
vražiček	manjš vrag	poreden, neugnan	b	v		del	kot nagovor	+ ženska
zaprtek	jajce (slabo)	slabo razvit	p	t		del+		
zmaj	hudobna krilata žival	neugnan, živahen	b	v				+ ženska
zverinica	zver manjš.	neugnan	ž	v			kot nagovor	+ ženska
žaba	majhna dvo-živka	majhen, zlasti deklica	ž	t		del	kot nagovor	
žabica	majhna žaba	majhen, zlasti deklica	ž	t		del	kot nagovor	
žabon	žabji samec	majhen	ž	t		del		

2 Obdelano gradivo za povedkovniško metaforo iz samostalniških pomenov s KPS človeško+

OSEBEK: individualno imenovana oseba							
L	P0	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu
advokat	poklicno daje pravno pomoč	govori komu v prid	de	de			biti za advokata komu/čemu; advokat koga/česa
amater	se iz veselja, nepoklicno ukvarja s čim	nestrokovno, površno dela	de	de	-	del	
analfabet	ne zna pisati in brati	se na stroko slabo spozna	de	de	-		
antikrist	se bori proti veri	brezveren	de	dl			kot psovka
avtokrat	ima neomejeno, samovoljno oblast	oblasten, samovoljen	dp	de	-		imeti za avtokrata
baba	ženska po spolu	strahopeten, klepetav	ž sta	dl, ve	-		(v ponazorilu nagovor)
bankroter	bankrotira						moralni bankroter
barbar	pripada neciviliziranim ljudstvom	neciviliziran, surov					
bebec	duševno nerazvit, slaboumen	omejen, neumen	dl	dl	-	del+	
berač	pobira miloščino	zelo reven	de	dp	-		
brat / sestra	Moški /ženska v odnosu do drugih otrok svojih staršev	soroden po mišljenju, usodi	dp	l	+		(nagovor)
buržuj	pripadnik buržoazije	premožen, brezskrbno živeč	dp	s	-		(v ponazorilu nagovor) kot psovka
cigan	pripadnik ljudstva	zvit, lahkomiselni, malopriden	dp	dl	-		(v ponazorilu nagovor) kot psovka
dekadent	predstavnik dekad umetnosti	propadajoč, propadel	dp	s			
deklasiraneec	deklasiran	moralno propal	dp	s		del	
despot	zgod. vladar z neomejeno oblastjo	oblasten, samovoljen	dp	dl	-		
diktator	ima neomejeno oblast	oblasten, samovoljen	dp	dl	-		
diletant	se iz veselja, nepoklicno ukvarja s čim	nestrokovno, površno opravlja kako delo	de	de	-		
diplomat	zastopa koristi svoje države v medn. odn.	zna ravnati z ljudmi spretno	de	de	+		
dirigent	umetniško vodi glasbeni ansambel	vodi, usmerja	de	de			

OSEBEK: individualno imenovana oseba							
L	P0	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu
drvar	kdor se poklicno ukvarja z napravilom drv	neroden, neuglajen	de	tl	-	del+	
ekvilibrist	izvaja ravnotežne spretnosti		de	dl			
gledalec	gleda kaj	ni aktivno udeležen	de	dp			
glumač	igra gledališko vlogo	se pretvarja, igra	de	de			kot psovka
glušec	je gluhi	se pretvarja, da ne razume	s	de	-	del	kot psovka
gospod gospa	{delodajalec}	udobno, brezdelno živeč	dp	s		del	
gospod gospa	{delodajalec}	odličnega vedenja, videza	dp	ve			
gospodar	ima, upravlja materialne dobrine	ima oblast	dp	dp			
govornik	v javnosti podaja sestavek	zna spretno govoriti	de	de			
harlekin	šaljiva gledališka oseba	brez dostojanstva	dp*	dp			
helot	pri starih Grkih državni suženj za polj. d in voj	nesvoboden, podložen	dp	dp			
histerik	psih. bolnik s histerijo	neuravnovešen, nerazsoden	dl	dl	-		
hlapec	najet moški za pomoč pri delih	pretirano vdan nadrejenim	de	dp		del	
hlapec	najet moški za pomoč pri delih	podrejen, odvisen	de	dp			
idealist	pristaš idealizma	navdušen za ideale	de	dl			
idiot idiotka	najhuje duševno nerazvit	omejen, neumen	dl	dl	-	del+	kot psovka
igralec	poustvarja gledališko vlogo	se pretvarja, hlina	de	de			
improvizator	improvizira	nepripravljeno, nesistematično dela	de	de			
individualist	zelo poudarja pomen in interese posameznika	sebičen					
junak	je storil izredno pogumno dejanje	prenaša kaj, kar zahteva napor, požrtvov.	de	de			
junak	v tipičnih junaških dejanjih izredno pogumen	pogumen, neustrašen	de	dl		del	
junak	v tipičnih junaških dejanjih izredno pogumen	zdržljiv, požrtvovalen	de	dl			
kmet	ima zemljo in jo obdeluje	neroden, neuglajen	de	l, ve			
kmet	ima zemljo in jo obdeluje	neumen, omejen	de	dl			
kolporter	prodaja časopise po ulicah	razširja, oznanja	de	de			s prilastkom

OSEBEK: individualno imenovana oseba							
L	P0	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu
komedijant	poklicno zabava gledalce s šalami	se pretvarja	de	de			
kovač	oblikuje kovino	pripravlja, ustvari kaj	de	de			
kralj kraljica	vlada	je najpomembnejši	dp	dp			s prilastkom
kramar	trгоvec s cenanim blagom	ozkosrčen, pridobitniški	de	de	-		
kreten	med. telesno in duševno nerazvit človek	omejen, neumen	t,dl	dl	-	del+	kot psovka
krmar	krmari		de	de			
krotilec	kroti divje živali		de	de			bil je krotilec, ne pa ...
kruc	v madž. okolju, nekd. kmečki upornik	sposoben, podjeten	de	de			
lakaj	uniformiran služabnik	pretirano vdan nadrejenim	de	de			
malomeščan	pripadnik drobne buržoazije	samozadosten, družbeno brezbrizen	dp	dl	-	del+	
mesar	se poklicno ukvarja s klanjem živali	brezobzirmo ravna, grobo dela		de			
misijonar	širi krščansko vero		de	de			misijonar dobre knjige
nihilist	pristaš nihilizma	odklonil do splošno priznanih vrednot	dp	dp			
nomad	pripadnik selečega se ljudstva	se (nenehno) seli	dp	de			s prilastkom
oče mati	moški v odnosu do svojega otroka	utemeljuje, začenja	dp	de			s prilastkom
oligarh	pripadnik oligarhije	zelo bogat in vpliven	dp	dp			
pajac	figura v igri	se pretirano podreja zahtevam drugega	gled.	položaj			
papež	vrhovni poglavar	najpomembnejši na področju	dp	naz			navadno s prilastkom
pavliha	šaljiva gledališka oseba	šaljiv, hudomušen	ve	ve			
pigmejec	pripadnik črne rase majhne rasti	nenormalno majhen	tl	tl			
pridigar	pridiga	se zavzema za kako idejo, nazor	de	de			s prilastkom
razbojnik	napada, ropa in ubija	neugnan, razposajen	de	ve	-	del+	

OSEBEK: individualno imenovana oseba							
L	P0	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu
reakcionar	nasprotuje napredku	po nazorih zastarel	de	naz			
rekorder	dosega rekord v športu	opazen v čem sploh	dp	dp			
revolucionar	sodeluje v revoluciji	aktivno naklonjen velikim spremembam	de	de			
rokovnjač	pripada skupini, ki ropa premožne	neugnan, razposajen	de	dl, ve		del+	kot psovka
rovtnar	živi v rovtah	neroden, neuglajen	s	ve	-	del+	
satrap	nadomešča vladarja	oblasten, samovoljen	dp	de	-		
slepec	slep	nezmožen kaj opaziti, dojeti	s	dl	-		kot psovka
sluga	najet za pomoč pri delih	pretirano vdan podrejenim	de	dp	-	del	s prilastkom
služabnik	najet za pomoč pri delih	vneto, prizadevno delujoč	de	de			
smrdljivec	smrdljiv	neprijeten, zoprni, slab	s	dl	-	del+	
solipsist	pristaš solipsizma	sebičen, samoljuben	dp	dl	-		
specialist	ima posebno, poglobljeno znanje iz česa	dobro obvlada kaj	de	de			navadno s prilastkom
stoik	pristaš stoicizma	miren, ravnodušen	dp	dl			
strokovnjak	ima posebno, poglobljeno poznavanje stroke	pozna, obvlada kaj	de	de			
suženj	brezpraven, nesvoboden, v lasti gospodarja	podrejen, odvisen	dp	dp			navadno s prilastkom
svečenik	časti boga, bogove	časti koga, kaj sploh	de	de			
svetnik svetnica	razglašen za svetega	obvladan, dobrodelen	dp	de			
taktik	strokovnjak za uporabo taktičnih enot	zna ustrezno ravnati	de	de			
teoretik	strokovnjak za teorijo	se ukvarja z načeli	de	de			
terorist	uporablja nasilje za zastrašev. polit. naspr.	uporablja nasilno ravnanje	de	de			
tiran	ima neomejeno oblast	brezobzirno vsiljuje svojo voljo	dp	de			
titan	velik in močen	ima nadpovprečne uspehe	tl	dp			s prilastkom
tlačan	podložnik za tlako	opravlja težko, malo cenjeno delo	dp	de			
troglodit	zgodovinsko jamski človek	grob, neizobražen	de	dl	-		

OSEBEK: individualno imenovana oseba							
L	P0	PMf	S	Povdk	V	Deloval	V besedilu
ujetnik	mu je odvzeta svoboda gibanja	onemogočen, omejen v možnostih	dp	dp			
umetnik	ustvarja dela estetske vrednosti	zna zelo lepo narediti	de	de			navadno s prilastkom
velikan	nenavadno velik in močen	nadpovprečen pri delu	tl	dl			
virtuoz	obvlada tehniko glasbene umetnosti	obvlada kaj sploh	de	de			s prilastkom
voltairjanec	pristaš nazorov Voltairja	posmehljivo neveren, svobodomiseln	dp	dp			
zastavonoša	nosi zastavo	vodi, usmerja	de	de			s prilastkom
živoder	odstranjuje živalska trupla	surov, brezobziren	de	dl		del	

VIRI IN LITERATURA

- ABRAHAM, Werner, 1974: *Terminologie zur neueren Linguistik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- APRESJAN, Jurij Derenikovič, 1995: *Leksičeskaja semantika*. Moskva: Vostočnaja literatura RAN.
- 1974: Regular Polysemy. *Linguistics* 142. 5–32.
- 1999: *Novyj ob'jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka. Pervyj vypusk*. Moskva: Škola.
- BAGHRAMIAN, Maria, 1998: *Modern Philosophy of Language*. London: J. M. Dent.
- BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- 1968: *Slovenska slovnica. Neizpremenjena izdaja iz 1964*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BAUER, Laurie, 1983: *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BĘDKOWSKA KOPCZYK, Agnieszka, 2004: *Jezikovna podoba negativnih čustev v slovenskem jeziku*. Ljubljana: Škuc.
- BĘDKOWSKA KOPCZYK, Agnieszka, JAMNIK, Tatjana, 2004: Razvoj kognitivističnega znanstvenega diskurza na Poljskem in v Sloveniji. Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 165-178.
- BOERS, Frank, 2000: Metaphor Awareness and Vocabulary Retention. *Applied Linguistics* 21/4. Oxford: Oxford University Press. 553-571.
- BONDARKO, Aleksandr V., 1987: *Teoria funkcional'noj grammatiki*. Leningrad: Nauka, Leningradskoe otdelenie.
- BRINKER, Klaus, 1992: *Linguistische Textanalyse: eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmidt.
- CAMERON, Lynne, LOW, Graham, (ur.), 1999: *Researching and Applying Metaphor*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Collins Cobuild English Language Dictionary*. London 1992: Cobuild.
- CROFT, William, 1991: *Syntactic categories and grammatical relations: the cognitive organization of information*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- CRYSTAL, David, 1991: *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell.
- CRUSE, David Alan, 1986 (1997): *Lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ČEH, Jožica, 2005: Pogledi na metaforo. *Jezik in slovstvo* 50/3-4. 75-86.
- ČERNELIČ, Ivanka, 1975/76: Pridevnik v povedni rabi. *Jezik in slovstvo* 21/3. 76-81.
- 1993: O delitvi členkov. *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 3. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport. 213-227.
- ČERNELIČ-KOZLEVČAR, Ivanka, 1975: O funkciji glagolov z oslabiljenim pomenom tipa *biti*. *Jezik in slovstvo* 21/3. 76-81.
- 1979: O glagolih premikanja zlasti glede na glagol *iti* in stavčne vzorce. *Jezik in slovstvo* 25/2. 45-47.
- DAVIES, Martin, RAVELLI, Louise (ur.), 1992: *Advances in Systemic Linguistics. Recent Theory and Practice*. London, New York: Pinter Publishers.

- DEBEVEC, Josef, 1905: Podoba (metafora) v slovenskem jeziku in slovstvu. *Jahresbericht des k. k. Kaiser Franz Joseph-Staatsgymnasium in Krainburg 1904/05*. 4–23.
- DEIGNAN, Alice, 1995: *Collins Cobuild English Guides 7: Metaphor*. London: Harper Collins Publishers.
- – 2006: The Grammar of Linguistic Metaphors. STEFANOWITSCH, Anatol, GRIES, Stefan Th. (ur.): *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 106-122.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1993: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- FAWCETT, Robin P., 1980: *Cognitive Linguistics and Social Interaction: Towards an integrated model of a systemic functional grammar and the other components of a communicating mind*. Heidelberg: Groos.
- FILIPEC, Josef, ČERMÁK, František, 1985: *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- GANTAR, Polona, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini. Korpusni pristop*. Ljubljana: Založba ZRC.
- – 2008: (Slovenska) leksika med leksikonom in slovnico. *Jezik in slovstvo* 53/5. 19-35.
- GEERAERTS, Dirk, 2003: Meaning and definition. *A Practical Guide to Lexicography*. 83-93. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- GIVON, Talmy, 1984: *Syntax: a functional-typological introduction*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- GOLDEN, Marija, 2001: *O jeziku in jezikoslovju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- GORJANC, Vojko, 2005: *Uvod v korpusno jezikoslovje*. Domžale: Izolit. 110-113.
- GORTAN PREMĀ, Darinka, 1997: *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- HALLIDAY, Michael Alexander Kirkwood, 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- HALLIDAY, Michael Alexander Kirkwood, MATTHIESSEN, Christian M. I. M., 1999: *Constructing Experience Through Meaning*. London, New York: Cassell.
- HAMEL, de, Christopher, 2008: Are Bestiaries Really Psalters, and Vice Versa? *43. nd International Congress on Medieval Studies*. Medieval Institute, Western Michigan University.
- HANKS, Patrick, 2004: The Syntagmatics of Metaphor and Idiom. *International Journal of Lexicography* 17/3, 245-274.
- – 2006: Metaphoricity is gradable. STEFANOWITSCH, Anatol, GRIES, Stefan Th. (ur.): *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 17-34.
- ISAČENKO, Aleksander V., 1976: Figurative meaning, derivation, and semantic features. *Opera selecta*. München: Wilhelm Fink Verlag. 423–438.
- IVIĆ, Milka, 1982: O regularnoj polisemiji u leksikološkoj teoriji i leksikografskoj praksi. *Leksikografija i leksikologija*. Beograd – Novi Sad. 77–83.
- JAKOBSON, Roman, 1989: *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- JAMNIK, Tatjana, 2002: *Konceptualizacija vidnega in tipnega zaznavanja ter njena pomenska realizacija v slovenskem jeziku*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- JANSSEN, Maarten, 2004: Definitional Attributes and Practical Usability. *International Journal of Lexicography* 17/2. Oxford: Oxford University Press. 189-194.
- JEMEC, Mateja, 1998/99: Človeku dobro dene, če se izrobanti. *Jezik in slovstvo* 44/6. 229-236.

- 2001: *Izražanje negativnih čustev v Slovarju slovenskega jezika*: Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KAČALA, Jan, 1971: *Doplnok v slovenčine*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- 1978: Intencija slovesného deja v aktívnych a pasívnych vetách. *Československé prednášky pro VIII. Mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu. Lingvistika*. Praha: Academia Praha. 117–123.
- KAHN, Ekram, 1975: Frame Semantics for Motion Verbs with Application to Metaphor. *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*. Berkeley: The Berkeley Linguistic Society. 246–256.
- KANTE, Božidar, 1996: *Metafora in kontekst*. Ljubljana: Jutro.
- KASTELIC, Silva, 2002: *Metaforična kompetenca pri srednješolcih*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KELLER, Rudi, 1998: *A Theory of Linguistic Signs*. Oxford: Oxford University Press.
- KNOWLES, Murray, MOON, Rosamund, 2006: *Introducing Metaphor*. London, New York: Routledge.
- KMECL, Matjaž, 1976: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Borec.
- KOROŠEC, Tomo, 1974: Razslojenost slovenskega besedišča. *10. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 75–90.
- Korpus slovenskega jezika FidaPLUS*: <http://www.fidaplus.net>, 11. 12. 2009
- Korpus slovenskega jezika Nova beseda*: http://bos.zrc-sazu.si/s_nova_beseda.html, 11. 12. 2009
- KOS, Janko, 1996: *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: DZS.
- KOSEM, Iztok, 2006: Definijski jezik v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* s stališča sodobnih leksikografskih načel. *Jezik in slovstvo* 51/5. 25–45.
- KÖVECSES, Zoltan, 1986: *Metaphors of Anger, Pride and Love*. A Lexical Approach to the Structure of Concepts. Amsterdam/Philadelphia.
- KOZLEVČAR, Ivanka, 1968: O pomenskih kategorijah samostalnika v povedkovi rabi. *Jezik in slovstvo* 23/1. 11–16.
- 1970: O pridevniku v povedni rabi. *Jezik in slovstvo* 15/7–8. 210–215.
- 1974: Slovnico število in pomenske kategorije samostalnika. *10. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 31–39.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1994: *Slovenski glagolski frazemi* (ob primeru frazemov govorjenja). Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- 2004: Pojmovanje metafore v kognitivnem jezikoslovju. *Slovenski jezik in literatura v evropskih globalizacijskih procesih. Slovenski slavistični kongres Novo Mesto 2004*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 56–74.
- 2007: »Metafore«, v katerih govorimo v slovenščini frazeološko – konceptualnometaforična analiza frazemov govorjenja. *Europhras Slovenija 2005. Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko. 183–203.
- KRŽIŠNIK, Erika, SMOLIĆ, Marija, 1999: Metafore, v katerih živimo tukaj in zdaj. *35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 61–80.
- 2000: »Slike« časa v slovenskem jeziku. *36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 7–19.
- LAKOFF, George, 1978: The contemporary theory of metaphor. ORTONY, Andrew (ur.): *Metaphor and thought*. (2. izd.) Cambridge: Cambridge University Press. 202–251.

- – 1987: Cognitive models and prototype theory. NEISSER, Ulric (ur.): *Concepts and Conceptual Development: Ecological and Intellectual Factors in Categorization*. Cambridge: Cambridge University Press. 63-100.
- – 1990: *Women, Fire and Dangerous Things*. (2. izd.) Chicago: The University of Chicago.
- – 1995: Sodobna teorija metafore. KANTE, Božidar (ur.): *Kaj je metafora?* Ljubljana: Krt. 271–325.
- LANGACKER, Ronald W., 1987: Nouns and Verbs. *Language* 63. 53-94.
- LEW, Robert, DZIEMIANKO, Anna, 2006: A New Type of Folk-inspired Definition in English Monolingual Learners' Dictionaries and its Usefulness for Conveying Syntactic Information. *International Journal of Lexicography* 19/3. 225-242.
- LYONS, John, 1968: *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- – 1977: *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MILOJEVIĆ-SHEPPARD, Milena, 1977: Sistemska slovnica. *Jezik in slovstvo* 22/1. 7-16.
- MOERDIJK, Fons, 2003: The codification of semantic information. STERKENBURG, Piet van (ur.): *A Practical Guide to Lexicography*. John Benjamins Publishing Company. 273-296.
- MOON, Rosamund, 1998: *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- – 2004: On Specifying Metaphor: An Idea and its Implementation. *International Journal of Lexicography* 17/2. Oxford: Oxford University Press. 195-222.
- MÜLLER, Jakob, 1980: Pomenske skupine in pomenska sestava besed (samostalnikov). *XVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozorska fakulteta. 35–46.
- – 1981: Pomenoslovje samostalniških besed. *Jezik in slovstvo* 34. 10–16.
- – 1982: Slovsko pomenoslovje samostalnikov. *Leksikografija i leksikologija*. Beograd – Novi Sad. 149–162.
- Napotki za redakcijo samostalnika, pridevnika in glagola v SSKJ*. 1981. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik SAZU, Leksikološka sekcija. 1. del 211 str., 2. del str. 212–394.
- NOVAK, France, 1975: Vloga skladnje pri določanju in dokazovanju pomenskih lastnosti besedja. *XI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 37–48.
- – 1976/77: *Sestav glagolskih pomenov*. Radijski pogovori (tipkopis).
- – 1984: Pomenske značilnosti besednega zaklada slovenskih protestantskih piscev. *XX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 285-304.
- – 1986: Vprašanja pomenske skupine v besedišču pri slovenskih protestantih. *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 99–110.
- – 2004: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev*. Ljubljana: Založba ZRC.
- OREŠNIK, Janez, 1972a: Formalizacija semantičnih definicij najmanjših jezikovnih enot s pomenom. *Problemi semantike, sintakse in obravnave tekstov*. Ljubljana: Inštitut Jožef Štefan. 27–33.
- – 1972b: Formalizacija stavčnih pomenov. *Problemi semantike, sintakse in obravnave tekstov*. Ljubljana: Inštitut Jože Štefan. 46–54.
- – 1992: *Udeleženske vloge v slovenščini*. Ljubljana: SAZU.

- OSTLER, Nicholas, ATKINS, Beryl T. Sue, 1991: Predictable meaning shift: Some linguistic properties of lexical implication rules. PUSTOJEVSKY, James, Bergler, S. (ur.): *Lexical Semantics and Knowledge Representation*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer Verlag. 88-100.
- PATERNU, Boris, 1986: Metaforizacija in demetaforizacija v sodobni slovenski liriki. *XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 111-133.
- PETROVIĆ, Bernardina, 2005: *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- PLEMENITAŠ, Katja, 2007: *Posamostaljenja v angleščini in slovenščini. Primer časopisnih vesti in kritik*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- POGORELEC, Breda, 1972: Dopolnilnik (povedkov prilastek) v slovenski skladnji. *Linguistica* XII. 315-327.
- – 1974/75: Dopolnilnik (povedkov) v slovenski skladnji. *Jezik in slovstvo* 20/ 5. 120-122.
- – 1986: Okvirna tipologija metafore v slovenski prozi 20. stoletja. *XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 7-21.
- ROMERO, Esther, SORIA, Belén, 2005: The Notion of Grammatical Metaphor in Halliday. ESPEJO, Martínez-Dueñas idr. (ur.): *Towards an Understanding of the English Language: Past, Present and Future. Studies in Honour of Fernando Serrano*. Granada: Universidad de Granada. 143-158.
- Russkij semantičeskij slovar'. Tom I.* 1998. Moskva: Azbukovnik.
- Russkij semantičeskij slovar'. Tom II.* 2000. Moskva: Azbukovnik.
- ROSS, John Robert, 1973: Nouniness. FUJIMURA, O. (ur.): *Three dimensions of linguistic theory*. Tokyo: Tokyo Institute for Advanced Studies of Language.
- SAEED, John I., 1998: *Semantics*. Oxford, Massachusetts: Blackwell Publishers.
- SIMEON, Rikard, 1969: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- SINCLAIR, John M., 1988: *Looking Up. An account of the COBUILD Project*. London and Glasgow: Collins ELT.
- SKUBIC, Andrej, 2000: M. A. K. Halliday, An Introduction to Functional Grammar (Poskus funkcijske slovnice angleškega jezika). *Slavistična revija* 49. 351-356.
- Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika: Elektronska izdaja v 1.0*, 1998. Ljubljana: DZS.
- Slovenski pravopis*. 2001. Ljubljana: SAZU in ZRC SAZU.
- SNOJ, Jerica, 2002: *Tipologija slovarske večpomenskosti*. Magistrsko delo. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- – 2004: *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- – 2009: *Metafora v slovenskem slovarju*. Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- SOMMER, Elyse, WEISS, Dorrie, 2001: *Metaphors Dictionary*. Detroit: Visible Ink Press.
- Splošne informacije za urednike SSKJ*. 1981. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik SAZU, Leksikološka sekcija. 189 str.
- STEFANOWITSCH, Anatol, 2006: Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy. STEFANOWITSCH, Anatol, GRIES, Stefan Th. (ur.): *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 63-105.
- STEINER, Erich, 2003: Ideational grammatical metaphor. Exploring some implications for the overall model. *Languages in Contrast* 4/1. 137-164.

- STÖRIG, Hans Joachim, 2000: *Kleine Weltgeschichte der Philosophie*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer.
- ŠMELEV, Dmitrij Nikolajevič, 1973: *Problemy semantičeskogo analiza leksiki (na materiale russskogo jazyka)*. Moskva: Nauka.
- – 1977: *Sovremennyj russkij jazyk*. Leksika. Moskva: Prosveščenie.
- ŠVEDOVA, N. JU., 1983: Leksičeskaja klassifikacija russkogo glagola (na fone češskoj semantiko-komponentnoj klassifikacii). *Slavjanskoe jazykoznanie IX*. Moskva: Izdajatel'stvo Nauka. 306–323.
- TAYLOR, John R., 2003 (1989): *Linguistic Categorisation*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- TAVERNIERS, Miriam, 2003: Grammatical metaphor in SFL. A historiography of the introduction and initial study of the concept. SIMON-VANDENBERGEN, Anne-Marie, TAVERNIERS, Miriam, RAVELLI, Louise (ur.): *Grammatical metaphor: Views from Systemic functional linguistics*. John Benjamins Publishing Company: Amsterdam / Philadelphia. 5-33.
- – 2004: Grammatical metaphors in English. *Moderna Språk* 98/1. 17-26.
- – 2006: Grammatical metaphor and lexical metaphor: different perspectives on semantic variation. *Neophilologus* 90. 321-332.
- The New Oxford Dictionary of English*. 2001. Oxford: Oxford University Press.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1966: *Slovenski knjižni jezik 2*. Maribor: Založba Obzorja.
- – 1974: Stilnost oblikoslovnih kategorij slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 22/2. 245–262.
- – 1975: Esej o slovenskih besednih vrstah. *Jezik in slovstvo* 20/8. 295–305.
- – 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- – 1980: O strukturalnem določanju besednih pomenov (ob glagolu *biti*). *Linguistica*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 151–167.
- – 1981: Strukturalno pomenoslovje besed. *XVII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 95–112.
- – 1981a: K teoriji spola v slovenskem (knjižnem) jeziku. *Slavistična revija* 29/1. 79–94.
- – 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- – 1984: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- – 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- – 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- TRDINA, Silva, 1958: *Besedna umetnost II*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- TUCKER, Gordon H., 1998: *The Lexicogrammar of Adjectives. A Systemic Functional Approach of Adjectives*. London, New York: Cassell.
- UFIMCEVA, A. A., 1986: *Leksičeskoe značenje*. Princip semiologičeskogo opisanija leksiki. Moskva: Nauka.
- URŠIČ, Marko, MARKIČ, Olga, 1997: *Osnove logike*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*. 1996. New York: Gramercy Books, Random House Value Publishing, Inc.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1972: Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike. *VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 35–52.
- – 1977: *Pomen pridevniške besede in njena skladenjska zveza*. Magistrska naloga.

- 1978: Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede. *Slavistična revija* 26/3. 253-276.
- 1979: Pridevniške zaimenske besede. *XV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja. 65-97.
- 1984: Nova slovenska skladnja J. Toporišiča. *Slavistična revija* 32. 142-155.
- 1985: Primeri tvorbnih vzorcev glagola. *XXI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 47-59.
- 1986: Slovnične in pomenske lastnosti nekaterih količinskih izrazov. *Slavistična revija* 34/4. 403-417.
- 1986a: Besedni pomen in njegova stilistika. *XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 79-91.
- 1986b: Tipološki pregled nekaterih vplivov na slovenski znanstveni jezik. *Slovenski jezik v znanosti I*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 23-41.
- 1988a: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženk*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- 1988b: Nekateri jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez. *XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 83-91.
- 1992: Slovnična obvestilnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Zbornik Slavističnega društva Slovenije*. 35-49.
- 1993: Glagolske sestavljenke – njihova skladijska podstava in vezljivostne lastnosti. *Slavistična revija* 41. 161-192.
- 1996: Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika. *Kopitarjev zbornik*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 115-130.
- 1997: Razmerja med leksemi in homonimija. V: Júlija Bálint, *Slovar slovenskih homonimov*, Ljubljana 1997, 7-16.
- 1998: Pomenski preplet glagolov *imeti* in *biti* – njuna jezikovnosistemska stilistika. *Slavistična revija* 46. 293-323.
- 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- 2000a: Čas v besedi (Tipologija leksikalne večpomenskosti). *36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 85-109.
- 2006: Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico. *Slavistična revija* 54, posebna številka. 23-42.
- 2007: Izrazno-pomenska tipologija poimenovanj. *Slavistična revija* 55/1-2. 399-407.
- WIERZBICKA, Anna, 1985: A semantic metalanguage for a crosscultural comparison of speech acts and speech genres. *Language and Society* 14. 491-514.
- 1988: *The Semantics of Grammar*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- 1992: *Semantics, Culture and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Vocabolario della lingua italiana di Nicola Zingarelli*. 2003. Bologna: Zanichelli.
- WOLF, Benjamin Lee, 1956: *Language, thought, and reality*. CARROLL, John B. (ur.). New York, London: The technology Press of Massachusetts Institute of Technology, John Wiley & Sons, Inc.

- ŽELE, Andreja, 2000: Tipologija poved(kov)ne rabe v SSKJ. *Jezikoslovni zapiski* 6. 57-65.
- 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku (s poudarkom na glagolu)*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- 2003: Slovarska obravnava povedkovnika. *Jezik in slovstvo* 48/2. 3-15.
- 2004: Povedkovnik v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 10/1. 33-42.
- 2006: Povedkovniška vloga v slovenskih povedih. *Studia Meridionalis* 6. SOW: Warszawa. 173-184.
- 2008: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana: Založba ZRC.
- 2009: O povedkovniku oziroma povedkovniškosti. *Jezikoslovni zapiski* 15/1-2. 63-72.
- ŽIC-FUCHS, Milena, 1991: *Znanje o jeziku i znanje o svijetu. Semantička analiza glagola kretanja u engleskom jeziku*. Zagreb: Filozofski fakultet.

STVARNO KAZALO

A

antropomorfna metafora gl. metafora
antropomorfní povedkovnik gl. povedkovnik
asociacija 9, 11, 18, 23, 26, 27, 28, 30, 31, 59,
66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 78, 83, 90, 94,
95, 106, 114, 119, 125, 127, 128, 131, 155,
157, 160, 161, 163, 164
asociativnost 11, 12, 13, 18, 19, 27, 66, 72, 73,
96, 114, 117, 120, 128, 136, 146, 157, 158,
160, 161, 163

B

besediljenje 50
besedilna metafunkcija 42, 55
besedilni aktualizator 103, 107, 110, 115, 116,
119, 124, 163, 164
besedilni denotat 110, 111, 115, 131, 152, 166
besedilotvorje 16
besedilotvorna metafunkcija 42
besedotvorje 17, 21, 69, 76, 80, 152, 161

C

ciljno področje 37, 38, 74, 75, 92, 95, 123, 160

Č

čutenje 42
čutilec 42

D

delovalnik 42, 53, 164
delovalniška vloga 77, 103, 107, 120, 163, 164
delovalniški pomen gl. pomen
denotat 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 45, 64,
76, 77, 78, 91, 103, 107, 108, 110, 111, 113,
115, 117, 121, 126, 131, 137, 152, 164, 165,
166

denotativna pomenska sestavina gl. pomenska
sestavina

denotativni pomen gl. pomen
dinamična metafora gl. metafora
dobesedni pomen gl. pomen
dodelava 41, 43, 45
dogodek 'glagolski dogodek' 42, 50, 52, 57,
58, 59, 60, 61, 108, 110
glagolski 42, 44, 52, 58, 60
materialni 44
mentalni 74
relacijski 165

dopolnjevanje 41, 43, 45
drugotni pomen gl. pomen
drugotnost 58, 59, 67, 69, 79, 117, 152, 160,
166
duševnolastnostni povedkovnik 144
duševnolastnostni pridevnik 142

F

funkcijska slovnica gl. (sistemska) funkcijska
slovnica

G

glagol 42, 51, 53, 54, 58, 74, 83, 85, 94, 98,
105, 106, 109, 110, 113, 116, 142, 143, 147,
148, 150, 165
dvodelni 105
pomožni 98, 151
večdelni 105
vezni 47, 105
zloženi 98, 105, 111, 113, 124, 153, 164
glagolski dogodek 42, 44, 52, 58, 60
glagolski leksem 83, 105
glagolski primitiv 105
glagolski samostalnik 61, 129
glagolsko dejanje 42, 50, 142, 143, 144, 149
govorno dejanje 20, 54, 86, 106

gradivna analiza 15, 29, 65, 66, 67, 87, 155, 160, 162
gradivo 9, 11, 14, 21, 26, 27, 30, 34, 35, 36, 38, 39, 54, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 77, 78, 82, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 110, 114, 116, 118, 119, 120, 128, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 146, 147, 150, 155, 157, 159, 160, 162

I

ideacijska baza 60
ideacijska metafunkcija 42, 50, 51, 60
identificiranec 42
identifikacijski stavek 104
identifikacijskodoločitveni stavek 108, 109
identifikator 42
inkongruentno 55
istovetenjskodoločitveni stavek 108, 109
izbirnost 50, 55, 70, 80, 121, 122, 161
izhodiščno področje 37, 74, 75, 92, 93, 95, 160
izkustvo 51, 58, 60, 108
izmenjava 42
izrazitev 13, 23, 24, 29, 33, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 67, 69, 70, 74, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 94, 110, 111, 112, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 123, 124, 129, 131, 132, 142, 143, 144, 149, 150, 151, 152, 155, 156, 158, 161, 162, 165, 166

J

jezikovna kompetenca 16
(jezikovna) metafunkcija 42, 43, 50, 51, 58
jezikovni izraz 19, 27, 34, 35, 67
jezikovni priročnik 15, 63
jezikovni sistem 12, 13, 15, 16, 19, 20, 31, 43, 47, 55, 57, 66, 69, 80, 108, 110, 112, 114, 152, 155, 158, 164, 165
jezikovni uporabnik 47, 70, 78, 100
jezikovni znak 14, 18, 19, 20, 21, 23, 45, 76, 108, 122, 123, 140, 155
jezikovno védenje 16

K

kategorialna pomenska lastnost 19, 27, 30, 31, 69, 72, 75, 76, 79, 80, 92, 104, 106, 107, 113, 123, 131, 152, 162, 164
kategorialna pomenska sestavina gl. pomenska sestavina
kategorialnost 94, 97, 99, 100, 104, 123, 123, 125, 131, 132, 145
besednovrstna 97, 104
povedkovniška 104, 115, 123, 126, 141, 145, 147, 152, 163
prislovna 52
samostalniška 77, 104, 119, 122, 123, 125, 126, 136, 163
semantična 117
skladenjska 95, 152
slovnična 26, 55, 95, 114, 117, 162, 166
kategorizacijski povedkovnik 97, 99, 100, 127, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 163
komunikacijska metafunkcija 42
kongruenčna mreža 57
kongruentna izrazitev 42, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 81, 111, 112, 118, 121, 124, 132, 138
kongruentna možnost 48, 49, 50, 51, 57, 58, 82, 94, 112, 115, 116, 117, 129, 132, 151, 152, 161, 165, 166
kongruentna ubeseditiv 43, 51, 52, 53, 54, 58, 68, 81, 112
kongruentno poimenovanje 48
kongruentnost 40, 50, 56, 57, 94
konotacija 18, 55, 60
konstruiranje 42, 58, 60
konverzna tvorba 11, 80, 94, 108, 113, 114, 157
korpusni vzorec 39
korpusno gradivo 38, 39, 65, 87, 88, 92, 160, 162
korpusno slovaropisje 38
kvantiteta 111

L

lastnost gl. pomenska lastnost, povezovalna lastnost, razločevalna pomenska lastnost, vsebinska lastnost
lastnostna določitev 44, 99, 106, 112, 116, 164

lastnostni izraz 110, 114, 115, 117, 119, 129, 165, 166
lastnostni pomen 97, 110, 115, 118, 119, 120, 165, 166
lastnostni povedkovnik gl. povedkovnik
lastnostnodoločitveni pomen 117
lastnostnodoločitveni povedkovnik gl. povedkovnik
lastnostnodoločitveni proces 44
lastnostnodoločitveni stavek 45, 47, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 117, 119, 125, 163, 165
lastnostno poimenovanje 110, 165
lastnostnoprivedniški povedkovnik gl. povedkovnik
leksem 11, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 31, 39, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 67, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 111, 112, 113, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 131, 143, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 161, 162, 164, 166
leksika 24, 27, 46, 55, 59
leksikalizacija 19, 26, 27, 28, 29, 69, 76, 119, 122, 160
leksikalizirana metafora gl. metafora
leksikaliziranost 22, 26, 27, 30, 66, 67, 69, 76, 77, 78, 89, 114, 115, 119, 152, 161
leksikalna družljivost 26, 84, 85
leksikalna enota 45, 59, 69, 76, 161
leksikalna metafora gl. metafora
leksikalna sopomenskost 121
leksikalna variacija 45
leksikalna variantnost 45, 55
leksikalna večpomenskost 15, 20, 160
leksikalni pomen 11, 12, 15, 20, 69, 104, 108, 118, 141, 156, 158, 160, 162, 164, 166
leksikalni sistem 9, 11, 12, 13, 14, 15, 19, 21, 26, 29, 52, 55, 56, 65, 66, 67, 69, 70, 73, 76, 81, 82, 83, 87, 88, 91, 92, 95, 103, 106, 118, 119, 152, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 169
leksikalno pomenoslovje 9, 10, 11, 12, 13, 15, 19, 20, 41, 60, 66, 95, 114, 156, 157, 158
leksikalno pravilo 17

leksikologija 9, 14, 15, 65, 159, 169
lestvica kongruentnosti 56, 57
logični osebek 58
logično-semantično razmerje 11, 41, 43, 45, 79, 157

M

materialni dogodek gl. dogodek
medosebna metafora gl. metafora
medosebna metafunkcija 42, 50, 53
medpodročna preslikava 11, 12, 19, 20, 47, 59, 60, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 80, 82, 85, 86, 88, 92, 94, 95, 96, 97, 99, 108, 113, 114, 116, 120, 122, 123, 124, 125, 127, 129, 130, 131, 136, 137, 141, 143, 144, 145, 146, 149, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 165
mentalni dogodek gl. dogodek
metafora 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 55, 56, 57, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 95, 99, 111, 120, 121, 123, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163
aktualna 17
antropomorfna 92, 96, 100, 116
čista 32, 33
dinamična 40, 65, 159
frazološka 34
ideacijska 41, 50, 53, 55,
individualna 16, 65, 69, 159
institucionalizirana 17, 36
jezikovna 9, 16, 35, 40, 65, 67, 69, 159
komunikacijska 42, 50
konceptualna 9, 13, 14, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 60, 65, 66, 69, 72, 75, 116, 159
konvencionalna 34, 35, 40, 65, 69, 159
kreativna 34
leksikalizirana 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 29, 30, 39, 41, 45, 50, 52, 55, 58, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 78, 80, 82, 83, 87, 94, 101, 120, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161

- leksikalna 12, 14, 15, 26, 33, 39, 40, 45, 46, 47, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 67, 68, 69, 72, 74, 75, 82, 94, 95, 96, 101, 112, 130, 136, 137, 145, 150, 152, 160, 161, 163
- literarna 120
- medosebna 42, 50, 53, 138, 139
- modalna 54, 163
- modalnosti 42
- mrtva 36
- naklona 43
- naklonska 54
- neleksikalizirana 23, 29
- noemska 27
- odražajska 42, 50
- odslikavna 42, 50
- pesniška 17, 33
- poimenovalna 23, 24, 28, 91, 92, 156
- pojmovna 34
- pomenskosestavinska 27
- posplošujoča 24, 25, 28, 109
- povedkovniška 83, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 100, 116, 117, 125, 143, 151, 152, 153, 155, 156, 159, 162, 163
- predstavna 42, 50,
- prehodnosti 52
- preimenovalna 13, 23, 24, 28, 91, 156, 158
- prenosniška 36
- priložnostna 65, 159
- semska 27
- slovarska 12, 15, 18, 32, 356, 65, 69, 80, 91, 92, 155, 156, 159
- slovnicična 14, 15, 28, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 66, 67, 68, 69, 70, 74, 75, 80, 81, 82, 84, 96, 112, 114, 121, 130, 131, 136, 138, 143, 149, 150, 151, 153, 159, 160, 161, 163, 166
- specificirajoča 24, 25, 109
- strukturna 46, 47
- terminološka 23, 27, 28
- uslovarjena 12, 33, 69
- uzualna 17
- živa 36
- metaforična izrazitev 42, 43, 47, 50, 51, 52, 53, 55, 59, 70, 74, 79, 80, 81, 82, 111, 112, 117, 118
- metaforična izrazitvena možnost 11, 13, 43, 48, 49, 50, 51, 52, 58, 79, 82, 112, 121, 132, 138, 151, 152, 155, 156, 158, 161, 162, 166
- metaforična motiviranost 136
- metaforična pomenotvornost 14, 22, 27, 28, 50, 67, 69, 73, 79, 80, 81, 94, 159, 160
- metaforična (pomenska) izpeljava 11, 12, 13, 18, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 35, 37, 39, 49, 55, 63, 65, 66, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 83, 85, 87, 88, 91, 92, 94, 95, 96, 101, 102, 103, 104, 106, 108, 112, 114, 116, 117, 118, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 131, 147, 152, 155, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 166
- metaforična povezava 16, 18, 64, 71, 79, 80, 87, 88, 89, 90, 101, 116, 153, 155, 156, 157, 162
- metaforična raba 13, 16, 17, 25, 26, 31, 36, 39, 68, 84, 85, 87, 88, 102, 108, 110, 114, 119, 120, 125, 158, 160, 165
- metaforična razširitev 46, 54
- metaforična slovnicična struktura 75
- metaforična soizrazitvenost 67, 70, 160
- metaforična sopomenskost 67, 70, 160
- metaforična ubeseditiv 52, 53, 58, 68, 81
- metaforična večpomenskost 30, 31, 69, 81, 88, 155, 161
- metaforični koncept 34, 35, 38
- metaforični pomenski prenos 9, 12, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 35, 37, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 77, 78, 81, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 107, 112, 114, 116, 122, 124, 134, 155, 156, 158, 162, 164
- metaforični (slovarski) pomen 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 47, 48, 52, 53, 55, 57, 58, 59, 60, 65, 66, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 126, 127, 128, 129, 132, 139, 142, 148, 149, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163

- metaforično motivirani pomen 22, 23, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 59, 64, 68, 68, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 80, 93, 96, 102, 104, 113, 117, 123, 147, 152, 158, 160, 164, 165, 166
- metaforično načelo 56, 59, 131
- metaforično poimenovanje 13, 16, 23, 28, 45, 79, 93, 107, 108, 126, 156, 158, 164
- metaforično pomensko razmerje 64
- metaforično pravilo 17
- metaforičnost 16, 20, 22, 28, 29, 33, 34, 38, 39, 40, 43, 47, 55, 59, 63, 64, 71, 73, 79, 80, 81, 82, 89, 92, 94, 95, 100, 117, 125, 126, 127, 128, 132, 161, 162, 163
- metaforika 16
- metaforizacija 28, 33, 50, 68, 75, 90, 97, 102, 103, 108, 118, 119, 120, 122, 127, 147
- metaforološki 38, 92, 159
- metajezikovna funkcija 50
- metajezikovna sistematizacija 164
- metajezikovno orodje 87
- metonimija 9, 11, 21, 22, 29, 32, 33, 36, 37, 38, 40, 43, 44, 45, 63, 86, 88, 157, 159
- modalna metafora gl. metafora
- modalni povedkovnik gl. povedkovnik
- modalni predikativ 142, 143, 144, 147, 151
- modalnost 42, 53, 54, 138, 151
- model (slovarskega pomena) 20, 22, 28, 59, 65, 69, 70, 72, 77, 81, 82, 106, 108, 118, 159, 160, 161
- motivirajoči pomen gl. pomen
- motivirani pomen gl. pomen
- motiviranost 21, 25, 58, 76, 89, 90, 142, 164
- N**
- načelo invariantnosti 75, 122, 123
- nadomestno poimenovanje 42, 149, 157
- naklonska metafora gl. metafora
- nekongruentna izrazitev 47, 52, 58, 59, 80, 81, 111, 112
- nekongruentna možnost 48, 51, 82, 94, 113, 115, 117, 121, 152, 166
- nekongruentna ubeseditiv 47, 51, 81
- nekongruentnost 51, 124
- neleksikaliziranost 27, 119
- nemetaforična izrazitev 13, 42, 43, 45, 47, 50, 58, 79, 82, 118, 138, 156, 158, 161
- nemetaforični pomen gl. pomen
- nemotivirani pomen gl. pomen
- nemotivirani povedkovnik gl. povedkovnik
- nestavčnočlenski leksem 86
- nominalizacija stavka 26
- nosilec lastnosti 42, 44, 101, 109, 112, 115, 119
- O**
- odražanje 42
- odražajska metafora gl. metafora
- odražajska metafunkcija 42
- odslikavanje 42, 60, 152
- odslikavna metafora gl. metafora
- odslikavna metafunkcija 42
- okoliščinski proces 44
- okoliščinski stavek 45
- onomaziološki pogled 46, 47, 56
- osebek 25, 26, 27, 47, 58, 73, 79, 83, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 163, 164, 165, 166
- P**
- paradigmatika 21, 46, 79
- področje vira 37, 38, 75, 123
- poimenovalna metafora gl. metafora
- poimenovalna možnost 38, 48, 49, 82, 157, 161
- poimenovalna natančnost 28, 107
- poimenovalna potreba 9, 28, 75, 76, 91, 110, 117, 151, 156, 165, 166
- poimenovalna praznina 22, 23, 24, 28, 76, 117, 161
- poimenovalni sistem 24, 37, 42, 49, 50, 65, 66, 67, 68, 76, 115, 118, 155, 159
- poimenovanje 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 21, 23, 24, 25, 27, 28, 31, 32, 33, 37, 41, 42, 44, 45, 46, 48, 50, 55, 59, 60, 62, 75, 76, 77, 78, 79, 91, 93, 95, 97, 101, 106, 107, 108, 110, 112, 117, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 141, 156, 157, 158, 161, 164, 165
- pomen gl. (slovarski) pomen

pomen

- delovalniški 93, 102, 118, 125, 127, 166
denotativni 18, 20, 21, 26, 59, 71, 74, 77, 80, 105, 107, 113, 114, 115, 116, 131, 136, 146, 147, 150, 152, 164, 165
dobesedni 39, 40, 44, 45, 47, 57, 59
drugotni 11, 17, 23, 40, 49, 58, 59, 67, 70, 79, 91, 98, 104, 115, 116, 117, 125, 140, 142, 157, 166
ideacijski 54, 58
izhodiščni 13, 16, 18, 22, 25, 26, 33, 40, 64, 67, 69, 70, 71, 73, 75, 76, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 90, 91, 93, 96, 97, 108, 114, 116, 118, 119, 123, 127, 131, 146, 149, 150, 158, 160, 163, 164, 166
jezikovni 9, 65, 159
kategorialni 9, 20, 26, 59, 65, 72, 74, 80, 95, 119, 120, 131, 136, 140, 143, 144, 145, 146
motivirajoči 12, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 39, 49, 60, 64, 65, 68, 71, 72, 73, 75, 79, 82, 84, 87, 88, 89, 93, 95, 96, 97, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 109, 113, 115, 117, 118, 123, 124, 128, 129, 131, 132, 138, 140, 141, 146, 147, 148, 152, 153, 158, 160, 161, 164, 165, 166
motivirani 12, 13, 15, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 39, 48, 49, 59, 64, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 82, 87, 88, 89, 93, 94, 95, 99, 104, 109, 114, 117, 119, 132, 139, 140, 147, 152, 153, 158, 160, 161, 164, 165, 166
nemetaforični 40, 47, 57
nemotivirani 40, 48, 59, 68, 69, 71, 76, 79, 107, 161, 164
preneseni 17, 18, 26, 30, 35, 36, 44, 45, 48, 56, 57, 58, 59, 67, 69, 79, 84, 127
prisojanjski 110, 165
prisojevalni 105, 120
prvotni 16, 17, 76, 79, 117, 118, 140
(slovarski) 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 36, 37, 38, 45, 46, 48, 52, 55, 59, 60, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 82, 88, 91, 92, 95, 99, 106, 107, 113, 114, 115, 118, 119, 120, 121, 136, 145, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 165
slovnični 118
stavčni 80, 161
pomenotvorje 11, 17, 18, 46, 76, 80, 81, 152, 157, 161
pomenotvorni postopek 14, 15, 17, 19, 24, 50, 81, 82, 98, 161
pomenska intenzivnost 28, 59, 60, 62, 107, 117, 121, 132, 151, 156, 166
pomenska izpeljava 9, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 20, 22, 24, 25, 26, 28, 29, 35, 39, 49, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 101, 102, 103, 104, 106, 113, 116, 123, 125, 126, 127, 131, 137, 146, 147, 155, 157, 158, 160, 161, 162, 163
pomenska lastnost 12, 17, 19, 21, 27, 30, 33, 37, 38, 47, 69, 70, 72, 75, 76, 79, 80, 98, 107, 108, 161
pomenska posplošitev 24, 25
pomenska prepoznavnost 60
pomenska razločevalnost 60
pomenska sestavina 11, 18, 20, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 48, 60, 65, 71, 72, 76, 77, 82, 84, 87, 88, 104, 106, 107, 118, 155, 158, 160
denotativna 11, 37, 70, 77, 81, 115, 145, 146, 153, 157
kategorialna 11, 25, 70, 77, 80, 81, 82, 83, 92, 111, 118, 155, 157, 161
konotativna 37
razločevalna 11, 12, 18, 19, 21, 22, 25, 31, 70, 106, 107, 158
uvrščevalna 11, 12, 18, 20, 21, 22, 24, 25, 29, 65, 70, 73, 74, 80, 81, 95, 104, 106, 158, 160
pomenska sistematika 10, 165
pomenska zadostnost 13, 77, 85, 101, 107, 114, 119, 141, 142, 158, 163, 164

- pomenski potencial 39, 40, 65, 159
 pomenski prenos 9, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 29, 30, 31, 33, 35, 37, 38, 39, 43, 44, 45, 46, 59, 60, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 77, 78, 81, 87, 88, 91, 92, 95, 107, 112, 114, 116, 122, 134, 155, 156, 158, 160, 162
 pomensko dopolnilo 93, 103, 107, 110, 125, 127, 141, 142, 143, 164
 pomenskoorganizacijska os 79
 posamostaljenje 53, 55, 56, 57, 60, 61, 118, 119, 120, 122, 123, 150, 152
 posedovalni proces 44
 posedovalnost 57
 posedovanjski proces 44
 posedovanjski stavek 45
 poved 43, 50, 54, 104, 108, 110, 122, 123, 164
 povedkovnik 14, 17, 19, 26, 27, 47, 60, 69, 70, 75, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 159, 162, 163, 164, 165, 166
 antropomorfní 92, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 108, 110, 111, 112, 114, 115, 119, 123, 125, 126, 129, 130, 132, 152, 162, 163, 165
 atmosferski 140, 144
 deležniški 96, 149, 150
 drugotni 98, 104
 glagolskosamostalniški 97, 150
 kategorizacijski 97, 100, 127, 130, 136, 163
 konverzni 98, 104
 lastnostni 47, 75, 96, 97, 99, 100, 106, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 122, 125, 127, 130, 132, 134, 136, 139, 142, 143, 144, 145, 146, 151, 163, 164, 165, 166
 lastnostnodoločítveni 99, 107, 152, 164
 lastnostnoprídevniški 104, 110, 115, 117, 166
 medmetni 118
 metaforíčni 25, 26, 42, 75, 79, 82, 92, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 142, 144, 146, 148, 150, 151, 152, 153, 155, 162, 163, 164, 165, 166
 modalni 97, 99, 134, 137, 138, 139, 142, 147, 151
 motivirani 94, 136, 140, 141, 142, 143, 150, 151, 163, 164
 nemotivirani 94, 136, 153
 objektivnega stanja 137
 objektivni kategorizacijski 97, 99, 100, 130, 131, 132, 135, 136
 pravi 98
 prídevniški 47, 94, 97, 98, 104, 110, 111, 112, 115, 116, 118, 121, 126, 129, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 163, 165, 166
 prvotni 98
 samostalniški 25, 42, 60, 74, 79, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 104, 108, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 124, 129, 130, 132, 137, 138, 142, 143, 144, 152, 163, 165, 166
 stanjski 137, 140, 142, 143, 144, 150
 stanjski samostalniški 97, 99, 137
 subjektivnega dúševnega počútja 137
 telesnolastnostni 144
 vrednotenjski kategorizacijski 97, 99, 100, 130, 131, 132, 134, 163
 povedkovniška metafora gl. metafora
 povezovalna lastnost 30, 31, 33, 48, 63
 predstavna metafora gl. metafora
 predstavna metafunkcija 42
 predvidljivost 13, 16, 20, 25, 29, 81, 82, 110, 113, 158, 166
 prefinjenost 60
 prehodnostna funkcija 50
 prehodnostna struktura stavka 42

preimenovalna metafora gl. metafora
prenesena raba 26, 46, 58
preneseni pomen gl. pomen
preubesediti se 53
pridevnik 12, 25, 31, 38, 53, 84, 85, 94, 95, 96,
98, 103, 105, 106, 108, 115, 119, 120, 123,
140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148,
149, 150, 151, 164, 165
atmosferski 142, 144
duševnolastnostni 142, 143
glagolski 140, 149
kakovostni 142, 145
lastnostni 22, 25, 28, 30, 31, 47, 104,
110, 111, 115, 117, 118, 119, 136,
143, 146, 165, 166
predikativni 142, 144
stanjski 142
svojilni 56, 110
telesnolastnostni 142
vrstni 28, 136
zaimenski 101
pridevniški leksem 84, 106
pridevniški povedkovnik gl. povedkovnik
prisojanjski pomen gl. pomen
prilastek 24, 26, 28, 51, 69, 78, 81, 83, 89, 90,
91, 98, 101, 102, 103, 115, 119, 124, 126, 127,
128, 129, 133, 134, 135, 141, 145, 161, 166
desni 141, 142
levi 141, 142
metaforični 28
poudarjalni 101, 103, 107
pridevniški 75, 124
rodilniški 13, 75, 158
priložnostna metafora gl. metafora
primerjava 25, 32, 36, 37, 44, 120
prisojevalni pomen gl. pomen
prisojevalno razmerje 115, 166
privativna opozicija 43
proces 'glagolski dogodek' 42, 50, 52
duševni 42
govorjenja 34
lastnostnodoločitveni 44
materialni 42
nematerialni 34
relacijski 44
okolščinski 44
posedovanjski 44

propozicijski leksem 107, 118, 166
propozicijski stavčni člen 106
prvotna izrazitev 42, 49, 70
prvotni pomen gl. pomen

R

razlagalni slovar gl. slovar 'priročnik'
različica
izrazitvena 45, 47, 52, 56, 57, 58, 79
kongruentna 53
metaforična 54, 56, 58, 110
poimenovalna 157
ubeseditve 45, 47, 51
razločevalna pomenska lastnost 12, 25, 70, 77,
91, 107, 141, 160, 165
razločevalna pomenska sestavina gl. pomenska
sestavina
razločevalnost 26, 29, 31, 60, 69, 70, 98, 113,
119
razširjanje 41, 43, 45
referent 23, 45, 57, 72, 91, 115, 117, 123, 152,
166
relacijski dogodek gl. dogodek
relacijski proces gl. proces
reprezentacija 42, 50, 51
retorična funkcija 54
retorična teorija 41, 44
retorični prenos 44

S

samostalnik 9, 13, 18, 19, 25, 26, 27, 28, 30,
31, 32, 48, 51, 53, 56, 58, 59, 60, 61, 63, 64,
69, 70, 73, 74, 75, 76, 78, 83, 84, 92, 94,
95, 96, 98, 99, 101, 103, 104, 105, 106, 107,
108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117,
118, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128,
129, 131, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 143,
145, 152, 156, 158, 163, 164, 165, 166
samostalniški povedkovnik gl. povedkovnik
samostalniškost 25, 26, 107, 119, 122, 123,
124, 127, 140, 164
semantična kategorialnost samostalnika 117
semantična kategorija 94, 117, 166
semantična komponenta 20
semantična konfiguracija 35, 47, 56, 81, 82, 110

- semantična lastnost 39
 semantična sestavina 40
 semantični sistem 60
 semantično razmerje 40, 53
 semaziološki pogled 46, 47, 57
 sestava 41
 sestavnost 41, 79
 sinekdoha 21, 22, 29, 32, 43, 44, 45, 89
 sinonim 48, 64, 71
 sinonimija 47
 sinonimna izrazitev 52, 142, 144
 sinonimna razlaga 64
 sinonimna varianta 47, 48
 sinonimnost 122
 sintagma 46, 113
 sintagmatika 9, 21, 46, 79, 84, 159
 sintagmatska lastnost 75, 78, 106
 sintagmatska omejitev 75, 161
 sintagmatska struktura 79, 82, 83, 84, 85, 161
 sintagmatski vzorec 39, 40, 65, 72, 79, 82, 159, 160
 sintagmatsko okolje 79, 156
 sintagmatsko razmerje 72, 107
 sistem 46, 57, 62, 68, 69
 - jezikovni 13, 15, 16, 19, 20, 31, 43, 47, 55, 57, 66, 69, 80, 110, 112, 114, 151, 152, 155, 158, 164, 165
 - konceptualni 116
 - poimenovalni 24, 37, 42, 49, 50, 65, 66, 67, 68, 76, 115, 118, 155, 159
 - pomenski 23, 70, 72, 79, 117, 152, 166
 - povedkovniški metaforični 130
 - semantični 60
 (sistemska) funkcijska slovnica 14, 41, 42, 45, 46, 51, 57, 60, 81, 159
 sistemska možnost 118, 119,
 sistemska mreža 57
 sistemska pomenska razlaga 113
 sistemski pomen 115
 sistemski pomenski prenos 112
 sistemski strukturni pomen 82
 sistemsko pomensko razmerje 76
 sistemskost 9, 20, 33, 70, 110, 113, 115, 116, 165, 166
 skladijska funkcija 26, 113, 118, 131
 skladijska kategorija 98, 104, 143
 skladijska omejitev 89, 90, 91, 102, 103
 skladijska struktura 39, 52
 skladijska vloga 25, 26, 30, 69, 77, 80, 90, 94, 98, 102, 104, 105, 113, 124, 140, 146, 152, 162, 164
 skladijski vzorec 89
 skladijsko pravilo 16
 skladnja 95, 105, 108
 slovar 'leksikalni sistem' 12, 14, 16, 18, 19, 22, 27, 36, 37, 41, 46, 60, 64, 66, 67, 68, 69, 75, 76, 77, 78, 81, 87, 88, 153, 155, 156
 slovar 'priročnik' 10, 12, 18, 21, 36, 37, 38, 63, 64, 87, 88, 90, 102, 120, 123, 124, 125, 126, 136
 - frazeološki 38
 - sinonimni 110, 121, 126
 - razlagalni 9, 10, 30, 36, 37, 52, 63, 87, 102, 124, 125, 147, 162
 - splošni 36, 38
 - tematski 37
 slovarotvorna kategorija 77
 slovarska enota 12, 17, 18, 62, 67, 108, 157
 slovarska izbira 45
 slovarska iztočnica 38
 slovarska metafora gl. metafora
 slovarska razlaga 23, 30, 33, 48, 51, 63, 64, 87, 90, 92, 93, 101, 102, 104, 112, 115, 146, 147, 162
 slovarska slovnica 41, 47, 54, 68, 149, 155
 slovarska večpomenskost 13, 15, 19, 30, 67, 80, 82, 113, 152, 158
 slovarska zasnova 41, 102, 121, 123, 124, 126, 150
 slovarski koncept 10, 87, 88, 89
 slovarski pomen gl. pomen
 slovarski priročnik 9, 13, 37, 38, 124, 145, 147, 158
 slovarski sestavek 9, 23, 24, 26, 36, 37, 38, 48, 49, 64, 66, 87, 88, 89, 90, 95, 96, 101, 102, 103, 109, 124, 125, 126, 127, 145, 146, 150, 162, 163
 slovarsko pomenoslovje 12
 slovarsko-slovnica izbira 45, 109, 111, 165
 slovarsko-slovnica kategorija 67, 68, 94, 126
 slovnica 'sistem' 9, 11, 19, 41, 44, 45, 46, 47, 53, 55, 59, 60, 62, 66, 68, 70, 80, 81, 95, 108, 110, 153, 155, 157
 slovnica 'priročnik' 15, 63

- slovnična izbira 111, 112
slovnična lastnost 68
slovnična kategorialnost 26, 55, 95, 114, 117, 162, 166
slovnična kategorija 94, 122, 156
slovnična kategorizacija 94
slovnična konfiguracija 56
slovnična konstrukcija 137
slovnična metafora gl. metafora
slovnična oblika 111
slovnična omejitve 26
slovnična struktura 11, 13, 24, 46, 47, 55, 66, 68, 69, 70, 75, 80, 81, 82, 155, 157, 158, 161
slovnična variantnost 45, 55
slovnični osebek 58
slovnični pomen gl. pomen
slovnično kvalifikatorsko pojasnilo 81, 96, 101, 126
slovnično pravilo 13, 158
slovnično sredstvo 58, 59, 70, 112, 138
soizrazitvenost 67, 70, 79, 121, 122, 126
soizraznost 160
sopomenka 21, 24, 48, 49, 51, 52, 93, 116, 133
sopomenska izrazitev 24
sopomenska parafraza 124
sopomenska varianta 47
sopomenski izraz 48
sopomenski leksem 48, 49, 55, 69
sopomenski niz 121, 126
sopomensko poimenovanje 23, 156
sopomenskost 48, 68, 69, 79, 121
sporočilo 16, 18, 19, 39, 43, 66, 119, 138
stanjski povedkovnik gl. povedkovnik
stavčna skladnja 105
stavčna struktura 42, 108, 110, 155
stavčni člen 84, 98, 105, 106, 115, 118, 144, 145, 164
 propozicijski 106, 107, 118, 166
 nepropozicijski 106, 107
 razvijajoči 84, 98, 105, 115, 141, 144, 145
stavčni frazem 35
stavčni vzorec 52, 108
stavčnočlenska vloga 76, 161
stavčnočlenski leksem 82, 83, 106, 107, 118, 161
stavek 13, 16, 41, 42, 43, 45, 50, 51, 52, 54, 56, 58, 61, 76, 77, 86, 108, 109, 110, 137, 138, 143, 146, 153, 155, 158, 164, 165
 določitveni 22, 25, 56, 82, 94, 97, 99, 103, 104, 106, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 120, 124, 126, 132, 141, 143, 144, 151, 152, 155, 163, 164, 165
 glavni 54
 identifikacijski 104, 112
 identifikacijskodoločitveni 108, 109
 istovetenjskodoločitveni 108, 109
 lastnostnodoločitveni 45, 47, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 117, 119, 125, 163, 165
 napovedni 54
 okoliščinski 45
 prisojanjski 108, 110, 165
 vezniški 86
stilistika 16, 23, 121
stopenjskost 57
stopnjevitost 27, 28, 30, 40, 77, 122
strategija 16
strukturalistično jezikoslovje 41
strukturalizem 34, 41
strukturalni model slovarskega pomena 20, 22, 69, 70, 72, 106
strukturalno leksikalno pomenoslovje 11, 69, 157
strukturalno modelirani slovarski pomen 12, 20, 60, 66, 67, 72, 82, 155, 160
strukturna metafora gl. metafora
- T**
telesnolastnostni pridevnik 142
tipologija stavkov 108
tvorbno pravilo 16, 17
tvorjeni pomen 17, 28, 55, 65, 66, 90, 99, 117, 118
tvorjenka 18, 21, 76

U

ubesedenje 21, 45, 47, 50, 110, 111, 112, 121
 ubeseditvenje 19, 57, 76, 163
 ubeseditvev 28, 30, 38, 42, 43, 45, 46, 47, 48,
 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 68, 69, 76,
 77, 80, 81, 82, 87, 110, 112, 115, 117, 121,
 122, 123, 137, 156, 161, 162, 165
 ubeseditvena razčlenitvena natančnost 60, 117
 ubeseditvenje 13, 47, 50, 51, 75, 108, 115,
 131, 163, 165,
 udeleženev 42, 50, 52, 53, 58, 59, 60, 85
 uslovarjanje 16
 uvrščevalna pomenska sestavina gl. pomenska
 sestavina

V

varianta
 izrazitvena 45, 47, 56, 57, 59, 117,
 131, 155
 metaforična 43, 54
 sinekspresivna 48
 soizrazitvena 48
 ubeseditvena 80, 161
 variantna izrazitev 24, 60, 117, 131, 155,
 166
 variantni leksem 55
 variantnost 46
 izrazitve 46, 121
 leksikalna 45, 46, 55
 slovnična 45, 55
 ubeseditve 45, 46, 55, 80

večpomenski leksem 16, 17, 18, 19, 48, 49,
 82, 96
 večpomenskost 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17,
 18, 19, 20, 21, 22, 24, 29, 30, 31, 36, 37, 48,
 67, 69, 70, 75, 79, 80, 81, 82, 88, 89, 92, 95,
 113, 152, 155, 157, 158, 160, 161
 velelni naklon 56
 velelnik 56
 vložek 57
 vrednotenjski povedkovnik gl. povedkovnik
 vsebinska lastnost 19, 20, 22, 24, 25, 27, 28,
 29, 30, 65, 70, 71, 76, 77, 90
 vstopni pogoj 57

Z

zaimek 106, 109
 kazalni 103, 110, 111, 115, 119
 kazalni vrstni okoliščin govorjenja 107,
 164
 osebni 103, 111
 svojilni 103, 110, 115
 zaimenski izraz 106, 164
 zaimenski pridevnik 101
 zaimenski samostalnik 142
 zamenljivost 44, 48, 121, 150, 152
 zložena poved 143
 znotrajleksemska medpomenska povezava 12,
 16, 21, 30, 79, 87, 88, 157
 znotrajleksemska pomenska izpeljava 69, 75,
 79, 155
 zunajjezikovna stvarnost 11, 42, 45, 60, 157

Raziskovalno zanimanje za metaforo je v okviru kognitivnega pogleda na jezik in v okviru teorije konceptualne metafore usmerjeno tako, da je v središču pozornosti samo prepoznavanje konceptualnih metafor, bodisi bolj ali manj univerzalnih ali pa za dani jezik specifičnih, in da se ob njih večinoma ugotavljajo jezikovna sredstva, v katerih se potrjuje dana konceptualna metafora. Pri tako zastavljenem gledanju vprašanje razmerja med jezikovnim znakom in metaforičnim pomenom tega znaka in druga vprašanja, povezana z leksikalizirano metaforo, ne morejo biti aktualna.

In vendar ostaja neovrgljivo dejstvo, da v jeziku obstoje medpomenske povezave, ki se uvrščajo v prepoznavni pomenotvorni tip s tem, da odražajo asociativno povezane vsebine. Predpostavljati je mogoče, da ta tipizirana pomenotvorna možnost, vključena v pojmu leksikalizirana metafora, ne more obstajati zgolj na osnovi asociativno povezanih vsebin, pač pa jo omogoča ustrezna pomenska organiziranost jezikovnega sistema. Sprejemljivo eksaktno obravnavo leksikalizirane metafore v mejah specifičnega pomenskega modela omogoča pomenskosestavinsko definirani leksikalni pomen, teorija slovnične metafore in korpusni pristop pa z novimi možnostmi prepoznavanja sintagmatske določenosti metaforičnih pomenov poglobljata že obstoječe védenje o leksikalizirani metafori.

